

Tuula Helne,
Sakari Hänninen
ja Jouko Karjalainen
(toim.)

Seis
yhteiskunta
– tahdon
sisään!

[SoPhi]

Seis yhteiskunta
– tahdon sisään!

Tuula Helne, Sakari Hänninen
ja Jouko Karjalainen (toim.)

Seis yhteiskunta – tahdon sisään!

SoPhi 80

SoPhi 80

Toimitus:
Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos
PL 35 (MaB)
40014 Jyväskylän yliopisto

<http://www.minervakustannus.fi/sophi>

Kustantaja ja myynti:
Minerva Kustannus Oy
Kuokkalan kartano
Hämeenpohjantie 50, 40520 Jyväskylä
Puh. (014) 3386 845, 3342 800, fax (014) 3386 812
kustannus@minervakustannus.fi

© Kirjoittajat

Kansi ja taitto: Kalevi Nurmela

ISBN 952-5478-16-5

Paino:
Kopijyvä Oy, Jyväskylä 2004

Sisällys

Johdanto (toimittajat):

Sisään, mutta mihin ja miten? – Kysymyksiä yhteisyydestä
sivu 7

Yhteisyys

Tuula Helne:

Syrjäytymisen solmut – eli miksi syrjäytymisestä puhuminen on niin
hankalaa?
sivu 23

Mika Ojakangas:

Kenen tahansa hyvinvointiyhteiskunta
sivu 55

Olli-Pekka Moisio:

Sääli sosiaalisena siteenä – uudesta solidaarisuudesta
sivu 67

Yhteys

Tom Erik Arnkil:

Verkostotyö – perinnekaluja, uutta eksperttiisiä vai pirullinen juoni?
sivu 99

*Mirja Satka ja Johanna Moilanen:
Lasten mukaan ottamisen ja ulosjättämisen paikat – suomalaisten
sukupolvisuhteiden siirtymät ja lasten asema
sivu 125*

*Irene Roivainen:
Setlementti välissä olemisen tilana
sivu 149*

*Jouko Karjalainen:
Kuka pelkää Sorbuksen herroja?
sivu 167*

*Annika Forsander:
Tekeekö työ oikeaksi suomalaiseksi?
sivu 195*

Yhteisvastuu

*Katri Hellsten:
Sosiaalisen turvallisuuden hallinta
sivu 219*

*Raija Julkunen:
Yhteiskunta vakuutuksena, vakuutus yhteiskuntana
sivu 249*

*Sakari Hänninen:
Perustulo – kenen tahansa oikeus?
sivu 269*

*Kirjoittajatiedot
sivu 289*

Johdanto
(*Tuula Helne, Sakari Hänninen &*
Jouko Karjalainen)

Sisään, mutta mihin ja miten?
– Kysymyksiä yhteisyydestä

Takaisin yhteisyyteen?

Tämän kokoomateoksen keskeinen kysymys koskee sitä, mitä sanomme tai lupaamme esittäessämme torjuvamme syrjäytymistä. Näin teemme nykyisin tavan takaa, sillä tästä spatiaalisesta metaforasta tuli kymmenkunta vuotta sitten avainsana, joka leimaa niin Euroopan unionin yhteisiä kuin eri Euroopan maiden sisäisiäkin yhteiskuntapoliittisia ohjelmia ja julistuksia – vaikka sitten käänteisikäsitteensä *inklusion* muodossa. Syrjäytyminen ja etenkin syrjäytyneet ovat vakiintuneet kestopuheenaiheeksi, etenkin niille, jotka eivät koe olevansa syrjäytettyjä. Kuka sitten kokee olevansa syrjäytynyt tai kuka haluaa tulla kutsutuksi sellaiseksi? Entä kuka kokee olevansa sisällä, osallinen, inkluoitu?

Syrjäytymisestä puhuminen edellyttää vastakohtaansa, sitä mistä joku on syrjäytynyt tai syrjäytetty. Niinpä luvattessamme torjua syrjäytymistä annamme ymmärtää, että vaikeissa sosiaalisissa tilanteissa elävillä ihmisillä tai jollain muulla tavoin ulkopuolisilla ihmisillä, esimerkiksi maahanmuuttajilla, on vielä mahdollisuus palata yhteiskuntaan tai yhteisöön, tulla mukaan yhteiseen toimintaan tai ainakin saada yhteys muihin ihmisiin.

Syrjäytymisestä puhuminen on äärimmäisen helppoa ja samalla äärimmäisen vaikeata. Helpoksi sen tekee spatiaalisen mielikuvan kaksijakoisuus. On houkuttelevan vaivatonta ajatella, että on alue, johon jotkin kuuluvat ja jonka ulkopuolelle toiset jäävät. Tätä aluetta kutsutaan tavallisesti yhteiskunnaksi,

mutta asiasta riippuen sitä kutsutaan myös yhteisöksi, kansakunnaksi, valtioksi tai jopa ihmiskunnaksi. Tämä yhteisen alue kuvataan eräänlaisena ihmisten toiminnan ja suhteiden itsenäisenä kontekstina, ympäristönä tai muotona.

Pyrkimyksemme torjua syrjäytymistä on mielekäs vain tämän yhteisyyden uskomuksen varassa. Syrjäytymisestä puhuminen tulee vaikeaksi kysyessämme, onko uskomus perusteltu. Onko mahdollista, että puhumme kuvitelmasta tai kuvitteellisesta yhteisestä? Puhummeko siis kontrafaktuaalisesti: toimikaamme ikään kuin tämä yhteinen yhteiskunta tai nämä yhteiset sopimukset olisivat olemassa? Oletuksen ikään kuin -luonnetta tuntuu todentavan erityisesti se, että ”sosiaalinen” on jäänyt taloudelle alistaiseksi sfääriksi. Onko lisäksi mahdollista, että uskomusta tukee otaksuma sellaisen myötätunnon ja lähimmäisenrakkauten olemassaolosta, joka on mielentilana tai eetoksena lakastunut? Pohjoismaiset hyvinvointivaltiot ovat toki välittäneet kansalaisistaan. Tämä välittäminen on ollut ”välinpitämätöntä”, tunteettomien huolenpitoa tunteettomista, yleistettyä vastavuoroisuutta.

Voidaan myös kysyä, kuinka moni on oletetun yhteisyyden piirin täysivaltainen jäsen. Ovatko sellaisia lapset tai vanhuksat, maahanmuuttajat, juopot tai sosiaalityön asiakkaat ylipäänsä? Onko esimerkiksi asunnottomilla alkoholisteilla perustavia oikeuksia tai halutaanko heille sellaisia myöntää? Kuinka yhtenäinen yhteisyyden alue on ja kuinka pitkälle se on edelleen jaettavissa? Entä miten näiden jakojen olemassaolo ja laajuus vaihtelevat ajassa? Esimerkiksi lasten ”mukaan ottamisessa” näytetään Mirja Satkan ja Johanna Moilasen mukaan elävän Suomessa vaihetta, jossa lapset pyritään jättämään yhteisöllisen toimijuuden ja osallistumisen ulkopuolelle. Voidaan myös kysyä, millä ehdoin yhteisyyden täysivaltaiseksi jäseneksi pääsee. Vaatiiko yhteiskuntaan integroituminen esimerkiksi sitä, että ihmisellä on vakaa työsuhde? Onko se etenkin maahanmuuttajien integraation ja samalla suomalaisuuden mittari, niin kuin Annika Forsander väittää artikkelissaan?

Edelliset kysymykset liittyvät siihen, halutaanko kaikki integroida mukaan yhteiskuntaan samanarvoisina ”kanssalaisina”. Kertooko sanan inkluusio kasvava suosio siitä, että integraation tavassa on tapahtunut muutos? Pyrkimyksenä ei siis enää olisi entisenkaltainen integraatio, kokonaisuudeksi tekeminen. Latinan *integer*-adjektiivi merkitsee muun muassa kokonaista, eheää, sekoittamatonta ja koskemattomaa. Sen sijaan *includo*-verbillä ei ole vain liittämisen vaan myös sulkemisen ja telkeämisen merkitys. Nämä merkitykset tuntuvat heijastuvan sekä huono-osaisille määrättyissä velvoitteissa että heidän eriytytyssä asemassaan ja eriytytyissä paikoissaan.

Mikäli yhteisyyden oletamus ei olekaan perusteltu, vaan yhteinen alue on monin tavoin repaleinen ja pirstaleinen, syrjäytymisestä puhuminen kyseenalaistuu; ei ole enää selvää, mikä on se kokonaisuus, johon syrjäytyneet voitaisiin liittää. Samalla on väistämättä kysyttävä, olisiko syrjäytymisen sijasta

syytä käyttää toisia käsitteitä kuvaamaan sosiaalisesti haavoittavia ja vaikeita tilanteita. Käsitteen kriitikot näyttävät kuitenkin jäävän vähemmistöön, eikä käsitteen kannatuksessa näy laimenemisen merkkejä.

Yhteisen alue: vastaan, puolesta ja siltä väliltä

Entäpä jos kieltäydytään käyttämästä yhteiskunnan tapaisia käsitteitä ja tunnustetaan vain yksilöiden olemassaolo? Monet yhteiskuntatieteilijät ovatkin kyseenalaistaneet yhteiskunnan ja valtion tapaisten makrokäsitteiden mielekkyyden. Esimerkiksi Alain Touraine (1998) on kirjoittanut, että sosiologisessa analyysissä on tunnustettava, että *homo sociologicus* on kuollut ja että analyysin on etäännyttävä myös *homo socialis* -ajatuksesta. Jotkut yhteiskuntatieteilijät ovat tarjonneet tilalle sanastoa, jossa makrokäsitteet korvataan esimerkiksi (toimija)verkostojen, rihmastojen, sommitelmien, virtojen, sidosten, punosten, ketjujen, laskosten, taiteiden, kietoutumisten ja purkautumisten kielellä. Uutta sanastoa voidaan perustella Michel Callonin (2002) tavoin sillä, ettei ole syytä puhua yhteiskunnan makrorakenteista. Sen sijaan on pyrittävä löytämään vaihtoehtoisia kuvauksia sille, miten eri asioiden, tilanteiden ja tapahtumien yhteydet jäsentyvät.

Ratkaisevinta ei ole se, puhutaanko yhteiskunnan vai yksilön kielellä, sillä usein nämä käsitteet liitetään yhteen. Tällöin yhteiskunta nähdään ikään kuin yksilöiden toiminnan kontekstina ellei peräti säiliönä. Puhe sosiaalisesta eksklusiosta ja inklusiosta nojaa tällaiseen mielikuvaan. Sen sijasta voidaan, Marxin tavoin, ajatella, ettei yhteiskunta koostu niinkään yksilöistä kuin heidän välisistä suhteistaan ja kanssakäymisen muodoistaan. Tällä tavoin yhteiskunnan käsite saadaan juoksevaan tilaan, joka säilyttää paremmin käsitteen analyttisen käyttökelpoisuuden.

Sanaston vaihdokset ja käsitteiden merkitysten muutokset muokkaavat tai korjaavat syrjäytymistä koskevaa puhetta. Ne saattavat suhteellistaa sitä auttamalla näkemään, että meidän ei välttämättä pitäisi puhua inklusiosta ja eksklusiosta vaan monikollisesti inklusioista ja eksklusioista; päällekkäisistä ja toisiaan leikkaavista yhteenkuulumisen piireistä. Auttaako uusi sanasto ymmärtämään, että ihminen voi olla samanaikaisesti sekä inklusioitu että eksklusioitu? Auttaako se jopa luopumaan syrjäytymisen käsitteestä?

Esitetyn kritiikin vuoksi voi miettiä, olisiko yhteiskunnan käsitteestä tai siihen liittyvistä merkityksistä luopumisesta jotain hyötyä. Millaista puhetta yhteiskunnan kehys estää tulemasta esiin? Vähentääkö se ihmisten omakoh-taisen kokemustiedon mahdollisuuksia tulla kuulluksi? Estääkö se puhetta

eroista ja moninaisuudesta sekä elämäntyöliien kirjosta? Tyrehtyyttääkö se henkilökohtaisen etiikan syntyä?

Arkipuhunnassa yhteiskunta samastetaan usein valtioon, joka taas on viime vuosikymmeninä ja aina viime vuosiin saakka määritelty hyvinvointivaltioksi. Sen kritiikin traditio on pitkä, niin kuin Mika Ojakangas artikkelissaan osoittaa. Yksi kritiikin kohde on perinteisesti koskenut hyvinvointivaltion veltostuttavaa vaikutusta. On väitetty, että julkisten instituutioiden korostunut rooli eettisten valintojen ja moraalisten arvostelmien tekemisessä on laimentanut tai jopa vesittänyt yksittäisten ihmisten tarvetta henkilökohtaiseen eettiseen pohdintaan. Valinnat tehdään heidän puolestaan. Nykyisin voit entistä useammin törmätä näkemyksiin, joissa korostetaan henkilökohtaisen etiikan tarvetta ja merkitystä. Tämä vaatimus näyttäisi liittyvän universalismia kohtaan esitettyyn arvosteluun ja ihmisten, yhteisöjen ja kulttuurien erojen merkityksen korostamiseen.

Kun huolenamme ovat vaikeissa sosiaalisissa tilanteissa elävät ihmiset, on syytä kysyä, ovatko moninaisuuden tunnustaminen ja henkilökohtainen etiikka, joka voidaan kääntää näiden ihmisten omavastuun vaatimukseksi, riittäviä välineitä heidän tilanteensa kohentamiseksi? Liittyykö luopuminen yhteiskunnan tai ”yhteisen” ajatuksesta pyrkimykseen siirtää vaikeissa tilanteissa elävien avustaminen vapaaehtoisjärjestöille (tai kolmannen sektorin ”roskapankeille”, niin kuin Irene Roivainen kirjoittaa), jolloin voisimme monissa tapauksissa puhua suorasta *diversiosta* eli poiskäännyttämisestä? Tämä saattaisi samalla merkitä pohjoismaisen hyvinvoinnin eetoksen muutosta ja jonkinlaista paluuta avun antamisen ja henkilökohtaisen pelastuksen yhteen liittämiseen. Siirrymmekö aikakauteen, jolloin heikompiosaisia voidaan avustaa lähinnä säälin nimissä, ja näinkin vain armon ja pelastuksen nimissä? Vai onko säälikin nykyisin poliittisesti epäkorrekti tunne, niin kuin Olli-Pekka Moisio toteaa artikkelissaan? Hänen mukaansa säälin ja myötätunnon kokemista pidetään erityisesti ammatillisuudelle vaarallisena. Onko myötätunto kuitenkin asia, jonka suhteen voidaan tehdä yhteiskunnallinen työnjako? Mistä on oireena se, että monet vapaaehtoisjärjestöt ja kirkko eivät tunnu lainkaan innostuneilta heille varatusta roolista julkisen vallan lomittajana?

Miten käy yhteiskuntapolitiikan, jos yhteiskunnan käsitteestä luovutaan? Voidaanko yhteiskuntapolitiikkaa tai sosiaalipolitiikkaa harjoittaa muuten kuin yhteiskunnan tai sosiaalisen nimissä? Voidaanko sitä siis harjoittaa myös yksilön nimissä? Näin tunnutaan tehtävän esimerkiksi aktiivisen sosiaalipolitiikan kohdalla. Tässä puhunnassa avautuu mahdollisuus väittää, että ei ole olemassa kuin yksilöitä ja että vain heidän oma käyttäytyminen (ja siihen välittömästi liittyvät tavat ja tottumukset) voi ratkaista sosiaalisiksi ongelmiksi nähdyt pulmat.¹ Tämän puhunnan logiikkaa noudattavassa politiikassa instituutiot

tulevat vierittäneeksi osan vastuustaan toisaalle, kuten yksilöille, pienyhteisöille, vapaaehtoisjärjestöille ja markkinoille.

Muutosta on toisinaan puolusteltu sillä, että kyse on hyvinvointivaltion puolustuksesta. Paradoksina on, että hyvinvointivaltiota ei voi ajan mittaan pitää yllä sitä leikkaamalla (Forss 2003, 324). Eipä siis ole oikeastaan kumma, että muutokseen liittyy siirtymä hyvinvointivaltion käsitteestä *hyvinvointiyhteiskunnan* käsitteeseen. Tämäkin on tosin paradoksaalista, sillä jälkimmäisen käsitteen virittäjänä on ajatus sosiaalisen vastuun siirtämisestä enenevästi yhteisöille, vapaaehtoisjärjestöille ja ihmisille itselleen – siis joillekin, joiden summa ei välttämättä ole *yhteiskunta*. Tästä huolimatta käsite olettaa kuvitteellisen yhteisön tai kuvitteellisen vastuunottajan sitä suorastaan peräten. Paradoksaalista on sekin, että valtion roolia vähentävää käsitettä näytetään kannatettavan erityisesti valtiokoneiston tai julkisen vallan edustajiksi lasketavien piirissä. Kenties näissäkään asioissa ei ole mitään eriskummallista, vaan ne ovat vain osoitus kuuliaisuuteen kannustamisen yksilöllistävästä logiikasta, sen leviämisestä ja täydellistymisestä.

Tällaisesta vastuunsiirrosta voi seurata, että yksilöt asetetaan vastuuseen järjestelmätasoisien ongelmien ratkaisemisesta. Kansalaisten vastuuta ja kuluttajien valintojen merkitystä korostetaankin yhä enemmän esimerkiksi ympäristöongelmien ratkaisemisessa. Syömällä luomuperunoita pelastat maailman. Vastaavasti, kuten Irene Roivainen artikkelissaan toteaa, kansalaistoiminnan ja vapaaehtoistyön saatetaan odottaa ratkaisevan vaikkapa asuinalueen heikkolaatuiseen ympäristöön liittyvät pulmat. Sivuuutetuksi voi sen sijaan jäädä esimerkiksi se, että kansalaistoiminta saattaa toisinaan lisätä segregatiota.

Yksilön nimissä harjoitettavan politiikan mahdollisuus kärjittää edellä esitettyä kysymystä yhteiskuntapolitiikan kohtalosta. Voimmeko kyseenalaistaa yhteiskunnallisen osallisuuden lupauksen mielekkyyttä sortumatta samalla sellaiseen välinpitämättömyyteen, joka jättää ihmiset ratkomaan vaikeuksiaan yksin? Kiistämmekö osallisuuden ajatuksen kyseenalaistaessamme samalla sen, että on yhteiskunnallisia vääryyksiä, jotka vaatisivat poliittista väliintuloa?

Mikä olisi siis seuraus, jos hylkäisimme yhteiskunnan, sosiaalisen ja muut vastaavat käsitteet tai integraation tarpeen? Onko politiikka mahdollista, jos emme oleta olevan yhteiskuntaa tai yhteistä? Tarvitaanko viittaus yhteiskuntaan ja yhteiseen jo siitä syystä, että politiikan mahdollistamiseksi ei riitä vain erimielisyyden olemassaolo, vaan tarvitaan myös päätöksenteon mahdollistavaa yhteisymmärrystä? Poliittikkahan legitimoidaan usein viittaamalla yhteiseen etuun. Voidaanko ajatella yksilöille tehtyjä vääryyksiä korvattavan, ellemmme oleta jonkin meille yhteisen, kuten yhteiskunnan, olevan korvausvastuussa?

Siitä huolimatta, että ihmisten elämänpoliittiset ratkaisut saattavat olla hyvinkin merkittäviä, ne eivät täysin korvaa yhteiskuntapoliittisia päätöksiä

ja julkisen vallan interventioita. Onko edelleenkin mahdollista ajatella, että ”sosiaalinen kysymys” on politisoitavissa, eikä ainoastaan ”elämänpoliti-soitavissa”? Onko mahdollista ajatella, että jakopolitiikan ja tunnustamisen politiikan vastakkainasettelun sijasta löytyisi yhdistävä tai jopa ne ylittävä aja-tus- ja toimintatapa? Kuuluuko universalismi menneisyyteen, niin kuin Anneli Anttonen ja Jorma Sipilä (2000, 185–187) ovat, joskin varovaiseen sävyyn, arvelleet? Vai tulisiko meidän sittenkin puhua sen paluusta tulevaisuuteen?

Kenen tahansa kieli

Solidaarisuutta edistää todennäköisesti ennen kaikkea se, että korostetaan enemmän ihmisten keskinäisiä samankaltaisuuksia kuin heidän välisiään eroja. Solidaarisuus vaatii samalla jonkinlaista yhteistä mittapuuta (Ewald 2003), yhteistä kokemushorisonttia tai yhteistä kieltä, joka toisin kuin nykyisin julkista keskustelua hallitseva kieli perustuu yhteis- eikä omavastuun ajatuk-seen. Paradoksaalisesti meillä on siis nykyisin käytössämme yhteinen kieli, joka tähdentää ja vaatii yksilöitymistä. Tämä rajankäynnin kieli mahdollistaa korkeintaan erilaisten ryhmäsolidaarisuuksien synnyn. Juuri tähän kieleen kuuluu puhe sisällä olemisesta ja ulosjoutumisesta. Missä määrin tällaisesta puhetavasta voitaisiin luopua? Voitaaisiinko ihmisiä listaavan ja luokittelevan järjen sijasta suosia sellaista tilannekohtaista käsittämistä, jossa kaikkien ja kei-den tahansa ihmisten nähdään elävän samanaikaisesti monenlaisissa ja monin tavoin vaikuttavissa tilanteissa? Voisiko tilannekohtainen käsittäminen tukea sellaista sosiaalipolitiikkaa, joka näkisi metsän puilta ja puut metsässä?

Rajankäynnin kielestä luopumisen ajatus nostaa kysymyksen siitä, millä kielellä sosiaalipolitiikan haasteet tulisi esittää. Viime vuosina on ollut tapana esittää ne rahan tai talouden kielellä. Olisiko ne kuitenkin mahdollista esittää nykyisin epämuodikkaaksi tulleella politiikan kielellä, ja vieläpä sellaisella politiikan kielellä, joka ei lähtisi elämänpolitiikasta tai elämänhallinnan vaa-timuksesta? Entä auttaisiko verkostojen kieli ottamaan sosiaalisesti vaikeiden tilanteiden monimutkaisuudesta juontuvan haasteen vastaan, niin kuin Tom Arnkilin artikkeli antaa aiheita kysyä? Onko vakuutuksen kieli edelleenkin ajankohtainen, ja jos niin millaisen vakuutuksen kieli? Vai tarvittaisiinko vakuutuksen kieltä ”inhimillisempi”, myötätunnolle rakentuva, kärsimyksen näkevä ja säälin mahdollistava kieli? On melkoisen kummallinen tilanne, että 2000-luvun alussa on kysyttävä, onko sosiaalipolitiikassa mahdollista ja legitiimiä käyttää ”sosiaalisen” kieltä.

Mikäli suhtaudutaan varauksellisesti sekä ”kaikkien” (”yhteisen”) että ”yksityisen” (*omnes et singulatim*, ks. Foucault 2000) nimissä tapahtuvaan

yhtäaikaiseen puheeseen eikä kuitenkaan haluta luopua (sosiaali)politiikasta ihmisten välillä aiheutuneiden ja heidän välilleen aiheutettujen vääryyksien eli ”sosiaalisen pahan” (Ewald 1986) korjaajana, tarvitaan kieli, joka kertoo joidenkin tai keiden tahansa ihmisten joistakin tai mistä tahansa tilanteista ja tapahtumista. Kyseessä olisi siis keiden tahansa kieli. Se kertoisi siitäkin, kuinka kuka tahansa meistä saattaa särkyä, murtua tai löytää itsensä leipäjonosta olosuhteiden, sattuman, pakon, omien valintojensa tai yhteiskunnallisten valintojen seurauksena.

Puhe ”kenestä tahansa”(”Das Man”), jokapäiväisyyden ”subjektista”, löytyy Martin Heideggerin teoksesta ”Oleminen ja aika” (Heidegger 2000, 150). Kukatahansisuuden ajatuksen (ks. Ojakangas 2002) näkökulmasta voidaan helpommin oivaltaa, että sosiaaliset vaikeudet eivät välttämättä johdu pelkästään henkilöiden ominaisuuksista. Ne syntyvät vuorovaikutustilanteissa, ne voivat ilmetä lukemattomin eri tavoin lukemattomissa eri tilanteissa ja paikoissa eikä niillä tarvitse välttämättä olla paljonkaan yhteistä keskenään – ja silti niillä voi olla paljonkin liittymäkohtia toisiinsa. Niinpä näitä sosiaalisesti vaikeita tilanteita on vaikea nimittää yhdellä termillä tai sijoittaa yhteen toimintastrategiaan. Niitä ei voi myöskään nähdä vain yksilöiden ulossulkemisen tai -sulkeutumisen tuloksena. Sosiaalipolitiikka toimii ja sitä ajatellaan tässä alati muuttuvassa voimakentässä, johon se yrittää vaikuttaa ja joka vaikuttaa siihen. Oikeastaan ei ole niinkään kummallista, että joidenkin sosiaalipolitiikkojen mielestä on mahdoton ajatus, että sosiaalipolitiikassa voitaisiin löytää jonkinlainen kokonaisnäkemys.

Vakuutus

Yhteiskunta määrätynä tilanteiden ja tapahtumien kehystämisen tapana on ymmärrettävissä vakuutukseksi siitä, että tietyt pulmat ja vaikeudet ylipäänsä tunnustetaan. Näin ajateltaessa yhteiskunta samastetaan usein hyvinvointivaltioon, johon on olennaisesti kuulunut kollektiivisen tai sosiaalisen turvallisuuden ja yhteisvastuun ajatus. Hyvinvointivaltion ideaan sisältyy siis ajatus siitä, että sosiaaliset vitsaukset voivat johtua muustakin kuin yksilöiden ominaisuuksista tai heidän omista teoistaan (tai luonnon tai Jumalan oikuista). Puhe yhteiskunnasta tai hyvinvointivaltiosta voi siis olla tae siitä, että joistakin asioista, jotka edellyttävät vääryyksien korjaamista, ei vaieta.

Vakuutuksen – tai ainakin sosiaalivakuutuksen – kannalta yhteiskunnan käsite saattaa olla muutenkin tarpeen. Voidaan nimittäin kysyä, edellyttävätkö vakuutuksen käytännöt toimiakseen sellaisen yhteisen alueen olettamista, jota yleensä kutsutaan yhteiskunnaksi. Jos vakuutuksen tehtävänä on kompensoida

riskeistä, epävarmuuksista ja satunnaisuuksista juontuvien tappioiden, laskujen ja onnettomuuksien epätasaista jakautumista, eikä tämä tasaaminen edellytä kaikille yhteistä tilaa siirtojen tekemiseksi? Vai pitäisikö tässä suhteessa mieltä tarkemmin eroa yksityisen vakuuttamisen ja julkisen vakuuttamisen välillä? Onko yksityisvakuutus ennen kaikkea eräänlainen ajallinen teknologia, jossa yksilö kalkyloi oman elämänkaarensa eri vaiheiden välisen tasauksen kielellä? Onko taas julkinen vakuutus aina myös spatiaalinen teknologia, jonka avulla voidaan tasata eroja eri väestöryhmien välillä yhteisessä tilassa? Miten päällekkäin nämä eri vakuutuksen käytännöt menevät, ja mitä tässä suhteessa tarkoittaa vakuutusjärjestelmän yksityistäminen?

François Ewald on todennut, että vakuutus ja sosiaalivakuutus noudattavat samaa logiikkaa ja että kummankin kehitys on ollut osa yhteiskunnan vakuutuksellistamista. Vakuutus voidaan organisoida eri tavoin, mutta kyse on yhtä kaikki modernin yhteiskunnan hallinnoimisesta vakuutuksen avulla. Siksi sekä Yhdysvaltoja että Ranskaa voidaan pitää vakuutusyhteiskuntana. Ewald liittyy vakuutusyhteiskunnan kehitykseen myös yksityisvakuutuksen alan laajenemisen sekä sen, että itsensä vakuuttamisesta on tullut sosiaalinen velvollisuus. Vastuullisuus tarkoittaa itsensä vakuuttamista. (Ewald 1990, 19–22.) Samalla kyse on siitä, että yksilö vakuuttaa oman inhimillisen pääomansa. Tätä soveltaen voisimme puhua rinnakkain yhtäältä siirtymästä hyvinvointivaltiosta hyvinvointiyhteiskuntaan ja toisaalta vakuutusvaltiosta vakuutusyhteiskuntaan.

Vakuutusta koskevaa keskustelua mutkistaa muuan muassa se, tehdäänkö yksityis- ja sosiaalivakuutuksen kesken selvä ero vai ei. Ylipäänsäkin tuon keskustelun ongelma on, että vakuutuksesta voidaan keskustella monilla eri tasoilla, tilastollisten laskelmien tasolta filosofiseen pohdintaan. Yksi ratkaisematon kysymys liittyy vakuutuksen solidarisoivaan vaikutukseen. Yhtäältä vakuutus voidaan Ewaldin (mt., 15) tavoin nähdä asiana, joka kykenee yhdistämään toisilleen vastakkaisia ryhmiä ja luomaan riskin käsitteen avulla kaikille yhteisen ja objektiivisen kielen. Tällainen solidaarisuus ei kuitenkaan perustu mihinkään yhteenkuuluvaisuuden tunteeseen, vaan syntyy pikemminkin vakuutuksen sivutuotteena (ks. Katri Hellstenin artikkelia). Vakuutus onkin yksi niistä normeista, jonka avulla luodaan modernia yhteiskuntaa ja sen edellyttämiä yhteisiä mittapuita objektiivisin keinoin (ks. Ewald 2003). Vakuutuksen vastavuoroisuutta luova voima voi siis olla tiedostamatonta (mt., 36).

Tämä selittää sitä, että sosiaalivakuutus on voitu nähdä esimerkiksi työväen keskinäistä solidaarisuutta tuhoavaksi asiaksi (Defert 1991, 212–213, 231). Väite voitaisiin kenties epäkorrektisti pukea siihen muotoon, että vakuutus luo ”vääristä tietoisuutta”. Lisäksi voidaan Raija Julkusen tavoin kysyä, olisivatko viime vuosina yleistyneet vakuutuksen epäsolidaarisemmat käytännöt syy etsiä tekniikkaa vakuutuksen tuolta puolen. Itsensä vakuuttaminen on yhtäältä

yksilöllinen, toisaalta yhteiskunnallinen velvollisuus. Ne, jotka eivät vakuuta itseään, voidaan siis syyllistää. Juuri pakollisuus teki sosiaalivakuutuksesta kollektiivisen sosiaaliturvajärjestelmän. Mikäli tätä periaatetta höllennetään ja siirrytään enemmän vapaaehtoisein vakuutuksiin (niin kuin on tapahtunutkin), vakuutuksen kyky toimia kollektiivisen solidaarisuuden mekanismina heikenee. Samalla vakuutuksen ja avustuksen välinen ero jyrkentyy uudestaan. Olisiko siis syytä ottaa käyttöön kaikille kuuluva perustulo (joka on sekin tosin mahdollista ymmärtää eräänlaisena vakuutusteknologiana sen väljässä merkityksessä)? Vai olisiko syytä pohtia, riittävätkö vakuutuksen teknologiassa tai käytännöissä esiintyvät ongelmat sittenkään kyseenalaistamaan vakuutuksen idean? On ajateltavissa, että vakuutus voisi esimerkiksi erilaisten kansainvälisten jälleenvakuutusjärjestelyjen avulla muodostaa jopa globaalin sosiaalipolitiikan pohjan (Forss 2003).

Sosiaalityö

Sosiaalityö on osa sosiaalipoliittista toimintaa, jossa pyritään ihmisten välisten vääryyksien korjaamiseen ja vaikeiden sosiaalisten tilanteiden aiheuttamien seurausten lievittämiseen. Se määritellään mieluusti huono-osaisten (köyhien, avuttomien ja poikkeavasti käyttäytyvien) auttamiseksi. Samalla on kyse myös heidän palauttamisestaan ”normaalin” piiriin. Tästä seuraa, että sosiaalityön mieltä on vaikea kuvitella sitomatta sitä jonkinlaiseen ajatukseen integraatiosta tai inklusiosta. Sosiaalityö voidaan ymmärtää *yhteystyöksi* (Eräsaari 1987) tai työksi sosiaalisen alueella. Sosiaalityöntekijät itse ajattelevat usein, että he ovat välttämätön yhteiskuntaa ja yksilöä yhdistävä tai sitova tekijä (Kempainen ym. 1998, 144). Esimerkiksi maahanmuuttajien kohdalla, ns. kotouttamistyössä, sosiaalityön tehtäväksi nähdään sillanrakentajana toimiminen (Valtonen 2000, 211). Jälleen on kysyttävä, mikä tai kuinka laaja on se yhteisyys tai normaliteetti, jonka piiriin sosiaalityön kohteet pyritään yhdistämään? Joudutaanko samalla korjaamaan näiden ihmisten yhteisyys- tai normaliteettivajetta, ja jos, niin ovatko seuraukset heidän kannaltaan yksinomaan hyvää tekeviä? Onko niin, että sosiaalityön asiakkaita ei pidetä vain ihmisinä, joita riskit kohtaavat, vaan myös joukkona, joka on riski?

Huolimatta siitä, että sosiaalityössä haetaan yhteyttä sen kohteiden ja muun yhteiskunnan välillä, samalla ainakin virallisessa sosiaalityössä tullaan tehneeksi eroja sosiaalityön asiakkaiden ja muun väestön välille. Sinänsä tärkeään asiakkaiden valtaistamispyrkimykseen (*empowerment*) voi piilevästi liittyä oletus heidän lähtökohtaisesta vallanpuutteestaan ja jopa passiivisuudestaan. Keskiwertokansalaisten valtaistamisesta ei juuri kuule puhuttavan.

Tässä kirjassa sosiaalityötä ei käsitetä vain ammatillisena toimintana julkisen järjestelmän osana vaan näkökulma pyrkii olemaan laajempi. Myös ”vapaassa” sosiaalityössä ajatus mukaan vetämisestä (inklusiosta) on keskeinen, jollei vieläkin keskeisempi kuin virallisessa sosiaalityössä. Sen paremmin diakoniatyön tai vaikkapa työttömien yhdistyksissä tapahtuvan sosiaalisen työnkään tavoitteena ei ole saada vedettyä vaikeuksissa olevia ihmisiä mukaan vain omaan yhteisö- tai yhdistystoimintaansa, vaan ajatuksena lienee laajemmankin yhteyden löytäminen. Tämä on tavoitteena etenkin setlementtitoiminnassa, jossa sillan metafora on keskeinen.

Virallisen sosiaalityön ”yhteinen” on lujasti kiinni julkisessa ja ennen kaikkea paikallisessa poliittisessa päätöksenteossa. Toisaalta sosiaalityön tulisi universalismin nimissä olla kaikkein vähäosaisimpien puolella, vaikka se merkitsisi asettumista parempiosaisten yhteisiä etuja vastaan. Toistuvat vaikeudet saada alulle asunnottomille tarkoitettujen asuntojen, asuntoloiden ja muiden suojien rakentaminen kuitenkin osoittavat, kuinka vakavia ongelmia mahdollinen universalismin hiipuminen tuottaa sosiaalityöntekijöillekin. Kyse on toimintavoista, joissa yhteinen etu voimankäyttönä saattaa ohittaa yksityisen perustarpeen toteutumisen. Tällöin tärkeä poliittisesti ratkaistava kysymys on, kuka kussakin tilanteessa määrittelee yhteisen ja millä tavoin yksityisen on alistuttava yhteisen edun nimissä?

Epäjärjestystä synnyttämässä

Yhteiskunta ja vastaavat makrokäsitteet voidaan liittää kielipeliin, jossa kuvataan tilanteita ja tapahtumia, joissa asiat toimivat ja ovat järjestyksessä. Ne voidaan nähdä eräänlaisina järjestyskäsitteinä. Ajatuksena on, että kaikki toimii tai ainakin kääntyy parhain päin, kunhan ihmiset vain pysyvät yhteisen alueella ja toimivat sen vaatimalla tavalla. Tällä tavoin ”yhteiskunta”, ”yhteisö” ja ”markkinat” (näkyvätön käsi) helposti idealisoidaan.

Puhe syrjäytymisestä uhkaa – tai uhkasi, jos mietittäisiin, mistä oikeastaan on kysymys – paljastaa sen epäjärjestyksen, joka järjestyksen sisällä piilee. Ehkäpä myös tästä syystä usein puhutaan mieluummin syrjäytyneistä kuin syrjäytymisestä. Silloin huomio saadaan kohdistumaan yksilöihin ja heidän itse aiheutettuihin (?) ongelmiinsa, pois siitä, että järjestyksessä itsessään saattaisi olla ongelmia tai suorastaan valuvika. Voimme siis puhua syrjäytyneistä, jopa syrjäytymisestäkin – tai yhä enenevämmiin inklusiosta – mutta emme siitä yhteiskunnasta, jossa syrjäytymistä ja sitä koskevaa puhuntaa tuotetaan. Onko tämän asian väistelyssä kyseessä sama huoli, jonka Suurinkvisiittori ilmaisi Jeesukselle sanoessaan, että meillä (kirkon huomassa) asiat ovat järjestyksessä

– mene sinä, joka puhut ongelmien ja vitsausten kielellä, pois turhaa epäjärjestystä aiheuttamasta.

Inklusiopuheen sisäänrakennettuna ja järjestystä rakentavana oletuksena on, että yhteiskuntaan integroituminen on arvokasta sinänsä, olipa yhteiskunta millainen hyvänsä. Haluavatko kaikki kuitenkin sisään tai haluaisivatko jotkut ulos? Ensimmäinen oletuksen kyseenalaistamisen muoto olisi uskaltautua pohtimaan, millainen integraation kohteena oleva yhteiskunta on. Mitkä ovat sen arvot ja päämäärät, ja mihin niiden noudattamisesta tai niihin pyrkimisestä seuraa yksilöille, yhteiskunnalle, ympäristölle tai, näinä globalisaation aikoina, koko maailmalle? Näiden kiusallisten kysymysten esittäminen ei ole inklusio/eksklusio -puheessa tapana; pikemminkin koko diskurssi tuntuu tähtäävän siihen, että niitä ei esitettäisi. Myös yhteiskunnan kuolema -diskurssissa vältytään yhteiskunnan päämäärien pohtimiselta; mikäli on vain yksilöitä, kysymyksessä ei ole mieltä.

Toinen inklusio-oletuksen kyseenalaistamisen muoto olisi pohtia (niin kuin tässä johdannossa on tehtykin) sitä, onko oletuksemme yhteisyydestä tai yhteiskunnasta kuvitteellinen. Tätäkään kysymystä ei inklusio/eksklusio -puheessa esitetä, muissa – keskenään erityyppisissäkin – puheissa kylläkin. Sekä syrjäytymispuhe että yhteisyyttä kyseenalaistavat, sosiaalisen kuolemasta lähtevät puheet saattavat johtaa ajattelutapaan, jossa vastuu yksilön integroitumisesta tai vastuu yksilön elämästä on vain hänellä itsellään tai hänen lähiyhteisöillään tai -verkostoillaan. Aktiivisuus on iskusana, joka tuntuisi sopivan kummankinlaisiin puhuntoihin, samoin kuin ajatus itsensä vakuuttamisesta eli yksityisestä varautumisesta. Näitä ilmauksia käyttävä politiikka yhdessä itseään reflektoimattoman syrjäytymispuheen kanssa sekä sopivat (uusliberaaliin) järjestyksen ja hallinnoimisen tapaan että osallistuvat sen tuottamiseen.

Olisiko mahdollista ajatella ja tehdä sosiaalipoliitikkaa, jossa aktiivisuutta ja vastuullisuutta vaaditaan muiltakin kuin asianosaisilta itseltään? Voitaasiinko uusavuttomiksi kutsua vaikkapa viranomaisia eikä vain vaikeissa sosiaalisissa tilanteissa eläviä ihmisiä? Onko mahdollista lukea ja tulkita sosiaalisesti vaikeita tilanteita sellaisesta näkökulmasta, jossa niiden nähdään olevan seurausta yhtä hyvin syrjäyttämisestä kuin syrjäytymisestä? Voitaasiinko syrjäytymisen määritykset ja luonnehdinnat, samoin kuin muut ajallemme tyypilliset ristiriitaiset ilmaukset ja hokemat (kuten kestävä kehitys ja sosiaalinen pääoma) nähdä poliittisesti tuotettuina ja siten poliittisesti haastettavissa olevina?

”Vastuu on teillä itselläne” -politiikka, johon yhteiskunnan instituutiot yhä enemmän turvautuvat, saattaa paradoksaalisesti ajan saatossa nakertaa omaa pohjaansa. Viestiihän se viime kädessä, että instituutioihin ei voi luottaa. Entä jos ihmiset ottavat tämän todesta? Tällöin on olemassa se mahdollisuus, että ajatuksen sisäistäneistä ihmisistä tuleekin entistä vahvempia yksilöitä, subjekteja, jotka ovat kykeneviä kyseenalaistamaan instituutioiden itsevarmuuksia.

Juuri tässä avautuu radikaalin politiikan mahdollisuus. Tämä mahdollisuus on jotain, mikä on syytä ottaa vakavasti.

Viitteet

- 1 Toisaalta on syytä muistaa, että esimerkiksi päihdeongelmia hoidettaessa yksilöivä vastuunotto on aina ollut vahvasti sisään kirjoitettu (ks. Jouko Karjalaisen artikkelia).

Kirjallisuus

- Anttonen, Anneli & Sipilä, Jorma* (2000) Suomalaista sosiaalipolitiikkaa. Tampere: Vastapaino.
- Callon, Michael* (2002) Technology, politics and the market: an interview with Michel Callon. Interview conducted by Andrew Barry and Don Slater. *Economy and Society* 31 (2), 285–306.
- Defert, Daniel* (1991) 'Popular life' and insurance technology. Teoksessa Graham Burchell & Colin Gordon & Peter Miller (toim.) *The Foucault effect. Studies in governmentality*. London: Harvester Wheatsheaf, 211–233.
- Eräsaari, Risto* (1987) Socialarbete som kontaktarbete. *Nordisk sosialt arbeid* 2 (7), 20–31.
- Ewald, François* (1986) *L'État providence*. Paris: Éditions Grasset & Fasquelle.
- Ewald, François* (1990) La société assurancielle. *Risques. Les Cahiers de l'assurance* (1), 5–23.
- Ewald, François* (2003) Normi yhteisen mittapuun käytäntönä. Helsinki: Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja E-sarja N:o 8.
- Forss, Mikael* (2003) Försäkring och framgång. Kan försäkringsparadigmet hjälpa oss att lösa systemproblem i socialpolitiken? Teoksessa Veli-Matti Ritakallio (toim.) *Riskit, instituutit ja tuotokset. Esseitä hyvinvointitutkimuksesta professori Olli Kankaan täyttäessä 50 vuotta. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimus nro 59*, 323–340.
- Foucault, Michel* (2000) "Omnes et singulatiim": toward a critique of political reason. Teoksessa *Michel Foucault: Power*. Edited by James D. Faubion. *Essential works of Foucault 1954–1984. Volume three*. New York: The New Press, 298–325.
- Heidegger, Martin* (2000) *Oleminen ja aika*. Tampere: Vastapaino.

- Kemppainen, Tarja & Koskinen, Simo & Pohjola, Anneli & Urponen, Kyösti* (1998) Sosiaalityö epävarmuuden oloissa. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 28.
- Ojakangas, Mika* (2002) Kenen tahansa politiikka. Kohti ulossulkematonta demokraattista yhteisöä. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Touraine, Alan* (1998) Sociology Without Society. *Current Sociology* 46 (2), 119–143.
- Valtonen, Kathleen* (2000) Kotouttamistyö maahanmuuttajien integroinnin edistäjänä. Teoksessa Veli-Matti Ritakallio & Heikki Ervasti & Katja Forssén & Kaarina Nurmi (toim.) Eriarvoisuutta paikantamassa. Turku: Sosiaalipoliittinen yhdistys ja Turun yliopiston sosiaalipoliittikan laitos, 201–218.

Yhteisyys

Tuula Helne

Syrjäytymisen solmut – eli miksi syrjäytymisestä puhuminen on niin hankalaa?

Tietämyksemme nykyvaiheessa emme voi olla varmoja mitä valtio, suvereni-teetti, poliittinen liberalismi, demokratia, sosialismi, kommunismi jne. ovat, ja siksi metodimme vaatisi meitä välttämään näiden käsitteiden kaikenlaista käyttöä niin kauan kuin niitä ei ole tieteellisesti muodostettu. Ja kuitenkin niitä tarkoittavat sanat esiintyvät sosiologien keskusteluissa alinomaa. Niitä käytetään sujuvasti ja varmuudella ikään kuin ne vastaisivat hyvin tunnettuja ja määriteltyjä esineitä, vaikka ne eivät meissä herätäkään muuta kuin sekavia ajatuksia, epämääräisten vaikutelmien, ennakkoluulojen ja intohimojen sekamelskaa. (Émile Durkheim 1977/1895, 49.)

Katseen sijoittaminen

Työttömät, pitkäaikaistyöttömät, pätkätyöläiset, päihdeongelmaiset, huumeiden käyttäjät, rikolliset, vangit, kodittomat, asuntoloissa asuvat, köyhät, uusköyhät, velkaloukkuun jääneet, toimeentulotuen saajat, alhaisen koulutuksen saaneet, yksinhuoltajat, naiset, aikamiespojat, eronneet miehet, vanhukset, nuoret, lapset, homoseksuaalit, prostituoidut, lähiöasukkaat, syrjäseutujen asukkaat, maahanmuuttajat, etniset vähemmistöt, mielenterveysongelmaiset, vammaiset, kroonikkopotilaat...

Mikä näihin ryhmiin kuuluvia ihmisiä oikein yhdistää? Heidän elämänhistorioidensa ja elämäntilanteensa puolesta ei välttämättä mikään – ajatellaanpa vaikka Pohjois-Karjalassa elävää huonokuntoista vanhusta ja jossain Helsingin lähiössä keskisolutta ryystävää, peruskoulunsa keskeyttänyt-

tä nuorta. Tästä huolimatta nämä ryhmät on joskus niputettu (tai niputetaan edelleenkin) syrjäytyneiksi, ilman että se tuntuisi meistä kovin kummalliselta. Ei, vaikka olennaisempi kysymys voisi olla, mikä ryhmiä erottaa. Kaikkien kategorioiden tapaan syrjäytyminen piilottaa sisältämänsä erot tuoden esille vain eron ei-syrjäytyneisiin.

Syrjäytymisdiskurssin vähintäänkin implisiittisenä sosiaalipoliittisena tavoitteena voidaan pitää syrjäytyneiden tuomista yhteisyyteen, reunoilta keskelle tai ulkoa sisään. Tämän saavuttamiseksi on ensiksi määriteltävä, keitä he itse asiassa ovat. Tässä, päätavoitteesta puhumattakaan, ei kuitenkaan onnistuta. Ilmiöstä ei oikeastaan kyetä edes puhumaan sotkeentumatta kummallisiin ristiriitaisuuksiin. Miksi näin on? Onko tehtävä muotoiltu tai sijoitettu väärin?

Syrjäytymiseksi kutsumamme asiantila konstruoituu sitä tuottavan katseen avulla. Jeannine Verdès-Leroux (1978b) on kirjoittanut sosiaalityöntekijöiden luokkaetosentrististä, mutta yleisemminkin on niin, että katsoja ei näe itseään eikä aina osaa sijoittaa itseään muualle kuin keskiöön. Syrjäytymisdiskurssi ilmentää eräänlaista kulttuurista viattomuutta: sen Toisiksi määrittyviä kohteita¹ tutkaillaan kuin antropologi vieraan kulttuurin edustajia.² Tällöin sivuun jää kaksi asiaa, jotka ovat kuitenkin olennaisia, jos syrjäytymisen kysymys halutaan asettaa uudelleen, siirtää sijoiltaan (ja jos syrjäytymistä tarkastellaan konstruktionistisesti). Ensimmäinen on katseen konteksti. Ne, jotka katsovat syrjäytyneitä ja puhuvat heistä, elävät samassa maailmassa kohteensa kanssa. Mikä tässä maailmassa saa katsojan puhumaan syrjäytymisestä? Tähän läheisesti liittyvä tai oikeastaan siitä erottamaton seikka on tulkinta. Miten katsojat näkevät maailmansa? Millainen sen representaatio on?

Syrjäytyminen ei siis ole mikään luonnonilmiö, sillä sen saama hahmo – ja koko ilmiön näkyväksi tuleminen tai tekeminen – riippuu kenties enemmän sen viitekehyksestä kuin sen ”omasta olemuksesta”. Syrjäytyminen on suhteellista eli *relationalista*: se ei koskaan rajoitu vain niihin ihmisiin, joihin ilmaus ensi kuulemalla viittaa.

Katseet ovat historiallis-yhteiskunnallisesti ja kulttuurisesti määräytyneitä. Tämä merkitsee sitä, ettei syrjäytymiselläkään ole autonomista olemassaoloa, vaan se on osa ”globaalia yhteiskuntaa” (Geremek 1985, 27). Nykyisin se on osa myöhäis- tai jälkimodernia vakiintuneen epävakaisuuden yhteiskuntaa, jossa on käynyt aiempaa hämärämmäksi, mikä ihmisiä erottaa ja yhdistää ja mikä heidän paikkansa on. Myös syrjäytymisdiskurssi piirtää tämän yhteiskunnan ajankuvaa: se on aikalaisanalyysejä tai -diagnoosia, vaikkei tätä aina huomattaisikaan. Diskurssin ilmiöinä saattaa nimittäin olla pikemminkin diagnoosi syrjäytyneistä. Viime kädessä syrjäytymisdiskurssi kuvaa silti aikaamme. Eri asia on, kuinka selvästi tulkittava, johdonmukainen tai täydellinen diagnoosi on.

Kaikista ajan ilmiöistä ei puhuta, eikä kaikkea edes nähdä. Maailmaa hahmottava katse on aina valikoiva. Valikoinnilla on tehtävänsä: joidenkin asioiden torjuminen ja (tai samalla) epäjärjestyksen muuttaminen järjestykseksi. Jotain on siis jätettävä katseen – ja sanojen – ulkopuolelle. Tämä merkitsee sitä, että ”tärkeimmiksi keskusteluiksi sosiaalisen järjestyksen tuottamisessa voivat osoittautua ne, joita ei lainkaan käydä, ja ne asiat, topiikit, joista keskustelemista vältetään” (Lahikainen & Lahikainen 1998, 155). Varsinkin syrjäytymiseen liittyy

...ennenkuulumatonta puheliaisuutta, mutta toisaalta se edellyttää vaikenemista muista asioista. (...) Hiljaisuus on puheen kääntöpuoli, ja näiden välistä välttämätöntä yhteyttä jäsentää kulloinkin vallitseva ”totuuden järjestyk”. (Hänninen 1997, 159, joka tosin viittaa tunnustamisen vaatimukseen.)

Kun jotain oleellista jää puheen ulkopuolelle, keskustelusta tulee kummallista; on kuin se, mistä vaietaan, yrittäisi kaiken aikaa tunkeutua oikealle paikalleen. Ranskassa on todettu syrjäytymistä koskevan puheen olevan niin täynnä hiljaisuutta, että jonain päivänä sen, mitä ei sanota ääneen, on tultava julki (Avertissement 1994, 12). Jos sikäläisen runsaana rönnyilevän, kansakunnan arvoja pohtivan syrjäytymiskeskustelun koetaan olevan hiljaisuudella kyllästettyä, millainen onkaan tilanne Suomessa? Kuvaahan kulttuuriamme yleisemminkin ”toisen asteen” eli refleksiivisyyden ja kontekstittietoisuuden puute (Alapuro 1997), siis eräänlainen transsendenssin vaje. Oli miten oli, optimistisesti ajateltuna hiljaisuus purkautuu itsestään. Olisikohan prosessia silti syytä nopeuttaa?

Helppoa se ei ole, sillä syrjäytymiskurssin ja sen hiljaisuuksien kudos koostuu monenkirjavista langoista. Sitä yhtä punaista ei löydy, ja solmuja on tiiviissä. Kutsun näitä kudoksen solmukohtia paradokseiksi. Ennen kuin siirryn niiden esittelyyn, on paikallaan tunnustella kankaan materiaalia.

Artikkelini pohjautuu lähinnä ranskalaisen (tai ranskankielisen) kurssin herättämiin ajatuskulkuihin. Tuossa keskustelussa monet asiat ilmaistaan kärkevämmiin kuin Suomessa, minkä vuoksi väitteiden ongelmakohtat, solmut, näkyvät miltei paljaalla silmällä. Kuitenkin myös suomalaisesta syrjäytymiseen liittyvästä tutkimuksesta löytyy ajatuskulkuja, joissa on yhtymäkohtia ranskalaisiin tulkintoihin tai niitä koskeviin tulkintoihini. Artikkelini ei siis kohdistu Ranskaan, vaan yritän kertoa jotain yleisempää syrjäytymiskurssista ja jälkimodernista yhteiskunnasta. Tarkoitukseni ei ole puida yksittäisten keskustelijoiden käsityksiä vaan haravoida niitä miinoja, joita syrjäytymiskeskustelun kentällä kulkevilta poluilta ja niiden risteyksistä löytyy, sekä pohtia sitä, millaisten suuntaoletusten perusteella polkuja kuljetaan.

Tässä muotoillut seitsemäntoista paradoksia ovat nimelleen uskollisina kahta asiaa samalla kertaa. Ne ovat yhtäältä solmuja eli ongelmakohtien kuvauksia. Toisaalta ne ovat näpertelyä solmujen avaamiseksi eli yritys selittää, miksi syrjäytymisestä on niin vaikeaa saada otetta. Paradoksit on mahdollista käsittää myös poleemisiksi teeseiksi tai hypoteeseiksi, joita voidaan – ja joita pitäisikin – tutkia tarkemmin yksi kerrallaan. Jokaisesta paradoksista lähtee siis oma polkunsä. Lainomaisesta esitystavastaan huolimatta paradoksit on tarkoitettu liikkuviksi, avoimiksi konstruktioiksi.

Jotkin paradokseista saattavat vaikuttaa enemmän syrjäytymisdiskurssiin kuin ”reaalimaailmaan” liittyviltä. Nämä ulottuvuudet eivät silti ole erotettavissa toisistaan. Paradoksien paradoksaalisuutta lisää se, että ne saattavat olla keskenään ristiriitaisia. Lisäksi niitä löytyy varmasti enemmänkin kuin seitsemäntoista; kenties niitä voitaisiin generoida milteipä loputtomiin. Katsokaamme kuitenkin, mitä generaattorin ensimmäinen käynnistyskerta on tuottanut.

Sumean joukon terävät rajat

Huono-osaisuussanaston painopiste on muuttunut. Konkreettisemmista köyhyyden kaltaisista käsitteistä ja luokka-asemaan liittyvästä sanastosta on siirrytty epämääräisempään syrjäytymiseen. Syynä on ollut tarve sellaiseen ilmaukseen, joka heijastelisi paremmin muuttunutta yhteiskunnallista todellisuutta, jossa entisenlaiset jakolinjat eivät enää päde. ”Uusi” käsite määritellään yleensä melko väljästi. Mutta sitten tuleekin ongelmaksi, miten tällaista käsitettä voitaisiin hyödyntää empiirisessä tutkimuksessa tai hallinnossa, tai se, mikä sen sisältö oikeastaan onkaan.

Ongelmaan on kaksi vastausta (vrt. Castel 1991a, 137–138). Ensimmäinen tulee hallinnollisesti orientoituneesta tutkimuksesta, ja se on syrjäytymiskäsitteen osittaminen (ks. Laberge 1987, 12). Tällaiseen ratkaisuun on päädytty esimerkiksi EU:n syrjäytymistutkimuksessa (O’Cinnéide 1995, 8). Käsitteen osittaminen johtaa myös syrjäytyneiden heterogeenisen joukon osittamiseen ja ryhmittelemiseen (ks. Autès 1995, 45–46).

Tällainen menettely johtaa juuri siihen ongelmaan, josta artikkelini aloitin: käsitteen kohderyhmistä saa miltei loputtoman listan. Tämä käy ilmi omasta hypoteettisesta luettelostani, mutta myös seuraavasta ”todellisesta” esimerkistä. Xavier Gaullier arvelee eksklusion koskettavan erityisesti seuraavia ryhmiä: 1) kvalifikaatiosaltaan heikkoja, 2) ulkomaalaisia, 3) nuoria, 4) naisia ja 5) niitä, jotka eivät elä normien mukaisesti (rikolliset, alkoholistit, huumeiden käyttäjät, vammaiset). Se, että listan laatija ilmoittaa tarkastelevansa vain

työhön liittyvää eksklusiota, tarkoittaa käytännössä sitä, että ”todellinen” syrjäytyneiden luettelo olisi vieläkin pidempi. (Gaullier 1992, 182–183.)

Ensimmäinen paradoksi: *jos kaikki syrjäytyneiden erityisryhmät lasketaan yhteen, syrjäytymättömiin ei jää kuin pieni osa väestöstä.* Näin käsite menettää viime kädessä erottelukykynsä suhteessa ei-syrjäytyneisiin; syrjäytyneiden välisiä erojahan se ei koskaan kuvannutkaan.

Toinen vastaus syrjäytymisen moniulotteisuuden pulmaan on ollut pikeminkin kiteyttävä kuin osittava. Siinä etsitään eri syrjäytyneiden ryhmiä yhdistävää tekijää. Robert Castelin mukaan se on, että ne ilmentävät sosiaalisen siteen katkeamisen erityistä muotoa, jota hän kutsuu desaffiliaatioksi. Siinä yhdistyy eri tavoin sekä työperustaisen integraation että sosiaalisten suhteiden heikentyminen tai katkeaminen. (Castel 1991a, 138–139.) Kuten tuonnempana normaliteetin pohdinnan yhteydessä tullaan havaitsemaan, tämänkin ajattelutavan kompastuskivenä on, ettei siinä ole täysin selvää, mikä syrjäytyneitä loppujen lopuksi erottaa muusta väestöstä.

Paikka!

Toinen paradoksi: *syrjäytymisdiskurssi hakee liikettä, mutta päättyy asemoimiseen.* Paikka ja liike yhdistyvät syrjäytymisdiskurssissa ristiriitaisesti. Yhtäältä (ja ensi näkemältä) syrjäytyminen on sosiaalis-spatiaalinen ilmaus, jolla koetetaan määrittää Toisten yhteiskunnallista sijaintia. Tässä suhteessa käsite vaikuttaa hyvin deterministiseltä. Varsinkin eksklusio on ”alaluokan” kaltainen viittaus ihmisiin, joilla ei juuri ole toivoa sisäänpääsystä (ks. Bauman 1998, 66). Mutta eikö syrjäytyminen tuotukin huono-osaisuuteen liittyvien käsitteiden rinnalle ja niitä korvaamaan osittain sen vuoksi, että haluttiin kiinnittää huomiota ilmiön prosessiluonteeseen?

Vaikka tästä prosessinomaisuudesta vallitsee liki täydellinen yksimielisyys, seurauksena ei suinkaan ole aina ollut, että syrjäytymistä myös käsiteltäisiin prosessina (ks. myös Heikkilä 2000, 173, 180). Tästä kertovat poikkileikkausaineistoihin perustuva tutkimus, syrjäytymisen käsittäminen jonkinlaiseksi puutteiden kumulatiiviseksi summaksi sekä sen tilastoimis- ja luokitteluyritykset (ks. Le Moigne ym. 1995). Syrjäytyneistä halutaan maalata muotokuva tai näpätä valokuva – ja silloinhan edellytyksenä on, että kohde pysyy suurin piirtein paikallaan. Tutkitaanpa tätä paikantamisyritystä enemmän. Miksi syrjäytyneiden paikantaminen on niin tärkeää? Käykö se päinsä, ja mitä se merkitsee syrjäytyneille?

1) Jacques Donzelot'n mukaan yhteiskunnallinen luentatapa on muuttunut dramaturgisesta topologiseksi. Yhteiskuntaa ei enää strukturoi omistajien ja työläisten vastakkainasettelu, ja sen hahmottaminen, missä asiat tapahtuvat, on vaikeutunut. Topologinen luenta pyrkiikin ongelmien paikantamiseen. (Donzelot 1996, 77.) Syrjäytymisdiskurssissa ne sijoitetaan reunoille tai ulos. Kysymyksenä on pikemminkin ”missä?” kuin ”minne?”.

Eksklusiota on ranskalaisessa keskustelussa luonnehdittu komein termein: se on *desagregatiota*, *desaffiliaatiota*, *disintegraatiota*, *disinsertiota* tai *desosialisaatiota* (Clavel 1998, 239). Tällaisten sanojen kuvaamassa hajaantumisprosessissa oleva yhteiskunta – sikäli kuin voidaan enää puhua yhteiskunnasta – on saatava tuntumaan hallittavalta. Yhtenä keinona on kieli, joka sisältää valtavia mahdollisuuksia nimeämisen ja kategorisoinnin kautta tapahtuvaan jonkinasteiseen turvattomuuden hallintaan (Lahikainen 2000). Puhe syrjäytyneistä on kenties yksi tapa koettaa luoda jonkinlainen järjestys paikantamalla Toiset ja paikantamalla kaaos heihin (vrt. Dadoun 1978, 20). Kolmas paradoksi: *epäjärjestys yritetään muuttaa järjestykseksi syrjäytymispuheen avulla, mutta syrjäytyminen itsessään on epäjärjestyksen tuotetta* (vrt. Geremek 1985, 32).

2) Epäjärjestyksen yhteiskunnassa se ilmiselvältä tuntuva asia, että syrjäytyneiden paikka on reunalla tai ulkona, kumoutuu helposti. Yleensäkin se, missä (tai missä problematiikassa) jotkut ihmiset ovat, riippuu siitä, mistä ja miten heitä katsotaan. Syrjäytyminen on siis relationaalista. Toinen, suuremmin nykypäivään liittyvä paikantamisvaikeuden syy on joukon hajanaisuus, kolmas sen liikkuvuus. Tilanteet eivät pysy stabiileina, eikä syrjäytyneiden (tai syrjäyttäjien) joukko ole ajallinen vakio.

Vaikka elämme jälkimodernia aikaa, ihmisten ajatusmallit perustuvat edelleenkin moderniin elleivät suorastaan esimoderniin perintöön. Olemme pitkään olleet sen ajatuksen vankeja, että normaalisti on mahdollista määritellä kullekin objektille ja sosiaaliselle subjektille yksi – ja vain yksi – paikka (Barel 1982, 73). Syrjäytyneitä on kuvattu hajanaiseksi joukoksi, jolta puuttuu luokan antama strukturaatio (esim. Foucauld 1992, 258). Kenties strukturaatio puuttuu muualtakin. Neljäs ja perustavin syy syrjäytymisen mahdollittamaan paikantamiseen onkin, ettei pysyviä paikkoja ole olemassakaan. Paradoksaalisesti juuri niiden puuttuminen vahvistaa entisestään toisten – ja itsensä – paikantamisen tarvetta (Hänninen 1998a, 11).

3) Kaikesta epävarmuudesta huolimatta yksilöiltä edellytetään, että he tietävät paikkansa. Tämä vaatimus sisältää kaksi kehotusta: ”Tiedä, kuka olet!” ja ”Tiedä, missä on tässä!” (Hänninen 1998b, 117; vrt. Atwood 1972, 17.) Voi niitä, joille kehotukset ovat ylivoimaisia. Heidän kohtalonsa on sinetöity, sillä henkilö, ”jolla ei ole selkeää itsekuvaa eikä paikkaa yhteiskunnassa ja jolla on useimmiten huono itsetunto” määritellään huono-osaiseksi (näin Rauhala

1988, 26). Identiteetistä on sanottu tulleen diskriminaation tärkein kriteeri, joka erottaa Toiset meistä (ks. Dadoun 1978, 23). Identiteetin on myös sanottu olevan modernin yhteiskunnan hallinnan muoto (Vähämäki 1998, 141). Ken ei tätä usko, voi tyytyä muotoilemaan asian neutraalimmin: topologiset ja biografiset seikat ovat yhä tärkeämpiä yhteiskunnan ymmärtämisessä (Fitoussi & Rosanvallon 1996, 27).

Ranskan vuonna 1988 voimaan tullut toimeentulotukijärjestelmä, RMI (*Revenu minimum d'insertion*), käy esimerkiksi paikantamisen tarpeesta ja vaatimuksesta. RMI on eräänlainen minimitulo, jonka myöntäminen käsitellään alueellisissa insertiokomiteoissa. Periaatteessa RMI:hin kuuluu työntekoon tai sosiaaliseen elämään liittyvä insertiosopimus, jonka toteutumista komitea seuraa. (Käytännössä esimerkiksi vuonna 1994 vain seitsemän kymmenestä RMI:n saajasta allekirjoitti sopimuksen.) (Ks. esim. Astier 1991; Enjolras ym. 2001; Paugam 1993.) Tämä sopimus on Jacques Donzelot'n analyysin mukaan osoitus siitä, että syrjäytyneiden on ryhdyttävä neuvotteluihin paikan saamiseksi yhteiskunnassa. Etsiessään paikkaansa he joutuvat samalla myös luomaan identiteettinsä. Sitä ei enää tarjota valmiina, eivätkä ihmiset enää pysty pujahtamaan yhteiskuntarakenteen olemassa oleviin lokeroihin (ellei sitten tarjota syrjäytyneen identiteettiä ja paikkaa). Yhteiskunnan on tuotettava itsensä neuvottelemalla erikseen jokaisen yksilön sisäänpääsystä ja koetettava näin ylittää hajoamisensa seuraukset. Se siis muodostuu yksilöllisten projektien kautta. (Donzelot 1996, 68–71.) Tilanne on päinvastainen kuin aiemmin, jolloin yksilöiden tehtävänä oli enemmänkin vallitsevan järjestyksen uusintaminen kuin sen tuottaminen. Nykyisin yksilöiden on itse löydettävä elämänorientaationsa, valittava elämänpolitiikkansa ja turvattava elämänhallintansa (Eräsaari 2000a, 47).

Suomessakaan eivät RMI:n kaltaiset järjestelyt ole vieraita. ”Aktiivinen sosiaalipolitiikka” -työryhmän muistiossa (1999) oli samaa henkeä. Muistion pohjalta syntyi hallituksen esitys laiksi kuntouttavasta työtoiminnasta, joka tuli voimaan syksyllä 2001. Sen mukaan pitkään työttömänä olleen, työmarkkinatai toimeentulotukea saaneen henkilön, työvoimahallinnon (työvoimaneuvon) ja kunnan (sosiaalityöntekijän) on laadittava työtöntä koskeva, hänen elämäntilanteensa kartoittamiseen perustuva aktivointisuunnitelma. Suunnitelman laatimiseen osallistuminen on velvollisuus, ja siitä kieltäytyminen voi viedä oikeuden työmarkkinatukeen tai alentaa toimeentulotukea. Työllistymisen ohella tavoitteena on tukea aktivoitavien elämänhallintaa.

Syrjäytyneiden tulisi siis hakea itselleen paikka. Yhä useammin tämä edellyttää liikkuvuutta. Järjestyshakuisen diskurssin – ja politiikan – rinnalla elää toinen diskurssi, jossa liikkuvuus on hyve ja paikallaanolo menneen ajan jäännös. Neljäs paradoksi: *syrjäytyneiden tulee löytää paikkansa mutta pysyä liikkeessä*. Näitä toisensa poissulkevia vaatimuksia voitaisiin kuvata

psykologian käsitteellä *kaksoissidos*. Se näkyy syrjäytyneiden elämässä muun muassa siten, että yhtäältä työuran katkonaisuutta pidetään huono-osaisuuden merkinä, mutta toisaalta urallaan olisi oltava dynaaminen (ks. Verdès-Leroux 1978b, 233–234).

Tällaiset ratkaisemattomat ristiriidat ovat yleisiä syrjäytymisen historiasa: esimerkiksi entisajan kerjäläisiä vaadittiin asettautumaan aloilleen, mutta toisaalta he olivat tuomittuja vaeltamiseen, koska todellisia työmarkkinoita ei ollut (Castel 1991b, 55–56). Elävässä elämässä syrjäytyneet kantavat paradoksien taakkaa.

Arvottomat

Robert Castelin mukaan aikamme sosiaalisen kysymyksen ydin on hyödyttömiä ja turhien tai ylimääräisten ihmisten olemassaolo. (Asiantila ei ole historiallisesti uusi, mutta ero on siinä, että me olemme nykyisin sosiaaliturvajärjestelmän kehittämisen jälkeisessä tilanteessa, jossa jo voitetuiksi luullut ongelmat kohdataan uudestaan.) (Castel 1995a, 412, 461.) Olemme siis tavallaan palanneet ”tilattoman väestön” kysymykseen. Castel kuitenkin täsmentää ajatustaan: hän tarkoittaa paikoilla hyödyllisinä pidettyjä ja arvostettuja asemia (mt., 412). Paikattoman väestön ongelma ei ole pelkästään paikkojen puute vaan myös se, että ainoastaan tietynlaisia paikkoja arvostetaan. Se, että syrjäytyneet onnistuisivat saamaan jonkinlaisen paikan sekä määrittelemään, identifioimaan ja paikantamaan itsensä, ei vielä riitä, vaan tarvitaan myös sosiaalinen hyväksyntä (ks. Bauman 1998, 27).

Tarkastellaanpa mitä syrjäytyneiden ryhmää hyvänsä, siihen kuuluvia yhdistää heiltä (heidän asemaltaan) puuttuva symbolinen tunnustus (Taboada Léonetti 1994, 52). Tätä voidaan pitää syrjäytymisen pysyvimpänä ja olennaisimpana piirteenä (Nyssens & Ruol 1995, 113). Serge Paugamin kannattama *sosiaalisen diskvalifikaation* käsite on tässä yhteydessä erittäin osuva (Paugam 1991; Helne 2000). Jälleen kerran syrjäytyneet nähdään ja tehdään Toisiksi.

Keitä sitten arvostetaan? Eräänlainen minimivaatimus on, että ihminen täyttää normaliteetin kriteerit, joita ovat säännöllinen palkkatyö, tietty kulutustaso ja tietynlainen sosiaalinen verkostoituminen. Pelkkä normaliteetti ei silti takaa paikan säilyttämistä, arvostuksesta puhumattakaan. Varsinkin suurempi arvostus edellyttää muutakin: kauneutta, rikkautta, nuoruutta, tehokkuutta ja menestystä. Tällaisia ominaisuuksia vaativassa yhteiskunnassa jokainen ihminen on potentiaalinen syrjäytyjä.

Vincent de Gaulejacin oivassa tiivistyksessä postmodernin yhteiskunnan kaksi tunnushahmoa ovat toimitusjohtaja ja toimeentulotuen (eli Ranskassa

RMI:n) saaja. Jälkimmäinen on ensimmäisen negatiivikopio. (Gaulejac 1994, 38.)

Kaavio 1. Toimitusjohtaja ja toimeentulotukiasiakas: postmodernin kaksi tunnushahmoa

Toimitusjohtaja

Toimeentulotukiasiakas

Malli

Voittaja
Onnistuminen
Edistyminen
Dynaamisuus
Suorittaminen
Pätevyys
Arvostus
”Kulttuurinen ylemmyys”
Rikkaus
Maksimaaliset tulot
”Säihkyvä” identiteetti

Vastamalli

”Luuseri”
Häviäminen
Taantuminen
Passiivisuus
Vajoaminen
Epäpätevyys
Arvon aleneminen
Keskinertaisuus
Köyhyys
Minimitulot
Negatiivinen identiteetti

(Gaulejac 1994, 38.)

Tällainen dualistinen asetelma on tyypillinen julkisuuden syrjäytymisrepresentaatioille. Se yksinkertaistaa asioita huomattavasti: sosiaalinen ongelma reduceituu asunnottomien ja ”kultapojujen” vastakkainasetteluksi (Fitoussi & Rosanvallon 1996, 23). Toimitusjohtajan mallin mukainen elämä näyttäytyy varmimpana tapana saada yhteiskunnallista arvostusta. Toisessa ääripäässä palkkiona on stigma. ”Toimitusjohtajuuteen” siis kuuluvat status- tai arvovaltasymbolit ja ”toimeentulotukiasiakkuuteen” stigmasymbolit (Goffman 1981, 59). Nekin, jotka häilyvät ääripäiden välimaastossa, joutuvat kamppailemaan riittämättömyyden, jopa häpeän tunteiden kanssa (esimerkkejä ks. Kortteinen 1994). Näin on siksi, että käsitykset elämänkulun suotavasta etenemisestä ovat moraalisesti latautuneita (Pohjola 1994, 173). Se, mitä syrjäytyneiltä vaaditaan tässä konstruktiossa, on kohtuutonta; esimerkiksi ”lähiöiden pitkäaikaistyöttömillä ansaitseminen, vaurastuminen tai työuralla (tai elämänuralla) eteneminen eivät ole edes haaveena, vaan arjen sankaruus on selviämistä, sitä että ei valu pohjalle” (Karjalainen & Virtanen 1997, 288). Paradoxseilla on taas kantajansa.

Elämäntilanteet ovat representaatioitaan monimutkaisempia ja muuttuvampia. Kerran saavutetun arvostuksen voi menettää: menestystä testataan jatkuvasti, kilpailu jatkuu. Kuin kohtalon ivaa on, että de Gaulejac käyttää

menestyjän esimerkkinä ryysyistä rikkauteen ja ministeriksi saakka kivunnutta Bernard Tapieta, jonka huikea ura päättyi de Gaulejacin kirjan ilmestymisen jälkeen lahjusskandaaleihin ja oikeudenkäynteihin, taisipa hän joutua vankilaankin. (Suomesta löytyy lamanjälkeiseltä ajalta vastaavanlaisia tapauksia.) Kirjoittajaa on onniteltava siitä, että hän muistuttaa Tapienkin kohtalon olevan epävarma; onhan postmodernissa kaikki mahdollista (Gaulejac 1994, 30, 48). Viisi vuotta myöhemmin ilmestyneessä Cédric Frétygnén teoksessa (1999, 12) Tapie onkin saanut kyseenalaisen kunnian päästä tekijän laatimalle syrjäytyneiden listalle. Karnevaaleissa herroista tulee narreja ja narreista herroja. Ja niin edespäin: viimeisimpien tietojen mukaan Tapie tekee taas paluuta...

Valitettavasti meneillään olevat karnevaalit eivät kestä vain yön yli, ja symbolisen tunnustuksen puute tai sen menettämisen pelko on jokaisen pysyvänä huolena.

...normaali ihminen tietää olevansa sellainen maailmassa, jossa jokainen ei ole normaali, minkä seurauksena hän tietää olevansa taudille altis (...). Ajan mittaan se, ettei ole sairas maailmassa, jossa on sairaita, synnyttää ahdistusta. Entä jos normaalius ei johdukaan siitä, että on itse (...) muita vahvempi, vaan yksinkertaisesti siitä, ettei sairaus ole vielä sattunut omalle kohdalle? (...) Näin normaalissa ihmisessä syntyy ahdistus siitä, että hän on pysynyt normaalina (...) Nk. terve ihminen ei siis ole terve. (...) Taudin uhka on yksi hänen terveystensä osatekijöistä. (Canguilhem 1978, 178–179.)

Eipä ihme, että syrjäytyneitä on kutsuttu traagiseksi avantgardeksi, jonka olemassaolo kertoo yhteiskunnan tulevista ristiriidoista ja umpikujista (Foucauld & Piveteau 1995, 108).³ Mutta kenties syrjäytyminen kertoo sittenkin enemmän nykytilanteesta. Kuten Robert Merton (1949) kirjoitti klassisessa artikkelissaan, menestymättömyys ei ole ongelma kulttuurissa, joka ei usko individualistiseen amerikkalaiseen unelmaan. Toisaalta voidaan tehdä se johdopäätös, että syrjäytyminen on ongelma ennen kaikkea niille, jotka ovat sisäistäneet tällaiset kulttuuriarvot – olivatpa he sitten itse syrjäytyneitä tai syrjäytymisestä puhuvia.

Sama, mitä Robert Castel (1989, 20) on sanonut keskiajan kulkureista, pätee syrjäytymiseenkin. Viides paradoksi: *syrjäytyneet ovat aikansa tuotteita, mutta heillä ei ole paikkaa ajassaan.* Jock Young (1999, 81) kutsuu yhteiskuntaa, jossa näin on, bulimiseksi: se imaisee ihmiset ahnaasti sisäänsä, mutta oksentaa heidät saman tien pois. Tässä kannetaan jälleen kaksoissidoksen taakkaa: kulttuuri painostaa ihmisiä menestymään suomatta heille mahdollisuuksia siihen. Merton pääsi nykyisen syrjäytymisproblematiikan ydinalueelle todetessaan, että ”poikkeava käyttäytyminen” on oire kulttuurin päämäärien tai arvojen ja niiden toteuttamismahdollisuuksien erkanemisesta, *dissosiaatiosta*. Sosiaali-

nen järjestys, jossa on käynyt näin, on jatkuvassa hajoamisen (*dissoluution*) paineessa. Näin on ennen kaikkia siksi, että menestymisen vaatimus koskee kaikkia kulttuurin jäseniä. (Merton 1949, 773, 778–779).

Ödegardin oma lapsuus oli lohdutonta kiertämistä koulukodeissa, vanhainkodeissa ja kasvattikodeissa 19-vuotiaaksi. Hän selvisi kuitenkin sisukkuutensa ansiosta, sai monien takaiskujen jälkeen hyvän työpaikan ja on nyt 30 vuotta kestäneen menestyksensä toimittajan uran jälkeen päättänyt uhrata kaiken aikansa toisten luusereiden auttamiseen. (Width 1998.)

Tämän norjalaisesta luuseriyhdistyksestä kertovan uutisen viesti on, että myös jokaisen syrjäytyneen on menestyttävä.⁴ (Onkin hyvin erikoista, että tällainen yhdistys on ylipäänsä olemassa.) Suorituskultti (Donzelot 1996, 67) ja onnistumiseen tuomitseminen (Gaullier 1992, 178) koskevat kaikkia. Yrittäjyyttä onkin kutsuttu aikamme eetokseksi. Tuo käsite, ja varsinkin ”sisäinen yrittäjyys”, soveltuu erinomaisesti niin hallinnon kuin taloudenkin kieleen (Hänninen 1998b, 120).

Menestymättömyyden ongelma on paljon enemmän kuin psykologinen. Viime kädessä epäonnistujat horjuttavat kaikkea sitä, mille nykyinen talousjärjestelmä rakentuu. Yhteiskuntamme perustuu meritokraattiseen ihanteeseen, joka on kuitenkin ristiriidassa vallitsevan eriarvoisuuden kanssa. Juuri se, mikä legitimoii yhteiskuntajärjestystä, saa sen tasapainon järkkymään (Young 1999, 150).

Syntipukit

Syrjäytyneiden sanotaan olevan sivussa ja unohdettuja, mutta heihin kohdistetaan paljon katseita. Nämä unohdetut ovat suorastaan tiedotusvälineiden, elokuvien ja kirjallisuuden kestoteema. Huomio osoittautuu sitäkin merkittävämmäksi, kun muistamme, miten niukka resurssi se on informaatio-öhkystä kärsiville nykyihmisille. Kiinnostus ei kuitenkaan läheskään aina ole kohteitaan tunnustavaa tai heidän lähtökohtiaan ymmärtävää. Parhaimmillaankin (pahimmillaan?) syrjäytyminen estetisoidaan tai sentimentalisoidaan.

Syrjäytyminen ei olisi kulttuurissamme niin tärkeä symboli, ellei siihen olisi hyvää syytä. Jos emme katso vain ilmeisintä selitystä, joka liittyy haluun kohentaa huono-osaisten asemaa ”kahtiajakautuvassa yhteiskunnassa”, voimme päätyä toisenlaiseen tulkintaan. Yves Barelin mukaan syrjäytyneet ovat ”kelluvia merkitsijöitä” (Lévi-Straussilta peräisin oleva *signifiant flottant*). Ajatuksena on, että tietyt yksilöt tai ryhmät valitaan ilmaisemaan sitä, mikä ei ole ilmaistavissa; heihin keskitetään sellaiset liian vahvat tuntemukset, jotka

uhkaisivat yhteiskuntaa, mikäli se kävisi dialogia suoraan itsensä kanssa. (Barel 1982, 185.) Siitä, mistä vaietaan, on puhuttava – mutta toisella tavalla.

Zygmunt Baumanin (1997a, 94) kerjäläis- ja turistimetaforaan mukaillekseni syrjäytyneet ovat se tumma tausta, jota vasten ei-syrjäytyneiden auringon valo loistaa niin kirkkaasti, ettei sen mustia pisteitä nähdä. Syrjäytymisdiskurssi vie siis ongelmat sijoiltaan, delokalisoii ne. Tällaiselle sijoiltaan vievälle (*displacing*) ajattelulle ja sijoiltaan oleville yhteiskunnallisille konflikteille on suuri kysyntä riskiyhteiskunnassa, jolla on taipumus muuttua syntipukki-yhteiskunnaksi (Beck 1992, 75).

Edistykselliseltä kuulostava aktivointipuhe on kenties yksi syntipukki-syndrooman oire. Sitä tavataan vaikkapa edellä mainitussa ”Aktiivinen sosiaalipolitiikka” -muistiossa (1999, 75), jossa todetaan rakennetyöttömyyden alentamisen edellyttävän työttömän oman vastuun selkeyttämistä (sic). Myös hallitusohjelmat oireilevat. Pääministeri Paavo Lipposen ensimmäisen hallituksen ohjelmassa (1995) korostettiin yksilön elämänhallintaa ja oma-toimisuutta ehkäisevän sosiaalipolitiikan perusteluna, ja toisen hallituksen ohjelma (1999) jatkaa samoilla linjoilla kannustamalla ihmisiä omaehtoiseen ponnisteluun hyvinvointinsa edistämiseksi. Tällainen ajattelu on saanut sijaa yleisessä asenneilmastossakin. Tätä heijastelee vaikkapa mielipidekirjoitus, jossa syrjäytymisen uskotaan olevan ehkäistävässä nuorten omatoimisuudella ja tulevaisuudenuskolla (Sola 2000). Mutta miten yksilöt voisivat olla toiveikkaita, jos yhteiskunnallisen toivon ylläpitäminen on käynyt vaikeaksi (ks. Rorty 1989, 86)?

Menestyksen paradigmaan kuuluu, että se yksilöllistää ongelmat, joiden taustalla on rakenteellisia tekijöitä. Yrittäjyyteen sisältyvä vapauden ja itsenäisyyden ajatus on kuitenkin harhaa. Kuten Maija-Riitta Ollila on todennut, ”huippuyksilöt” tekevät ja käyttäytyvät juuri niin kuin globaali talous mallittaa (Holtari 1997, 16). Syrjäytymisdiskurssin logiikka on verrattavissa tuolileikkiin: on normaalia – onhan se pelin sääntö –, että tuoleja on vähemmän kuin leikkijöitä, mutta se, joka jää seisomaan musiikin loppuessa, joutuu pelistä pois, syrjään, ja häntä osoitetaan sormella, koska hän oli huonompi kuin muut (Taboada Léonetti 1994, 70). Kuudes paradoksi: *syrjäytyminen johtuu rakenteista*, mutta on yksilön syytä. Tätä on raskas kantaa. Xavier Gaullier’n mukaan yksilöt sisäistävät yritysten menestysideaalit osaksi itseään. Näin he asettavat itselleen rankkoja vaatimuksia, joiden hintana saattavat olla burn out ja masennus. ”Oman itsensä yrittäjät” huolehtivat itse itsensä riistämistä. Syrjäytyminen ei mitenkään sulje pois riistoa; sen subjekti vain on muuttunut. (Gaullier 1992, 173, 181.) Ei tunnu kovin kaukaa haetulta väittää, että syrjäytyneet eivät ole ainoastaan paradoksien taakankantajia vaan myös sijaiskärsijöitä. Taakkoja kantavat kuitenkin myös ”syrjäytymättömät”, jotka yrittävät pysyä menossa mukana.

Syrjäytymisen ulkoistaminen jää usein vain yritykseksi. Robert Castel (1995a, 21, 409) kirjoittaa syrjäytymisen bumerangivaikutuksesta, jossa reunoille heitetty kysymykset palaavat keskelle. Delokalisoitumisen jälkeen syrjäytyminen relokalisoituu, haluttiinpa tai ei. Tällaista bumerangivaikutusta voidaan pitää riskiyhteiskunnan tyypillisenä piirteenä: edes rikkaat tai valtaa pitävät eivät ole turvassa (Beck 1992, 23, 36–37). Seitsemäs paradoksi: *marginaalisuudessa ei ole mitään marginaalista, ei symbolisesti eikä sosiaalisestikaan.*

Jollakin ihmisryhmällä voi olla ongelma tai tuo ihmisryhmä voi itse olla se. Syrjäytymisen kohdalla molemmat vaihtoehdot pitävät paikkansa, mutta kumpikaan ei ole riittävä kuvaus, vaan on mentävä syvemmälle. Castelia soveltaen: vain näihin tulkintoihin tarttuminen on kuin laskettaisiin pelkästään jäävuoren näkyvän osan tilavuus. Aikamme uusi sosiaalinen kysymys on muotoiltu syrjäytymiseksi, mutta muotoilu peittää kysymyksen todellisen laajuuden tai syvyyden. (Vrt. Castel 1989, 21, 23.) Syrjäytymisessä ongelma ei ole syrjäytyminen, vaan sosiaalinen järjestys. Eksklusio on ”ilmiö, joka koskettaa koko yhteiskuntaa ja kyseenalaistaa samanaikaisesti sen historian, arvot, koheesion ja tulevaisuuden” (Delors 1994, 130). Tämän ymmärtäminen on aivan eri asia kuin tuottaa diskurssia, jossa ”kaikki ovat syrjäytyneitä” (kuten esimerkiksi Jacques Attalin kirjoituksessa vuodelta 1974).

Syrjäytymisdiskurssi kääntää kausaalijärjestyksen: sen sijaan että myönnettäisiin tuon ilmiön aiheutuvan yhteiskunnan ytimessä olevista ristiriidoista, asia nähdään niin päin, että syrjäytyminen tuottaa yhteiskunnalle ongelmia. Pahimmillaan käy niin, että syrjäytymistä pidetään kosmeettisena, pintaa koskevana ongelmana. Näin sitä kuvitellaan myös hoidettavan pintakäsittelyllä. (Ks. Young 1999, 110–113, 130.)

Liity jengiin...

Syrjäytymisdiskurssin todettiin edellä liittyvän yhteiskunnallisen luentatavan muuttumiseen dramaturgisesta topologiseksi. Lisäksi eksklusion käsitteen on luonnehdittu kytkeytyvän yhteiskunnallisen problematiikan muutokseen, siirtymiseen vertikaalisesta luokkayhteiskunnasta horisontaaliseen yhteiskuntaan, jossa on tärkeää tietää, ovatko ihmiset keskustassa vai periferiassa tai sisällä vai ulkona (Touraine 1991, 8). Tällaisen sisällä/ulkona-dualismia tuottavan syrjäytymisdiskurssin on kuitenkin pelätty herättävän henkiin yhteiskunnallisten vastakkainasettelujen haamun (Balibar 1992, 161). Eikö luentatavan muutos olekaan niin merkittävä? Palaammeko sittenkin dramaturgiseen luentaan?

Vaikea sanoa. Syrjäytymisestä puhuminen edellyttää oletuksen yhteiskunnan yhtenäisyydestä (ks. esim. Ion 1995, 64). Diskurssin lähtökohtana ja pyrkimyksenä näyttäisi olevan yhteisöstä ajettujen tai ajautuneiden palauttaminen sen helmoihin. Se siis sitoutuu yhteen sosiaalipolitiikan päätavoitteista eli yhteiskunnallisen integraation vahvistamiseen.⁵ Kahdeksas paradoksi: *syrjäytyminen ei ole irrallisuuden vaan yhtenäisyyden representaatio*. Sana syrjäytyminen siirtää kuitenkin yhteisyyden ongelman yhteiskunnan reunoille. Tämän delokalisaation jälkeen tehtäväksi tulee syrjäytyneiden ”insertoiminen” yhteiskuntaan, jonka integraatio otetaan annettuna. ”Virallisessa” syrjäytymisdiskurssissa on normatiivinen mallinsa, josta ei keskustella (ks. Barel 1990, 51). Odotuksena on, että yhteisörakenteet opettavat arvoja niille, joilta muut normatiiviset viitekehykset puuttuvat, ja että nämä rakenteet estävät heidän syrjäytymisensä ja anomiansa (Silver 1994, 25). Mutta millaisia kyseiset rakenteet oikeastaan ovat?

Zygmunt Baumanin kaunopuheisessa kielenkäytössä ”yhteisö on yleensä oletus, halun ilmentymä, pikemminkin ruodun sulkemiseksi kajautettu taisteluhuuto kuin todellisuutta”. Yhteisöön liittyvien mielikuvien ja otaksumien ote on sitä lujempi, mitä vähemmän niistä puhutaan. (Bauman 1997b, 93.) Tässä valossa syrjäytymisdiskurssi on vaarallista. Se horjuttaa uskoa yhteiskunnan integraatioon, paljastaa sen olevan vain ideaali (vrt. Taboada Léonetti 1994, 51–52) eli herättää epäilyn yhteisöllisen sylin lämpimyydestä ja viime kädessä sen olemassaolosta. Yhdeksäs paradoksi: *syrjäytyneet halutaan palauttaa yhteisyyteen, jota ei ole*. Esimerkiksi Jean-Paul Fitoussi ja Pierre Rosanvallon väittävät Ranskan muistuttavan Karl Popperin abstraktia yhteiskuntaa, jossa toisistaan eristäytyneet ihmiset eivät enää edes kommunikoi kasvotusten. Näin ei saa olla, vaan ”yhteiskunnasta, joka ei enää ole kokonaisuus, ruumis (*corps*), on tehtävä sellainen”. (Fitoussi & Rosanvallon 1996, 198; Popper 1974, 244.) Joistakin tehtävä on mahdoton: metaforan yhteiskunnasta ruumiina nähdään olevan aikansa elänyt, varsinkin kun on epäselvää, mikä on sitä ohjaava pää (ks. Beck 1995, 61).⁶ On väitetty, että käynnissä on defensiivinen ja ”arrièregardistinen” taistelu sellaisen asian säilyttämiseksi, jota ei ole (ja jota ei voi olla) (Croizier 1998).

Joillekin läheisyyden ja yhtenäisyyden palauttamisyritykset näyttäytyvät siis ”tyhjinä parodioina” (Eräsaari 1996, 53). Olivatpa ne sellaisia tai eivät, pyrkimyksenä on silti täyttymys:

Maailmassa, jota hallitsevat keskipakoiset voimat, yhteiskunnassa, jossa yhteisölliset siteet höltyvät päivä päivältä hieman enemmän, eksklusiosta tulee vetovoiman keskus, musta aukko, joka repii ja nielaisee uhrinsa, mutta antaa merkityksen ja koheesion ympäristölleen. (Laguerre 1994, 16.)

Syrjäytymisen vastustamisesta halutaan rakentaa mobilisoiva poliittinen projekti, joka tukeutuu vastuullisuuden ja solidaarisuuden periaatteisiin (Aubry & Rémy 1994, 41). Toisaalta syrjäytyneiden väitetään tulleen entistä tarpeellisemmaksi koheesiota tuottavaksi viholliseksi – siis ”hyväksi viholliseksi”. Kymmenes paradoksi: *syrjäytyminen sekä uhkaa että vahvistaa yhteiskunnallista koheesiota ja integraatiota*. (Ks. Foucauld & Piveteau 1995, 115–116; Geremek 1985, 18; vrt. Bauman 1998, 67.)

Yhdestoista paradoksi: *syrjäytymispuhe paljastaa yhteisöllisyyden ohuuden, mutta sitoutuu yhteisön ideaaliin tavalla tai toisella*. Tapoja on todellakin kaksi. Ensimmäisessä pyritään vahvistamaan kansakunnan oletettua yhtenäisyyttä (Ranskassa tämä on se perinteinen ratkaisu). Toisessa odotukset suunnataan erilaisiin uusyhteisöihin. Tämä tapa on harvinaisempi. Valittiinpa tapa tai toinen, sekä ongelma että sen ratkaisu ovat sama asia – yhteisö. Toiveena on sovituksen löytäminen jälkimodernin maailman rikkonaisuuteen. Haussa on siis jonkinlainen pelastusoppi.

Kansakuntatasaista yhteyttä kaipaaville uusyhteisöt ovat vaara, potentiaalinen kapinapesäke. Yhteisöt ovat siis ”yhtäältä uhka, riskien ja ennakoimattomuuden valtakunta, toisaalta voimavara, jo olemassa oleva moraalinen kudos, jossa kansalaisyhteiskunta ja vastuullisuus kukoistavat” (Haatanen 1997, 38). Kahdestoista paradoksi: *yhteisö on yhtä ambivalentti idea kuin syrjäytymisenkin, mutta siitä haetaan syrjäytymisen ratkaisua*. (Yhteisökäsitteestä ks. Lehtonen 1990, 14–20.) Erityisen paradoksaaliseksi asian tekee, että yhteisöt rakentuvat aina poissulkemisen periaatteelle.

...kunhan se on meidän

Ambivalenttia on sekin, miten syrjäytyneiden omaehtoiseen yhteenliittymiseen – sen mahdollisuuteen ja toivottavuuteen – suhtaudutaan. Yhtäältä irrallisuutta ja järjestäytymättömyyttä on pidetty suorastaan syrjäytymisen määreinä. Tästä kertoo jo luokkasenastosta luopuminen: ”luokka” implikoi kollektiivisen toimijan. Eräät ranskalaiset tutkijat ovat puhuneet ”väkivallan imploosiosta”. Tällä he tarkoittavat sitä, että syrjäytyneet saattavat olla jopa suuremman väkivallan kohteena kuin ”riistetyt” aikaisemmin, mutta nyt väkivalta tuhoaa yksilöt sisältä käsin. Näin ollen syrjäytyneet eivät kykene ulkoistamaan tai kohdistamaan kokemaansa väkivaltaa. (Foucauld & Piveteau 1995, 146.) Toisaalta vaikkapa islamilaisten maahanmuuttajien poliittis-sosiaalisten liikkeiden synnyttämää ”kommunitarismia” pelätään (Barou 1993, 175). Ranskasta onkin löydettävissä ”pelottavien barbaarien” diskurssi (Ruano-Borbalan 1993). Myös Suomessa on toisinaan kannettu huolta ns. uuden alaluokan muodostamasta uhkasta (ks.

Vähäatalo 1998b, 165–166). Ällistyttävää kylläkin juuri huono-osaisimpien ryhmien odotetaan aiheuttavan suurimmat yhteiskunnalliset mullistukset (Body-Gendrot 1993, 235). Kolmastoista paradoksi: *syrjäytyneitä moititaan järjestäytymättömiksi, mutta heidän yhdistymistään ja kapinaansa pelätään.*

Syrjäytyneiden omaehtoinen yhteisönmuodostus ei siis ole kaikkien mielestä toivottavaa. Sikäli kuin heidän halutaan liittyvän johonkin, se jokin on kollektiivinen yhteisyys. Sakari Hännisen (1990, 18, 22) sanoin ne paikat, joihin (heterogeenisten) huono-osaisten suotaisiin sijoittuvan, sijoittuvat yhteiskunnan homogeeniseen segmenttiin. On sosiaalisia verkostoja ja sosiaalisia verkostoja: ne huonot liitetään liki automaattisesti marginaalisuuteen (Heikkinen 1999, 143).

Ei ole kiistatonta, onko kollektiiviseen yhteisyyteen palauttamisen tavoitteella yksinomaan hyvää tekevä vaikutus syrjäytyneiden kannalta. Pakkointegraation käsitteellä viitataan ihmisten asettamiseen sellaisiin rooleihin, ryhmiin, paikkoihin tai instituutioihin, jotka eivät ole heidän omien tarpeittensa tai halujensa mukaisia (ks. Lucchini 1979). Ajatus siitä, että heterogeeniset huono-osaiset halutaan asettaa tilanteeseen, jossa heidän tulisi ottaa yhteiskunnan homogeeniselta segmentiltä tarjottu rooli, kuvanee juuri yhtä pakkointegraation muotoa. Konkreettisempi esimerkki on, että vankilasta vapautuvien asumispalvelut toimivat parhaiten niiden kohdalla, jotka suostuvat elämään ja käyttäytymään normaliteetin mittapuiden mukaan (Kääriäinen 1994, 215–256). Kokonaisuudessaankin rangaistusjärjestelmä on pakkointegraation rankimpia muotoja. Se korostaa vankien yhteiskuntaan integroimisen tärkeyttä, mutta käytännössä pikemminkin disintegroii heitä siitä, syrjäyttää entistä pahemmin (mt.). Samaa asiaa kuvaavat myös ilmaukset ”segregoiva integraatio” (Thomas 1997, 84) tai ”sisäinen kolonialisoituminen”. Ranskalaiset sosiologit ovat käyttäneet jälkimmäistä käsitettä kritisoidessaan kansallisvaltion homogenisoivaa ja vähemmistöjä alistavaa politiikkaa (ks. Schnapper 1991, 19–20). Sitä, että integraatioyritykset saattavat johtaa käänteiseen lopputulokseen, onkin pidetty yhtenä ranskalaisen integraatiopolitiikan paradokseista (Barou 1993, 175).⁷

”Vaaralliseen yksilöön” kohdistuu nykyisin samanaikaisesti sekä yhteiskunnasta eristämisen että siihen palauttamisen pyrkimys (Hänninen 1997, 162–163). Eräänlainen kaksoissidos tämäkin – ja yksilötasolla taas yksi paradoksaalisuuden taakka. Pakkointegraatio ei kuitenkaan välttämättä kohdistu vain vaarallisiin yksilöihin tai syrjäytyneisiin. Lionel Stoleru on tehnyt jaon sisällä oleviin, sisälle suljettuihin ja ulkopuolella oleviin (*les inclus/les reclus/les exclus*). Siinä sisälle suljetut – eli suuri osa keskiluokkaa – ovat pikemminkin järjestelmän (kilpailuyhteiskunnan) vankeja kuin siihen integroituja. (Stoleru 1990; ks. Gaullier 1992, 180.) Neljästoista paradoksi: *syrjäytyneeksi tullaan joko syrjäyttämällä tai integroimalla.*

Poikkeavat

Hallinnointi edellyttää normaliteetin, sen mallien ja kantajien tuottamista. Miten tämä tapahtuu? Ja:

Miten normaliteetin tuottaminen kytkeytyy yhteiskunnan rakenteisiin, miten se uusinnetaan, mitkä ovat siihen liittyviä historianfilosofisia ja sosiologisia käsitteitä, mitkä käsitteet ovat aidosti historiallistavia ja mitkä taas pinnallisesti mielikuvituksellistavia, mitkä irrallisia yksilöitä tarkastelevia ja mitkä jo etukäteen lukkoon lyötyjä yhteiskuntadeterministisiä kuvioita simuloivia? (Eräsaari 1986, 8.)

En edes koeta vastata kaikkiin näihin kysymyksiin, mutta sallittakoon muutama syrjäytymiseen liittyvä kommentti. Näyttää selvältä, että syrjäytymisdiskurssi on yksi yritys uusintaa normaliteettia ja syrjäytymisen käsite apuväline, jonka suosio johtuu pikemminkin sen pinnallisesti mielikuvituksellisesta voimasta – tai Durkheimin sanoin sen nostattamasta intohimojen sekamelskasta – kuin ”aidosta historiallistavuudesta”. Mutta miten syrjäytymisellä tuotetaan normaliteettia?

”Normaali” voi merkitä joko patologisen, poikkeavan vastakohtaa tai sitten tavallista, keskivertoa, yleistä (ja siksi hyvää) (ks. esim. Hacking 1997, 242–245). Kurinpitojärjestelmissä normaali on määrittynyt ensimmäisellä tavalla, patologioiden avulla. Näissä järjestelmissä ”lapsi on paremmin yksilöity kuin aikuinen, sairas paremmin kuin terve ihminen, mielenvikainen ja rikollinen paremmin kuin normaali ja rikkeetön henkilö” (Foucault 1980, 218). Näin ajateltuna syrjäytyneet ovat keskeisessä asemassa: he ovat se poikkeama, jonka avulla yhteiskunnan normaliteetti pyritään tuottamaan ja uusintamaan.⁸

Tällainen Toisten tekeminen on ollut sosiaalivaltion luomisen välttämätön edellytys. Jacques Donzelot’n mukaan ”sosiaalisen” luomisen ja hyvinvointivaltioprojektin olennaisena osana oli kaksi vastakkaista piirrettä: yhteiskunnan puolustaminen sitä uhkaavia vaarallisia yksilöitä vastaan ja yksilöiden suojaaminen yhteiskunnan tuottamilta riskeiltä. Seurauksena oli väestön jakautuminen kahteen erilaista kohtelua saavaan osaan. Sosiaalivaltion saajia pidettiin syrjäytyneinä ja heidän avustamisensa edellytyksenä oli suostuminen ”korjaavaan holhoukseen”. Sosiaalivakuutus oli sitä vastoin normaalien edunsaajien oikeus. (Donzelot 1991, 16–19.)

Donzelot (mt., 18–19) arvelee jakoviivojen näiden kahden edunsaajaryhmän välillä kuitenkin hämärtyneen 1970-luvun talouskriisin jälkeen. Yhä useammasta on tullut ”normaali hyödytön” (Donzelot & Estèbe 1994, 26). Nikolas Rose on todennut (Gilles Deleuzeen nojautuen), että kontrolli ei enää rakennu normaalin ja patologisen välisen jaon varaan. Sen sijaan eräänlainen

kontrollin kybernetiikka saa hahmonsä päivittäisissä toimissamme, itsensä vastuullistamisen ja itsevastuullisten yhteisöjen kautta. Samaan hengenvetoon Rose jatkaa, että tällaiset kontrollimekanismit kohtaavat kuitenkin rajan: ”ne, jotka ilmeisesti elävät kontrollipiirien ulkopuolella ja joihin nyt viitataan termeillä syrjäytyneet, marginalisoituneet tai alaluokka”. (Rose 1998, 20–21.) Liberaalina oletuksena on ihmisten autonomisuus, mutta tämä ei vielä tarkoita sitä, että ihmisiä voitaisiin hallinnoida ikään kuin he olisivat autonomiaan kykeneviä (ks. Dean 2002) – ei ainakaan kaikkia ihmisiä.

Rosen löytämä raja saa epäilemään, että vaikka normaalin määrittely onkin jälkimodernissa yhteiskunnassa käynyt vaikeammaksi, normaali/patologinen-erottelu elää ja on voimissaan syrjäytymisdiskursseissa. Sen moderni normaali-teen konstruointiprojekti tuntuu jotenkin epätahtiselta jälkimodernin ajan muihin piirteisiin verrattuna – tai ainakin verrattuna siihen, miten jälkimoderni yleensä ymmärretään. Korostettakoon sanaa projekti, sillä Michel Foucault’ta seuraten normaali-teen tuottaminen on prosessi, kriteerien ja standardien etsimistä ja määrittämistä. Syrjäytymisdiskurssin ”valta/tieto-punoksissa” oleellista ei siis ole ”vallan kohteen – ihmisryhmän tai yksilön – pakottaminen jonkin mallin mukaiseksi vaan kriteerien eli normien etsiminen, määrittäminen ja tarkentaminen” (Helén 1994, 287.) Ehkäpä juuri tästä syystä hallinnollisesti orientoituneessa tutkimuksessa on ollut niin tähdellistä selvittää syrjäytymisen kriteereitä.

Ranskassa käytiin vuonna 1974 vilkasta syrjäytymisdebattia, jonka käynnisti René Lenoirin teos *Les exclus* (”Syrjäytyneet”). Sen terävässä kritiikissä Jeannine Verdès-Leroux huomauttaa, että kirjassa esitetyt syrjäytyneiden listat heijastelevat lääketieteellis-juridista orientaatiota (Verdès-Leroux 1978a, 621; 1978b, 248). Lenoirin teoksen ilmestymisestä on aikaa, mutta samaa tendenssiä on havaittavissa myöhemminkin. Esimerkiksi vielä kymmenisen vuotta sitten sosiologi Daniel Mothé (1991, 89) kirjoitti, että meidän on jarrutettava syrjäytyneiden väistämätöntä houkutusta riippuvuuden status quohon ja sääntöjen rikkomiseen. Väitteessä lyövät kättä psykologisointi ja juridinen näkökulma.

Syrjäytyneiden toivotaan aktivoituvan, tulevan oma-aloitteisiksi ja löytävän paikkansa. Koska heidät samalla nähdään apaattisiksi, toivonsa menettäneiksi ja jollain tavalla sairaiksi, heillä ei kuitenkaan oikeastaan ole voimavaroja tällaiseen itsensä ”normalisointiin” tai itseohjautuvien yhteisöjen muodostamiseen. Michel Foucault’n teksteissä voidaan erottaa kaksi integroivan vallan lajia: *normatiivisesti integroiva valta* (esimerkiksi modernin vankilan ja mielisairaalan varhaismuodot, joissa tahtoja muovattiin tietyn ihanteen mukaiseksi ulkoisen ruumiinkurin avulla) sekä *strategisesti integroiva valta* (mekanismit, jotka muovaavat itseään hallitsevan ja muokkaavan subjektin) (ks. Helén 1994, 278–279). Syrjäytyneitä ei ehkä voida integroida ja kontrolloida ”strategisesti”,

vaan ainoastaan ”normatiivisesti”. Kari Vähätalo (1998a, 28) on ennustanut, että ”alaluokan” häiriöalttiimpiin ryhmiin saatetaan joutua lisääntyvästi soveltamaan yhteiskunnan väkivaltakoneiston – poliisin, oikeuslaitoksen, vankiloiden – kovia menetelmiä. Ovatko syrjäytyneet siis siirtymässä sisäministeriön hallinnon alaisuuteen? Tätä mieltä tuntuvat olevan Ranskan suhteen Loïc Wacquant (1999) ja yleisemmällä tasolla Zygmunt Bauman (1998, 75–77), jonka mukaan köyhyys on yhä selvemmin muuttunut rikoslain nojalla hoidettavaksi ilmiöksi. Myös Mitchell Dean on uusimmissa kirjoituksissaan (2002) korostanut liberaalin hallinnoimisen autoritaarisia elementtejä. Mikäli nämä tulkinnat osuvat oikeaan, kehitys on ainakin joiltakin osin kääntynyt takaperin, sillä hyvinvointivaltion edetessä poliisin, oikeuslaitoksen ja alastoman pakon osuus yhteiskunnallisessa kurinpidossa vähentyi ja järjestyksen ylläpitotehtävä siirtyi enemmän sosiaali- ja terveystoimelle (Mäkelä 1988, 89).

Epäilen, että patologisoiva diskurssi ja normatiivinen integraatio palvelevat strategista integraatiotakin. Myös Sakari Hänninen (1990, 22) on arvellut, että huono-osaisten normalisointiyrityksissä on kyse paljolti muusta kuin heidän kansalaistamisestaan: (ehdollistettu) puhe huono-osaista onkin kenties suunnattu muulle yleisölle. Viranomaisten kamppailussa sosiaalisen järjestyksen ja yhteiskuntarauhan takaamiseksi patologisoiva diskurssi ja syrjäytyneiden kova hallinnointi voivat olla ennakoiva uhkakuva, muistutus siitä, että jollei itsenormalisointi suju, ”poliisikeinot” ovat käytettävissä. Syrjäytyneiden poikkeavuus ja patologisuus oikeuttavat heidän kontrolloimisensa ja sitä kautta kaikkien ei-syrjäytyneiden – mutta mahdollisesti tai todennäköisesti syrjäytyvien normaalien – etukäteiskontrollin.⁹

Normaalit

Kuinka poikkeavia syrjäytyneet sitten ovat verrattuina ”normaaleihin hyödyttömiin”? Hypoteesini ja viidestoista paradoksi on: *syrjäytyneiden anormalisuus on normaalia* (ks. myös Barel 1982, 100).

Ensimmäinen esimerkki hypoteesin tueksi: näyttää vallitsevan yksimielisyys siitä, että syrjäytyneiden ongelmana tai jopa määreenä ovat vallanpuute (esim. Paugam 1991, 17) ja passiivisuus (vrt. puhe väkivallan imploosiosta edellä). Syrjäytynyt ei käytä kaikkia oikeuksiaan eikä ole poliittisesti suuntautunut (Thomas 1997, 96). Ensinnäkin: kenellä valtaa on? Toiseksi: demokratian tunnuspiirteenä pidetään kaikkien aktiivista osallistumista. Tosiasiassa elämme nykyisin pikemminkin ”poissaolon demokratiassa” (Eräsaari 2000b, 21), mikä käy selville esimerkiksi kunnallisvaalien äänestysprosentteja tutkailemalla. Ja muusta passiivisuudesta voidaan todeta, että tutkimukset ovat osoittaneet

vaikkapa työttömien ajankäytön varsin aktiiviseksi; vain kalliista harrastuksista joudutaan tinkimään (Vähätalo 1998b, 148–149). Yves Barelin mukaan puhuttaessa syrjäytyneiden vällanpuutteesta oletetaan yhteiskunta, jossa kaikilla on osansa vällasta ja jonkinlaista autonomiaa. Oletusta voidaan vähintäänkin epäillä, minkä vuoksi tämä kriteeri osoittaa erinomaisesti sen umpikujan, johon syrjäytymisen ”määritelmällinen” tutkimus johtaa. (Barel 1982, 99.)

Toinen havainto: perheettömyyttä tai yksin olemista on pidetty syrjäytymisen kriteerinä tai osatekijänä (ks. esim. Frétigné 1999, 99). Eikö tässä kuvata jälkimodernin ajan yleistä tunnuspiirrettä (nähtiinpä se sitten ahdistavana tai vapauttavana)? Kuten Ulrich Beck (1992, 123) on todennut, ”sinkkuus” ei ole poikkeus, vaan täysin kehittyneen työmarkkinayhteiskunnan arkkityyppinen elämänmalli. ”Toimitusjohtajan” elämä luonnistuneekin parhaiten yksineläjältä. Toisesta näkökulmasta voidaan huomauttaa, että ainakaan ranskalaiset tutkimukset eivät ole yksiselitteisesti todentaneet oletusta työttömien sosiaalisten suhteiden katkeamisesta; ne tosin heikkenevät, mutta tämä ei vielä merkitse työttömien eristyneisyyttä (Frétigné 1999, 140–141). Suomestakin on tutkimustuloksia, joiden mukaan työttömät eivät tunne itseään yksinäisemmiksi kuin muutkaan. Heidän kyläilynsä vilkkaudesta päätellen heillä on jopa vahvemmat sosiaaliset suhteet kuin muilla. (Seppänen 2001, 112, 168, 191.)

Kolmas esimerkki: lähiöt mielletään riskialttiiksi alueiksi, joilla fyysisen asuinympäristön rapautuminen ja sosiaalisten ongelmien kasautuminen kytkeytyvät toisiinsa (Roivainen 1994). Suomessa vajaa miljoona ihmistä asuu lähiöissä (Uuskallio 1997, 7). Onko heidän elinympäristönsä patologisoiva vai patologisoitu?

Neljänneksi: työttömyyttä pidetään varsin yksimielisesti syrjäytymisen keskeisenä kriteerinä. Kriteerin mielekkyyttä voi pohtia tilanteessa, jossa jossain elämänvaiheessa koettu lyhyt- tai pitkäaikainen työttömyys tai vähintäänkin työsuhteiden epävakautuminen on tulossa pikemminkin normiksi kuin poikkeukseksi. Kuvaavaa on, että tästä huolimatta käytetään ilmausta ”epätyyppilliset työsuhteet”. Kuuluisikohan luonnehdinta niihin, joita voitaisiin Ulrich Beckiä (1999) lainaten kutsua zombikategoriaksi – kategoriaksi, joka on kuollut, mutta elää ja on siten este yhteiskunnallisen dynamiikan ymmärtämiselle?

Viides huomio: huumaavien aineiden käyttö tuomitaan epänormaalina. Jock Youngin (1999, 113) osuvan ironian mukaan näin ajatellen saadaan kätevästi vedettyä raja normaaleihin ihmisiin, jotka eivät käytä huumeita – mitä nyt alkoholia, tupakkaa, rauhoittavia tai masennuslääkkeitä. Suomessa masennuksesta on tullut suoranainen kansantauti, ja hoidoksihan riittää pillerien napostelu (ks. Kause 2000; Repo 2000).

Vielä kuudes ja viimeinen havainto. Syrjäytyneillä, esimerkkilainauksessa lainrikkojilla, on havaittu taipumus ”tietoisien lyhytjännitteiseen elämänsen-

teeseen: on turhaa suunnitella toimiaan kovin pitkälle tulevaisuuteen, koska mikään ei kuitenkaan ole varmaa” (Kääriäinen 1994, 196; ks. myös Clavel 1998, 232). Eikö tässä kuvata nyky-yhteiskunnalle ihanteellista joustotyöläistä ja kuluttajaa?

Syrjäytymisen käsitteeseen sisältyy mielikuva joukosta ihmisiä, joita yhdistää heidän etäännyttäminen yhteiskunnan normaliteetin ytimestä (vrt. Paugam 1991, 22). Näkökulma kätkee sen, että reunoilla voi elää lukuisilla tavoilla. Kuudestoista paradoksi: *heterogeenisiin tilanteisiin viittaava syrjäytymisen käsite päättyy homogenisointiin* (vrt. Frétigné 1999, 103, 133). Kaiken lisäksi käsite kuvaa myös ”inklusoitujen” elämän yhdenmukaistettuna ja ottaa annettuna sen autuuden, esimerkiksi työelämän eriarvoisuuden sivuuttaen (ks. Levitas 1996).

Robert Castelin mukaan stabiilissa tilanteessa olevien elämä on destabilisoidussa. Yhteiskunnan voidaan ajatella jakautuvan integraation, haavoittuvuuden ja desaffiliaation vyöhykkeisiin. Olennaisinta on kuitenkin se, että nykyisin on mahdotonta vetää rajoja niiden väliin: integroidutkin ovat haavoittuvia. Tulevaisuuden kannalta keskimäinen vyöhyke on strategisessa asemassa. (Castel 1995a, 13–16, 409; 1995b, 15.) Sama asia on muotoiltu niinkin, että jokainen työllinen on ”virtuaalityötön” ja että me elämme ”sosiaaliturvattomuuden” aikaa (Bourdieu ym. 1998). Ranskassa vuonna 1995 tehty mielipidemittaus osoitti, että yli puolet ranskalaisista pelkäsi syrjäytyvänsä (Paugam 1996, 16). Samoihin aikoihin tehdyn suomalaisen tutkimuksen mukaan suomalaisista 67 prosenttia pelkäsi työttömyyttä tai työttömäksi joutumista; näin oli myös 58 prosentilla niistä, jotka eivät olleet itse kokeneet työttömyyttä (Niemelä ym. 1997, 46–48). Vaikka syrjäytyneet määriteltäisiin normaalista poikkeaviksi yksilöiksi tai ryhmiksi, kukaan ei siis ole turvassa normaliteetissaan.

Seitsemästoista paradoksi: *syrjäytyneitä pidetään poikkeamana normaalista, mutta ”normaali” on olemassa vain projektina*. Kaiken lisäksi projekti saattaa olla retrospektiivinen. Ulrich Beckin mukaan riskiyhteiskunnan instituutiot pyrkivät loihtimaan takaisin entisiä varmuuksia ja korjaamaan normatiivisilla, kurinpidollisilla ja pedagogisilla interventioillaan poikkeamia virallisesta normaalisuudesta. Näin kuilu institutionaalisesti suunnitellun ja yhteiskunnallisesti validin normaliteetin välillä syvenee. (Beck 1992, 134.) Institutionaalinen normaliteettiprojekti voi siis olla menneisyyttä representoiva, ääritapauksessa kenties vain sitä simuloiva (vrt. yhteisyyden ”arrière-gardistin” projekti). Tämä ei silti tarkoita, että projekti olisi tehoton tai ettei se mallittaisi ihmisten ajatusmaailmaa.

Paradoksien tuolle puolen?

Syrjäytyminen on negatiivinen sana. (Tällä tarkoitan nimenomaan suomenkielistä sanaa, mutta myös *exclusion*-käsitettä.) Marginaalisuuden käsite on ambivalentimpi: siihen liittyy kielteisiä ja myönteisiä asioita, pelkoa ja kiehtovuutta, torjuntaa ja ihailua. Marginaalisuus ei siis välttämättä ole vain umpikuja, vaan se saattaa avata uusia väyliä. Se tekee mahdolliseksi nähdä, että on monenlaisia elämisen tapoja ja että yhteiskunta voisi olla toisenlainenkin (vrt. Gaulejac & Taboada Léonetti 1994, 276). Marginaalisuus voidaan ymmärtää antisipaationa tai innovaationa (Godbout 1983, 100), edistyksen ja vastarinnan mahdollistajana (Agulhon 1990, 12).¹⁰ Patologisoiva katse ei näitä näkökulmia ymmärrä – eikä kenties aina tarvitsekaan, sikäli kuin niiden sävy alkaa muuttua yltiöpäisen estetisoivaksi, sentimentalisoivaksi tai romantisoivaksi.

Syrjäytymiskurssin ääripäinä ovat olleet syrjäytyneiden moraalinen tuomitseminen ja heidän ”rehabilitaationsa” eli syytekirjelmä ja puolustuspuhe. Puolueettomat arvot ovat näistä keskusteluista kaukana (Thomas 1997, 118.) Liittymättä niihin, jotka leipovat syrjäytyneistä sankareita, haluankin tässä vain tuoda esille, että syrjäytymisilmiön ja -kurssin kriittisen tarkastelun avulla voidaan paikantaa yhteiskunnan kipupisteitä.

Cornelius Castoriadis (1996, 64; ks. Bauman 1998, 95) mukaan läntisen maailman kriisi johtuu siitä, että se on lakannut asettamasta itsensä kyseenalaiseksi. Kenties, mutta vain kenties, riskiyhteiskunnassa kaikki on toisin. Ulrich Beck katsoo, että moderniuden sisällä on katkos, konflikti, joka koskee rationaalisuuden lähteitä ja yhteiskunnan itsekäsitystä – ja tämä nimenomaan modernisaation ytimessä eikä sen reunavyöhykkeillä. Näin yhteiskunnasta tulee keskustelun teema ja ongelma sinänsä, ja yksilöiden on suorastaan pakko reflektoida yhteiskunnan koossapysymisen perustoja sekä tutkia vallitsevien konventioiden ja rationaalisuuden lähtökohtia. (Beck 1995, 21, 23.) Kuten artikkelissa on ilmennyt, tällaisen refleksiivisyyden kautta käy epäselväksi muun muassa se, mitä ovat sijainti, keskus, reuna, ”sisällä”, ”ulkona”, yhteiskunta, yhteisö ja normaali. Kaikella tällä on se kauaskantoinen seuraus, että joudumme miettimään inklusion ja eksklusion merkitystä aivan uudella tavalla (vrt. Beck 1999). Ne puhuvat, joita olemme tähän asti käyttäneet, eivät yksinkertaisesti ole enää mahdollisia.

Ambivalenssi antaa paradoksaalisesti toivoa tutkimukselle. Se auttaa ymmärtämään, että käsitteiden ei tarvitse – jos niin ei haluta – olla etukäteen lukkoon lyötyjä. Hyvä merkki on, että tämä on alettu huomata. Esimerkiksi Hilary Silver (1994, 2) on todennut, että eksklusiokäsitteen moniulotteisuus, laajuus ja epämääräisyys sekä sen erilaiset tulkinnat eri konteksteissa ja eri aikoina ovat ymmärrettävissä myös teoreettisena mahdollisuutena. Vertailun vuoksi: ristiriitaiset tilastoluvut ovat parantaneet kykyämme ymmärtää

työttömyyden dynamiikkaa ja kontekstuaalisuutta eli sitä, miten erilaisena työttömyys näyttäytyy eri osapuolille, eri suhdannevaiheissa ja erilaisten kysymyksenasettelujen valossa (Kurkela & Sauli 1998, 29).

Syrjäytymistutkimuksen yhtenä ongelmana on ollut, että vaikka syrjäytyneiden joukko on ”sumeaa”, se on pyritty erottamaan meistä muista joko–tai-kaavalla. Syrjäytymisen tarkastelu tuntuisi kuitenkin edellyttävän ”sumeaa logiikkaa”, joka sallii muutkin kuin kyllä- tai ei-vastaukset, tai postmodernia sekä–että–logiikkaa, joka tunnustaa ilmiöiden monimutkaisuuden ja suhteellisuuden. Yves Barel (1984, 43) on kirjoittanut ”näkymättömästä marginaalisuudesta”, jonka ymmärtämisessä ei ole keskeistä ainoastaan marginaalisuuden aste-erojen (enemmän tai vähemmän marginaalisten tai integroituneiden ihmisten) havaitseminen, vaan myös sen näkeminen, että on mahdollista olla sekä marginaalinen että integroitunut.

Syrjäytymisen ilmiö on niin monimutkainen ja moniulotteinen, että saattaa tuntua välttämättömältä edes kuvata sitä jotenkin yksinkertaisemmin. Tällainen kuvaus ei kuitenkaan välttämättä tee ilmiölle oikeutta (vrt. Jeannière 1974, 653). Ongelmallista on sekin, että kompleksiteettia tunnustamaton tutkimus liittyy osaksi homogeenisoivaa hallinnallistamista (Hänninen 1990, 12).

Syrjäytymiskäsitteen ja -diskurssin ristiriitaisuus lienee tähän tultaessa käynyt selväksi. Muunlainen diskurssi ei kenties ole edes mahdollista. Tästä syystä tuon käsitteen hiomis- ja operationalisointiyritykset eivät ole kovin mielekkäitä; käsite jää kiistanalaiseksi (ks. Gallie 1955/1956). Mikäli syrjäytymiskeskustelussa on itse asiassa ongelmana yhteiskunta, sen yhteisyys ja integraatio, miksemme puhuisi niistä?

Ristiriitaisista käsitteistä ei kannata pitää kiinni henkeen ja vereen. Ristiriitoja ja monimutkaisuutta ei silti tarvitse pelätä, sillä ne voivat luoda uusia avauksia. Konfliktit ovat suorastaan välttämättömiä demokratialle ja yhteiskuntajärjestelmien dynamiikalle, mikseivät myös yhteiskuntatieteelle. Sanottakoon asia vielä Marcel Gauchet'n (ks. Padis 1996, 39) paradoksin avulla: yhteiskuntaelämälle eivät ole vaarallisia kiistat, vaan yhtenäisyys ja yksimielisyys. Kaikki solmut eivät ole umpisolmuja.

Viitteet

- 1 Toiseus on käsitettävissä kielteisesti ja torjuvasti tai sitten myönteisesti, toista kohti suuntautuvasti. Kirjoitan Toiset ensimmäisessä tapauksessa isolla alkukirjaimella.
- 2 Robert Castelin mukaan 1970-luvulle asti köyhyys ymmärrettiin suppeasti, ”neljäntenä maailmana”. Ilmauksella oli lievästi eksoottinen konnotaatio: köyhät

rinnastuivat kolmannen maailman asukkaisiin ja heidän katsottiin olevan jollain tavoin allergisia modernille teollisuusyhteiskunnalle. Sen sijaan nykyisin eksklusio liittyy koko palkkatyöyhteiskunnan destabilisaatioon. (Castel 1994.) Aiempi tarkastelukulma ei ole nähdäkseeni kuitenkaan tyystin kadonnut: syrjäytyneet representoidaan usein edelleenkin Toisina.

- 3 Ajatus tulee lähelle Loïc Wacquant'n (1996) ”kehkeytyvää marginaalisuutta” , jolla hän viittaa ilmiöön, joka on pikemminkin edessämme kuin takanapäin.
- 4 ”Vammaisen sankarin” (kuten Stephen Hawking) symboliikkaa on kritisoitu, sillä vaikka se saattaa vähentää joidenkin vammaisten toiseutta, se luo ihanteen, johon useimmat heistä eivät voi yltyä, ja näin vain lisää koko ryhmän toiseutta (Wendell 1996, 64).
- 5 Castelin (1996, 32) mukaan tästä seuraa tutkimuksellisesti, että syrjäytymisen kenttää ei voida ymmärtää ilman implisiittistä tai eksplisiittistä teoriaa integraatiosta.
- 6 Jean-Noël Chopartin mukaan hajoamassa olevaa yhteiskuntaruumista leikkelemällä ei päästä pitkälle. Sen sijaan olisi tutkittava, millaisia uusia soluja on muodostumassa. (Chopart 1995, 39.) Pitäisi siis siirtyä patologiasta solukemiaan.
- 7 Kaikella tällä puheella pakkointegraatiosta en halua väittää, ettei huono-osaisilla olisi toiveita parempiosaisten yhteiskunnan ja sen aineellisen hyvinvoinnin piiriin kuulumisesta.
- 8 Georges Canguilhemin mukaan normaali on normatiivisuuden projektin tuotosta. Normatiivinen intentio taas syntyy tulevan epänormaalin ennakoinnista. Vaikka epänormaali onkin normaalin looginen negaatio (eli loogisessa järjestyksessä toinen), se on eksistentiaalisesti ensimmäinen. (Canguilhem 1978, 149.)
- 9 Jacques Donzelot on käyttänyt ilmaisua ”eksklusiolla kiristäminen”. Eli: jos ette antaudu yhdenmukaisuuden paineen edessä, kohtalonne on oleva eksklusio ja siihen kuuluva holhous. Hän arvelee kuitenkin, että nykyisin integraatiota ei saada enää syntymään kiristämällä, sillä eksklusio on seurausta talousjärjestelmästä itsestään ja kyseenalaistaa siten koko integraatiomekanismin. (Donzelot 1996, 63, 65.) Näin onkin, mutta rohkenen silti epäillä, ettei asiantila estä kiristysyritystä.
- 10 Artikkelistani käy ilmi, että syrjäytyneitä on pidetty joko innovoivana tai traagisena avantgardejoukkona. Zygmunt Bauman on kuitenkin huomauttanut, ettei postmodernissa maailmassa ole ylipäätään järkevää puhua avantgardesta. Tähän käsitteeseen liittyy nimittäin idea järjestyksessä olevasta ajasta ja paikasta; maailmasta, jossa eteenpäin ja taaksepäin ovat mielekkäitä käsitteitä; maailmasta, jossa tiedämme, mihin suuntaan olemme liikkumassa. (Bauman 1997a, 95.)

Kirjallisuus

- Agulhon, Maurice* (1990) Présentation. Teoksessa Maurice Agulhon (toim.) Les marginaux et les autres. Paris: Éditions Imago, 9–13.
- Aktiivinen sosiaalipolitiikka -työryhmän muistio* (1999) Helsinki: Sosiaali- ja terveystoiministeriö, työryhmämuistioita 20.
- Alapuro, Risto* (1997) Ensimmäinen ja toinen aste. Teoksessa Risto Alapuro: Suomen älymystö Venäjän varjossa. Helsinki: Tammi, 184–191.
- Astier, Isabelle* (1991) Chronique d'une commission locale d'insertion. Teoksessa Jacques Donzelot (toim.) Face à l'exclusion. Le modèle français. Paris: Éditions Esprit, 59–81.
- Attali, Jacques* (1974) Tous exclus? Droit social (11), 29.
- Atwood, Margaret* (1972) Survival: a thematic guide to Canadian literature. Toronto: Anansi.
- Aubry, Martine & Rémy, Pierre-Louis* (1994) L'État face à l'exclusion. L'événement européen (25), 37–41.
- Autès, Michel* (1995) Genèse d'une nouvelle question sociale: l'exclusion. Teoksessa Y a-t-il des exclus? L'exclusion en débat. Montréal: Lien Social et Politiques – RIAC 34, 43–53.
- Avertissement* (1994) L'événement européen (25), 11–12.
- Balibar, Etienne* (1992) Inégalités, fractionnement social, exclusion. Nouvelles formes de l'antagonisme de classe? Teoksessa Joëlle Affichard & Jean-Baptiste de Foucauld (toim.) Justice sociale et inégalités. Paris: Éditions Esprit, 149–161.
- Barel, Yves* (1982) La marginalité sociale. Paris: Presses Universitaires de France.
- Barel, Yves* (1984) La dissidence sociale. Actions et recherches sociales (3), 29–50.
- Barel, Yves* (1990) L'intégration, le sens, et le lien social. Teoksessa Christine Fabre & Michel Autès & Jacques Eloy (toim.) Agir sur le lien social. Savoir-faire des intervenants sociaux et culturels en Europe. Actes du Colloque national de Grenoble, 41–54.
- Barou, Jacques* (1993) Les paradoxes de l'intégration. De l'infortune des mots à la vertu des concepts. Ethnologie française 23 (2), 169–176.
- Bauman, Zygmunt* (1997a) Postmodernity and its Discontents. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Zygmunt* (1997b) Sosiologinen ajattelu. Tampere: Vastapaino.
- Bauman, Zygmunt* (1998) Work, Consumerism and the New Poor. Buckingham & Philadelphia: Open University Press.
- Beck, Ulrich* (1992) Risk Society. Towards a New Modernity. London & Newbury Park & New Delhi: Sage.
- Beck, Ulrich* (1995) Poliitiikan uudelleen keksiminen: kohti refleksiivisen modernisaation teoriaa. Teoksessa Ulrich Beck & Anthony Giddens & Scott Lash: Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio. Tampere: Vastapaino, 11–82.
- Beck, Ulrich* (1999) Työyhteiskunnan tuolle puolen. Janus 7 (3), 257–266.

- Body-Gendrot, Sophie* (1993) *Ville et violence. L'irruption de nouveaux acteurs*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Bourdieu, Pierre & Lebaron, Frédéric & Mauger, Gérard* (1998) *Les actions des chômeurs flambent*. *Le Monde* 17.1.
- Canguilhem, Georges* (1978) *On the normal and the pathological*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.
- Castel, Robert* (1989) *La question sociale commence en 1349*. *Vie sociale* (5–6), 9–25.
- Castel, Robert* (1991a) *De l'indigence à l'exclusion, la désaffiliation. Précarité du travail et vulnérabilité relationnelle*. Teoksessa Jacques Donzelot (toim.) *Face à l'exclusion. Le modèle français*. Paris: Éditions Esprit, 137–168.
- Castel, Robert* (1991b) *Le R.M.I. sur la longue durée*. (Propos recueillis par Michel Messu.) Teoksessa Jean-Manuel de Quieroz & François Vatin (toim.) *Le renouveau de la question sociale*. Presses de l'Université de Rennes: LESSOR, 53–60.
- Castel, Robert* (1994) *La destabilisation de la condition salariale*. (Entretien.) *Alternatives économiques* (114), 26–27.
- Castel, Robert* (1995a) *Les métamorphoses de la question sociale. Une chronique du salariat*. Paris: Fayard.
- Castel, Robert* (1995b) *Les pièges de l'exclusion*. Teoksessa Y a-t-il des exclus? *L'exclusion en débat*. Montréal: Lien Social et Politiques – RIAC 34, 13–21.
- Castel, Robert* (1996) *Les marginaux dans l'histoire*. Teoksessa Serge Paugam (toim.) *L'exclusion. L'état des savoirs*. Paris: Éditions La Découverte, 32–41.
- Castoriadis, Cornelius* (1996) *La montée de l'insignifiance*. Paris: Seuil.
- Chopart, Jean-Noël* (1995) *Les sociologues et l'exclusion. Que reste-t-il entre l'individu et l'État?* Teoksessa Y a-t-il des exclus? *L'exclusion en débat*. Montréal: Lien Social et Politiques – RIAC 34, 31–42.
- Clavel, Gilbert* (1998) *La société d'exclusion. Comprendre pour en sortir*. Paris: L'Harmattan.
- Croizier, Jacques* (1998) *Les "rebelles" et la mondialisation*. *Le Monde* 16.1.
- Dadoun, Roger* (1978) *Mais quel Occident? Quels autres?* Teoksessa *En marge. L'Occident et ses "autres"*. Paris: Éditions Aubier Montaigne, 11–26.
- Dean, Mitchell* (2002) *Liberal government and authoritarianism*. *Economy & Society* 31 (1), 37–61.
- Delors, Jacques* (1994) *Donner une nouvelle dimension à la lutte contre l'exclusion*. *L'événement européen* (25), 125–140.
- Donzelot, Jacques* (1991) *Le social du troisième type*. Teoksessa Jacques Donzelot (toim.) *Face à l'exclusion. Le modèle français*. Paris: Éditions Esprit, 15–39.
- Donzelot, Jacques* (1996) *L'avenir du social*. *Esprit* (3), 58–81.
- Donzelot, Jacques & Estèbe, Philippe* (1994) *L'État animateur. Essai sur la politique de la ville*. Paris: Éditions Esprit.
- Durkheim, Emile* (1977, alkuper. 1895) *Sosiologian metodisäännöt*. Helsinki: Tammi.

- Enjolras*, Bernard & Laville, Jean Louis & Fraisse, Laurent & Trickey, Heather (2001) Between subsidiarity and social assistance – the French republican route to activation. Teoksessa Ivar Lødemel & Heather Trickey (toim.) ‘An offer you can’t refuse.’ Workfare in international perspective. Bristol: The Policy Press, 41–70.
- Eräsaari*, Risto (1986) Normaalin konstituutio empiirisessä sosiaalitutkimuksessa. *Sosiaalipolitiikka* 1986, 7–51.
- Eräsaari*, Risto (1996) Puute, kysymys, ongelma vai riski – teesejä posttraditionaalista sosiaalipolitiikasta. Teoksessa Risto Eräsaari: Käsi, kahva ja sateenvarjo. (Toim. Juha Virkki.) Jyväskylän yliopisto: SoPhi, 42–63.
- Eräsaari*, Risto (2000a) Sosiaalipolitiikan viitekehys: aika, yhteiskunta, yhteisö, maailma. Teoksessa Eija Nurminen (toim.) Sosiaalipolitiikan lukemisto. Helsinki: Palmenia-kustannus, 35–64.
- Eräsaari*, Risto (2000b) Sosiaalipolitiikka ja orientaatiokriisi: 11 teesiä. Teoksessa Jussi Simpura & Gunvor Brettschneider (toim.) Näkökulmia pohjoismaisen sosiaalipolitiikan murrokseen. Helsinki: Suomen ICSWtoimikunta, 12–23.
- Fitoussi*, Jean-Paul & Rosanvallon, Pierre (1996) Le nouvel âge des inégalités. Paris: Éditions du Seuil.
- Foucauld*, Jean-Baptiste de (1992) Vouloir faire, savoir faire. Teoksessa Joëlle Affichard & Jean-Baptiste de Foucauld (toim.) Justice sociale et inégalités. Paris: Éditions Esprit, 257–268.
- Foucauld*, Jean-Baptiste de & Piveteau, Denis (1995) Une société en quête de sens. Paris: Éditions Odile Jacob.
- Foucault*, Michel (1980) Tarkkailla ja rangaista. Helsinki: Otava.
- Frétygné*, Cédric (1999) Sociologie de l’exclusion. Paris & Montréal: L’Harmattan.
- Gallie*, W.B. (1955–1956) Essentially Contested Concepts. Aristotelian Society Proceedings. New series, vol. 56, 167–198.
- Gaulejac*, Vincent de (1994) Le manager et le RMIste. Teoksessa Vincent de Gaulejac & Isabel Taboada Léonetti (toim.) La lutte des places. Marseille: Hommes et Perspectives, 29–38.
- Gaulejac*, Vincent de & Taboada Léonetti, Isabel (1994) Conclusion. Teoksessa Vincent de Gaulejac & Isabel Taboada Léonetti (toim.) La lutte des places. Marseille: Hommes et Perspectives, 275–281.
- Gaullier*, Xavier (1992) La machine à exclure. Le débat (69), 168–188.
- Geremek*, Bronislaw (1985) L’image de l’autre: le marginal. Teoksessa Hélène Ahrweiler (toim.) L’image de l’autre. Étrangers, minoritaires, marginaux. Stuttgart: 16e Congrès International des Sciences Historiques 25.8.–1.9., 18–47.
- Godbout*, J. (1983) Sociologie de la déviance à la marginalité. Géotopiques 1, (Universités de Genève et Lausanne), 96–101.
- Goffman*, Erving (1981, alkuper. 1963) Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity. Reading: Penguin Books.

- Haatanen, Kalle* (1997) Yhteisöllinen kysymys. Yhteisöllisyys, yksilöllistyminen ja ehkäisevän sosiaalipolitiikan mahdollisuus. Teoksessa Jussi Simpura & Reijo Väärälä (toim.) Yläpolitiikkaa vai alapolitiikkaa? Ehkäisevä sosiaali- ja terveyspolitiikka etsii suuntiaan. Helsinki: STM:n julkaisuja 25, 34–53.
- Hacking, Ian* (1997) Lasten hyväksikäytön muodostuminen ja muovaaminen. Teoksessa Sakari Hänninen & Jouko Karjalainen (toim.) Biovallan kysymyksiä. Kirjoituksia köyhyyden ja sosiaalisten uhkien hallinnoimisesta. Helsinki: Gaudeamus, 197–251.
- Hallituksen ohjelma* (1995) Pääministeri Lipposen ensimmäinen hallitus 13.4.1995–15.4.1999. <<http://www.vn.fi/suomi/hallitus1995/vn14f.htm>>. (Luettu 24.8.2000).
- Hallituksen ohjelma* (1999) Paavo Lipposen II hallituksen ohjelma. 15.4. <<http://www.vn.fi/suomi/vn14f.htm>>. (Luettu 5.9.2002).
- Heikkilä, Matti* (2000) Syrjäytymisen tutkimus 1990-luvulla. Teoksessa Matti Heikkilä & Jouko Karjalainen (toim.) Köyhyys ja hyvinvointivaltion murros. Helsinki: Gaudeamus, 167–181.
- Heikkinen, Minna* (1999) Sosiaaliset verkostot ja syrjäytyminen nuoruudessa. *Janus* 7 (2), 133–149.
- Helén, Ilpo* (1994) Michel Foucault'n valta-analytiikka. Teoksessa Risto Heiskala (toim.) Sosiologisen teorian nykysuuntauksia. Helsinki: Gaudeamus, 270–315.
- Helne, Tuula* (2000) Syrjäytymisen kohteeseen ei pidä sulkeutua. Serge Paugamin haastattelu. *Janus* 8 (3), 281–292.
- Holtari, Timo* (1997) Yksilöllisyys on harhaa. (Maija-Riitta Ollilan haastattelu.) *Fakta* (12), 14–17.
- Hänninen, Sakari* (1990) Julkisuus, normi, valta. Huono-osaiset ehdollistetussa julkisuudessa. Teoksessa Risto Eräsaari (toim.) Sosiaalitoimi imagonaarisessa julkisuudessa. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksen työpapereita 59, 1–27.
- Hänninen, Sakari* (1997) Laki, normi ja valta. Foucault ja ”vaarallisen yksilön” ongelma. Teoksessa Sakari Hänninen & Jouko Karjalainen (toim.) Biovallan kysymyksiä. Kirjoituksia köyhyyden ja sosiaalisten uhkien hallinnoimisesta. Helsinki: Gaudeamus, 150–167.
- Hänninen, Sakari* (1998a) Johdanto. Teoksessa Sakari Hänninen (toim.) Missä on tässä? Jyväskylän yliopisto: SoPhi 18, 5–15.
- Hänninen, Sakari* (1998b) Kamppailu identiteetistä. Teoksessa Sakari Hänninen (toim.) Missä on tässä? Jyväskylän yliopisto: SoPhi 18, 107–129.
- Ion, Jacques* (1995) L'exclusion, une problématique française? Teoksessa Y a-t-il des exclus? L'exclusion en débat. Montréal: Lien Social et Politiques – RIAC 34, 63–69.
- Jeannière, Abel* (1974) Marginaux et déviants. *Projet* (86), 649–653.
- Karjalainen, Pekka & Virtanen, Petri* (1997) Työttömyys ja urbaani toiseus: pohjoiskarjalainen näkökulma. *Sosiologia* 34 (4), 281–294.

- Kause, Pilvikki* (2000) Vakava masennus vie yhä useammin eläkkeelle. *Helsingin Sanomat* 7.10.
- Kortteinen, Matti* (1994) Kun pohja pettää. *Alkoholipolitiikka* 59 (5), 319–329.
- Kurkela, Reijo & Sauli, Hannele* (1998) Tilastolliset luokitukset ja arki. Teoksessa Seppo Paananen & Anneli Juntto & Hannele Sauli (toim.) *Faktajuttu. Tilastollisen sosiaalitutkimuksen käytännöt*. Tampere: Vastapaino, 27–42.
- Kääriäinen, Juha* (1994) Seikkailijasta pummiksi. Tutkimus rikosurasta ja sosiaalisesta kontrollista. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisuja 1. Helsinki: Painatuskeskus.
- Laberge, Danielle* (1987) Les différences illusoires. Jeu et enjeux de la spécialisation dans la gestion de la marginalité. *Sociétés* (12), 12–14.
- Lagerre, Bernard* (1994) Le minotaure. *L'événement européen* (25), 15–18.
- Lahikainen, Anja Riitta* (2000) Turvallisuus identiteettikysymyksenä. Teoksessa Pauli Niemelä & Anja Riitta Lahikainen (toim.) *Inhimillinen turvallisuus*, Tampere: Vastapaino, 45–64.
- Lahikainen, Seppo & Lahikainen, Anja Riitta* (1998) Dilemmaattisia hoitosuhteita, sosiaalivaltion ambivalensseja. Teoksessa Anja Riitta Lahikainen & Anna-Maija Pirttilä-Backman (toim.) *Sosiaalinen vuorovaikutus*. Helsinki: Otava, 151–172.
- Lehtonen, Heikki* (1990) *Yhteisö*. Tampere: Vastapaino.
- Le Moigne, Philippe & Legrand, Claude & Ridder, Guido de* (1995) Le récit statistique de l'exclusion. Teoksessa *Y a-t-il des exclus? L'exclusion en débat*. Montréal: Lien Social et Politiques – RIAC 34, 141–149.
- Lenoir, René* (1989, alkuper. 1974) *Les exclus. Un français sur dix*. Paris: Éditions du Seuil.
- Levitas, Ruth* (1996) The concept of social exclusion and the new Durkheimian hegemony. *Critical Social Policy* 16 (46), 5–20.
- Lucchini, Riccardo* (1979) *La marginalité sociale. Une esquisse sociologique*. Lausanne: Éditions du GREAT.
- Merton, Robert K.* (1949) *Social structure and anomie*. Teoksessa Logan Wilson & William L. Kolb: *Sociological Analysis. An Introductory Text and Case Book*. New York: Harcourt Brace, 771–780.
- Mothé, Daniel* (1991) Les progrès de l'exclusion. *Esprit* (169), 73–191.
- Mäkelä, Klaus* (1988) Suomi ja sen hyvinvointivaltio, valtio ja sen Suomi. *Tiede ja edistys* 13 (2), 88–96.
- Niemelä, Pauli & Kainulainen, Sakari & Laitinen, Hanne & Pääkkönen, Juha & Rusanen, Timo & Ryyänen, Ulla & Widgrén, Erja & Vornanen, Riitta & Väisänen, Raija & Ylinen, Satu* (1997) *Suomalainen turvattomuus. Inhimillisen turvattomuuden yleisyys, perusolottuvuudet ja tyypittely – haastattelututkimus 1990-luvun Suomesta*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto.
- Nyssens, Marthe & Ruol, Muriel* (1995) Lutte contre l'exclusion, une ouverture à d'autres questions? *Reflats et Perspectives de la vie économique* XXXIV (1/2), 109–124.

- O' Cinnéide, Séamus* (1995) Social Exclusion in Europe: National and European Responses. Teoksessa Séamus O' Cinnéide & Georges Abou Sada & Jochen Clasen & Ingrid Koch-Nielsen & Veli-Matti Ritakallio & Matti Kortteinen & Hannu Tuomikoski: Social Exclusion in Europe. Themes from Finland 2/1995. Helsinki: National Research and Development Centre for Welfare and Health, 5–18.
- Padis, Marc-Olivier* (1996) Marcel Gauchet. La genèse de la démocratie. Paris: Éditions Michalon.
- Paugam, Serge* (1991) La disqualification sociale. Essai sur la nouvelle pauvreté. Paris: Presses Universitaires de France.
- Paugam, Serge* (1993) La société française et ses pauvres. L'expérience du revenu minimum d'insertion. Paris: Presses Universitaires de France.
- Paugam, Serge* (1996) La constitution d'un paradigme. Teoksessa Serge Paugam (toim.) L'exclusion. L'état des savoirs. Paris: Éditions La Découverte, 7–19.
- Pohjola, Anneli* (1994) Elämän valttikortit? Nuoren aikuisen elämänselitys toimentulotukea vaativien tilanteiden valossa. Rovaniemi: Lapin yliopisto, Acta Universitatis Lapponiensis -sarja 5.
- Popper, K. R.* (1974) Avoin yhteiskunta ja sen viholliset. Helsinki: Otava.
- Rauhala, Urho* (1988) Huono-osaisen muotokuva. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, suunnitteluosasto.
- Repo, Päivi* (2000) Rauhoittavia lääkkeitä syö jatkuvasti 150 000 ihmistä. Helsingin Sanomat 10.12.
- Roivainen, Irene* (1994) Suomalainen lähiö. Sosiaalisia ongelmia vai kaupunkimaista asumista metsän keskellä? Janus 2 (2), 178–186.
- Rorty, Richard* (1989) Contingency, irony, and solidarity. Cambridge & New York & Melbourne: Cambridge University Press.
- Rose, Nikolas* (1998) Vallan ja vapauden välissä: Hyveen hallinta vapaassa yhteiskunnassa. Yhteisö ja käytöksen politiikka. Janus 6 (1), 1–33.
- Ruano-Borbalan, Jean-Claude* (1993) L'imaginaire de l'exclusion. Sciences humaines (28), 29–30.
- Schnapper, Dominique* (1991) La France de l'intégration. Sociologie de la nation en 1990. Paris: Éditions Gallimard.
- Seppänen, Marjaana* (2001) Liipolan onni. Asuinalueen sosiaalinen erilaistuminen ja merkitys asukkaille. Helsinki: Palmenia-kustannus.
- Silver, Hilary* (1994) Social exclusion and social solidarity: Three paradigms. Discussion papers 69. Geneva: International Institute for Labour Studies.
- Sola, Juha* (2000) Omatoimisuus estäisi nuorten syrjäytymistä. Helsingin Sanomat 21.8.
- Stoleru, Lionel* (1990) Les inclus, les reclus, les exclus. Teoksessa Club Vauban: Les inégalités des années 90. Le Monde Éditions.
- Taboada Léonetti, Isabel* (1994) Intégration et exclusion. Teoksessa Vincent de Gaudin & Isabel Taboada Léonetti (toim.) La lutte des places. Marseille: Hommes et Perspectives, 51–78.

- Thomas, Hélène* (1997) *La production des exclus. Politiques sociales et processus de désocialisation socio-politique.* Paris: Presses Universitaires de France.
- Touraine, Alain* (1991) *Face à l'exclusion.* *Esprit* (169), 7–13.
- Uuskallio, Irma* (1997) *National overview on distressed urban areas in Finland.* *The Finnish Environment* 85. Helsinki: Ministry of the Environment.
- Wacquant, Loïc* (1996) *The Rise of Advanced Marginality: Notes on its Nature and Implications.* *Acta Sociologica* 39 (2), 121–139.
- Wacquant, Loïc* (1999) *Les prisons de la misère.* Paris: Éditions Raisons d'agir.
- Wendell, Susan* (1996) *The rejected body: feminist philosophical reflection on disability.* London: Routledge.
- Verdès-Leroux, Jeannine* (1978a) *Les "exclus". Actes de la recherche en sciences sociales* (19), 61–65.
- Verdès-Leroux, Jeannine* (1978b) *Le travail social.* Paris: Les Éditions de Minuits.
- Width, Terhi* (1998) *Norjassa luuseriyhdistys puolustaa elämän kolhimia.* *Helsingin Sanomat* 1.2.
- Vähämäki, Jussi* (1998) *Elämänpolitiikka ja biopolitiikka.* Teoksessa J. P. Roos & Tommi Hoikkala (toim.) *Elämänpolitiikka.* Helsinki: Gaudeamus, 128–151.
- Vähätalo, Kari* (1998a) *Hyvinvointivaltiosta joustavaan marginalisaatioon – globalisaatio ja kolmen kerroksen sosiaalipolitiikka.* Käsikirjoitus.
- Vähätalo, Kari* (1998b) *Työttömyys ja suomalainen yhteiskunta.* Helsinki: Gaudeamus.
- Young, Jock* (1999) *The Exclusive Society. Social Exclusion, Crime and Difference in Late Modernity.* London & Thousand Oaks & New Delhi: Sage.

Mika Ojakangas

Kenen tahansa hyvinvointiyhteiskunta

Hyvintvointivaltion filosofisen kritiikin traditio on pitkä – jopa pidempi kuin itse hyvinvointivaltion. Mistä tämä kritiikki nousee? Mikä syy filosofilla on kritisoida hyvinvointivaltiota? Tällä kertaa kyse ei ole syytöksestä, joka koskee hyvinvointivaltion aiheuttamaa taloudellista taakkaa – tai sen aitoa kilpailua surkastuttavaa luonnetta. Milloin todellinen filosofi olisi kiinnostunut taloudellisista kysymyksistä? Taloushan on ”orjan sana”, niin kuin Jean-Jacques Rousseau on todennut.

Hyvintvointivaltion filosofinen kritiikki koskee aina hyvinvointivaltion *vieraannuttavaa* luonnetta. Hyvintvointivaltio ja sen byrokraattinen kone irrottaa ihmisen todellisesta minästään, kohtelee häntä pikemminkin identiteettittömänä numerona kuin persoonana. Hyvintvointivaltio huolehtii vain välittömistä tarpeista, mutta jättää huomiotta sen, mitä ihminen ei välittömästi tarvitse, mutta joka tästä huolimatta on hänelle kaikkein tarpeellisinta: inhimillisen arvokkuuden. Sitä paitsi hyvinvointivaltion byrokraattinen huolehtiminen riistää ihmiseltä mahdollisuuden huolehtia itsestään, se tekee ihmisestä riippuvaisen. Eikä hyvinvointivaltio – siitä huolimatta, että se on demokraattinen – anna mahdollisuutta aitoon poliittiseen toimintaan, sillä hyvinvointivaltiossa poliittisesta kansalaisesta tulee pelkästään kuluttava yksilö ja poliittisesta kansasta pelkkä anonyymi massa.

Tällainen kritiikki on kaikilta osin tuttua, eikä sekään, että tuota kritiikkiä on esitetty sekä poliittisen spektrin vasemmalta että oikealta laidalta, ole mitään uutta. Sen sijaan uutta voisi olla se, että lähdetäisiin etsimään politiikan uutta hahmoa nimenomaan tuolta vieraantuneisuuden alueelta, identiteettittömien numeroiden, välittömien tarpeiden ja anonyymien massojen alueelta, sanalla sanoen olemassaolon kukatahansisuudesta. Valta kykenee tarrautumaan ihmisten elämään vain siellä, missä on tunnistettavia ja tunnustettavia identiteettejä – siellä missä jokainen on nimetty ja luokiteltu. Sen sijaan siellä, missä ihmiset kokoontuvat yhteen vain ollakseen ja toimiakseen yhdessä, siellä missä ei

vaadita tunnistamista eikä tunnustusta, valta jää voimattomaksi. Tuleva hyvinvointiyhteiskunta voidaan rakentaa vain tämän voimattomuuden varaan. Se ei tarkoita, että tulevassa hyvinvointiyhteiskunnassa valta häviää vaan että se kykenee pidättämään voimaansa – että se tyytyy luomaan edellytykset kenen tahansa hyvinvointiin.

Ei-kenenkään hallinto, elämä itse ja maailman katoaminen

Niin kuin sanottu, hyvinvointivaltion filosofinen kritiikki on pidempi kuin itse hyvinvointivaltion historia. Itse asiassa jo Platon moitti *Valtiossaan* sellaista valtiota ”sikojen valtioksi”, jossa yksinkertaisesta hyvinvoinnista tehdään elämän päämäärä, ja 1800-luvun lopulla Friedrich Nietzsche kirjoitti halveksien ”viimeisten ihmisten” yhteiskunnasta, jossa tyydytään pieneen onneen suurten tekojen sijaan. En kuitenkaan tarkastele hyvinvointivaltion filosofista kritiikkiä Platonin tai Nietzschen vaan yhden merkittävimmän viime vuosisadan poliittisen ajattelijan, Hannah Arendtin työn valossa. On totta, että Arendt ei käyttänyt modernin yhteiskunnan kritiikissään termiä hyvinvointivaltio. Tuon kritiikin sisällöstä voidaan kuitenkin päätellä, että sen varsinainen kärki suuntautui nimenomaan modernin valtion ja modernin massayhteiskunnan siihen puoleen, joka nykyään aktualisoituu ennen muuta hyvinvointivaltion ideassa. Tämän takia puhun seuraavassa hyvinvointivaltiosta ja sen kritiikistä.

Hannah Arendtin hyvinvointivaltion kritiikki voidaan jakaa kahteen osaluueeseen. Yhtäältä hän kritisoi sitä, että politiikasta tulee pelkkää hallintoa, jossa persoonallisen vallan korvaa ”ei-kenenkään hallinto” (Arendt 2002, 47). Hyvinvointivaltiossa ihmiskasvoinen valta saa väistyä kasvottoman hallitsemisen tieltä. Arendtin mukaan tämä vieraannuttaa ihmiset aidosta poliittisesta toiminnasta, jonka Arendt samastaa persoonalliseen (”erinomaiseen” ja ”spontaaniin”) toimintaan julkisen yhteisellä alueella, inhimillisen moninaisuuden näyttämöllä. Hyvinvointivaltion byrokraattisen hallinnon alla ihmisten ei enää sallita toimia spontaanisti, koska spontaani toiminta estää käyttäytymisen kontrolloinnin, joka on tuon hallinnon pääasiallinen tehtävä. Niin ikään tuo hallinto estää inhimillisen moninaisuuden ilmaantumisen, sillä käyttäytymisen kontrollointi on mahdollista vain, jos käyttäytymistä normalisoidaan lakkaamatta tasapäistävien sääntöjen ja kontrollimekanismien avulla. (Mt., 47–48.)

Toisaalta Arendt kritisoi sitä, että hyvinvointivaltiossa ”elämä itse”, toisin sanoen välttämättömien inhimillisten tarpeiden tyydyttäminen, on ”muodossa tai toisessa kanavoitu” (mt., 52). Hyvinvointivaltiossa painopiste siirtyy jul-

kisella alueella erinomaisen toiminnan sijaan ”elämän itsensä” alueelle, mikä samalla tarkoittaa, että onnellisuudesta ja *philopsykhiasta* (”rakkaus elämään”) tulee korkeimpia arvoja. Siksi hyvinvointivaltio ei aidosti poliittisen yhteisön tavoin suinkaan sulje ”tiukasti ulkopuolelleen” kaikkea pelkästään tarpeellista – välttämättömyyteen sidottua – vaan asettaa sen päinvastoin tarkastelun keskiöön (mt., 32). Tämä inhimillisen onnen ja tarpeiden huomioon ottaminen ja niistä huolehtiminen ei Arendtin mukaan suinkaan merkitse sitä, että ihmiselo muuttuu merkitykselliseksi. Itse asiassa se merkitsee sitä, että elämältä riistetään kaikki merkitys. Siltä riistetään todellisuus ja lopulta koko maailma.

On toki ymmärrettävää, että kasvoton ja tasapäästävä byrokratia voi näyttää vieraannuttavalta suhteessa entisaikojen näyttäviin johtajiin, jotka tarjosivat yleisöilleen mielekkäitä samastumiskohteita, mutta miksi onnesta ja tarpeista (”elämästä itsestään”) huolehtiminenkin johtaa maailmattomuuteen, inhimillisen todellisuuden katoamiseen (”ihmisille julkinen näyttäytyminen muodostaa todellisuuden”) (mt., 56)? Arendtin mukaan siksi, että ”elämän prosessin” tuominen julkisen alueelle, toisin sanoen poliittisen päätöksenteon piiriin, johtaa väistämättä välttämättömiin tarpeisiin sidotun yksityisen alueen ja toimimisen vapautteen osoitetun julkisen alueen sekoittumiseen ja ”omituisten sekamuotoisen” alueen syntymiseen (mt., 42). Tällä sekamuotoisella alueella – jota Arendt kutsuu vuoroin yhteiskunnaksi, vuoroin sosiaaliseksi – julkisen alueen toiminta samastetaan välttämättömien yksityisten tarpeiden tyydyttämiseen, mikä merkitsee vapauden loppua. Välttämättömyys nimittäin sulkee ulos vapauden. Samalla se kuitenkin tuhoaa yksityisen alueen asettaen sen yhteiskuntaruumiin elämän palvelukseen, mikä merkitsee vuorostaan yksityisen autonomian – ”oman paikan” – katoamista (mt., 65). Yhteiskunnassa, jossa ei ole enää erillistä julkista aluetta (”toiminnan vapaus”), jolla yksilö voi näyttäytyä muille, eikä erillistä yksityistä aluetta (”oma paikka”), johon hän voi vetäytyä ihmisten silmiltä ja korvilta piiloon, ihmisestä tulee väistämättä joko numero tai nimetön eläin, identiteettitön kuka tahansa – ”vailla tarinaa”, niin kuin Arendt sanoo. Eikä tällaisen olennon toiminnalla ole mitään merkitystä: ”Toiminta ilman nimeä, ilman tietoa siitä ’kuka’ toimija on, on merkityksetöntä” (mt., 183).

Jotta ihminen voi vapautua tästä hyvinvointivaltion anonyymista diktatuurista, jossa kaikki persoonallinen, spontaani toiminta ja huomiota herättävät saavutukset – lopulta koko inhimillinen moninaisuus – suljetaan pois erilaisten normalisoivien ja tasapäästävien sääntöjen ja kontrollimekanismien avulla, on hänen kyettävä ylittämään tämä määrittelemättömyyden taso, tasapäisen ja nimettömän ”elämän itsensä” taso. Arendtin mielestä tuo taso ylitetään vain silloin, kun ”elämä itse”, ensi sijassa tarpeeseen ja lopulta onneen sidottu elämä, kyetään alistamaan ja työntämään syrjään. Vasta silloin me voimme löytää jälleen ”politiikasta merkitystä” ja ”historiasta merkittävyyttä” (mt.,

49). Vasta silloin olemassaolosta tulee jälleen aitoa, todellista, maailmallista ja moninaista.

Antiikin polis ja kristillinen nihilismi

Arendtin hahmottelema ”merkityksen politiikka”, maailmallinen ja moninainen olemassaolo, ei hänen mukaansa ole vain utopia. Se on osa länsimaista poliittista traditiota, vaikkakin vain sen kadotettuna osana. Arendt sanoo, että aito poliittinen olemassaolo on jo kerran toteutunut, nimittäin kreikkalaisessa kaupunkivaltiossa, antiikin *polis*essä. *Poliksessa* inhimillinen olemassaolo oli vielä jaettu ihmisenä olemisen todellisia ehtoja vastaaviin alueisiin, yksityiseen ja julkiseen. Yksityisen alueella pidettiin huolta elämän välttämättömistä tarpeista, ”elämästä itsestään”. Niiden ei sallittu näyttäytyä julkisen alueella, koska välttämättömyys sulkee pois vapauden. Tästä syystä yksityisen alueella ei ollut mitään vapautta, mutta samalla tuon alueen autonominen olemassaolo mahdollisti vapauden olemassaolon julkisen alueella. Koska julkisen alueelle ei tuotu mitään välttämätöntä – siellä ei ilmaistu ”tarpeita ja haluja” – se oli täydellisen vapauden valtakunta. Yksityisen alueen olemassaolon takia julkisen alueella voitiin keskittyä pelkästään julkispoliittisiin ja kauniisiin asioihin eli niihin, ”jotka eivät olleet välttämättömiä eivätkä pelkästään hyödyllisiä” (mt., 21).

Olisi kuitenkin kenties syytä kysyä, mitä nämä kauniit julkispoliittiset asiat olivat? Arendtin mielestä ne eivät olleet ainakaan asioita, jotka jollain tavoin olisivat liittyneet siihen, mitä me kutsuisimme sosiaali- ja terveystaloutta. Kaikki, mikä viittasi ”elämän itsensä” säilyttämiseen ja edistämiseen, oli suljettu *polis*en politiikasta ulos. Olivatko ne kenties *polis*en taloutta koskevia asioita? Ei, sillä talous kuuluu, niin kuin jo termi ekonomia (*oikonomia*) implikoi, yksityisen taloudenhoiton alueelle. Oliko kyse sitten kenties lainsäädännöstä? Ei siitäkään, sillä lakien laatiminen oli kreikkalaisille Arendtin mukaan esipoliittinen tehtävä (mt., 69). Kauniit julkispoliittiset asiat olivat sen sijaan niitä, joilla voitiin saavuttaa kuolematon maine. Koska tätä mainetta ei kuitenkaan voida saavuttaa lainsäädännöllä – eikä edes lainkäytöllä – jää jäljelle vain yksi aktiviteetti, nimittäin *sodankäynti*. On totta, että Arendt korostaa puhetta, ”suuria sanoja”, väkivallan kustannuksella siinä mielessä, että väkivalta ”yksinään ei koskaan voi olla suurta” (mt., 33). Tässä on kuitenkin kiinnitettävä huomio sanaan yksinään. Väkivallasta – ja sodankäynnistä – tulee suurta, kun se ympäröidään suurilla ja kauniilla julkispoliittisilla sanoilla.

Arendtille antiikin *polis* tarjoaa ideaalisen vaihtoehdon modernille hyvinvointivaltiolle, mutta tosiasiaa moderni elämän välttämättömien tarpeiden

tydyttämiseen orientoituvan hyvinvointivaltion idea muotoutuu nimenomaan vastauksena ja vastaiskuna *poliksen* väkivallalle. Tämän idean alkuperää etsiessä ei tule kuitenkaan kiinnittää huomiota yksinomaan moderniin maailmaan, sillä niin kuin Arendtkin lakkaamatta korostaa, idean alkuperä sijaitsee pikemminkin *kristillisessä* traditiossa. Eikö kristinusko ole kuitenkin aito tuomiooppi, joka ensi sijassa tuomitsee kaikki maalliset tarpeet – lihan himot, niin kuin niitä tuon uskonnon piirissä on totuttu kutsumaankin? Eikö kreikkalaisille ollut ominaista nimenomaan onnellisuuden tavoittelu maallisen elämän korkeimpana hyvänä? Asettihan Aristoteleskin jopa nautinnollisen elämän hyvien elämänmuotojen joukkoon ja piti nautintoa itsessään kaiken toiminnan täydellistäjänä: ”Nautinto täydellistää ihmisten toiminnot ja myös elämän, jota he haluavat” (Aristoteles 1989, 1175a, 15–16). Tästä huolimatta Arendtin hyvinvointivaltiokritiikki on suunnattu nimenomaan kristillisyyttä vastaan. Mikä kristillisyydessä sitten viittaa siihen, että se tuhoaa olemassaolon mielekkyyden? Miksi kristillisyyden Arendtin mielestä johtaa maailmattomuuteen?

Arendtin mukaan kristillisyyden johtaa maailmattomuuteen yhtäältä siksi, että siinä erinomaisten tekojen – suurten saavutusten – sijaan korostetaan ”hyviä tekoja”. Hyvyydellä on hänen mukaansa kuitenkin taipumus piiloutua näkymättömiin ja kuulumattomiin: ”On ilmeistä, että sillä hetkellä kun hyvä työ tulee julkisesti tunnetuksi, se menettää hyvyyden erityispiirteen” (Arendt 2002, 79). Tuo erityispiirre on, että hyvä työ täytyy tehdä pelkän hyvyyden tähden. Hyvät teot eivät Arendtin mielestä voikaan koskaan tulla osaksi maailmaa, sillä ne täytyy unohtaa saman tien – ne täytyy kätkeä ihmisten silmiltä ja korvilta. Tästä syystä hyvyys ei ole mahdollista julkisen alueen puitteissa – mikä Arendtilla tarkoittaa samalla maailmaa. Itse asiassa se on jopa tuhoisaa tuolle alueelle (mt., 82). Toisaalta kristillisyyden johtaa maailmattomuuteen siksi, että nimenomaan siinä ”elämä itse” – ja eritoten yksilön elämä – asetetaan ensimmäistä kertaa korkeimmaksi hyväksi: ”Vasta kristinuskon myötä maallisesta elämästä tuli ihmisen suurin hyvä” (mt., 318). On totta, että tuo tendenssi näkyy Arendtin mukaan jo juutalaisuudessa, mutta juutalaisille elämä, vaikka se irtautuikin maasta ja maailmasta, on kuitenkin vielä ensi sijassa kansan elämää, kun taas kristillisyyden myötä ”juuri yksilön elämä otti poliittisen yhteisön ’elämän’ paikan” (mt., 318). Se, että sekä juutalaisuudessa että kristillisyydessä elämän painopiste asettuu tuonpuoleiseen, ei Arendtin mielestä suinkaan kumoa tätä tosiasiaa. Itse asiassa hän väittää, että nimenomaan tuonpuoleisuuden korostus, yksilöllisen elämän ikuisuuden painotus, johtaa siihen, että maallisesta elämästä – tarpeineen ja haluineen – tulee ihmisen suurin hyvä. On kuitenkin kysyttävä, mistä syystä ikuisen elämän korostaminen johtaa maallisen elämän arvon korostamiseen. Sanoohan Arendt itsekkin, että kristityille maallinen elämä on ikuisen elämän ”kaikkein kurjin vaihe” (mt., 318). Nähdäkseni tätä kysymystä ei voida lähestyä enää Arendtin asettamissa kehyksissä vaan on

nostettava esiin sekä heprealaiseen että kristilliseen perinteeseen olennaisesti liittyvä teema, joka vuosisatojen saatossa kulkeutuu aina hyvinvointivaltion ideologisiin juuriin saakka. Tämä teema koskee juutalais-kristillistä näkemystä elämän hallitsemisen tavoista.

Heprealainen paimenvalta ja huoli elämästä

Kun Michel Foucault alkoi tutkia moderneille hyvinvointivaltioille ominaisen vallan alkuperää, hänen katseensa kohdistui nimenomaan juutalais-kristillisen ja yleisemmin ilmaistuna *paimenvallan* pitkään perinteeseen (Foucault 2000). Mitä paimenvalta – erityisesti sen alkuperäisessä heprealaisessa muodossa – Foucault’n mukaan sitten on? Ylisummaan se on jotakin, joka on vierasta kreikkalaiselle vallalle ja hallinnalle, joka Arendtin idealisoidusta *poliksesta* huolimatta on olennainen osa antiikin poliittista traditiota. Ensinnäkin kreikkalainen valta on valtaa suhteessa maahan kun taas heprealainen paimenvalta on valtaa suhteessa laumaan. Toki hallitsija, Jumala tai kuningas, lupaa laumalleen maan, mutta hallitseminen ei tapahdu maan välityksellä kuten kreikkalaisilla vaan suoraan. Toiseksi paimenvalta ei kreikkalaisen vallan tavoin sovittele *poliksessa* olevien ryhmien ristiriitaisia mielipiteitä, sillä paimenen tehtävänä on ohjata ja johtaa laumaa. Samalla paimenen välitön läsnäolo on ehto sille, että lauma pysyy koossa – toisin kuin kreikkalaisilla. Näille riitti, että oli olemassa hyvä lainsäätäjä, sellainen kuin Solon, jonka lakien alaisuudessa voitiin elää ilman niiden säätäjääkin. Kolmanneksi kreikkalaisen johtajan pyrkimyksenä on löytää kaupungin yhteinen intressi, kun taas paimenen tehtävänä on pitää huolta koko lauman ja jokaisen sen jäsenen jatkuvasta aineellisesta ja henkisestä hyvinvoinnista. Tästä syystä kreikkalaisen johtajan onnistumisen mittakin eroaa paimenen mitasta. Edelliselle se on hänen päätöstensä tuomassa kunniaissa, kun taas paimenen menestyksen ilmaisee yksinomaan lauman hyvinvointi. Siksi ”kaikki mitä paimen tekee, suuntautuu lauman hyväksi”. Se on hänen jatkuva huolensa. Kun lauma nukkuu, hän valvoo:

Paimen toimii, työskentelee, asettaa itsensä alttiiksi niiden puolesta, joita hän elättää ja jotka nukkuvat. Hän valvoo heitä. Hän kiinnittää huomiota heihin kaikkiin ja pitää heistä jokaista silmällä. Hänen tulee tuntea laumansa kokonaisuudessaan ja yksityiskohdittain. Hänen ei tule tietää vain hyvien laidunmaiden sijaintia, sääolosuhteiden muutoksia, asioiden järjestystä – hänen tulee tietää niin ikään jokaisen erityiset tarpeet. (Mt., 303.)

Foucault’n mukaan nämä ovat kuitenkin vain paimenen ja erityisesti Jumalapaimenen metaforaan liittyviä teemoja heprealaisissa teksteissä. Sitä paitsi

paimenen huolenpidon viimekätisenä tarkoituksena ei ole niinkään maallinen onni kuin sielujen pelastaminen. Eikä Foucault väitäkään, että heprealaisessa yhteiskunnassa poliittinen valta olisi toiminut välttämättä edellä mainittujen periaatteiden mukaan. Modernin hyvinvointivaltion vallan näkökulmasta on kuitenkin olennaista ottaa huomioon, että nimenomaan kristillisyydessä näille teemoille annettiin yhtäältä entistä suurempi painoarvo – sekä teoriassa että käytännössä. Toisaalta niihin liitettiin entistä selkeämmin yksilöllisyyden painotus. Yleisen sekularisoitumiskehityksen myötä nämä teemat irrotettiin vihdoin kytköksestä tuonpuoleiseen – sielujen pelastamiseen – ja asetettiin maallisen hallitsemisen palvelukseen. Foucault'n mukaan tämä selittää sen, miksi modernin valtiovallan legaaliseen viitekehykseen on sisältynyt tuon valtion synnystä lähtien vallan muoto, jota voidaan kutsua paimenvallaksi. Sen tehtävänä ei ole hallita lain ja lopulta väkivaltaisen kuoleman uhalla elämää vaan ”turvata, säilyttää ja parantaa” sitä (mt., 307). Sen välineenä ei ole väkivalta vaan huolenpito. Nimenomaan huoli, kristilliseen lähimmäisenrakkauteen perustuva huolehtiva valta (*agape*), jonka viimekätisenä päämääränä on jokaisen ihmisen aineellinen ja henkinen hyvinvointi ja onni, on hyvinvointivaltiollisen ”elämästä itsestään” huolehtivan anonyymien vallan alkuperässä: ”Poliisi huolehtii kaikesta, joka koskee ihmisten onnea”, ”poliisin ainoana pyrkimyksenä on johdattaa ihmiset mitä suurimpaan onnellisuuteen, jota hän tässä elämässä voi nauttia”, niin kuin de Lamare sanoo 1700-luvun alun oppikirjassaan poliisille, tälle heikosti orastavan hyvinvointivaltion ensimmäiselle sosiaalityöntekijälle (mt., 320–321). Se selittää, miksi nykyisin ”merkityksellisintä ei ole elämän kuolemattomuus”, jota Arendt ylistää, ”vaan elämä korkeimpana hyvänä” (Arendt 2002, 321). Niin ikään se selittää, miksi politiikasta yhdessä toimimisen ohella on tullut elämästä huolehtimista ”hyvien töiden” avulla.

Anonyymi hyväntekeväisyys

Arendtin mukaan lähimmäisenrakkaus – huoli kanssaihmisistä – on kristillinen yritys koota yhteen sellaisia ihmisiä, jotka ovat menettäneet kiinnostuksensa yhteiseen maailmaan: ”Varhaiskristillisen filosofian poliittinen päätehtävä oli löytää tarpeeksi vahva side ihmisten välillä korvaamaan maailmaa” (mt., 59) Edes luostariyhteisö ei hänen mukaansa kuitenkaan onnistunut hallitsemaan elämää yksinomaan lähimmäisenrakkauden periaattein. Arendt korostaakin, että lähimmäisenrakkaus, joka ilmenee kanssaihmiisiin kohdistuvana huolena ja hyvinä toinana, on sopiva ainoastaan ”auttamaan joukkoa pohjimmitaan maailmattomia ihmisiä selviytymään maailmassa” (mt., 59). Keitä nämä

maailmattomat ihmiset sitten ovat? Arendt lukee heihin muun muassa pyhimykset ja rikolliset. On kuitenkin muistettava, että nykyaikainen yhteiskunta on Arendtille massayhteiskunta, jota leimaa *yleinen* maailmattomuus. Kuka tahansa on maailmaton – ja jokainen on kuka tahansa, ilman nimeä ja identiteettiä. Hyvinvointivaltion hyvien tekojen kohteena oleva ihminen on toisin sanoen jo lähtökohtaisesti maailmaton, mistä syystä sen harjoittama huolenpito ei vieraannuta häntä maailmasta – tai varsinaisesta itsestä, niin kuin Arendtin oppi-isä Martin Heidegger esittää. Heideggerin mukaan tällainen anonyymi ”toisista huolehtiminen” heittää ihmisen ”pois paikaltaan” (Heidegger 2000, 160), mutta eikö massayhteiskunnan ihminen ole jo alun perin pois paikaltaan? Jos ja kun näin on, niin kuin Arendtkin väittää, eikö silloin hyvinvointivaltio ole täysin nykyaikaisiin ihmisenä olemisen ehtoihin sopiva hallintomuoto? Eikö sen tehtävänä ole nimenomaan auttaa joukkoa pohjimmiltaan maailmattomia ihmisiä selviytymään maailmassa?

On kuitenkin vielä muistettava, mitä Arendt sanoo ”hyvistä töistä”. Arendtin mielestähän hyvä, joka nousee piilosta ja omaksuu julkisen roolin, ei ole enää hyvää vaan turmeltunutta ja kantaa tätä turmeltuneisuutta mukanaan. Tästä näkökulmasta julkisesti hyviä töitä harjoittava hyvinvointivaltio on epäilemättä turmeltunut. Toisaalta on otettava huomioon, että ”hyvien töiden” turmeleva vaikutus johtuu siitä, että joku esittäytyy hyvien tekojen tekijänä. Hyvinvointivaltion hallinto on kuitenkin, niin kuin Arendtkin korostaa, ”ei-kenenkään hallinto”, laumasta huolehtimista *ilman* paimenta. Jos hyvien tekojen tekijää on jo alun perinkin mahdotonta tunnistaa, eikö koko hyvyyden ongelma menetä näin merkityksensä? Eikö sellainen julkinen, jossa erinomaisten persoonallisten tekojen sijaan esittäytyy anonyymi byrokraattinen kone, tämä ”kaikkein sosiaalisin hallintomuoto” (Arendt 2002, 47), välttä turmeltumisen nimenomaan siitä syystä, että se on anonyymia? Se tekee hyviä töitä avoimesti ja julkisesti, mutta välttää hyvyyden paradoksin sikäli kuin näiden töiden tekijä on ”ei-kukaan”. Kukaan ei voi saada niistä kunniaa eikä kenenkään tarvitse jäädä niiden tekijälle häpeällisesti velkaa.

Itse asiassa voitaisiin sanoa, että aivan samalla tavoin kuin moderni anonyymi valtio katkaisee verikoston kierteen monopolisoimalla väkivallan, moderni hyvinvointivaltio katkaisee häpeän kierteen ottamalla huolehtiakseen julkisesti hyväntekeväisyydestä. Tämä ei suinkaan tarkoita, että yksityisestä hyväntekeväisyydestä tulee rikos. Sen sijaan se tarkoittaa sitä, että samalla tavoin kuin väkivallan monopolisointi lopettaa sukujen välisen kierteen, ratkoo yhteiskunnallistettu hyväntekeväisyys niitä henkilökohtaisia ja alistavia riippuvuus- ja palvelussuhteita, joihin maailmaton – aiemmin köyhä ja osaton, nykyään jokainen – ihminen ilman hyvinvointivaltion olemassaoloa välttämättä sidotaan. Kattava sosiaaliturva on tuon hyväntekeväisyyden ilmaus ja hyvinvointivaltioon sisältyvän tasa-arvon – Arendtin mukaan tasa-

päistävän – eetoksen vastaus henkilökohtaisen alistamisen pitkälle perinteelle. Itse asiassa vasta hyvinvointivaltion suorittama hyväntekeväisyyden ainakin osittainen monopolisoiminen mahdollistaa, kenties ensimmäisen kerran historiassa, kansalaisten keskinäisen pyyteettömän hyväntekeväisyyden. Aivan kuten pyyteetöntä ystävyyttä on olemassa vain tasa-arvoisten kesken, on pyyteetön hyväntekeväisyys mahdollista vain todella tasa-arvoisten välillä. Eihän pyyteellinen lahjankaan anto ole tosiasiaa lahja lainkaan vaan maksu, jolla varainsiirron ohella joko lisätään omaa kunniaa tai aiheutetaan toiselle häpeää.

Identiteetin väkivalta, identiteettien hallinta ja kuka tahansa

Jos anonyymi lahjoittaminen on vastaus persoonallisten ja alistavien riippuvuus- ja palvelussuhteiden ongelmalle, mihin ongelmaan kansalaisen kukatahansisuus sitten voisi vastata? Ensinnäkin se voisi olla vastaus identiteettien väkivallan ongelmaan. Jokainen identiteetti on siinä mielessä väkivaltainen, että se syntyy aina suhteessa toiseen, toisen ulossulkemisen avulla. Ei ole identiteettiä – ei mitään varsinaista itseä – ilman suhdetta toiseen, jonka se sulkee ulos. Kreikkalaisella oli oma maa ja maailma, koska se määritti itsensä suhteessa ulossuljettuun barbaariin. ”Vapaalla miehellä” oli vapaa julkispoliittinen elämänsä, koska siitä suljettiin ulos ne, jotka eivät olleet vapaita: naiset, orjat, käsityöläiset, kauppiat sekä lopulta kaikki ne, jotka jollain tavoin ”palvelivat hengissä pysymistä” (mt., 20). Kaikki järjestelmällinen väkivalta nousee tästä maaperästä, identiteettien logiikan tuloksena. Eikä identiteettien logiikka tunne muuta tasa-arvoa kuin muodollisen tasa-arvon, toisin sanoen tasa-arvon periaatteessa. Sen sijaan, jos ajatellaan, että jokainen ihminen on kuin kuka tahansa toinen ihminen ja että tämä kukatahansisuus on nimenomaan se, joka on heille yhteistä, tasa-arvo saa periaatetta konkreettisemmän merkityksen. Minä en ole enää minä suhteessa toiseen vaan minä olen kuka tahansa. Yhtäkään väkivaltakoneistoa ei voida perustaa tämän anonyymiuden varaan.

Toisaalta kukatahansisuus voisi olla vastaus vallan ja hallitsemisen ongelmaan. Kaikki valta ja hallitseminen toimivat tunnistamisen periaatteella. Jotta valta voi olla tehokasta, sen on tunnistettava – ja tunnettava – valtansa kohde, sen on tiedettävä ”kuka kukin on”. On selvää, että nykyinen hyvinvointivaltiokin toimii tämän periaatteen mukaan – periaatteen, jonka jo edellä näimme olevan paimenvallan olennaisin lähtökohta. Paimenen on tunnettava koko lauman ja sen jokaisen jäsenen halut ja tarpeet yksityiskohdittain. Jos hyvin-

vointivaltion kansalainen on kuitenkin määrittelemätön kuka tahansa, eikä hän näin vapaudu huolehtivan hyvinvointivaltion vallan kahleesta? Eikö tässä ole hyvinvointiyhteiskunnan tulevaisuuden lupaus? Anonyymi byrokraattinen koneisto huolehtii kenen tahansa olemassaolon aineellisista edellytyksistä, minkä jälkeen nämä ”ketkä tahansa” voivat järjestää elämänsä ja onnensa mielensä mukaan – tai olla järjestämättä sitä lainkaan.

Kristillinen todellisuus ja tuleva hyvinvointiyhteiskunta

Länsimainen politiikka on alusta lähtien ollut ”elämän itsensä” ulossulkemisen väkivaltaista politiikkaa: ”Valtiota ei perustettu pelkästään elämisen takia” (Aristoteles 1991, 1280a, 32–33). Tämä ei ole tarkoittanut vain sitä, että Arendtin mainitsema ”elämän prosessi”, jonka hän epäilemättä samastaa biologiseen elämään, on pitänyt uhrata ylevämmän elämänmuodon alttarilla. Samalla se on tarkoittanut kaiken elämän hahmottamista niin, että siitä on mahdollista eristää jotakin sellaista kuin ”elämä itse”. Aina on pitänyt keksiä ”elämä itse”, elämä ilman muotoa, joka voidaan ja joka täytyy sulkea ulos, jotta kaunis julkispoliittinen yhteisö voidaan perustaa – muutenhan ”orjien tai millaisten tahansa muiden elävien olentojen yhteisö olisi kaupunkivaltio”, niin kuin Aristoteles huomauttaa (mt., 1280a, 33–34). Sitä tällainen ”millaisten tahansa olentojen” yhteisö ei hänen mukaansa kuitenkaan voi olla, ”sillä he eivät ole osallisia onnellisuudesta”. Miksi he eivät ole osallisia onnellisuudesta? Ei suinkaan siksi, että he eivät kykenisi olemaan onnellisia vaan siksi, että heidän osanaan on *edustaa* sitä *polis*en ulossuljettua ja onnetonta osaa, osatonta osaa, jonka ulossulkeminen mahdollistaa kaiken osallisuuden. Aristoteles ilmaisi tuon osattoman osan pelkän elämän (*zoe*) termein, Thomas Hobbes nimesi sen luonnontilaksi, Arendtilla se ilmenee elämän prosessina. Vasta kun tämä osaton osa – orjamainen elämä (Aristoteles), onneton elämä (Hobbes), välttämätön elämä (Arendt) – suljetaan ulos, *polis* tai *Commonwealth* voidaan perustaa. Vasta silloin me pääsemme osalliseksi onnesta ja vapaudesta – vasta silloin me saamme kosketuksen *todellisuuteen*, niin kuin Arendt esittää.

Jos alkukristillisyyys tuo mitään uutta tähän traditioon, koskee se nimenomaan tätä todellisuuskäsitystä. Alkukristillisyydessä todellisuutta ei samasteta näkyvään vaan pikemminkin näkymättömään, ei yhteisesti tunnistettavaan olevaan vaan tunnistamattomaan, jonka Paavali ilmaisee jopa olemattomuuden termein: ”Jumala valitsi sen, joka ei ole mitään, tehdäkseen tyhjäksi sen, joka on jotakin” (1 Korinttolaiskirje 1:28). Nietzschen luennassa tällainen muotoilu osoittaa epäilemättä kristillisyyden nihilistisyyden, mutta tosiasiaa kyse on

vain yrityksestä kumota perinteinen todellisuuskäsitys, jossa vain se, mikä näkyy, on todellista ja se, mikä on todellista, välttämättä näkyy: ”Emmekä me kiinnitä katsettamme näkyvään vaan näkymättömään” (2 Korinttolaiskirje 4: 18). Epäilemättä Paavalille se, mikä ei näy, on jumalallista ja ikuista, mutta yhtä lailla se viittaa niihin nimettömiin, joiden osana on ollut pelkkä osattomuus – näkymättömyys näkyvän ehtona. Kun Jumala valitsi sen, joka ei ole mitään, Hän valitsi nimenomaan sen, joka on ”vähäpätöistä ja halveksittua”. (Tästä syystä ei olekaan ihme, että Nietzsche näki kristillisyydessä tyyppillisen sosialistisen opin. Sosialismin tavoin kristillisuus ”ei sulje ulos edes kaikkein alhaisinta” vaan päinvastoin kasvaa ”hylkiöiden ja tuomittujen, kaikenlaisten leprasairaiden, ’syntisten’, ’publikaanien’ ja prostituoitujen, kaikkein typerimmän kansan (’kalastajien’) keskuudessa”.) (Nietzsche 1970, 11:239, 379.)

Onko kristillinen todellisuus kuitenkaan vain kreikkalaisen todellisuuden nurinpäin kääntämistä, ylhäisten alentamista alhaisen kustannuksella, niin kuin Nietzsche väittää? (Hänen mukaansa se, mikä kohoaa maallisessa erinomaisuudessaan muiden yläpuolelle – se, mikä määrittelee *itsensä* hyväksi ”kaiken kehnon, matalamielisen, halpamaisen ja alhaisomaisen vastakohtana” – määritellään kristillisyydessä pahaksi.) (Nietzsche 1969, 17.) Onko vain ”vähäpätöinen ja halveksittu” todellista? Ei suinkaan. Kristillisen todellisuuden tunnistaminen edellyttää sen sijaan sen myöntämistä, että pohjimmiltaan me kaikki olemme ”vähäpätöisiä ja halveksittuja” – että meidän kaikkien perimmäisenä osana on nimenomaan osattomuus. Arendtin ihailemassa Kreikassa ”taloa omistamaton mies ei voinut osallistua maailman asioihin, koska hänellä ei ollut siinä todella omaa paikkaa” (Arendt 2002, 37). Kristillisessä todellisuudessa, jonka me tosiasiasa jaamme, kenelläkään ei ole tällaista paikkaa, koska jokainen on jo alun perin osaton, kuka tahansa. Arendtin mukaan tämä johtaa välttämättä passiivisuuteen, vetäytymiseen maailmasta. Tosiasiasa se johtaa kuitenkin vain siihen, että oma osa (”oma paikka”) lakkaa olemasta maailman asioihin osallistumisen *kriteeri*. Se johtaa siihen, että kuka tahansa voi osallistua maailman asioihin – ominaisuuksista ja omistuksista riippumatta: ”Yhdentekevää, oletko juutalainen vai kreikkalainen, orja vai vapaa, mies vai nainen” (Galatalaiskirje 3:28). Tuleva hyvinvointiyhteiskunta voi rakentua vain tämän kristillisen perinnön varaan – saman perinnön, jonka Friedrich Nietzsche näki aktualisoituvan yhtä lailla Ranskan vallankumouksessa kuin demokraattisessa liikkeessä yleensä:

Demokraattinen liike hoitaa kristillistä perintöä. Se vastustaa jokaista erivaatimusta, jokaista erioikeutta ja etuoikeutta (toisin sanoen pohjimmiltaan kaikkea oikeutta: sillä kaikkien ollessa yhtäläisiä ei kukaan enää tarvitse ’oikeuksia’ –). (Nietzsche 1968, 100.)

Se, että tuo yhteiskunta on läpikotaisin maallinen, ei ole ristiriidassa tämän kanssa. Kristillisyyden olemus on nimenomaan maallistumisessa, kristillisen sanoman epäpyhässä käytössä.

Kirjallisuus

- Arendt, Hannah* (2002) *Vita activa: ihmisenä olemisen ehdot*. Tampere: Vastapaino.
- Aristoteles* (1989) *Nikomakhoksen etiikka*. Helsinki: Gaudeamus.
- Aristoteles* (1991) *Politiikka*. Helsinki: Gaudeamus.
- Foucault, Michel* (2000) 'Omnes et singulatim': Toward a Critique of Political Reason. New York: The New York Press, 298–325.
- Heidegger, Martin* (2000) *Oleminen ja aika*. Tampere: Vastapaino.
- Nietzsche, Friedrich* (1968) *Hyvän ja pahan tuolla puolen*. Helsinki: Otava.
- Nietzsche, Friedrich* (1969) *Moraalin alkuperästä*. Helsinki: Otava.
- Nietzsche, Friedrich* (1970) *Werke. Kritische Gesamtausgabe VIII.2. Nachgelassene Fragmente Herbst 1887 bis März 1888*. Berlin: Gruyter.
- Platon* (1981) *Valtio. Teokset IV*. Helsinki: Otava.
- Raamattu* (1992) *Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1992 käyttöön ottama suomennos*.
- Rousseau, Jean-Jacques* (1918) *Yhteiskuntasopimuksesta*. Hämeenlinna: Karisto.

Olli-Pekka Moisio

Sääli sosiaalisena siteenä – uudesta solidaarisuudesta

Kärsimys on tosiasia, josta kaiken ihmistä koskevan ajattelun on lähdettävä.

– Max Horkheimer

Solidaarisuus on muuttunut epäilyttäväksi. Monien mielestä sana ja sanan **S**rajaama ilmiö vaikuttavat vanhentuneilta, toisien mielestä ne ovat saaneet jopa koomisia piirteitä. Edelleen on kuitenkin alati voimistuvan pilkan kohteena olevien ihmisten joukko, joka takertuu solidaarisuuteen viimeisenä oljenkortenaan pyrkiessään säilyttämään olemassaolonsa oikeutuksen. Nämä epäonniset yksilöt huutavat historian aallokon lyödessä vasten kasvoja, ja heidän äänensä vaimenevat pimeyden laskeutuessa. Se maailma, jossa solidaarisuudella oli vielä ratkaiseva rooli yhteiskunnallisten tekojen oikeuttajana ja perustelijana, ei ole enää meidän.

Silti solidaarisuuteen vedotaan edelleen. Sitä käytetään yleisesti päätösten todellisten perustojen hämärryttämiseen. Tuota hämärää, joka on laskeutunut käsitteen päälle ja jonka osaksi se itse on asettunut, voidaan pitää merkinä yhteiskunnan uudesta orientaatiosta. Tämä orientaatio muuttaa kaiken vaihdettaviksi, kertakäyttöisiksi hyödykkeiksi. Vaihdeavuus on asioiden ainoa merkitys. Tämä periaate ei säästä mitään, ei edes sitä, mikä ihmisessä olisi ominta – myös rakkaus ja solidaarisuus ovat joutuneet hyödykkeistymisen uhriksi.

Yksilöiden vastuullistaminen on yksi aikamme voimakkaimmista ideologioista. ”Autta meitä auttamaan itseäsi!”, huutaa yliminäksemme asettunut kulttuurimme tuotteistettu massapsyke. Jokainen, joka ei kykene auttamaan itseään, joka ei kykene tuottamaan itselleen riittävää henkistä ja taloudellista hyvinvointia, ajautuu yhteiskunnan avun ulkopuolelle. Hän sulkee itse itsel-

tään mahdollisuuden osallistua yhteiskuntaan sen täysivaltaisena jäsenenä, ja sen vuoksi hänelle tuotetaan tila, jonka rajoissa hän voi säilyttää konkreetin olemassaolonsa, ei sen enempää. Nämä ihmiset tungetaan kurssitusten, elämänhallintaoppaiden ja itesyytösten alati voimistuvaan otteeseen. Heille käy selväksi, että riittää kun vain ottaa itseään niskasta kiinni ja luottaa sosiaalisten verkostojen voimaan yhteiskuntaan takaisin vetämisessä. Itsevastuullisuus ja sosiaalisuus ovatkin kaksi koordinaattia, joiden mukaan ihminen määrittää itsensä yksilöksi. Ei riitä, että kantaisimme vastuuta itsestämme vaan meillä tulee olla itsetarkoituksellisesti laaja sosiaalinen verkosto, joka tuottaa lumeen elämämme merkityksellisyydestä. Aivan kuin yksilöllisyytemme olisi jotain määrälliseen sosiaalisuuteen liittyvää.

On totta, että solidaarisuus ilmenee vastuullisina tekoina, joiden kohteena on jokin meidän ulkopuolellemme oleva. Toisaalta vastuulliset teot vaativat perustakseen solidaarisuutta. Tänään jos koskaan meiltä vaaditaan näitä vastuullisia tekoja. Tämä käy selväksi maailmassa, jossa laskettavuus, määrällisyys, yleinen kylmyys ja kovuus ovat saaneet niskaotteen ihmisyydestä. Samanaikaisesti kun kohtaamme näiden vaatimusten tulvan ja kun itse huumamme omia toisiinsa kohdistuvia vaatimuksiamme, olemme kuitenkin kasvotusten tilanteen paradoksaalisuuden kanssa. Olemme juuttuneet tilanteeseen, jossa vaadimme yhä innokkaammin vastuullisuutta itseltämme ja muilta, vaikka tiedämme, ettemme pysty vetoamaan mihinkään auktoriteettiin, joka oikeuttaisi vaatimuksemme.

Kysyn tässä artikkelissa, voisiko yhteiskunnallisen solidaarisuuden motiivoiva lähtökohta löytyä inhimillisestä säälin tunteesta. En pyri osoittamaan, että säälin tunteen sijan vahvistaminen yhteiskunnallisessa elämässä tuottaisi automaattisesti niin sanotun hyvän yhteiskunnan. Ennemmin haluan osoittaa, että säälin vaje tai kulttuurinen esto säälin tunnetta kohtaan tuottaa yhteiskunnan, joka ei ainakaan ole hyvä. Tarkastelen yhteiskunnan säälimättömyyttä sinä pahana, joka on ylitettävä tiellä kohti inhimillisempää yhteiskuntaa.

Nomos, kieli ja solidaarisuus

Auktoriteetit, jotka oikeuttivat vaatimuksemme vastuullisuudesta, ovat yksi toisensa jälkeen kaatuneet. Aikaisemmin ihmiset kykenivät oikeuttamaan vaatimuksensa vastuullisuudesta viittaamalla laajojen ihmisjoukkojen yhteisesti jakamiin kokemuksiin tai näitä kokemuksia käsitteellistävään teoriaan. Väitänkin, että solidaarisuus olettaa tietyn yhteisesti jaetun kokemushorisontin olemassaolon, kokemushorisontin, joka on saanut käsitteellisen artikulaation historian saatossa. Antiikin Kreikassa puhuttiin *nomoksesta*¹. Alkujaan sana

nomos tarkoitti eräänlaista käytävää, jota pitkin karja kulki laitumelleen. Sana on totuttu kääntämään myöhemmin sanalla tapa tai laki. Voisimme tulkita sanan tarkoittavan tässä artikkelissa yleisemmin sitä ulkoista ja sisäistä kontrollia, jota elämä ihmisyhteisössä olettaa ja joka syntyy primaarisosialisaatiossa ennen käsitteellistä oppimista. Kulttuureissa, joista tämä *nomos* on syystä tai toisesta kadonnut tai rapautunut, vallitsee puhdas kaoottinen anarkia – tila, jossa kaikki teot ovat sallittuja, koska mitään kieltoja ei ole.

Aristoteles (*The Athenian Constitution* 7.1) määritteli kirjoittaessaan Ateenan perustuslakia *nomoksen* tarkoittavan ihmisen asettamaa standardia, joka vaatii yhtenäisyyttä ja joka on periaatteellisesti rangaistuksen uhan alla ohitettavissa. Aristoteles erotti konkreetin kokonaisen järjestyksen (*nomos*) moninaisista *nomoista* eli laeista. (ks. *Politiikka* 1290–1292e.) Platonilla sana taas sai tiukasti rajatun legaalilun luonteen sen viitatessa hallitsijoiden asettamiin vaatimuksiin, toisin sanoen heidän säätämiinsä lakeihin ja säädöksiin (ks. *Theaitetos* 173c–d; *Valtiomies* 294b). Juutalaisessa traditiossa muun muassa Philo antaa käsitteelle ainakin kolme toisistaan eroavaa merkitystä. Ensinnäkin se viittaa Jumalan asettamaan lakiin, joka on velvoittava ja jota tarvitaan hyveelliseen elämään (*On the Posterity of Cain and His Exile* 94.2). Toisaalta sana viittaa ylipäätään johonkin hyvin järjestäytyneeseen oli se sitten ihmisyhteisö tai kosmos. Kolmanneksi Philo puhuu *nomoksesta* viitaten jumalalliseen lakiin, joka asettaa ja määrittää asioiden väliset oikeat suhteet. (*On the Creation*, 143)

Vanhassa testamentissa *nomos* viittaa hyvin usein Mooseksen lain sovelutuksiin joissakin erityisissä tapauksissa, kuten esimerkiksi paastoa koskevassa laissa (2. Moos. 12:43, 12:49). Tämän lisäksi se liitetään myös Jumalan moraaliseen tahtoon yleensä.² Uudessa testamentissa Jaakobin kirjeessä tämä Jumalan moraalinen tahto nostetaan tarkastelun keskiöön. Aina ei ole kuitenkaan selvää, tarkoittaako Jaakob tämän tahdon ilmenemistä Mooseksessa vai jotain aivan muuta. *Nomos* on Jaakobille jotain, joka pitää säilyttää ja jota ei koskaan arvostella (Jaak. 4:11). Se on siis jonkinlainen auktoritatiivinen standardi, joka on annettu ja yläpuolellamme. Tämä standardi sisältää erityisiä käskyjä (Jaak. 2:11) ja säätelee näin yleistä moraalisuutta. Standardi toimii myös eräänlaisena tuomioita jakavana tuomarina, koska kaikkia sen asettamia käskyjä tulee noudattaa (Jaak. 2:10). Käskyjen noudattamatta jättämisestä seuraa väistämättä rangaistus (Jaak. 2:9). Tästä syystä näyttäisikin siltä, ettei ainoastaan oikeita tekoja määritellä yhdenmukaisuudella lain kanssa ja vääriä tekoja ristiriidalla sen kanssa vaan että lain seuraamisella (tai seuraamatta jättämisellä) on aina oikeudellisia, tuomioon johtavia seuraamuksia.

Paavali seuraa Jaakobia kirjoittaessaan kirjeessään galatalaisille, että ”on selvää, ettei kukaan tule Jumalan silmissä vanhurskaaksi lakia (O-PM: *nomo*) noudattamalla [...]” (Gal. 3:11). Paavali näyttää viittaavan *nomos* -sanalla

erityisesti Mooseksen lakiin, koska hän käyttää *nomos* sanaa myöhemmin kirjeessään viittaamaan lakiin annettuna (Gal. 3:21). *Nomos* on Israelin kansalle annettu joukko säädöksiä (Gal. 3:11), joita on noudatettava, eli se on meidän yläpuolellemme oleva moraalinen standardi (Gal. 3:10). Samanaikaisesti Paa- vali kuvaa *nomosta* jonain, joka rankaisee tottelemattomuutta (Gal. 3:10, 13) ja palkitsee tottelevaisuutta (Gal. 3:12) ja näin ollen viittaa siihen eräänlaisena yleisenä arvostelemisen sääntönä. Douglas Moo (1983) esittää artikkelissaan ”’Law,’ ’Works of the Law’ and Legalism in Paul”, että ”*Nomos* näyttäisi omaavan perustavan merkityksensä ‘jonain asetettuna, järjestettynä tai määrätynä’ ja sen vuoksi velvollisuuksien piirissä tapahtuvan asioiden tasapuolisen ja/tai oikeudenmukaisen jakamisen tapojen tai sääntöjen systeeminä”.

Carl Schmitt, yksi kiistellyimmistä poliittisen ja oikeusteorian moderneista hahmoista, pyrkii luonnostelemaan teoriassaan *nomoksesta* jokaisen lain perustalta löytyvää alustavan hyväksynnän mekanismia (Marramao 2000, 1585). Schmittin mukaan kyseessä ei ole kuitenkaan positiivinen laki vaan eräänlainen primitiivinen ihmisluontoon kallellaan oleva lain metalegaali näkökulma. Tämä primitiivinen laki jännittyy kahden perustavan koordinaatin välille. Sitä määrittävät konkreetti järjestys (*Ordnung*) ja paikkaan sijoittautuminen (*Ortung*). Ei siis ole olemassa lakia ilman maata, koska kaikki lait ovat riippuvaisia alueellisesta elämään tarvittavien hyödykkeiden olemassaolosta ja spatiaalisesta järjestyksestä (Ojakangas 2002, 92–93). Schmitt esitti, että sofistit saivat aikaan sen, että *nomos* ajettiin konkreetin ulkopuolelle joksikin esimääritellyksi velvollisuudeksi. Kun sofistit asettivat *nomoksen* ja *physiksen* toistensa vastinpareiksi, *nomos* muuttui luonnottomaksi säännöksi.

Schmitt (1993, 54–55) väitti, että *nomos* sai merkityksensä etymologisesta perustastaan kreikan sanassa *nemein* sen kolmessa spesifissä merkityksessä: ottaa/valloittaa, osittaa/jakaa ja muokata/tuottaa. Sen olemus oli siis vahvasti sidoksissa konkreettiseen järjestykseen. Jo Hobbes (1999, 218) esitti *Leviathan*-teoksessaan, että *nomos* tarkoitti alkujaan juuri omaisuuden jakoa. Siihen sisältyi siis aina jonkin rajaaminen ulkopuolelle. Schmitt päätyikin esittämään, että *nemein* kolmesta merkityksestä valloittaminen on aina ensisijainen. Kuten Schmittin suomalainen tulkki Mika Ojakangas (2002, 92) kirjoittaa, ”ei ole käyttöä ennen tuotantoa, tuotantoa ennen jakamista eikä jakamista ennen valtaamista”. Alkujaan *nomos* ilmaantuu juuri maa-alueen haltuunoton ja tämän maa-alueen jakamisen sekä näistä seuraavien poliittisten, sosiaalisten ja uskonnollisten organisaatioiden muodostamassa tilallisesti konkreettissa ykseydessä.

Jonkin maa-alueen rajaaminen itselleen merkitsee sitä, että jotain rajataan sen ulkopuolelle. Schmitt pitääkin vihollista välttämättömyytenä aidolle politiikalle. Erimielisyys lymyääkin aina yksimieliseltä näyttävän politiikan varjossa. Tämän jonkin ulosraajamisen voisi tietenkin ymmärtää laajemmin

koskevan ihmisen tai ryhmän identiteetin kehitystä yleensä. Tavanomaisestihan identiteetti asettaminen, rajaaminen, löytäminen ja kriisitilanteissa sen pelastaminen perustuu vihollisen rakentamiseen eli siihen, että paha ulkoistetaan ja tunnistetaan jonain ulkopuolisena. Klassisesti tämä jokin ulkopuolinen on ollut syntipukki (3. Moos. 16:20–22).

Ludwig Wittgensteinin (1999a, § 240, § 241) mukaan erimielisyyys olettaa tietyn määrän yksimielisyyttä, eräänlaisen yksimielisyyden minimin. Sama koskee ajattelukykyimme perustavana olemuksena olevaa epäilemisen kykyä (ks. Wittgenstein 1999b, § 341). Siellä, missä ei voida jakaa tiettyjä käytäntöjen kautta jaettuja ja hyväksytyjä kielen konventioita, ei voida käsitellä erimielisyyksiä rationaalisessa mielessä. Toisaalta siellä, missä ei rajata jotain epäilyn ulkopuolelle, ei periaatteellisesti voida epäillä mitään tai tuolla epäilyllä ei ole mieltä. Nämä epäilyn ja erimielisyyden mahdollistavat kielen konventiot tai elämänmuodot, kuten Wittgenstein niitä nimitti, tarjoavat ne kulttuuriset rakennusaineet, joiden varassa ihmisyhteisö objektivoi kokemuksiaan. Kieli ja kulttuuri kietoutuvat näin toisiinsa, ja tämä kietouma on keskeinen yhteisen kielen olemus (*Koiné*). (Vrt. Vattimo 1999, 15–17; 1997, 1–5.) Samaa voidaan myös sanoa solidaarisuudesta, jonka olemassaololle on välttämätöntä yhteinen kieli.

Yhteinen kieli ei kuitenkaan ole solidaarisuuden problematisoitumisen ydin. Voimmehan nimittäin sanoa, että juuri yksilöiden vastuullistaminen ja sosiaalisuuden vääristynyt ylipainottaminen perustuvat juuri yhteisesti jaettuun kieleen ja kulttuuriseen koordinaatistoon. Olkoonkin, että nämä tuotetaan ja vahvistetaan pitkälle kehittyneen kapitalistisen yhteiskunnan keskeisimmän pakottavan rakenteen massakulttuurin tai niin sanotun kulttuuriteollisuuden toimesta. Ongelma kietoutuukin juuri tämän kieltä ja kulttuuria tuottavan koneiston ympärille ja siihen vaikutussuhteeseen, mikä sillä on yksilöpsyken kehityksessä.

Voisimme pelkistetysti esittää, että nykyään miltei kaikki solidaarisuuden elvytysyritykset voidaan nähdä joko erinäisinä kollektiivisen identiteetin luomispyrkimyksinä tai niin sanottuina ideologioina. Tällaista prosessia vastaan, joka rajaa solidaarisuuden koskemaan jotain erityistä ryhmää, meidän on etsittävä periksi antamattomasti universaalien solidaarisuuden mahdollisuutta tai ainakin kysyttävä sen universaalisuuden ehtoja. Tämän kysymyksen asettaminen vaatisi laajaa historiallista ja käsitteellistä tarkastelua, jossa porauttaisiin kulttuurimme syvärakenteisiin. Tällainen kulttuurinen juurihoito jää tässä artikkelissa suppeaksi. Artikkeliiin onkin suhtauduttava enintään askeleena sellaisen tarkastelun suuntaan, jonka ottamista solidaarisuuden tulevaisuus välttämättä olettaa.

Ekskursio I: Apartheid ja yhteisesti jaetun maailman hämärtyminen

Apartheidin jälkeisen Etelä-Afrikan tilanne³ on yksi järkyttävä esimerkki *nomoksen ja koinéen* keskeisyydestä solidaarisuuden ja inhimillisen yhteiskunnan perustassa. Samalla se kertoo karulla kielellä yhteisön ja ihmisyksilön välisen linkin katoamisesta ja sen tuottamasta merkityksellisen maailman hämärtymisestä. Kun Etelä-Afrikan vuodesta 1948⁴ systemaattisesti harjoittaman rotuerottelupolitiikan rautainen, segregoiva käsi alkoi hiljalleen hellittää otettaan vuonna 1985⁵, huomasivat eteläafrikkalaiset yhteiskuntatieteilijät törmänneensä mielenkiintoiseen ilmiöön. He havaitsivat, että apartheidin aikakausi oli hävittänyt alkuperäiskansojen kulttuurisen perimän ja että tästä oli seurannut *nomoksen ja koinéen* radikaali heikentyminen⁶. Tämä heikentyminen tai jopa katoaminen ilmenee nykypäivän Etelä-Afrikassa kaoottisena anarkiana, jonka vallitessa rationaalinen erimielisyyksien käsitteleminen on miltei täysin mahdotonta. Silmitön väkivalta ja heimojen väliset välienselvittelyt ovat arkipäivää. Tällaisessa tilanteessa puhe solidaarisuudesta on tyhjää. Solidaarisuus, jos siihen ylipäätään vedotaan, toimii ainoastaan vallassa olevien tahojen tai tuota valta-asemaa tavoittelevien henkilöiden tai ryhmien pyrkimysten oikeuttajana.

Apartheidin historia on pitkä. Se alkoi saada muotoaan jo 1600-luvulla, kun hollantilaiset saapuivat Etelä-Afrikkaan, mutta vallitsevaksi ideologiaksi sen asetti vuonna 1948 vaalivoiton saavuttanut Kansallispuolue johtajansa Daniel F. Malanin johdolla. Apartheid, jota on kutsuttu myös käsitteellä ”eriytynyt kehitys”, pyrki erottamaan erilaiset etniset tai rodulliset ryhmät toisistaan. Vaikka segregaatian ja apartheidin väliltä on löydettävissä samankaltaisuuksia, ovat jotkut pitäneet apartheidia huomattavasti eksplisiittisempänä ryhmien välisten suhteiden kontrolloimisena. Apartheidissa harjoitettu ryhmien välisten suhteiden hallinta perustui ideologiaan rodullisesta tai etnisestä ylemmyydestä. Apartheid toimi kolmella eriytyneellä tasolla: ”Grand Apartheid”, ”Urban Apartheid” ja ”Low Apartheid”. ”Grand Apartheidin” suurena visiona oli luoda erilliset kansallisvaltiot jokaiselle mustalle etniselle ryhmälle. ”Urban Apartheid” sisälsi kaikkien neljän rodullisen ryhmän spatiaalisen eristämisen toisistaan vuoden 1950 väestön rekisteröintiasetuksen nojalla (*The Population Registration Act*). Nämä ryhmät eristettiin erillisille alueille samana vuonna asetetun ryhmäalueita koskevan asetuksen nojalla (*The Group Areas Act*). ”Low Apartheid” sisälsi erittäin seikkaperäisiä määräyksiä sosiaalisesta segregaatiodista. Ne koskivat esimerkiksi koulutusta ja terveydenhuoltoa sekä yksinomaan tietyille ryhmille varattuja julkisia rakennuksia.

Apartheidin aikakausi on muovannut Etelä-Afrikan nykypäivää ja suuntaa sen tulevaisuutta. Vuosikymmeniä kestänyt vihan politiikka on jättänyt syvät jäljet Etelä-Afrikan kansalaisten mielenmaisemaan. Tilanteen synkkyydestä ja epätoivoisuudesta kertovat päivittäin tapahtuvat pahoinpitelyt, raiskaukset ja murhat. Kaikille näille on ominaista sokea satunnaisuus ja harvinainen julmuus. Joka päivä Etelä-Afrikassa murhataan keskimäärin 70 ihmistä, tehdään 500 aseellista ryöstöä ja ilmoitetaan 140 raiskauksesta. Raiskauksien määrä on tietenkin todellisuudessa huomattavasti korkeampi, koska suurin osa teoista jää ilmoittamatta. Yksilöihin ja heidän perheilleen kohdistetut tappouhkaukset jäävät miltei aina raportoimatta. Sama koskee myös pommiuhkauksia. Jätteistä kootut hökkelit saavat kelvata yli 41 miljoonalle ihmiselle kodeiksi, ja miljoonat ihmiset elävät ilman juoksevaa puhdasta vettä. Tilannetta pahentaa viemäröinnin puuttuminen, mikä luo otollisen maaperän mitä erilaisimpien tautien leviämiseksi.

Tähän järkyttävään tilanteeseen voidaan pitää syynä apartheidia sekä valtaideologiana ja valtapolitiikan keskeisenä käytännön välineenä että yleisenä arkisen todellisuuden jäsentäjänä. Tilanne on kohentunut, mutta Etelä-Afrikka on edelleen rotujen kesken jaettu maa. Kaikki Etelä-Afrikan keskeiset toimijat – niin talous- ja liike-elämä, hallinto, yliopistot, tiedotusvälineet kuin yleiset hyvinvointipalvelutkin – ovat edelleen valkoisten hallussa. Vaikka kyltit, joissa mustia kielletään käyttämästä tiettyjä kauppoja tai alueita, ovatkin poistuneet katukuvasta, on käytössä erilaisia epävirallisia keinoja mustien vapaan toiminnan estämiselle. Hyvänä esimerkkinä tästä on muun muassa se, että ei-valkoisten on mahdotonta päästä tai saada lapsiaan korkeatasoisiin kouluihin, koska lukukausimaksut ovat liian korkeita. Myös monien kulutushyödykkeiden hinnat ovat liian korkeita alemmille sosiaaliluokille.

Etelä-Afrikan talous on noususuuntainen, ja valtion budjetti on tasapainossa. Silti maan työttömyysaste on korkea. Kansainvälisen taloussaarron aikana luotu omavaraistalous joutuu kilpailemaan globaalin talouden tasolla, ja tästä syystä useat yritykset ovat pakotettuja irtisanomaan ihmisiä tuotantokustannusten kurissapitämisen ja kilpailukyvyn ylläpitämisen vuoksi. Tämä on ajanut joka kuudennen ihmisen kymmenestä pysyvän työsuhteen suoman turvan ulkopuolelle.

Etelä-Afrikan poliittisessa historiassa toistuu Max Weberin kuvaama järjestelmien rationalisointiprosessi sen negatiivisessa mielessä. Kolmisenkymmentä vuotta maan alla laittomana toiminut ANC voitti vaalit vuonna 1994. Lähes jokainen kongressin jäsen otettiin mukaan viralliseen, valtiolliseen politiikkaan. Poliitikkoina he muuttivat paremmille asuinalueille asumaan, ja tämän vuoksi kansan ja poliitikkojen välinen kuilu syveni entisestään. Ei mennyt aikaakaan, kun ANC:n jäsenet alkoivat käyttää väärin asemaansa. ANC:n pelastajan sädekehä oli tuhoutunut lopullisesti. Totuuskomission

vuonna 1999 paljastamien kavallusten, petosten ja ihmisoikeusrikkomusten johdosta ihmiset kokivat tullessa petetyiksi ja hylätyiksi.

Apartheid tuotti vainoharhaisen yhteiskunnallisen tilanteen. Se tuotti maailman, jossa ei ollut jaettua kulttuurista taustaa, johon yksittäinen ihminen olisi voinut kytkeä itsensä ja olemassaolonsa. Viha ja kärsimys menettivät merkityksensä tällaisessa maailmassa, koska niitä ei voitu asettaa yhteisesti jaetulle kulttuuriselle koordinaatistolle. Jäljelle jäivät ainoastaan sokeat, kaikkialle repivät pistemäiset reaktiot ja niiden mykkyys sosiaalisina ilmiöinä.

Nomos, joka syntyy varhaislapsuudessa ja kytkeytyy siihen kompleksiseen kehitystapahtumaan, jota Sigmund Freud kuvaa omassa teoriassaan, haihtui kuin savu ilmaan. *Nomos* kommunikoidaan tuleville sukupolville primaarisosialisaatiossa, ja sen rakentaminen myöhemmin on tuomittu epäonnistumaan. Nämä optimaalisen primaarisosialisaation mahdollistavat rakenteet ovat kuitenkin murentuneet Etelä-Afrikassa yksi toisensa jälkeen. Kehittyvä yksilö paiskataan kasvotusten maailman kanssa, jota ei ole kommunikoitu hänelle. Hän on yksin ja joutuu suojelemaan omaa olemassaoloaan keinolla millä hyvänsä. Hän elää eräänlaisessa impulssiverkossa. Jäljelle on jäänyt vain ihmisten kaikkialle repivät reaktiot ja niiden välinen tyhjiys.

Italialainen filosofi Giorgio Agamben (2001, 35–41) kuvaa tällaista tilannetta pohtiessaan kysymystä ”mikä on leiri?”. Leirin perustana on Agambenin mukaan yhteiskunnallinen poikkeustila, joka on muuttunut säännöksi. Leireillä normaalitilassa vallitseva yleinen järjestys pidätetään, ja se mahdollistaa, että ”kaikki on niillä todellakin mahdollista”. Leireillä ihmiset riisutaan poliittisesta asemastaan ja heidät supistetaan paljaaksi elämäksi. Leirin tarkoituksena on puhtaan biologisen elämän ja politiikan erottamattomuuden tuottaminen ilman minkäänlaisia kulttuurisia välityksiä. Tämän päämäärän se onnistuu saavuttamaan rajaamalla poikkeustilalle tilan normaalitilan sisällä. Tällaista rajaamista tapahtuu joka päivä niin kansainvälisen politiikan kuin arkisen yhteiskunnallisen elämänkin tasoilla. Agamben sanookin, että ”leiri syntyy, kun moderni poliittinen kansallisvaltiojärjestelmä, joka perustui paikallistumisen (alue) ja määrätyn juridisen järjestyksen (valtio) toimivaan ja elämän (syntymän ja kasvamisen, *nascita; nazione*) sisään kirjoittautumisen automaattisen säännösten välittämään sidokseen, joutuu pysyvään kriisiin [...]”. Uusi *nomos* ei siis synnykään Schmittin esittämän konkreetin järjestyksen ja paikkaan sijoittautumisen välisen jännityksen varassa vaan juuri siinä kohdassa, jossa paljas elämä kirjaantuu niiden sisälle. Koska jokin aikaisemmin tätä kirjaamista säädellyt mekanismi ei enää toimi, leiri asettuu uudeksi elämään kirjautumisen säätelijäksi.

Modernille terrorille on ominaista juuri tuo Agambenin kuvaama yksilön supistaminen pistemäiseksi, puhtaaksi elämäksi. Leo Lowenthal (1987, 181–191) puhui ihmisen atomisoitumisesta. Terrorin tuottama ihmisen täy-

dellinen epäinhimillistäminen onnistuu, kun ihminen integroidaan täydellisesti kollektiiveihin. Paradoksaalisesti ”terrorin vallitessa ihminen ei ole koskaan yksin ja on aina yksin” (Lowenthal 1987, 181). Terrorin eräs keskeisimmistä funktioista on poistaa rationaalinen yhteys hallinnollisten päätösten ja yksilön kohtalon väliltä. Leirin sisällä ja sen aitojen ulkopuolella olevien välinen ero kyseenalaistuu. Kun kausaalinen yhteys hävitetään, henkilön teon ja seurauksen väliltä, kokemuksen jatkumo romahtaa kasaan. Elämä muuttuu ketjuksi odotettuja, väistettyjä tai toteutuneita shokkeja.

Ekskursio II: Israel ja identiteetti kielletyssä toisessa

Tämä vainoharhainen maailma toistuu Israelin tilanteessa nationalististen kollektiivien tasolla. Desmond Tutu ja Ian Urbina (2002) ovat jopa päätyneet kirjoittamaan artikkelin ”Israelilaista apartheidia vastaan”. Artikkelin toistaa Israelin ja palestiinalaisten välisestä konfliktista esitettyä yleistä mielipidettä, jonka mukaan yksi osapuolista on oikeassa ja toinen väärässä. Kriisitilanteissa ja niiden analyyseissä päädytään helposti mustavalkoiseen asetelmaan. Israelin tai palestiinalaisten tekoja puolustetaan tai sitten ne tuomitaan täydellisesti. (Ks. Lundgren & Nurmela 2001.) Tilanne ei kuitenkaan ole näin yksinkertainen. Toisen osapuolen kollektiivisen muiston häivyttäminen on usein kansallisten identiteettien muotoutumisen kannalta keskeinen elementti.

Sekä israelilaisten että palestiinalaisten reaktiot absurdia teatteria lähestyvässä yhteiskunnallisessa tilanteessa kuvaavat voimakkaain vedoin nationalististen solidaarisuuden muotojen ongelmallisuutta. Jos etsimme tälle esimerkkiä, voimme viitata kiistaan, joka koskee *holokaustin* ja *nakban* muistamista – juutalaisten ja palestiinalaisten kansojen omien murhenäytelmien merkitystä kansallisille identiteeteille. Keskeisenä tässä kiistassa on toisen osapuolen toiseus. Samankaltainen asetelma esiintyi myös apartheidissa. Tällaisessa asetelmasa molemmat osapuolet pyrkivät tuottamaan kollektiivista identiteettiä, joka estäisi mahdollisuuden oman vallitsevan näkökulman kyseenalaistamiseen. Toiseus murskataan niin symbolisen väkivallan kuin konkreettisen fyysisen olemassaolonkin tasoilla.

Israelin harjoittama systemaattinen holokaustin muiston instrumentalisointi on ollut keskeinen osa juutalaisen valtion rakentamista (Gur-Ze’ev 2003, 25–50). Se on ollut vakiintuneen sionistisen kasvatuksen keskeisimpiä välineitä⁷. Holokaustin muiston instrumentalisointi on ollut osa sisäistä ja ulkoista väkivaltaa, jolla israelilaiset ja palestiinalaiset ovat ylläpitäneet oman historiallisen rekonstruktionsa oikeutusta. Kollektiivisten muistojen kontrolli on ollut tässä

kamppailussa tärkeällä sijalla. Kontrolli meni jopa niin pitkälle, että vuonna 1953 Israeliin luotiin oma hallinnollinen instanssi *Mosad Yad Vashem*, joka valvoi ja suojeli kuolleiden muiston virallista kuvaamista sionistisen narraation mukaan. Kollektiivinen itseyden rakennus, vastapuolen toiseuden legitimaation kieltäminen, toisen pukeminen syntipukiksi ja kieltäytyminen tämän toisen kärsimyksen tunnustamisesta kietoutuvat erottamattomasti toisiinsa. Eräät palestiinalaiset tutkijat ovat jopa ennättäneet tuomitsemaan Israelin uudeksi natsivaltioksi⁸, ja useissa palestiinalaisissa tutkimuksissa Israelia pidetään ”natsi-sionistisena entiteettinä” ja sen tekoja ”natsi-sionistisina rikoksina” (Novick 1999, 162–165; Gur-Ze’ev & Pappé 2003, 93–94).

Israelilaiset ovat olleet oikeutetusti närkästyneitä palestiinalaisten syytöksistä, mutta samaan aikaan syyllistyneet itse vastaavanlaiseen mustamaalaukseen. Israelilaiset ovat muun muassa viitanneet kuuluisaan Hajj Amin al-Husaynin⁹ kättelyyn Adolf Hitlerin kanssa merkinä palestiinalaisen nationalismin ja natsismin yhtäläisyydestä¹⁰. Palestiinalaiset historioitsijat myöntävät, että al-Husayn teki virheen. Samaan hengenvetoon he kuitenkin painottavat, ettei häntä pidä tuomita, koska juutalaisten joukkotuho tapahtui sellaisessa historiallisessa tilanteessa, jossa palestiinalaisten kärsimys voimistui entisestään Ison-Britannian toimesta. Historioitsijat korostavat myös, että al-Husayn oli oman aikansa kuvajainen, koska tuona aikana arabimaailman sympatiat olivat niiden puolella, jotka vastustivat englantilaisia ja ranskalaisia. Kyseessä olikin eräänlainen pragmatismi – he ennemminkin vihasivat Isoa-Britanniaa kuin rakastivat natsivaltaa. (Mattar 1988, 99–107.)

Se, että holokaustin hyväksikäyttö on Israelin politiikan keskeinen väline, käy selväksi tarkasteltaessa kotimaan (*Heimat*) käsitettä. Brepohl (1965, 43) kirjoittaa klassisessa määritelmässään, että ”kotimaa on paikka, missä synnymme, missä saamme koulutuksemme, missä tavoitamme tietoisuuden itseydestämme, missä sovitamme itsemme perheeseen ja yhteiskuntaan tai missä rakennamme ’sosiaalisen entiteetin’”. Kotimaa on siis jotain, joka on yhtä perustavaa ihmisyksilöille kuin syöminen tai nukkuminen – tai ainakin näin monet sosiologit ja sosiaalipsykologit näyttäisivät väittävän (ks. Applegate 1990, 5). Celia Applegaten (mt., 5) mukaan politiikan tutkijat ovat myös käsitelleet kotimaan käsitettä jonain luonnollisena inhimillisenä toimintatapana luoda esimerkiksi poliittista alamaisuutta, joko paikallisella tai globaalilla tasolla. Kotimaan käsitteen tarkastelu saavuttaa romanttisen tradition kaikuja, kun se hahmottuu näiden oppineiden teksteissä ”kodikkaana tyyneytenä ja onnellisuutena”. Sionistisessa retoriikassa viittauspintana on yleensä Raamatun kuvaus maasta, jossa maito ja hunaja virtaavat.

Tunnettua on, että alusta saakka holokaustin muiston ylläpitämisen projekti on aktiivisesti kytketty keskusteluun ”Shoahin opetuksesta” äärimmäisenä perusteluna juutalaisten kansallisen kotimaan perustamiselle Israeliin¹¹.

Sionistisen liikkeen oikeisto ja vasemmisto pitivät ja pitävät edelleen kiinni diasporan negaation tavoitteesta. Hämmästyttävästi voimme löytää Raamatusta ensimmäisestä Samuelin kirjasta (1. Sam. 8) samankaltaisen tilanteen kuvauksen. Tuossa Raamatun kohdassa kuvataan sitä, miten Israelin kansa antautui tämänpuoliselle maailmalle, jonka vastustamisesta juutalaisten diasporassa on viime kädessä kysymys. Israelin kansa halusi Samuelin varoituksista huolimatta itselleen kuninkaan julistaen, että ”vasta silloin me olemme muiden kansojen veroisia” (1. Sam. 8:20). Voidaan sanoa, että sama prosessi toistui paljon myöhemmin, kun Israel muodosti valtion vuonna 1948, samasta syystä kuin kansa halusi kuninkaan itselleen Samuelin aikaan – tullakseen muiden kansakuntien kaltaiseksi. Tämä vahingoitti syvästi historiallista vastarintaa ja toivoa annetun ylittävästä täysin toisesta (*das Ganz Andere*), jotka uhrattiin näin maallisen voiton puolesta (ks. Horkheimer 1991, 369). Sama tapahtui kristillisyydelle, kun se saavutti viimein lopullisen voittonsa Konstantinuksen aikana Rooman valtakunnassa (Fromm 1989, 42–54). Meidän pitäisikin muistaa, kuten Max Horkheimer kirjoittaa, että ”hyvä on hyvä ei siksi, että se on voitokas, vaan siksi, että se vastustaa voittoa” (Horkheimer 1991, 369). Todellinen juutalainen ja kristitty, kuten myös kriittinen teoreetikko, on aina muukalainen vieraassa maassa.

Hieman kärjistäen voisi esittää, että keskeisellä sijalla Etelä-Afrikan ja Israelin tilanteessa on juuri toiseuden tunnustaminen problematiikka. Asiaa voisi lähestyä G. W. F. Hegelin (1977, §178–§196) teoksessaan *Phenomenologie des Geistes* esittämän herran ja renkin dialektiikan avulla. Hegel kuvaa tilannetta, jossa herra ja renki ovat riippuvaisia toisistaan. Heidän itsetietoisuutensa rakentuu toisen itsetietoisuuden välityksellä. Samankaltaiseen tilanteeseen ovat juuttuneet israelilaisten ja palestiinalaisten kansallisten identiteettien muotoilu-projektit. Molemmat osapuolet rakentavat kansallista identiteettiään ja tukevat sen olemassaoloa toiseuden ja sen legitimaation kieltämisellä – identiteetit muotoutuvat juuri tässä kielletyssä toisessa.

Sääli ja solidaarisuus eli siitä mitä on jäänyt jäljelle

Olen valottanut kahden edellä käydyn ekskursion avulla solidaarisuuden problematisoitumista ja rajalinjojen keskeisyyttä solidaarisuuden ytimessä vaikuttavien ryhmäidentiteettien muotoutumisessa. Tilanne on erilainen pitkälle kehittyneissä länsimaisissa kapitalistisissa yhteiskunnissa. Niissä solidaarisuuden ongelmallisuus kietoutuu elämismaailmoiden tai yleisemmin yhteisesti jaettujen kokemushorisonttien näennäisesti radikaaliin eriytymiseen toisistaan. Tämä eriytyminen tapahtuu myös yksilöpersoonien sisällä

vahvasti eriytyneiden yhteiskunnallisten ja yksityisten roolien kautta. Karl Marxin filosofiassa solidaarisuus rakentui kognitiivisten kykyjen kehitykseen ihmiskunnan yhteisesti jakamassa luonnon muokkaamisen ja hyväksikäytön prosessissa (ks. Marx 1978). Marx väitti, että tämä prosessi tuottaa perustan proletariaatin solidaarisuudelle. Proletariaatin solidaarisuus samoin kuin kaikki erilaisiin luokkiin perustuva solidaarisuus on kuitenkin nykyään muuttunut erittäin problemaattiseksi. Luokkien hämärtyminen ja uudelleen organisoituminen on kertaheitolla hävittänyt luokkaperustaisen solidaarisuuden mahdollisuuden. Sitä paitsi koko ajatus kognitiivisten kykyjen asteittaisesta kehityksestä historiallisessa prosessissa on problematisoitunut välineellisen järjen ylivallasta johtuen.

Alain Touraine¹² on viitannut puhuessaan uusista yhteiskunnallisista liikkeistä siihen suuntaan, etteivät nykyiset muutoshakuiset yhteiskunnalliset liikkeet enää rakentuisi selvien rajalinjojen varaan. Hän uskoo, että ne rakentuvat ennemminkin universaalien intressien tunnistamiselle. Tämä liike on varmasti havaittavissa pitkälle kehittyneissä kapitalistisissa yhteiskunnissa, mutta jos otamme tosissamme edellä ekskursioissa esitetyn rekonstruktion, joudumme kuitenkin toteamaan, etteivät rajat näiden liikkeiden intressien väliltä kuitenkaan lopulta katoa. Tähän on syynä identiteetin ja vierauden yhteenkietoutuminen. Näyttäisi siltä, etteivät yhteiskunnalliset liikkeet ole enää riittävän tietoisia rajojen olemassaolosta, minkä vuoksi rajoista ja niiden nostamisen tarpeesta on vaarassa tulla tiedostamaton vaikutin.

Pidän kuitenkin tärkeänä etsiä erilaisia raja-aitoja pystyttäviä ja niihin perustuvia solidaarisuuden ja identiteetin muotoja vastaan asettuvaa näkökulmaa. Tällaiseksi näkökulmaksi asetan seuraavassa *säälin*. Sääli puhkoo tilan symboliselle universumille, jonka sisällä meidän on edelleen mielekästä puhua ihmisyydestä ihmiskunnan sijaan. Tässä sääli kuitenkin ymmärretään muussa mielessä kuin se esimerkiksi Suomen sosiaalilainsäädännön historiassa on vielä muutama vuosikymmen sitten ymmärretty tai minkä se kirkkoisien päätöksessä sai kuvakseen. Sääliissä *tunne* muuttuu rationaaliseksi – siinä kategorinen käsky ei alista tunnetta eikä tunne ohjaa toimintaamme sokeasti. Tämä sääli ei kuitenkaan ole ”kohteensa” yläpuolelle asettuvaa, se ei pidä jotain sääliittävänä vaan se tunnistaa toisen kärsimyksen omakseen. Se on aidosti huolta kantavaa. Sääli on jotain, joka herätessään salamannopeasti kääntyy itsesytykseksi, syyllisyydeksi siitä, ettei tee mitään auttaakseen kärsivää ja ettei omassa hyvinvoinnissaan viime kädessä ole valmis tunnustamaan hyvinvointinsa hintaa.

Juuri tuossa solmukohdassa, tunteen ja rationaalisuuden välityksessä, astuu kuvaan kontrolli, repressiivinen mekanismi, joka estää kaiken sellaisen esiin nousemista, joka uhkaa kivettyneen subjektin ääri rajoja. Mikko Mäntysaari kysyi vuonna 2002 Jyväskylän yliopistossa pitämässään esitelmässä ”Säälistä

sosiaalityön perustana” tärkeän kysymyksen: miksi säälin tunnetta pidetään niin ongelmallisena erinäisten auttamisammattien yhteydessä? Mielestäni vastaus on juuri välineellistymisen tuottaman itseriittoisen subjektiviteetin pelko omien rajojensa hälvemisestä. Professionaalisuudelle on usein ominaista etäisyys, vaikka tämän etäisyyden ottamisen lopputuloksena olisikin toiseuden symbolinen murha.

Sääli määritellään suomen kielen sanakirjassa synonyymiksi myötätunnolle ja ymmärtämykselle. Englannin kielessä (Cassell 1997) sääli (*pity*) tarkoittaa yksinkertaisuudessaan surua ja huolta, joka ”herää toisten kärsimyksistä ja häädästä”. Myös englannin kielessä sääli liitetään synonyymisesti myötätuntoon. Kun sääli voimistuu, osa meistä kokee sen kärsimyksenä sääilytyn kanssa. Tämä tunne on sympatiaa, joka suomen kielessä tulikitaan synonyymisesti myötätunnoksi. Englannissa sympatia (*sympathy*) määritellään tunteeksi, jossa vaikuttaa sama ”toisen henkilön tunne tai jaetaan tunteita, affekteja, taipumuksia jne. toisen henkilön kanssa”. Sympatialla siis viitataan kykyymme tai taipumuksemme jakaa toisen henkilön kärsimys. Myötätunto tarkoittaa myös suomen kielessä osanottoa toisen kärsimykseen ja halua lievittää sitä. Nähdessämme sokean ihmisen kadulla ja sääliessämme häntä saattaa se johtaa sympatiaan kaikkia ilman näkemisen kykyä olevia ihmisiä kohtaan. Joukossamme olevat myötätuntoiset ihmiset tarjoaisivat apuaan tuolle henkilölle, jos hän olisi esimerkiksi ylittämässä katua. Tämän myötätuntoisen teon syvyydessä on jatkumo, jonka toinen pää on sääli ja toinen myötätunto. Olisi vaikeaa ajatella todellista myötätuntoa ilman sääliä tai sympatiaa.

Sääli on kuitenkin jotain, josta koko länsimainen kulttuuri on vaivalla yrittänyt päästä eroon. Tämän vuoksi onkin oltava varovainen käsitteen tarkastelussa, kun yritämme asettaa sen yhdeksi keskeisimmistä moraalisen motivaation elementeistä. Enää ei ole poliittisesti korrektia tunnustaa tuntevansa sääliä. Sääliä kohtaan suunnatusta kulttuurisesta estosta todistaa muun muassa *The New Encyclopedia Britannica* -teos. Teoksen kohdassa ”Human Emotions and Motivation” (15 ed., 347–365) ei ole yhtään mainintaa säälin tunteesta, vaikka käsittelyssä ovatkin inhimilliset tunteet ja motivaatiot. Kyseisen kohdan kirjoittaja keskittyy Charles Darwinin viitoittamalla tiellä kirjoittamaan ainoastaan tunteiden adaptaatioulottuvuudesta, ja näin hän näkee inhimilliset teot ainoastaan menestykseen tähtävinä välineellisinä tekoina.

Retoriikassa Aristoteles liitti säälin tunteen avoimesti muiden inhimillisten tunteiden kuten pelon ja vihan rinnalle. Aristoteleella tunteisiin liittyy vahva kognitiivinen elementti, jonka mukaan emme esimerkiksi koe sääliä, ellei toisen ihmisen epäonni ole luonteeltaan sellaista, että kyseinen ihminen ei ole sitä ansainnut (*Retoriikka* 1385b 13–16). Jos siis sääli olettaa arvostelmaa siitä, onko jokin kärsimys ansaittua tai ei, onko se silloin jotain muuta kuin se tietty tunne, joka nousee meidän todistaessamme toisen elävän olennon

kipua tai kärsimystä? Emmehän me tuolloin kysy tuon kivun tai kärsimyksen oikeutusta vaan samastumme välittömästi kärsivän olennon kärsimykseen, jota todistamme.

Aristoteleen mukaan tunnemme sääliä ainoastaan sellaisia olentoja kohtaan, jotka ovat jossain mielessä samanlaisia kuin me itse. On siis oltava mahdollisuus sille, että itse joudumme vastaavanlaisen epäonnen uhreiksi, joka on kohdannut säälimäämme ihmistä. Aristoteles myös väittää, ettemme sääli vaan ennemminkin kauhistumme, jos tragedia kohtaa jotakuta, joka on liian lähellä meitä, esimerkiksi omaa lastamme. Tätä ajatustaan tukeakseen Aristoteles viittaa Amasis-nimiseen henkilöön, joka ei itkenyt kun tämän poika ”vietiin surmattavaksi, mutta hän itki ystäväänsä, joka tuli kerjäämään; jälkimmäinen on näet säälittävää, edellinen hirvittävää” (*Retoriikka* 1386b 17–22).

Sääli näyttäisi olettavan Aristoteleella ja yleisemmin antiikin Kreikassa tietyn etäisyyden, joka ei kuitenkaan ole liian suuri (ks. Konstan 2001). Sääli nousee silloin, kun yksilö pohtii kanssaihmissen elämää, joka ei ole niin hyvää kuin hänellä itsellään sattuu olemaan. Lähisukulaiset ja läheiset ystävät ovat osa meitä, ja sen vuoksi jaamme heidän kipunsa ennemmin kuin säälimme heitä. Samastumme heidän kipuunsa, koska se eräällä tavalla on meidän omamme. Etäämmältä tarkastelevan yksilön on taas mahdollista tuntea sääliä. Jos sääli olettaa tietyn etäisyyden – siis eräällä tavalla objektiivisuuden –, voiko silloin kokea sääliä itseään kohtaan? Antiikissa tämä olisi ollut paradoksaalista, vaikka homeeriset sankarit itkivätkin kovaan ääneen omaa epäonneaan. Tämä olisi yhtä paradoksaalista kuin jos me esimerkiksi kadehtisimme itseämme.

Aristoteles tarkasteli myös niitä tunteita, jotka heräävät tragedian katsojassa, joka näkee sankarin kärsivän ja olevan nöyryytyksen kohteena näyttämöllä. Hän nimeää kaksi keskeistä tunnetta, jotka heräävät katsojassa: sääli ja pelko. (*Runousoppi* 1453b 1–5; ks. myös luku 6.) Yleensä sanotaan, että katsoja samastuu näyttämön tapahtumiin ja tuntee pelkoa tai sääliä, mutta nyt näyttäisi ennemminkin siltä, että juuri etäisyys tuottaa esimerkiksi säälin kokemisen mahdollisuuden. Tämä katsojan ja katsotun välinen erottelu hämärtyy siirryttäessä moderniin aikaan. Esimerkiksi Adam Smith kirjoittaa, että ”kuvittelu-kyvyn avulla asetamme itsemme [...] [säälytyn *O-P M*] asemaan, koemme itse kokevamme kaikki samat kivut, menemme eräällä tavalla hänen ruumiinsa sisälle ja muutumme tiettyssä mielessä hänen kanssaan samaksi henkilöksi” (Smith 2000, 4).

Myös David Hume (2002, 2.2.7) piti sääliä yhtenä luonnollisista moraalisisista tunteista, mutta hän antoi sille ainoastaan toissijaisen luonteen. Hume nimittäin ajatteli, että sääli perustuu mielikuvitukseen ja että sen vuoksi sille ei voi antaa ensisijaista asemaa myötätunnon (*fellow-feeling*) ohitse. Hume myös liitti moraalitunteiden erotteluun sukupuolinäkökulman¹³ väittäessään, että säälin tunne on voimakkaampi naisilla ja lapsilla, koska heidän toimintaansa ohjaa

juuri mielikuvitus. Epäilyttävää Hume'n käsityksessä säälistä oli se, että hän näki ainoastaan kärsimyksensä tyynesti vastaanottavien olevan oikeutettuja sääliin. Vaikka säälin tunteeseen vaikuttaa tietenkin moni tunne, on mielestäni väärin ajatella säälin voiman nousevan sääilityn luonteesta.

Yhteiskuntasopimusteoriastaan tunnettu Jean-Jaques Rousseau puhui hänkin säälistä. Hän asettaa säälin tunteen keskeiselle sijalle teoriassaan luonnontilasta. Rousseau piirtää hyvin erilaisen kuvan luonnontilasta kuin Thomas Hobbes. Hobbesin luonnontilassa ihminen on toiselle ihmiselle susi. Hobbes pitää itsesäilytystä yhteiskuntasopimuksen motivoivana impulssina. Itsesäilytys tuottaa luonnontilan negatiivisuuden ja samalla tarpeen siitä pakenemiseen. Ihmiset haluavat päästä pois kaikkien sodasta kaikkia vastaan, missä ”vallitsee ainainen pelko ja väkivaltaisen kuoleman vaara; ja ihmisen elämä on yksinäinen, kurja, häijy, raaka ja lyhyt.” (Hobbes 1999, 124.) Sopimus on kompromissi luonnontilan täyttävän inhimillisen aggression ja pelon välillä. Tässä sopimuksessa ihmiset luovuttavat osan vapaudestaan jollekin toiselle yksilölle tai ryhmälle, joka toimii kokonaisuuden nimissä. Tämä on valtion auktoriteetti, jota vastaan yksilöllä ei ole valtaa.

Rousseau (2000, 72–89) ei nähnyt tilannetta näin. Hänen mukaansa luonnontilassa ihminen eli ilman sellaista voimakasta itseidentiteettiä, jonka Hobbesin esittämä teoria olettaa. Hobbesin alkuperäiseksi oletama itseidentiteetti syntyy samalla kun historiallinen prosessi tuottaa sattumalta erilaisten ihmisiä kohtaneiden vaikeuksien ja luonnonkatastrofien kautta tarpeen laajempien yhteisöjen muodostamiselle. Näissä yhteisöissä tapahtuvan vertailun kautta itseidentiteetti vahvistuu ja yhteiskunta syntyy. Rousseau (2000, 63) mukaan ilman säälin tunnetta, moraalinenkaan ihminen ei olisi muuta kuin pelkkä hirviö.

Rousseau määrittelee sääliksi sen, että asetamme itsemme kärsivän asemaan, koska emme itse kärsi vaan kärsimme toisen ihmisen kärsimystä. Rousseau mukaan ”sääli on luonnollinen tunne, joka hillitsee kussakin ihmisessä itsensä rakastamista”. Sääli osallistuu näin koko lajin itsesäilytyksen prosessiin. Rousseau tulkitsee, että tämän tunteen vallassa kiirehdimme auttamaan kärsiviä kanssaihmiä. Tämä kaikki tapahtuu ennen rationaalista harkintaa ja pohdintoja. Rousseau mukaan säälin tunne ”korvaa luonnontilassa lait, käytöstavat ja hyveen ja sen etuna on, ettei kukaan halua vastustaa sen lempeää ääntä.” (Rousseau 2000, 64.)

Miten sitten onnistumme siirtämään itsemme toiseen – miten kykenemme identifioitumaan häneen? Rousseau'n vastaus on yksikertaisuudessaan kuvitelukyky. Mutta onko tällöin enää kysymyksessä spontaani tunne, niin kuin hän aikaisemmin säälin määrittelee? Entä, voiko tällainen tunne olla koskaan epäitsekäs? Rousseau näyttäisi vastaan kieltävästi. Tunnemme sääliä toisia kohtaan ainoastaan sen vuoksi, että pelkäämme sitä, mitä meille voisi tapahtua. Altruistinen sääli näyttäisi muuttuvan egoismiksi. Jos sääli on samaistu-

mista ”kärsivään eläimeen”, niin se on todellisuudessa oman kärsimykseni välttämistä. Tässä Rousseau seuraa paljolti edellisen vuosisadan moralisteja, erityisesti La Rochefoucauld’ta (ks. 1978), jolle sääli oli ainoastaan nerokasta oman mahdollisen kärsimyksen ennalta näkemistä.

Puhtaalta sääliltä näyttäisi siis puuttuvan sille asetetun tehtävän vaatima yleisyys. Horkheimer kirjoittaa, että sääli ”täyttää epäinhimillisyyden säännön niiden poikkeuksien kautta, joita se harjoittaa. Säilyttämällä epäoikeudenmukaisuuden poistamisen satunnaiselle lähimmäisen rakkaudelle sääli hyväksyy, että universaali vieraantumisen laki – jota se lievittää – on muuttamattomissa” (Horkheimer & Adorno 1997, 126). Sääli luonnollisena sentimenttinä on yksin riittämätön korvaamaan rationaalisen moraalin. Tämä johtuu siitä, että sääli reaktionä jonkun erityisen yksilön kärsimykseen jättää muiden kärsimyksen edelleen voimaan ja on näin ollen luonteeltaan epäoikeudenmukaista.¹⁴ Juuri kärsimyksen yksilöllinen luonne asettaa yhden keskeisimmistä ongelmista säälimoraalille. Voimme myös pohtia, kaipaavatko kaikki ihmiset sääliä. Horkheimer (1991, 370) kysyy tätä kirjoittaessaan, että ”ainoastaan äärimmäisessä muodossa jokaisen yksilön kärsimys on samanlaista, muutoin se eroaa riippuen hänen luonnostaan. Tämän tulee säälin tunnistaa. Siellä missä se on oikeanlaista, on se yhtä eriytynyttä kuin itse kärsimyskin. On olemassa yhtäläisyys henkilön kärsimyksen laadun ja hänen rakkautensa ja kaipuunsa laadun välillä. Herra Franco ei kärsi kuten säädyläinen ihmisolento”.

Ratkaisuna ongelmaan, ettei säälillä ole riittävää yleisyyttä, Horkheimer pyrki muotoilemaan uutta solidaarisuuden käsitettä. Horkheimer julisti, että ”jokaisen tulee kokea, mitä voisi olla. Se olisi alku tilanteelle, jossa proletariaatin solidaarisuus, joka on ongelmallinen tänään, muuttuu ihmisyuden solidaarisuudeksi. Se, että ihmiset ovat välttämättä solidaarisia, koska he pysyvät rajallisina olentoina, on tavoite jota tavoitella” (Horkheimer 1985a, 332). Horkheimer painottaa tässä ihmisten rajallisuutta, ja juuri tämä rajallisuus vahvistaa myös säälin merkitystä yhteiskunnassa. Tämä johtuu siitä, että jopa täysin hallinnoidussa yhteiskunnassa säälillä olisi edelleen tehtävänsä. Tämä tehtävä kiertyy sen tosiasian ympärille, että kuolema säilyy jokaiselle ihmiselle väistämättömänä tosiasiana.

Riittääkö kuoleman tosiasiallisuus kuitenkaan perusteluksi solidaarisuudelle? Voidaanhan nimittäin olettaa, että kuoleman vääjäämättömyys vahvistaa juuri yksilöllisyyttämme ja näin ollen työntää meitä yhä etämmälle toisistamme. Sääli voisi olla ratkaisu tähän ongelmaan, mutta Horkheimer ei voinut tyytyä siihenkään. Sääli luonnollisena tunteena valitsee aina muokalaisen edestä sen, johon me olemme läheisemmässä suhteessa, joko sukulaissuhteen, etäisyyden tai kulttuurin tasolla. Horkheimer tajusi tämän ongelman sanoessaan, että ”käsky rakastaa lähimmäistä sisälsi alusta alkaen kaikista etäisimmän rakastamisen, etäisimmän avaruudessa ja ajassa. Oman elämän

riskeeraaminen paremman tulevaisuuden vuoksi, ei ainoastaan oman maan [...] vaan yksinkertaisesti maapallon vuoksi, on seurausta käskystä ja siihen liittyvästä sentimentistä” (Horkheimer 1985b, 322–323).

Horkheimer pyrki sitomaan käskyyn liittyvän sentimentin viittaamalla kahteen lähteeseen: teologiaan ja Arthur Schopenhauerin filosofiaan. Schopenhauer perusteli säälän metafyyysisesti, ja säälillä olikin hänen filosofiassaan keskeinen sija. Schopenhauerin perusteluna säälille toimi kaiken elollisen oletettu ykseys. Kaikki yksilöllisyys on osa ilmiömaailmaa, minkä vuoksi kaikki erot ovat katoavaisia. (Schopenhauer 1958, 374.) Tieto, joka koski tätä kaiken alla lymyävää ykseyttä, oli kaiken hyveellisuuden lähtökohtana. Schopenhauerin mukaan maailmaa hallitsee ikuinen oikeudenmukaisuus. Oikeudenmukaisuus, joka ei ole rankaiseva eikä anteeksiantava, mutta joka on löydettävissä maailman sisäisestä luonteesta. Maailman totaliteetti on yhden ”vapaan” ja ”kaikkivaltiaan” *elämän tahdon* objektiivisuutta. Tämä *elämän tahto* paljastuu kaikessa, koska maailma on universaalisuudessaan, erityisyydessään ja singulaarisuudessaan ainoastaan ”tämän tahtomisen peili”. Schopenhauerille kaikki maailmassa oleva kärsimys, kauhu, kurjuus ja kuolema on tämän tahdon toiminnan ilmausta. Tämän vuoksi kaikki on *elämän tahdon* ilmausta ja tukemista. ”Kaikessa, mitä yksilölle tapahtuu tai voi tapahtua, tehdään oikeutta sille”. (Mt., 351–352.)

Ilman tietoa maailman totaliteetista olemassaolon kaikki ristiriidat (esim. hyvä – paha, rikas – köyhä, onnellisuus – kärsimys) tuottavan *elämän tahdon* objektiivisuutena, ihmiselle jäävät vain vertailukelvottomat osat ja niiden väliset ristiriidat; Schopenhauer nimitti tätä latinan käsitteellä ”*principium individuationis*” (yksilöllistymisen periaate). Sellaiselle ihmiselle, joka havaitsee vain välittömän, konkreetin, olemassaolon erilaiset faktat, ”rajaton maailma, joka on rajattomassa menneisyydessä, rajattomassa tulevaisuudessa täynnä kärsimystä, jää [...] vieraaksi, jopa fiktioksi”. Schopenhauerille tämä *elämän tahdosta* johtuva ristiriitainen tila on maailman ontologinen ehto. Schopenhauerin mukaan ei ole olemassa mahdollisuutta sellaisen maailman rakentamiseksi, missä yhteiskunnallisesti muokatut tai jopa luonnon ylläpitämät ristiriidat olisi viimein voitettu. Ilman tietoa tästä luovasta ja itseään uudelleen tuottavasta *elämän tahdosta* ihmiskunnalle jää vain positivistinen erityisyys, joka on ihmiselle ”[hänen] katoava persoonansa, hänen ulottumaton nykyhetkensä, hänen hetkelliset mielihyvänsä, nämä ovat ainoastaan tosiasioita hänelle ja hän tekee kaikkensa niiden säilyttämiseksi, ellei parempi tieto avaa hänen silmiään”. (Schopenhauer 1958, 352–353.) Ilman tätä parempaa, ontologista tietoa *elämän tahdosta* itse *elämän tahto* jää animistiseksi mysteeriksi, josta ihmisillä on vain intuitio tai epämääräinen tunne tietoisuutensa syvimmissä kolkissa. Maailman ja yhteiskunnan eteenpäin vievä voima jää tuntemattomaksi, kun valistumattomien ihmisten käsiin ei jää muuta kuin

principium individuationis ja sen riittävän perusteen laista johdettu tieto, ”tieto, joka [...] on soveltuva ainoastaan tahdon ja tieteen palvelukseen” (Mt., 196). Eräällä tavalla Schopenhauer siis kritisoi implisiittisesti modernia, positivistista tiedettä, joka kieltää kaikenlaisen yhteiskunnan/maailman totaliteetin ja keskittyy ainoastaan erityisiin ilmiöihin. Näin ollen Schopenhauerille tällainen moderni positiivinen tiede on yhteiskunnallisesti antagonistisen totaliteetin tuottamista.

Ihmisellä on aavistus siitä, että hän on osa elämän tahtoa ja siten koko maailmaa. Tämä ”ennakko-aavistus” tuottaa ”syvälle juurtuneen pelon”. Kun antagonistisessa historiallisessa jatkumossa syntyy katkos, kun ”jokin muutos on tapahtunut ilman syytä tai kuollut ihminen on olemassa jälleen” ihmisen valtaa ”pelokas kauhu”, joka on yhteistä koko ihmiskunnalle (Schopenhauer 1958, 353). Tämä ulkopuolelta vaikuttanut katkos *principium individuationis* positivistisessa tiedossa ja sen historiallisessa jatkumossa häiritsee oletettua tietoa maailman ilmiöistä, tietoa, joka pitää erityisen ihmisen yksilöllisyyden erillään muusta maailmasta. Katkos antagonistisessa jatkumossa, joka tuottaa kauhua yksilöille ja tieteelle, on osoitus elämän tahdolle rakentuvan positivistisen tieteen ja jatkumon valheellisuudesta. Tämä ero oli sinänsä (tahto) ja historiallisen, empiirisen ilmenemisen välillä on perusta Schopenhauerin ikuisen oikeudenmukaisuuden käsitteelle. *Elämän tahto* jäytää ihmiskunnan turvaa, onnea, rikkauksia, kaikkea mikä turvaa yksilöä pahalta ja onnettomuuksilta, koska yksilö, kuten koko muukin ihmiskunta, on vain ilmiö ja ero muista yksilöistä ja heidän kärsimyksistään perustuu *principium individuationisista* johdettuun positivistiseen tietoon. Maailma ja yhteiskunta, jonka porvarilliseen, positivistiseen olioiden erillisyyden ja eristäytyneisyyden periaatteeseen perustuva tietemme ja teknologiamme luo, tukee ja uudelleen tuottaa maailman kärsimystä ja ristiriitoja. Se toimii *elämän tahdon* mukaisesti, tahdon, joka on ikuinen itsensä uudelleen tuottaminen ja siitä seuraava kärsimys, kauhu ja kuolema.

Kuten Schopenhauer sanoo, olioiden todellinen luonto on siinä, että kaikilla on kokonaisuuden kärsimys omanaan. Kaikki mahdolliset kärsimykset maailmassa kuuluvat jokaiselle yksilölle, niin pitkään kun he vahvistavat historiallista elämää kaikin voimin, mikä tarkoittaa samaa kuin *elämän tahdon* vahvistaminen. Schopenhauer sanookin, että tieto, joka näkee *principium individuationis*in lävitse, tieto onnellisesta, turvatusta elämästä maailmassa, joka on annettu sattumalta tai turvattu yksilön oman toimeliaisuuden kautta, on ainoastaan epätoivoista ”toiveajattelua” (Schopenhauer 1958, 353). Se on unta, jossa yksilö on hallitsija kaiken kärsimyksen ja rajattomasti repivien tarpeittensa edessä. Se on uni, josta yksilön on kuitenkin herättävä ja uudelleen tajuttava oma vankeutensa kärsimyksessä, joka on elämä.

Schopenhauerin mukaan ”ihmisen, joka tunnistaa kaikessa olevassa oman todellisen ja sisäisen itsensä, täytyy pitää kaiken elollisen päättymätöntä kärsimystä omanaan, ja sen vuoksi ottaa kannettavakseen koko maailman kärsimys” (Schopenhauer 1958, 379). Schopenhauer otti tämän jälkeen askeleen, jota Horkheimer ei voinut hyväksyä. Schopenhauerin viittaukset inkarnaatiooppiin toivat hänen mukaansa ihmiskunnalle väärää lohtua. Horkheimer ei voinut luottaa ainoastaan sääliin luonnollisena sentimenttinä korvauksena menetetylle moraalille, koska hänellä ei ollut siihen tarvittavaa psykologiaa ja antropologiaa. Hän ei myöskään luottanut niihin muotoihin, jonka sääli sai senhetkisessä maailmassa. Ainoana säälin kytkeytymisen paikkana olisi ollut sitä perusteleva metafysiikka, mutta se oli Horkheimerille täysin poissa laskuista. Tässä tilanteessa Horkheimer kääntyi teologian puoleen. Hylätessään Schopenhauerin metafysiikan hän päätyi julistukseen: ”loppujen lopuksi mikään metafysiikka ei ole sitova vaan ainoastaan jumalallinen käsky: rakasta lähimmäistäsi” (Horkheimer 1988, 301).

Kipu ja merkityksellinen kärsimys: sääli ja lupaus jaetun maailman paluusta

Elävän olennon kärsimyksen todistaminen tuottaa meissä epämiellyttävän tunteen. Tämän tunteen nimeäminen tai ylipäättään sen tunnistaminen on luokittelua. Ensimmäinen varsinaisen oppimisen taso on luokittelu – siis asioiden nimeäminen. Tämän vuoksi tungemme neuloja perhosiin ja revimme niitä kappaleiksi halutessamme selvittää, mikä perhonen on. Luokittelemme jumalia jumalten suvuiksi, ja ihmisiäkin luokittelemme monella eri tapaa. Lopulta asettelemme eri asioita ja ilmiöitä sekä tunnetiloja erilaisiin luokkiin. Tästä kaikessa tieteessäkin on lopulta kyse¹⁵. Tästä näkökulmasta tarkasteltuna maailma aukeaa eteemme valtaisan listana luokittelimiamme asioita, mutta ei koskaan aitona maailmana – se perhonen, jonka olemme lävistäneet neulalla ja asettaneet lasin alla seinällemme, ei ole perhonen vaan perhosen ruumis. Tiede onkin kuolleella operointia, koska se pyrkii kuvaamaan elävää liikettä pysäyttämällä sen väkisin yhdeksi kuolleeksi hetkeksi tai sarjaksi kuolleita hetkiä¹⁶.

Maailma, joka on jatkuvassa liikkeessä, ei mahdu luokkiin vaan repii itsensä irti niiden vallasta. Samalla tavoin tapahtuu säälin tunteelle. Se pakenee kontrollia. Se nousee esiin silloin, kun vähiten osaamme sitä odottaa. Mikko Mäntysaari lainasi esitelmässään Alexander Solženitsynin teosta *Syöpäosasto* kuvatakseen säälin tunteen olemusta:

Apinahäkkien rivistä Kostolglotov ei uskonut löytävänsä mitään mielenkiintoista, hän käveli nopeasti ohi ja vilkaisi pikimmiltään vain – mutta silloin hän äkkiä näki etäällä häkin ristikossa ilmoituksen jota muutammat ihmiset parhaillaan lukivat.

Hän käveli sinnepäin. Häkki oli tyhjä, tavanomaisessa nimikilvessä luki ”Macaca Rhesus”. Ja vanerilevyyn kiinnitetyssä hätäisesti raapustetussa kirjoituksessa sanottiin: ”Tässä häkissä asunut naarasapina menetti näkönsä jonkun eläintarhassa kävijän mielettömän julmuuden vuoksi. Tämä julmuri ripotteli tupakkaa apinan silmiin!”

Ja Oleg tunsi päänsä räjähtävän! Tähän asti hän oli kuljeksिनut kaikentietävän alentuva hymy huulillaan, nyt hän tunsi halua parkaista, huutaa yli koko eläintarhan – ikään kuin hänen silmiinsä olisi ripoteltu tupakkaa!

Miksi?!...Noin vain – miksi?...Mieletöntä! – minkä vuoksi? (Solženitsyn 1984.)

Tästä kontrolloimattomuudesta voidaan ehkä pitää merkinä sitä negatiivista suhdetta säälin tunnetta kohtaan, joka vaivaa länsimaista ajattelutraditiotamme. Friedrich Nietzsche antoi sääliille lopullisen tuomion, mutta häntä ei kuitenkaan voida syyttää säälin katoamisesta, koska se olisi hänen historiallisen roolinsa ylikorostamista. Enemminkin ”sääli on sairautta” -sanonnan ylikorostunut rooli kulttuurissamme johtuu laiskasta Nietzschen tekstien lukemisesta, joka kiteytyy lukijoiden kykenemättömyyteen asettaa kysymystä säälin roolista suhteessa Nietzschen filosofian päämääriin yleensä.

Myös Raamatun suhde sääliin on ristiriitainen. Raamatusta löytyy 77 jaetta¹⁷, joissa puhutaan säälistä. Vanhasta testamentista löytyvissä 61 jakeessa säälipuheen ilmapiiri on ristiriitainen. Esimerkiksi viidennessä Mooseksen kirjan luvussa 19 annetaan ohjeita pahan hävittämisestä sanoen, että ”älkää tuntuko sääliä: henki hengestä, silmä silmästä, hammas hampaasta, käsi kädestä, jalka jalasta.” (5. Moos. 19:21.) Tämä on yksi tunnetuimmista Raamatun sääliä koskevista kohdista. Kun halutaan esitellä Vanhan testamentin säälipuhetta, viitataan melkein aina vain tuohon kohtaan. Toisaalta samaisen Mooseksen kirjan luvussa 32 kirjoitetaan: ”Herra puolustaa kansaansa, hän säälii palvelijoitaan, kun hän näkee, ettei heillä enää ole voimaa, että he ovat uupuneita, niin suuret kuin pienet.” (5. Moos. 32:36.)¹⁸ Vanhan testamentin säälipuheelle onkin luonteenomaista juuri Jumalan tai Israelin kansan sääli-mättömyys vihollisiaan kohtaan ja Jumalan sääli luvutulle kansalleen. Tämä historiallinen vihollinen, joka Heparassa saa nimen *Amalek*, ei ansaitse sääliä vaan se on kukistettava. Ensimmäinen Samuelin kirja vaatii, että julistaisimme ”heidät ja heidän omaisuutensa Herralle kuuluvaksi uhriksi. Älä sääli heitä vaan tapa kaikki, miehet ja naiset, lapset ja imeväiset, härät ja lampaat, kamelit ja aasit” (1. Sam. 15:3).

Uuden testamentin säälipuhe on miltei yksinomaan myönteistä ja usein muotoa: ”Ja nähdessään kansanjoukot hänen tuli heitä sääli, kun he olivat nääntyneet ja hylätyt kuin lampaat, joilla ei ole paimenta” (Matt. 9:36) tai ”niin Jeesuksen tuli heitä sääli, ja hän kosketti heidän silmiänsä, ja kohta he saivat näkönsä ja seurasivat häntä” (Matt 20:34). Sanaa sääli käytetään Uudessa testamentissa huomattavasti harvemmin negatiivisessa hengessä. Esimerkkinä tästä negatiivisesta käytöstä mainittakoon muun muassa seuraavat: ”Pelastakaa ne, jotka voitte, temmatkaa heidät tulesta! Toisia taas säälikää kavahtaen heitä, inhotkaa jopa heidän ruumiinsa tahraamaa vaatetta” (Jued. 1:23) tai ”[j]os joku kieltää Mooseksen lain, hänet tuomitaan sääliittä kuolemaan; siihen riittää kahden tai kolmen todistajan sana” (Hepr. 10:28).

Vanhan ja Uuden testamentin välisiä eroavaisuuksia formaalisti erottelevaa tarkastelua mielenkiintoisempaa on kysyä, mitä niissä erityisissä kohdissa, joissa sanaa sääli käytetään joko positiivisessa tai negatiivisessa muodossa, oikein sisällöllisesti sanotaan – mihin suuntaan sääli kohdistetaan ja keneltä se kielletään? Tämä kysymys avaa mielenkiintoisen näkökulman tässä artikkelissa käsiteltävänä olevaan teemaan. Näyttäisi nimittäin siltä, että sanan sääli käyttö Raamatussa kantaa mukanaan arkaaisia raja-aitoja, joita ihminen on kulttuurinsa ytimessä raahannut aina nykypäiviin saakka. Kuka tahansa, joka kuuluu joksikin *meiksi* määritellyn piiriin, on oikeutettu vetoamaan ja saamaan sääliä, kun taas kaikki ne, jotka on suljettu tai jotka ovat itse sulkeneet itsensä tämän keskustan ulkopuolelle, eivät ole säälin arvoisia. Vanhassa testamentissa tämä erottelu meihin ja muihin on selkeästi sääli-sanan käyttöä määrittävä tekijä, mutta myös Uusi testamentti kantaa vastaavanlaisia konnotaatioita.

Nämä arkaaiset impulssit ja intentiot ovat välittyneet myös meille vuosituhanten halki. Edelleen arvioimme, kuka on säälimme tai rakkautemme arvoinen. Yhteiskuntamme on muuttunut säälimättömäksi. Kaikki puhe yhteisvastuullisuudesta ja kaikenlainen hyvinvointivaltion puolustukseen käytetty puhe olettaa sitä tunnerekisteriä, jota sana sääli pyrkii ilmaisemaan. Puhumme siis jostain, mistä ei saisi puhua tai mistä ei voi puhua.

Paradoksaalisesti olemme maailmassamme yhtäältä kuin yhtä suurta perhettä – kannamme vastuuta ja huolehdimme toisistamme. Toisaalta meidät on entistä radikaalimmin asetettu toisiamme vastaan, sillä taistelemme olemassaolomme oikeutuksesta ja säilyttämisestä niin materiaalisessa kuin intellektuaalisessakin mielessä. Maailmamme, josta kaikki sisäinen merkityksellisyys on kaluttu pois ja jossa vallitsee äärimmäinen väkivalta ihmisyyttä kohtaan, on muuttunut paikaksi, jossa ei ole enää tilaa merkitykselliselle kärsimykselle ja rakkaudelle. Merkityksellisen kärsimyksen paikan on ottanut pelkän kivun runsaus. Kipu, joka ajaa ihmisen yhä kauemmaksi toisista ja yhä syvemmälle itseensä, on pistemäisyydessään tuottanut tilan, jossa on keskeistä helppojen

kivun lievittämisen mekanismien etsiminen. Sääli olisi yksi lääke kipuun, jonka yksinäisyys ja merkityksettömyys tuottavat.

Auttamisammateissa empatia on korvannut säälin, sympatian ja myötätunnon. Empatian uskotaan tuottavan hedelmällisen maaperän onnistuneelle auttamiselle. Tutkimukset eivät ole kuitenkaan selvästi osoittaneet empatian merkitystä esimerkiksi onnistuneessa hoitotyössä (Morse ym. 1992, 273–280). Tämän vuoksi tutkijat ovat kääntäneet katseensa jälleen säälin, sympatian ja myötätunnon suuntaan. Mutta silti kouristukset, joita sääli meissä tuottaa, on joko kaavittu pois tai niitä ei oteta enää käytännössä huomioon. Säälin tunnetta pyritään käsittelemään, se yritetään nimetä ja ottaa haltuun ja lopulta kontrolloimalla sulkea inhimillisen kanssakäymisen ulkopuolelle. Sääli on kuitenkin keskeinen tunne niin klassisessa tragediassa kuin auttamisammateissakin. Voi olla, että se on tärkeämpi tunne myös yhteiskunnallisen solidaarisuuden synnylle kuin nykyään on totuttu ajattelemaan.

Sääli, sympatia ja myötätunto kiertävät tunnerekisteriä, joka ei ole enää muodissa. Aikaisemmin juuri säälin tunteen ja tragedian välisen jännitteen reflektion koettiin lisäävän inhimillistä itseymmärrystä ja moraalisuutta. Jotain on kuitenkin tapahtunut historiassa, koska tänään sääli nähdään tukkeena tiellä inhimilliseen täydellistymiseen. Sympatia ja myötätunto nousevat säälistä, ja ne ovat empatian ja altruismin käsitteellisiä juuria. Empatia ei suinkaan siis ole synonyymi säälille tai sympatialle, kuten yleensä halutaan uskoa. Se on tekninen apuväline, jonka avulla pyritään säilyttämään professionaalinen etäisyys negatiivisia tunteita vastaan.

Säälin tuottama efekti auttamisammateissa on parhaimmillaan vastaavanlainen kuin sen tuottama efekti klassisessa tragediassa. Katharsiksen¹⁹ tuottajana se onkin yksi tärkeä elementti auttamisammattien etiikassa ja käytännöissä. Säälin tunne on inhimillisyyden keskeinen ulottuvuus ja sen vuoksi onkin hälyttävää, että se kulttuurisen eston vuoksi työnnetään yhä kauemmaksi ihmisten tietoisesta toiminnasta. Tästä esimerkkinä on se, että vaikka taloudelliset kysymykset näyttelevätkin keskeistä roolia auttamisammatteihin päätyvien ihmisten valinnoissa, he perustelevat silti usein uravalintaansa viittaamalla haluunsa auttaa kanssaihmissiään. Valmistumisena jälkeen heille käy kuitenkin selväksi, että on väärin *surra jonkun ihmisen kohtaloa (sääli)*, mutta oikein *surra heidän kanssaan tätä kohtaloa (empatia)*. Tämä johtuu pitkälti siitä, että koulutuksessa nähdään, ettei professionaalinen arvostelukyky saa häiriintymistään tunneresponssista, jonka toisen ihmisen kärsimys aiheuttaa.

Vaikka säälistä pidättäytyminen on esimerkiksi lääketieteessä paljolti pitkän koulutuksen seurausta, vaikuttavina tekijöinä ovat myös laajat yhteiskunnalliset kehityskulut, joita olen tässä artikkelissa yrittänyt tuoda esille. Vuonna 1994 *The New Yorker* julkaisi Arlene Crocen (1995) kirjoittaman artikkelin ”Discussing the Undiscussable”, joka käsitteli Bill T. Jonesin tekemää tanssitaideteosta

Still/Here. Croce liittää teoksen ”Victim art” -genreen kuuluvaksi. Teoksessa keskeisenä taiteellisenä ”materiaalina” toimivat todelliset parantumattomasti sairaat ihmiset. Croce kysyi artikkelissaan, voiko tällainen sairaiden ihmisten kärsimyksen ja epätoivon hyväksikäyttö olla taidetta. Teos on taiteen määrittelyn kannalta kiinnostava tapaus, mutta sisältää myös käsiteltävänä olevan aiheen kannalta mielenkiintoisia kiinnityskohtia. ”Victim art” yllyttää katsojissaan kiellettyjä tai tukahdutettuja emotionaalisia reaktioita (sääli, sympatia, myötätunto), ja voisimme jopa väittää, että tällaisen taiteen olemassaolo kielii siitä tosiasiaista, että sääli, sympatia ja myötätunto ovat yhteiskunnassamme erittäin harvinaisia reaktiomuotoja.

Sääli ei ole nykyisin poliittisesti korrekti tunne. Yksi syy tähän löytyy Yhdysvalloissa 1960-luvulla käydystä kansalaisyhteiskeskustelusta, jonka kaiut tavoittivat myös Suomen. Tuossa keskustelussa säälin nähtiin estävän niiden yhteiskunnallisesti merkityksellisten asioiden esiin nostamisen, joka tulisi johtamaan yhteiskunnalliseen muutokseen ja korjaisi yhteiskunnallisen vääryyden. Tuolloin kuten tänäänkin uskottiin, että sääli estää käytännöllisen auttamisen, koska jonkun henkilön säälminen olettaa aina tämän henkilön pitämistä jonain muuna kuin itsemääräämiseen kykenevänä yksilönä. Tämän vuoksi nähtiin, että sääli tuomitsee kohteensa sellaisten sosiaalisten ja poliittisten ohjelmien uhriksi, jotka hoitavat ainoastaan oireita eivätkä koskaan itse sairautta. Tämän keskustelun hedelmänä olemme siirtyneet esimerkiksi sosiaalisten, taloudellisten ja mielenterveydellisten ongelmien *uhrien* hoitamisesta näiden ongelmien kanssa elävien *ihmisten* hoitamiseen.

Onko tämä keskustelu mennyt kuitenkin liian pitkälle? Onko se kalunnut jo sitä tunteista rakentuvaa perustaa, jonka varassa muun muassa yhteiskunnallinen solidaarisuus näyttäisi lepäävän? 1960-luvulla esitetty kritiikki ei ollut mitään uutta länsimaisessa historiassa. Spinoza esitti vastaavaa kritiikkiä *Etiikassaan* argumentoidessaan muun muassa, ettei meidän ole syytä tuntea sääliä rampaa kohtaan, koska emmehän sääli lasta, joka ei vielä osaa puhua. Kuten muistamme, myös Hume asetti säälin toissijaiseksi tunteeksi, koska se perustui hänen mukaansa puhtaasti mielikuvitukseen. Viimeaikaisemmat kritiikit painottavat säälin epäsymmetrisyyttä, koska siinä oletetaan aina todistajan ylemmyys kohteeseensa nähden. Muun muassa Avishai Margalit (1996, 231–235) on argumentoinut tähän suuntaan. Hänen mukaansa sääli perustuu ajatuskulkuun, jossa ajatellaan, että ”se tapahtui sinulle, mutta se ei voi tapahtua minulle”. Margalit ei kuitenkaan perustele, kuinka hän päätyy tähän ajatukseen, vaikka muun muassa jo Aristoteles (*Retoriikka* 1385b 15) ajatteli, että säälissä tunnustetaan juuri se seikka, että jokin asia voisi tapahtua myös minulle. Säälillä on kuitenkin todellisia huonoja historiallisia alentuvaisuuden kaikuja niin meillä kuin muuallakin²⁰.

Tällaista alistavaa paternalistisen asenteen vaaraa vastaan on etsittävä uutta eettistä kieltä, joka ei vain tyytyisi yksinkertaisesti poistamaan tai ohittamaan sitä perustavaa epätasa-arvoa, joka sisältyy aina esimerkiksi auttamisammateissa tapahtuvaan ihmisten kohtaamiseen. Sääli on perustava tunne auttamisammateissa, koska se johtaa parhaimmillaan sympatiaan ja myötätuntoon. Jonkun ihmisen sääliminen ei ole sitä, että pitää häntä alempiarvoisena; sympatia jotakuta kohtaan ei ole esimerkiksi hänen vammaansa keskittymistä hänen ihmisyytensä sivuuttaen, koska myötätunto pakottaa meidät poistamaan tai vähentämään kärsivän ihmisen kärsimystä. Sääli voi olla se emotionaalinen sidosaine, joka mahdollistaa epätasa-arvoisten asetelmien ylittämisen. Empatia on hyvin pitkälle opittu taito, joka voi toimia työvälineenä erilaisissa kliinisissä tilanteissa, mutta se ei voi koskaan korvata luonnollista huolen ilmausta, joka syntyy, kun ihminen samastuu toisen elävän olennon kärsimykseen.

Viitteet

- 1 Xenophanelta, Protagoraalta ja Herodotukselta on löydettävissä tekstikatkelmia, jotka pyrkivät kuvaamaan *nomosta*.
- 2 Sanalla viitataan myös ihmisten tapoihin (2. Sam. 7:19), jonkin ihmisen auktoriteetin asteeseen (Est. 1:20) ja Mooseksen lakiin (5. Moos. 29:28, 30:10, 31:9, 12, 32:46; Hab. 1:4).
- 3 Tässä osassa artikkelia, jossa käsitelen apartheidin jälkeistä Etelä-Afrikkaa, olen hyödyntänyt *The Independent Board of Enquiry*:n (IBE) muistioita sekä lukuisia artikkeleita ja internet-julkaisuja. IBE:n muistioista erityisesti: ”A Week in South Africa”, ”Report on Assassination Survivor – Buti John van der Merwe”, ”A Preliminary Investigation into Attacks against community leaders and organisations from 20 May, 1985 to mid-September 1989”, ”Funding Statement of the Independent Board of Investigation into Informal Repression”. Artikkeleista erityisesti: Boloka (1999); Gibson (2001); Graaf (2001). Muistioista haluan kiittää Sakari Hännistä.
- 4 Vuotta 1948 pidetään yleensä rotuerotteluajakauden alkupisteenä, koska tuolloin Etelä-Afrikan kansallispuolue sai vaaleissa murskavoiton. Kansallispuolue asetti segregaatoin viralliseksi poliittiseksi ideologiaksi, vaikka erinäisiä segregoivia käytäntöjä oli ollut jo vallalla Etelä-Afrikassa aina sen kolonialisoinnin alusta saakka.
- 5 Tämä vuosiluku ei suinkaan tarkoita sitä, että rotuerottelu olisi lakannut tuolloin kertaheitolla vaan sitä, että 1980-luvun puolen välin tienoilla alkoi ilmaantua sen hyvin selviä heikentymisen ja kriisiytymisen merkkejä. Tämä vuosi onkin yleinen

- kulminaatiopiste, johon rotuerottelupolitiikan vahvimman kauden loppu asetetaan tutkijoiden parissa.
- 6 Kiitän eteläafrikkalaisia tutkijoita Wally Morrowia ja Mark Masonia mielenkiintoisista keskusteluista, jotka minulla oli kunnia käydä heidän kanssaan elokuussa 2002 Norjassa Oslon yliopistossa järjestetyssä kriittistä pedagogiikkaa käsittelevän tutkimusprojektin kokouksessa.
 - 7 Peter Novick (1999) esittää teoksessaan *The Holocaust and Collective Memory*, että toisen maailmansodan jälkeen holokaustista keskusteltiin vähän. Holokausti nousi kansainvälisen keskustelun keskiöön vasta vuonna 1967 niin sanotun kuuden päivän sodan jälkeen, ja sen asemaa voimisti entisestään vuoden 1973 Yom Kippur-sota. Pelkistetyksi sanottuna Novick liittyy tämän muutoksen sionistisen liikkeen intresseihin sekä juutalaisten etujärjestöjen kuten *American Jewish Committee*en tarkoitusperiin. (Vrt. myös Finkelstein 2000.)
 - 8 Victor Klemperer, saksalainen kirjallisuuden professori, joka onnistui pakenemaan keskitysleiriltä, kirjoitti päiväkirjoissaan useaan otteeseen sionismin ja natsismin välisistä yhtäläisyyksistä (ks. Klemperer 1999, 111–112).
 - 9 Hajj Amin al-Husayn toimi jonkin aikaa toisen maailmansodan aikana natsi-Saksan arabimaailmasta vastanneena propagandistina.
 - 10 Lundgren ja Nurmela (2001) siteeraavat palestiinalaiskouluissa käytettäviä koulukirjoja. Sitaateissa paljastuu avoin juutalaisvastaisuus, joka saattaa helposti vaikuttaa samankaltaiselta kuin antisemitistien kirjoittelu. Muutama esimerkki: ”Petos ja uskottomuus ovat juutalaisia luonteenpiirteitä ja siksi heitä pitää varoa.” Vuonna 1969 ei-juutalainen australialainen henkilö syytyi palon Al Aqsa-moskeijassa ja tästä tapahtumasta palestiinalaislapset saavat kuulla seuraavan version: ”Tämä murhapolttio on vielä yksi luku juutalaisessa salaliitossa, jonka tavoitteena on tämän islamilaisen pyhän paikan, Kalliomoskeijan ja koko Jerusalemin pyhäkön haltuunotto sekä kaiken sen tuhoaminen, joka islamissa on pyhää.” *Center for Monitoring the Impact of Peace* on julkaissut lukuisia raportteja, niin palestiinalaisista, israelilaisista kuin syyrialaisistakin oppikirjoista. Raportit tuntuvat olevan rehellisesti ja ”objektiivisesti” tehtyjä, ja niitä voi lukea kokonaisuudessaan internetissä osoitteessa www.edume.org. Kyseisen järjestön raportteja on kuitenkin oikeutetusti kritisoitu, koska CMIP on juutalainen järjestö, jonka perustaja oli Länsirannalla asuva siirtokuntalainen. Eräs tunnettu kriitikko on amerikkalainen professori Nathan J. Brown, jonka kriittinen raportti CMIP:stä löytyy internetistä osoitteesta www.geocities.com/nathanbrown1. Haluan kiittää Svante Lundgrenia johdattelusta näiden lähteiden äärelle.
 - 11 Tämän uskottiin suojelevan juutalaisia mahdollisilta tulevilta julmuuksilta.
 - 12 Tämä kommentti perustuu Tourainen Jyväskylän yliopistossa syksyllä 2002 otsikolla ”The breakdown of the European social movements” pitämään esitelmään.
 - 13 Tässä sukupuolinäkökulmassa Hume ei ollut yksin, vaan suurin osa hänen aikansa ajattelijoista allekirjoitti tämän ajatuksen. Nykyajattelija Carol Gilliganin (1982) teoksessaan *In a Different Voice* muotoilema teoria etsii juuri naisten omaa tapaa

- nähdä suhteet välittämisen suhteina ja tästä kumpuavaa etiikkaa. Gilligan näkee, että miehinen etiikka lepää oikeudenmukaisuuden ja oikeuksien varassa. Gilligan ei kuitenkaan yhdy Humen ajatukseen femiinisistä hyveistä jonain toissijaisena vaan haluaa juuri nostaa naisten tavan käsitellä eettisiä ongelmia keskeiselle sijalle miehisten rinnalle. Vastaavanlaisen erottelun teki J. J. Bachofen jo vuonna 1861 teoksessa *Das Mutterrecht* erottelemalla kaksi lain periaatetta toisistaan, jotka hän nimesi *patriarkaaliseksi* ja *matriarkaaliseksi*. Erich Fromm on kommentoinut Bachofenin teoriaa useissa artikkeleissaan ja muotoillut omaa ”maternalistista” etiikkaansa useissa teoksissa (ks. Fromm 1997, 3–90).
- 14 Hannah Arendt esittää teoksessaan *On Revolution* erottelun säälin ja myötätunnon välillä. Tarkastellessaan Ranskan vallankumousta hän huomasi, että sääli on rajoit-tautunutta erityisiin tapauksiin, kun taas myötätunto on rajatonta. (Arendt 1963, 88–89, 92.) Stirk (1992, 192) esittää, että Horkheimerilla on implisiittisesti läsnä vastaavanlainen erottelu säälin ja myötätunnon välillä. Horkheimerilla erottelu ei kuitenkaan saavuta käsitteellistä muotoilua. Myös Horkheimerin johtopäätökset eroavat voimakkaasti Arendtista.
 - 15 Aristoteleen luonnontiedettä koskevat tekstit ovat tästä tieteen alusta hyvänä esi-merkkinä.
 - 16 Ajatellaanpa Leonardo da Vincin yritystä liikkuvan ihmisen kuvaamiseksi sarjalla erilaisissa asennoissa olevia ihmisruumiin jäseniä. Mieleen tulee myös Galileo Galilein todistus taivaankappaleiden liikkeestä vastaavalla metodilla.
 - 17 Viittaus vuoden 1992 Raamatun suomenkieliseen käännökseen. Tilanne ei muutu kovinkaan paljon, jos lisäämme ne jakeet, joissa ilmenee myötätunto-sana. Tämän jälkeen jakeita on yhteensä 80 kappaletta. Ks. esim. ”Kun he saivat kuulla onnet-tomuudesta, joka oli kohdannut Jobia, he kävivät tapaamassa toisiaan ja päättivät mennä hänen luokseen osoittamaan hänelle myötätuntoa ja lohduttamaan häntä” (Job. 2:11) tai ” Jos kerran yhteys Kristukseen rohkaisee ja hänen rakkautensa suo lohdutusta, jos Henki meitä yhdistää ja jos tunnemme hellyyttä ja myötätuntoa toi-siamme kohtaan,” (Fil. 2:1). King Jamesin vuodelta 1769 peräisin oleva Raamatun käännös tunnistaa 72 jaetta (*Pity, Compassion*) ja saksankielinen Luther-raamattu ainoastaan 14 jaetta, joissa ilmenee joko *Mitleid* tai *Mitgefühl* sanat. Vuodelta 1992 peräisin oleva *Good News Bible* tunnistaa 69 jaetta ja *New International Version* vuodelta 1982 kaiken kaikkiaan 126 jaetta (*Pity, Compassion*).
 - 18 Ks. myös ”Herra asetti Israelin kansalle tuomareita ja oli aina näiden tukena. Herra suojelee kansaa vihollisilta niin kauan kuin tuomari eli, sillä Herran kävi kansaa sääliksi, kun hän kuuli sen huokailevan sorrettuna ja vaivoissaan” (Tuom. 2:18) ja ”Kunnon ihminen muistaa karjansa tarpeet, jumalaton ei sääliä tunne.” (Sanan. 12:10).
 - 19 *Katharsis* tulee alkujaan antiikin lääketieteestä. Tuossa kontekstissa sanalla tar-koitettiin organismin puhdistumista sille vieraista ja vaarallisista elementeistä. Filosofinen *katharsiksen* kehittäminen etenee aluksi Platonin dialogeihin, joissa säilyy käsitteen alkuperäinen lääketieteellinen merkitys. Niiden kautta *katharsiksen* ke-

hittely siirtyy Aristoteleelle, joka ensimmäisenä filosofina liittää lääketieteellisen merkityksen rinnalle esteettisen merkityksen. Aristoteleella *katharsis* kuvaa sitä vapautta tai tyyneyttä, jonka musiikki ja runous tarjoavat ihmisille. Goethe ottaa soveltaa aristoteelista *katharsiksen* määritelmää sekä laajemmin tragedian ymmärtämisen tapaa. Nietzsche kirjoittaaakin viimein tragedian lopun ja samalla analysoi erittäin seikkaperäisesti tragedian luonnetta erityisesti teoksessaan *Die Geburt der Tragödie*.

- 20 Kristillisyydessä sääli viittasi armoon, jota tarjottiin alemmalle yksilölle. Armon ja säälin välisen suhteen tarkemman käsittelyn joudun jättämään tämän artikkelin ulkopuolelle.

Kirjallisuus

- Agamben, G.* (2001) *Keinot vailla päämääriä*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Applegate, C.* (1990) *A Nation of Provincials – The German Idea of Heimat*. Berkeley: California University Press.
- Arendt, H.* (1963) *On Revolution*. Lontoo: Faber & Faber.
- Aristoteles* (1991) *Politiikka*. Teoksessa *Aristoteles: Teokset VIII*. Helsinki: Gaudeamus.
- Aristoteles* (1997a) *Retoriikka*. Teoksessa *Aristoteles: Teokset IX*. Helsinki: Gaudeamus.
- Aristoteles* (1997b) *Runousoppi*. Teoksessa *Aristoteles: Teokset IX*. Helsinki: Gaudeamus.
- Aristoteles* (Politiikka) *The Athenian Constitution*. <http://classics.mit.edu/Aristotle/athenian_const.html>. (Luettu 12.11. 2003).
- Boloka, G. M.* (1999) *African Renaissance: A Quest for (Un)attainable Past*. *Critical Arts Journal* 13 (2), 92–104.
- Brepohl, W.* (1965) *Heimat und Heimatgesinnung als soziologische Begriffe und Wirklichkeiten*. Teoksessa K. Rabl (toim.) *Das Recht auf die Heimat. Vorträge, Thesen, Kritik*. München: Lerche.
- The Cassell Concise Dictionary* (1997) Lontoo: Cassell.
- Croce, A.* (1998) *Discussing the Undiscussable*. <<http://www.canuck.com/Esalon/dance/Croce.html>>. (Luettu 12.11. 2003).
- Finkelstein, N.* (2000) *The Holocaust Industry. Reflections on the Exploitation of Jewish Suffering*. New York: Verso.
- Fromm, E.* (1989) *The Dogma of Christ*. New York: Henry Holt.
- Fromm, E.* (1997) *Love, Sexuality and Matriarchy: About Gender*. New York: Fromm International Publishing.
- Gibson, N.* (2001) *Transition from Apartheid*. *Journal of African and Asian Studies* 36 (1), 65–85.

- Gilligan, C.* (1982) *In a Different Voice: Psychological theory and Woman's development.* Cambridge: Harvard University Press.
- Graaff, J.* (2001) South African Explanations of Political Violence 1980–1995. *South African Journal of Philosophy* 20 (1), 102–124.
- Gur-Ze' ev, I.* (2003) *Destroying Other's Collective Memory.* New York: Peter Lang.
- Gur-Ze' ev, I. & Pappe, I.* (2003) *Beyond the Destruction of the Other's Collective Memory: Blueprints for a Palestinian/Israeli Dialogue.* *Theory, Culture & Society* 20 (2), 93–108.
- Hegel, G. W. F.* (1977) *Phenomenology of Spirit.* New York: Oxford University Press.
- Hobbes, T.* (1999) *Leviathan.* Tampere: Vastapaino.
- Horkheimer, M.* (1985a) Zur Kritik der gegenwärtigen Gesellschaft. Teoksessa Max Horkheimer: *Gesammelte Schriften Band 8.* Frankfurt am Main: Fischer, 324–332.
- Horkheimer, M.* (1985b) Der Planet – unsere Heimat. Teoksessa Max Horkheimer: *Gesammelte Schriften Band 8.* Frankfurt am Main: Fischer, 318–323.
- Horkheimer, M.* (1988) Späne. Teoksessa Max Horkheimer: *Gesammelte Schriften Band 14.* Frankfurt am Main: Fischer, 172–547.
- Horkheimer, M.* (1991) Notizen 1949–1969. Teoksessa Max Horkheimer: *Gesammelte Schriften Band 6.* Frankfurt am Main: Fischer, 187–425.
- Horkheimer, M. & Adorno T. W.* (1997) *Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente.* Teoksessa Max Horkheimer: *Gesammelte Schriften Band 5.* Frankfurt am Main: Fisher, 13–290.
- Hume, D.* (2002) *A Treatise of Human Nature.* New York: Oxford University Press.
- Klemperer, V.* (1999) *Tagebücher 1933–1934. [Ich will Zeugnis ablegen bis zum letzten. Tagebücher 1933–1945, Bd I – VIII]* Berlin: Aufbau Taschenbuch Verlag.
- Konstan, D.* (2001) *Pity Transformed.* Lontoo: Duckworth.
- Lowenthal, L.* (1987) *Atomization of Man.* Teoksessa Leo Lowenthal: *False Prophets.* New Brunswick: Transaction, 181–191.
- Lundgren, S. & Nurmela, R.* (2001) Lähi-Idästä keskustellaan mustavalkoisesti. *Vartija* 114 (2001), 103–107.
- Margalit, A.* (1996) *The Decent Society.* Cambridge: Harvard University Press.
- Marramao, G.* (2000) The Exile of the Nomos: for a Critical Profile of Carl Schmitt. *Cardozo Law Review* 21 (5–6), 1567–1587.
- Marx, K.* (1978) *Taloudelliset filosofiset käsikirjoitukset 1844.* Teoksessa Karl Marx & Friedrich Engels: *Valitut teokset 6 osaa, osa 1.* Moskova: Edistys, 171–311.
- Mattar, P.* (1988) *The Mufti of Jerusalem; Haj Ain al-Husayni and the Palestinian National Movement.* New York: Columbia University Press.
- Moo, D.* (1983) 'Law,' 'Works of the Law' and Legalism in Paul. *Westminster Theological Journal* 45 (1983), 73–100.
- Morse, J. ym.* (1992) Beyond empathy. *Journal of Advanced Nursing* 17, 809–821.

- The New Encyclopedia Britannica* (1989) 15th ed. Vol. 18. Chicago: The University of Chicago.
- Novick, P.* (1999) *The Holocaust and Collective Memory*. Lontoo: Bloomsbury.
- Ojakangas, M.* (2002) *Kenen tahansa politiikka*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Philo* On the Posterity of Cain and His Exile. <<http://www.earlychristianwritings.com/yonge/book8.html>>. (Luettu 12.11. 2003).
- Philo* On the Creation. <<http://www.earlychristianwritings.com/yonge/book1.html>>. (Luettu 12.11. 2003).
- Platon* (1991a) *Theaitetos*. Teoksessa *Platon: Teokset III*. Helsinki: Otava.
- Platon* (1991b) *Valtiomies*. Teoksessa *Platon: Teokset V*. Helsinki: Otava.
- Raamattu* (2001) *BititiPiplia 2000 -ohjelma*. Takso-ohjelmistot.
- la Rochefoucauld, F. d.* (1978) *Mietelmiä*. Helsinki: Tammi.
- Rousseau, J.-J.* (2000) *Tutkielma ihmisten välisen eriarvoisuuden alkuperästä ja perusteista*. Tampere: Vastapaino.
- Schmitt, C.* (1993) *Appropriation/distribution/production: Toward a Proper Formulation of Basic Questions of any Social and Economic Order* (1953). *Telos* (95), Spring 1993, 52–64.
- Schopenhauer, A.* (1958) *The World as Will and Representation* Vol. 1. Käänt. E. F. J. Payne. New York: Dover.
- Smith, A.* (2000) *The Theory of Moral Sentiments*. New York: Prometheus Books.
- Solzenitsyn, A.* (1984) *Syöpäosasto*. Kaksi osaa. Helsinki: Tammi.
- Stirk, P. M. R.* (1992) *Max Horkheimer: A New Interpretation*. Exeter: Harvester Wheatsheat.
- Tutu, D. & Urbima, I.* (2002) *Against Israeli Apartheid*. *Nation* 275 (3), 4–5.
- Vattimo, G.* (1997) *Beyond Interpretation: The Meaning of Hermeneutics for Philosophy*. Cambridge: Polity.
- Vattimo, G.* (1999) *Tulkinnan etiikka*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Wittgenstein, L.* (1999a) *Filosofisia tutkimuksia*. Helsinki: WSOY.
- Wittgenstein, L.* (1999b) *Varmuudesta*. Helsinki: WSOY.
- www.edume.org Center for Monitoring the Impact of Peace. (Luettu 12.11. 2003).
- www.geocities.com/nathanbrown1. Nathan J. Brownin henkilökohtainen web-sivusto. (Luettu 12.11. 2003).

Yhteys

Tom Arnkil

Verkostotyö – perinnekaluja, uutta ekspertiisiä vai pirullinen juoni?

Minua on pitkään askarruttanut syrjäytyminen palvelujärjestelmien ”sisälä” – sellaiset tilanteet, joissa henkilö ei syrjäydy jonnekin ”ulos”, vaan jää tuloksettomaan kehään tai pahenevaan kierteseen palvelujärjestelmien piirissä. Kullakin luukulla toimitaan mahdollisesti oikein (oppikirjamääritelmien ja virastonormien mukaan). Kuitenkin lisää oikein toimimista uhkaa viedä syvemmälle pulmiin.

Suuntautuminen *verkostoihin* ja *vuoropuheluihin* näyttää lupaavalta *syrjäytymisen ehkäisemisessä*. Asiakkaiden ”luomuverkostojen” kautta tilanteisiin saadaan yllättäviä voimavaroja. Liittämällä ammattilaisten erikoisosaaminen verkostomaiseen yhteistyöhön voidaan ehkäistä sektorikeskeisen järjestelmän itse aiheuttamia häiriöitä. Varsinkin *luomuverkostojen ja viranomaisverkostojen dialogeilla* näytetään saavan paljon aikaan. Olen tiimini kanssa tutkinut, kehittämisinterventioita tehden, etenkin lasten, nuorten ja lapsiperheiden kanssa tehtävää työtä sekä työllistämiseen ja kuntouttamiseen liittyviä palveluja. Tarkastelen tässä artikkelissa neljää verkostotyön metodia, avoimia dialogeja, läheisneuvonpitoja, verkostoterapioita ja ennakointialoiteja.

Suuntautuminen sosiaalsiin verkostoihin muokkaa asiantuntijajärjestelmän ja yksityiselämän suhteita, julkisen vallan ja privaatin rajapintaa. Verkostotekniikat voivat ehkäistä syrjäytymistä, mutta samalla ne tarjoavat asiantuntijajärjestelmälle uusia aluevaltauksia, paalujen siirtämistä sosiaalisten suhteiden piiriin. Onko tuo hinta maksettava? Maallikoiden ja ammattilaisten vuoropuheluissa muodostuva uudenlainen asiantuntijuus liittyy luomuverkostoja viranomaisverkostojen kylkeen. Ryömiikö julkinen valta siis privaattiin verkostostrategioiden kautta?

Tarkastelen kyseistä neljää verkostotyön menetelmää tapauksina, joissa asiantuntijajärjestelmä tunnustaa neuvottomuutensa ja hakee apua luomuver-

kostoilta. Koska olen aktiivisesti mukana ennakoitdialogien kehittämissä, kysymys *hallintatavan hiipivästä muuntumisesta* koskee minua itseänikin. Missähän sitä tulee oltua mukana syrjäytymistä ehkäistessään?

Neuvottelu siitä mistä on puhe

Nainen puhuu sekavasti kauheista asioista, joita hän on äskettäin kokenut: hänen ex-miehensä oli yrittänyt tappaa hänet huumetokkurassa; nainen oli puolustautunut, lukinnut kotinsa ovet ja paikonut esineitä ikkunan läpi päin tunkeutujaa. Tulija oli kuitenkin ollut hänen nykyinen miehensä, joka palasi työmatkalta. Nainen etsii sanoja hoitokokouksessa. Paikalla on hänen lisäksi hänen nykyinen miehensä ja perheen poika sekä hoitava lääkäri, osaston hoitaja ja psykologi sekä mielenterveystoimiston sairaanhoitaja. Naiselta kysytään ex-miehestä. Hän puhuu tuosta suhteesta ensimmäistä kertaa; puhuminen on vaikeaa. Vähittäin valkenee, että mies oli ollut huumeiden alaisena väkivaltainen. Nainen oli koonnut voimansa ja eronnut. 12 vuoden tauon jälkeen ex-mies oli yllättäen soittanut, säikäyttäen naisen perinpohjaisesti. Pian tuon jälkeen nainen oli joutunut ensimmäisen kerran sairaalaan psykoosin vuoksi. Nyt, viiden vuoden kuluttua sairaalaan joutumisesta, hän oli paikonut huonekaluja ikkunasta päin nykyistä miestään.

Hoitokeskustelu käydään ilman ennakkosuunnitelmaa eikä siinä yritetä millään tavoin ”realisoida” naisen ”harhaluuloja”. Siinä koetetaan rakentaa uusia sanoja vaikeiden kokemusten kuvaamiseksi ja pohtimiseksi. Läsnaolijat kysyvät, jos eivät ymmärrä. Saatetaan kysyä, mitä muut ajattelevat kuulemastaan ja pohtia ääneen vaikutelmia. Keskustelussa yritetään antaa tilaa useille äänille, kun kuvataan tilannetta ja myös psykoottista kokemusta. Ymmärrystä luodaan dialogisesti, keskusteluun osallistuvien väliin. Keskustelussa muodostetaan kieltä, jolla kommunikoida sellaista, joka ei ole ollut puhuttavissa. (Seikkula & Haarakangas 1999; Arnkil, Seikkula & Eriksson 2001, 102–103.)

Läsna on sekä luomuverkostoa että viranomaisverkostoa. Kyseessä on *avointen dialogien* hoitomalli psykoosien hoidossa. Mallille on keskeistä, että hoitoon kootaan mukaan verkostot heti alusta alkaen ja että hoito aloitetaan 24 tunnin kuluessa yhteydenotosta. Verkostoa todella tarvitaan, koska ymmärryksen muodostaminen pohjautuu moniäänisyyteen. Välittömän avun periaate on tärkeä sekä helpotuksen tuomiseksi että siksi, että kriiseissä on ohimenevän hetken verran avoinna mahdollisuus elämäntilanteiden uudelleen-tulkintaan. Avointen dialogien mallissa potilasta ei lähetetä ammattilaiselta toiselle, vaan ne viranomaiset, joihin potilas tai omaiset ovat olleet yhteydessä, tulevat kukin mukaan ja jatkavat tapauskohtaisena tiiminä niin tiiviisti ja niin

pitkään kuin tarvitaan, olipa heidän emoyksikkönsä mikä hyvänsä. Henkilöstö ei myöskään vaihdu kuten sellaisessa hoitomallissa, jossa katsotaan, että hyvä ammattilainen päätyy samaan diagnoosiin ja hoito-ohjeeseen henkilöstä ja tilanteesta riippumatta. Tiimi ei käy hoitokeskusteluja ilman potilasta, jotta opittaisiin, että ymmärrys muodostuu verkostojen dialogeissa. Diagnoseihin ei kiirehditä, epävarmuutta siedetään. (Ks. Seikkula & Haarakangas 1999.) Vertaileva seuranta tutkimus osoittaa, että avoimilla dialogeilla on *syrjäytymistä ehkäiseviä vaikutuksia*: hoito auttoi potilaita säilyttämään aktiivisen elämäntohteen, palaamaan töihin ja ylläpitämään sosiaalisia suhteitaan paremmin kuin lääkehoitomalli. (Ks. Seikkula ym. 1999, 107–122.)

Ymmärryskeskusteluja normalisoivassa byrokratiassa?

Katkelma kuvasi kommunikaatiotilannetta. Jürgen Habermasin (1994) mukaan *ideaalisessa puhetilanteessa* asianosaiset etsivät ratkaisua yhteisessä elämässä syntyneeseen ongelmaan koettaen koordinoita toimiaan. Kunkin on voitava ilmaista ehdotuksensa ja niiden perustelut niin, ettei osallistumiselle aseteta esteitä (alistamista tai mahdollisuuksien eriarvoisuutta). Tämä voi Habermasin mielestä toteutua ”elämismaailmassa”, arjen yhteyksissä (siinäkin vain ihannetapauksessa). Sen sijaan ”systemimaailmassa”, eli ennen kaikkea rahatalouden ja sosiaalivaltion piirissä, kommunikaatiota ei ohjaa pyrkimys yhteisymmärrykseen, vaan raha ja valta. Kun elämismaailma joutuu tekemisiin ”systemimaailman” kanssa, se uhkaa esineellistyä. Sosiaalivaltio kietoo Habermasin mukaan asiakkaiden ylle tiheneviä oikeudellisten normien ja byrokraattisten menettelytapojen normalisointi- ja valvontaverkkoja.

Todellakin, psykososiaaliset(kin) palvelut on järjestetty niin kuin kysymyksessä olisi esineiden valmistus: kokonaisuus (arki, elämismaailma, kokemuksellinen kokonaisvaltaisuus) on jaoteltu osiin niin, että miltei kaikkia kuviteltavissa olevia pulmia varten on oma specialistinsa, joka ympärilleen vilkuilematta hoitaa omaa tehtävänsä. Specialistit tietävät, mikä on normaalia ja mikä poikkeavaa. Monimutkaisuutta yritetään hallita jakamalla kokonaisuus osiin ja hallitsemalla kutakin osaa erikseen. Psykososiaalinen eksperttijärjestelmä lohkoo elämismaailmasta diagnoosiluokkiinsa ja muihin kategorioihinsa sopivia poikkeavuuden osasia. Kansalaisista tulee potilaita ja asiakkaita, elämäntilanteiden kokonaisvaltaisuus häpyy, ja ihmisten sosiaaliset suhteet jäävät taka-alalle.

Katkelmassa kuvattu *avoimia dialogeja* toteuttava keskustelu käytiin miehisairaalassa, siis ”normalisoivan byrokratian” piirissä eikä elämismaailmassa

ystävien tai tasavertaisten kansalaisten kesken. Kuitenkin *sen kulku muistutti enemmän arkisia keskusteluja kuin Habermasin esittämä elämismaailma-kommunikaation ideaalimalli*. Habermasin ideaalikeskustelussa perustellaan, kiistetään, väitetään vastaan ja kumotaan – ja kaikki tämä on tehtävä loogisesti. Seikkulan kuvaamassa keskustelussa ei esitetty eikä perätty argumentteja tai niiden perusteita, eikä varsinkaan kiistetty tai kumottu niitä. Epäloogisuuksia ei kiirehditty oikomaan; pikemminkin päinvastoin.

Habermasin täsmentämä ”ideaalinen puhetilanne” muistuttaa *päätöksentekoon liittyvää neuvottelua*. Arkisissa keskusteluissa kyllä neuvotellaan päätöksistäkin, mutta ehkä vielä useammin neuvotellaan *siitä, mistä on puhe*. John Shotter (1993, 27) toteaa, että keskusteluissa on epämääräisiä hetkiä ja viittauksia; ei ole täyttä selkoa siitä, *mistä* puhutaan. Yhteisymmärryksen muodostuminen edellyttää, että osapuolet antavat toisilleen mahdollisuuden neuvotella yhteistä ymmärrystä siitä, *mistä* puhutaan – ja kun ymmärrystä syntyy pitkin matkaa, osanottajat tietävät ”*sisältä päin*” *mistä* on kysymys. Vuorovaikutusosapuolet kehittelevät yhteistä ymmärrystä ”asiasta”, josta puhutaan kautta koko vuorovaikutusprosessin, ja lopulta sen (*mistä* puhutaan) merkitys (niille joita se koskee) *voidaan tietää ainoastaan tämän vuorovaikutuksen sisältä*. Shotter (mt., 121) kutsuu tätä ”sisältäpäin tietämiseksi” (knowing from within). Tuo tietämisen kolmas laji täydentää ”tietää mitä” ja ”tietää miten”-tietoa. Avoimet dialogit muistuttavat kovin vähän päätöksentekoneuvotteluja. Sen sijaan niissä on aivan keskeistä yhteisymmärryksen kehittäminen siitä, *mistä* on puhe (ja kielen muodostaminen kokemuksille, jolle ei ole ilman muuta valmista kielellistä ilmaisua).

Outoa. Byrokratian piirissä tai liepeillä käyty keskustelu muistuttaa tunteita jakavien ystävysten keskustelua. Sen rinnalla ”elämismaailman ideaalinen puhetilanne” vaikuttaa jotenkin liikemiesmäiseltä. Onko ehkä kysymyksessä erityisen pirullinen kolonialisaation muoto? Luomuverkostohan tulee lähes nielaistuksi systeemimaailmaan – ja *nimenomaan* ymmärrysdiskurssin kautta. Näinkö ”sosiaalivaltio kietoo asiakkaidensa ylle normalisointi- ja valvontaverkkojaan”?

Tarkastelen seuraavaksi verkostotekniikkaa, jossa toden totta käydään neuvotteluja jopa liikeneuvottelujen tapaan. Avoimet dialogit ovat mielen-terveystyön toimintatapa. *Läheisneuvonpitoja* toteutetaan lastensuojelun kysymyksissä.

Neuvotteluosapuoleksi tunnustettu verkosto

Lapsi on huonoilla teillä, lintaa koulusta, näpistelee, valehtelee... Vanhempi on koetettu ”vastuullistaa”, mutta laihoihin tuloksiin. Keskusteluapuakin on

annettu, samoin rahallista tukea. On siis kaikin keinoin, uhkailuinkin, koetettu normalisoida tilanne sellaiseksi, ettei lapsen toiminta enää herättäisi yhtä paljon huolta. Perheen ympärillä on huomattava joukko palveluammattilaisia, ja poliisikin on kuvassa mukana. Perhettä on yritetty opastaa, valvoa ja rajoittaa, mutta tulokset ovat laihoja. Lapsen tilanne on yhä huolestuttavampi.

Sosiaalityöntekijä päättää järjestää läheisneuvonpidon. Hän sopii perheen kanssa: ”Yritetään vielä; koetetaan saada teidän tahoiltanne mukaan kaikki ne henkilöt, jotka koette hyödyllisiksi lapsen tilanteen kohentamisen kannalta, minä koetan saada paikalle ne viranomaiset, jotka tähän asiaan liittyvät. Te saatte ehdottaa, mitä tehdään. Katsotaan, voinko hyväksyä ehdotuksenne vai pyydänkö teitä neuvottelemaan uudestaan.” Sosiaalityöntekijä värvää koollekutsujan; tarjolla on tähän tehtävään koulutettu maallikko. Koollekutsuja neuvottelee perheen kanssa kutsulistasta ja on yhteydessä näihin henkilöihin. Sosiaalityöntekijältä saamansa listan mukaisesti hän kutsuu viranomaiset. Kun kaikki ovat koolla, aloitetaan tiedoksiannolla. Viranomaiset kertovat tietonsa ja huolensa sekä sen, mitä ovat asiassa tähän mennessä tehneet – ja senkin, mihin eivät voi suostua. Sosiaalityöntekijä korostaa, että asia, jota ratkotaan, on lapsen tilanne. Se on kaiken kiintopisteenä. Oli kysymyksessä millainen aikuisten toiminta tai pulma hyvänsä, tehtävänä ei ole ratkoa sitä ensisijaisesti, vaan tarkastella asioita lapsen tilanteen kohentumisen näkökulmasta. Läheisjoukkueelta pyydetään suunnitelmaa lapsen tilanteen kohentamiseksi. Tiedoksiannon jälkeen seuraa läheisten neuvonpitokokous. Viranomaiset ja koollekutsuja poistuvat. Läheisjoukkue – lapsi mukaan luettuna – pohtii keskenään, kuinka saada lapsen tilanne paremmaksi. Kun joukkue on päättänyt ratkaisuunsa, se esitellään sosiaalityöntekijälle. Hänellä on veto-oikeus. Jos läheisverkoston ratkaisu voidaan hyväksyä, siitä tehdään sopimus; jos ei, heille kerrotaan miksi ja pyydetään tekemään uusi ehdotus. (Läheisneuvonpidoista ks. Heino 2000.)

Läheisneuvonpidot ovat lähtöisin Uudesta-Seelannista, jossa rikoksen poluille ja lastensuojelun piiriin päätyvistä lapsista ja nuorista valtaosa on maoriväestöä. Parhaat ”pakeha”-perinteensä (maorien termi valkoisten kulttuurille) likoon laittanut asiantuntijajärjestelmä havaitsi pari vuosikymmentä sitten olevansa pulassa: ei toivottua tulosta (normalisointia, integrointia). Siksi järjestelmä omaksui maorien yhteisöllisen tavan käsitellä pulmia, muunsi sen edellä kuvatun kaltaiseksi neuvottelu- ja päätöksentekomenettelyksi ja teki siitä vihdoin lakisääteisen. (Love 2000.)

Suomalaista versiota on laadittu huolellisen kokeilusarjan kautta. Mallissa on kolme perusvaihetta: 1) Valmistelu, ja sen osana muun muassa koollekutsunta eli lasten ja huoltajien tärkeiksi kokemien henkilöiden informointi ja pyytäminen mukaan. 2) Neuvonpito, jonka osia ovat viranomaisten tiedonanto

siitä mitä on tehty ja mikä edelleen huolettaa, läheisten neuvottelu keskenään sekä suunnitelman esittäminen hyväksyttäväksi. 3) Seuranta, jossa kootaan sekä välitön palaute että tarkastellaan määräajan kuluttua lapsen tilanteen kehkeytymistä. Asiakkaiden, läheisten ja muiden asianosaisten palaute on hyvin myönteistä (Heino 2003).

Läheisneuvonpidoissa viranomaisjärjestelmä tavallaan antautuu ottamaan huomioon maallikoiden näkemykset. Se ei kuitenkaan tee sitä ehdoitta. Ehdot luetaan tiedoksiantovaiheessa ja ne ovat esillä suunnitelmaa hyväksyttäessä. Asetelma ei ole symmetrinen, sillä julkisella vallalla (sosiaalityöntekijällä sen edustajana) on veto-oikeus. Lastensuojelun työntekijä esiintyy tittelinsä mukaisessa roolissa, julkisen vallan edustajana lasta suojelemissa. Verkostoa pyydetään tekemään lapsen tilannetta parantavia ehdotuksia. Sille tehdään tiетäväksi, että mikäli sopimusta ei synny, sosiaalityöntekijä voi ottaa käyttöön hänelle suotuja voimakkaampia keinoja saada lapsen tilanne hallintaan.

Kokonaisuutena neuvottelurakenne muistuttaa liikemiesten toimintaa tai poliittista neuvottelua: joukkue kuulee ehdot, vetäytyy muotoilemaan tarjousta, esittää sen, saa hyväksyvän tai hylkäävän vastauksen perusteluineen, ja mahdollisesti muotoilee uuden tarjouksen. Sopimukseen liittyy vastaantuloja molemmin puolin: läheisverkosto tekee parhaansa ja julkinen valta laittaa likoon palvelujaan ja tukimuotojaan.

Avoimissa dialogeissa luomuverkosto ja ammattilaiset muodostavat yhteistä kieltä kokemuksille kuin ystävykset keskenään. Läheisneuvonpidoissa asiantuntijajärjestelmä pysähtyy privaatin ovelle tehtyään selväksi huolensa ja ehtonsa. Molemmissa *julkinen valta kutsuu elämismailman verkostoja puoleensa voidakseen saada niiltä tukea (voimavaroja) sellaisissa asioissa, joissa sen omat keinot eivät näytä yksin riittävän tai ovat suorastaan ehtyneet.*

Meillä läheisneuvonpidot eivät liity niin selvästi etnisten kulttuurien integrointiin kuin alkuperämaassaan, mutta valtavirrasta poikkeavien ”lastenkasvatuskulttuurien” integrointiin Suomessakin pyritään. Julkinen valta siis *tunnustaa läheisverkoston neuvotteluosapuoleksi.* Pohdin alla paria seikkaa. Tunnustamisessa ja neuvottelemisessa julkinen valta näyttäisi muodostavan uutta suhdetta alakulttuureihin. Toiseksi, läheisneuvonpidot näyttävät liittyvän uutuutena sellaiseen kehityskulkuun, jossa lapsi erottuu perheestä asiantuntijajärjestelmän asiakkaana. (Tätä erottumisen kehityskulkua eritellään Mirja Satkan ja Johanna Moilasan artikkelissa toisaalla tässä kirjassa.)

Tunnustamisen politiikkaa?

Voiko valtakulttuuri hallita niin, että vähemmistöt ja alakulttuurit eivät tule jyrätyiksi tai sulautetuiksi massaan? Charles Taylor löytää Kalle Haatasen

(2000, 81–82) mukaan periaatteellisen ratkaisun ”tunnustamisen politiikasta”. Alistaminen ja sulauttamalla hävittäminen eivät oikein sovi yhteen liberaaliin hallintaan sisältyvien vapauslupausten kanssa. Entäpä jos valtakoneisto tunnustaisi vähemmistöt ja antautuisi niiden kanssa dialogiin? Se muuttuisi niissä itsekkin. Valtakoneisto ei kuitenkaan voi hyväksyä aivan kaikkea – kuten väkivaltaisia ja irrationaalisia yhteisöjä. Koska joitakin seikkoja on pakko rajoittaa, pitäisi alakulttuurien kanssa löytää joitain sellaisia yleisempiä periaatteita, joiden avulla voitaisiin keskustella näkemysten ja käytäntöjen kelvollisuudesta. Mikäli tuollaista yhteistä maaperää löytyy, erilaisuuskin voidaan sallia. Muutoin ei. ”Tunnustamisen politiikassa hyväksytään ja tunnustetaan erityinen yhteisö, mikäli sen katsotaan olevan tähän riittävän arvokas; mikäli se kykenee kantamaan kortensa *yhteiseen* kekkoon. Vain erityisyyteen jäävä rajoittuu siten ulkopuolelle” (Mt., 83, korostus alkuperäisessä).

Läheisneuvonpidoissa *tunnustellaan* mielestäni *tunnustamisen mahdollisuutta*: Jos läheiset kykenevät muotoilemaan hyväksyttävissä olevan ehdotuksen, heidän verkostostaan tulee tunnustettu huolenpitoyhteisö. Jos verkosto ei saa (useammallakaan yrityksellä) aikaan lastensuojelulle hyväksyttävää ehdotusta, lapsen etu turvataan valtakulttuurin keinoin. Tunnustelun ja sopimuksenteon ytimessä on ”lapsen etu”, mutta se puolestaan on hankala määriteltävä. Aina ja kaikkialla pätevät periaatteet ovat kovin yleisiä (mallia ”rakkautta ja rajoja”), täsmällisemmät taas sisältävät valtakulttuurin normeja – usein itsestäänselvyyksinä (”ehjä ydinperhe” tms.). Tarkennusten tiellä ollaan Taylorin tarkoittamassa dominoivan valtakulttuurin dilemmassa, lapsen etua tarkentamatta ollaan tiellä vailla määränpäättä. Läheisneuvonpidoissa lapsen etu määritellään *käytännöllisesti* ja juuri *kyseisestä lasta* koskien. Läheisjoukkueelle kerrotaan viranomaisten huolista ja todetaan mikä ei (enää) käy (koska sitä on jo tuloksettomasti yritetty) tai koska säädökset eivät anna myöten. *Operationalisoidusta normista* voi muodostua se periaate, joka on hyväksyttävissä sekä valta- että vähemmistökuulttuurille.

Kolonialisoinnin muunnos?

Läheisverkoston vetäminen mukaan normalisointiin ja tunnustaminen lapsen huolenpidon yhteisenä tarkoittaa myös tuon *verkoston* normalisointia. Läheisjoukkueen *poikkeavuus* huolenpidon valtavirrasta *hyväksytään* sikäli, kuin löydetään yhteinen maaperä Lapsen Edun merkeissä. Toisin sanoen, läheisjoukkueen erityisyys hyväksytään, jos se pystyy lapsen hyvinvointitekijöitä tukissaan ja kontrolloidessaan *itsesäätelyyn*.

Sekä avoimissa dialogeissa että läheisneuvonpidoissa muodostuu julkisen vallan asiantuntijaverkoston ja yksityisten verkostojen *kytkeytymä*. Tämä kyt-

keytymä saadaan – jos saadaan – aikaan *yhteisen hyvän* merkeissä. Julkinen valta ei jyrää eikä sulauta, vaan *tunnustaa sekä oman neuvottomuutensa että luomuverkoston kumppanuusaseman*. (Avoimien dialogien malli kehittyi nykyiseen muotoonsa juuri siitä havainnosta, että toimimalla potilaiden verkostoista erillisenä – ja perinteiseen tapaan hoidosta selän takana neuvottelevana – asiantuntijakokoonpanona kyseiset tiimit eivät menestyneet; ne ajautuivat umpikujiiin. Ks. Seikkula & Haarakangas 1999.)

Näinkö systeemimaailma nykyään kolonialisoi elämismaailmaa? Se ei välttämättä kiedo asiakkaiden *ylle* ”tihenevien oikeudellisten normien ja byrokraattisten menettelytapojen normalisointi- ja valvontaverkkoja”, vaan *anoo asiakkaita ja heidän yhteisöjään yhteistyöhön, jossa elämismaailman toimijat kutovat omat hyväksyttävät normalisointi- ja valvontaverkkonsa*. Systeemimaailman ja elämismaailman kudelmat saatetaan synkroniaan. Tämä ei ole vain yhdensuuntainen prosessi.

Lapsi ja muut yksilöt

Lasten ääni tahtoo hautautua jopa *lastensuojelussa*, se jää aikuisproblematiikan tarkastelun jalkoihin (Heino ym. 2001). Läheisneuvonpitomallissa lapselle valitaan avustaja, luotettu henkilö (ensisijaisesti läheisten joukosta). Prosessin aikana tämä auttaa lasta orientoitumaan tapahtumiin ja ilmaisemaan toiveensa ja tuntuksensa. Lapsi pyritään muutoinkin saamaan fokukseseen: *hänen* tilanteensa koheneminen on suunnitelmilta edellytetty kokoomapiste. (Jos tähtäimessä olisi ehkä pitkäänkin jatkuneiden aikuispulmien ratkonta, läheisverkosto saattaisi joutua siihen monimutkaisuuden hetteikköön, jossa viranomaiset jo tulivat avuttomiksi.)

Läheisneuvonpitokäytäntö liittyy tekniikoihin, joilla *julkinen valta muodostaa asiantuntijajärjestelmänsä kautta suhdetta lapseen*. Perhe näyttäytyy lapsen läheisverkoston osana, mahdollisesti sen ytimenä, mutta ydinperhettä laajemmassa yhteydessä kuitenkin. Suomenkielinen termi on läheisneuvonpito, ilman perhekonnotaatioita. Englanniksi käytetään termiä Family Group Conferencing, ruotsiksi Familjerådslag, mutta muuallakin maailmalla neuvonpidossa voi olla *keitä tahansa*, jotka asianosaiset (lapsi/nuori ja huoltajat) *kokevat* tueksensa asiaa ratkottaessa. Vaikka muualla tunnutaan painottavan perheiden vahvistamista enemmän kuin Suomessa, verkostolle ei mallissa aseteta normatiivisia kriteereitä (siis luonnehdintoja siitä, millainen lapsen verkoston tulisi olla). Tällaisissa psykososiaalisen työn verkostomenetelmissä korostuvatkin *yksilöllisesti koetut sosiaaliset suhteet* perinteisten siteiden sijasta.

Kivikautiseen maoritraditioon pohjautuva yhteisöllinen ongelmanratkaisutekniikka näyttää vaivatta pysyvän jälkiteollisten yhteiskuntien *yksilöllistymiskehityksen* kyydissä. Se ei ole tekniikkana sidoksissa *mihinkään tiettyyn yhteisömuotoon*. Lapsen hankala tilanne ja sen kohentamisyrietykset on se *teema*, jonka ympärille verkosto kootaan. Verkosto on tässä mielessä *yksilöiden kykeytymä keskeisen kokoavan teeman merkeissä*. Ihmisillä on useita verkostoja yhtä aikaa – ja vain osa toimijoista on kaikissa tai useimmissa niistä.

Lapsi on vähitellen erottunut perheestä julkisen vallan kontaktiosapuolena. Hannele Forsberg (1998, 51) vetää yhteen vaiheita tässä kehityksessä. Patriarkaalisen isäntävallan oloissa valtion rooli oli vähäinen; erillistä lapsuuden kategoriaa ei ollut. Valtiopaternalismin aikaan valtio puuttuu ennen muuta äidin kautta perheeseen sen oman edun nimissä; vanhemman ja lapsen raja alkaa syntyä. Perhelapsuuden ja modernin valtion puitteissa julkinen valta on yhteistyössä perheen (äitien kanssa); perhelapsen henkistä hyvinvointia pyritään edistämään. Viimeisimmässä vaiheessa perhe näyttäytyy yksilösuhteiden verkostona; lapsella on suoria suhteita valtioon asiantuntijoiden avustuksella; lapsuuden kontakteja pyritään laajentamaan. (Tämä on Forsbergin mukaan nostattanut myös vastaliikettä; vanhempien oikeuksia korostetaan reaktiona lasten oikeuksien korostamiselle. Mt., 50. Satkan ja Moilasan mukaan – ks. artikkeli toisaalla tässä kirjassa – lapsipolitiikka ja kriittinen keskustelu lapsen paikasta yhteiskunnassa ovat jääneet 1990-luvulle tullessa perheitä ja järjestelmien talouskuria korostavan aallon alle).

Läheisneuvonpidoissa lapsen tilanne on keskiössä, mutta hänen hyvinvointinsa nähdään verkostosuhteiden yhteydessä. Juuri tuo *samanaikainen yksilön erottuminen ja verkostoyhteyden korostuminen* on yhteistä kaikille sosiaaliin verkostoihin suuntautuville tekniikoille. Ehkäpä niitä voidaan pitää yrityksinä käsitteellistää ja muuntaa tekniikoiksi sellaista hallintaa, sosiaalisen integraation ylläpitämistä, joka ”vanhoilla” (luokkaan, perheeseen ja sukupuoleen liittyvillä) käsitteillä uhkaa käydä tuloksettomaksi.

Kuka tai ketkä ovat asiantuntijoita?

Ne henkilöt, jotka läheisneuvonpidoissa pyydetään mukaan, kutsutaan nimenomaan *antamaan asiantuntemustaan ongelmanratkaisun käyttöön*. Vastaavasti avoimissa dialogeissa läheisiä pyydetään mukaan, jotta voitaisiin moniäänisesti ymmärtää mistä on puhe. Sille positiolle, johon läheisiä pyydetään, ei edes ole nimeä. Kutsutut eivät ole asiakkaita eivätkä potilaita. He eivät ole myöskään konsultteja tai työhönohjaajia, vaikka heiltä ratkaisun avaimia pyydetäänkin. Näyttäisi olevan kehkeytymässä *jonkinlainen uusi asiantuntemuksen muo-*

dostelma. Ekspertiisi ei enää sijoitukaan ammattilaiseen – eikä edes tiimiin. Jos käsiteltäviin pulmiin on löytyäkseen asiantuntevia ratkaisuja, ne löytyvät *ammattilaisia ja maallikoita kytkevien yhteenliittymien voimin*. Näen tässä yhtäläisyyttä siihen *sosiaalisesti jaetun ekspertiisin* muodostumiseen, jota Helga Nowotny, Peter Scott ja Michael Gibbons (2001) korostavat: ihmiset, joihin ratkaisut liittyvät, tulevat mukaan vuorovaikutusprosesseihin tutkimuksen alusta saakka, dialogisissa asetelmissa, ja kuvassa he ovat myös, kun tarkastellaan tulosten vaikutusten piiriä.

Jos (psykososiaalisten) verkostostrategioiden edustama ”kolonialisaatio” toteutuu *kytkeytymällä*, tuo kytkeytymä muuttaa myös *eksperttijärjestelmää*. Humberto Maturana ja Francesco Varela (1980) toteavat, että mikäli järjestelmät ylipäättään kykenevät kytkeytymään, ne alkavat tuottaa toisissaan muutosta (yhteiskehitystä, coevolement). Kolonialisaatio muuttaa siis myös systeemimaailmaa. Jaetun, dialogisen ekspertiisin muotoutuminen voi olla tuota muutosta. Päästessään osalliseksi tai tullessaan vedetyksi mukaan asiantuntijajärjestelmän yrityksiin tuottaa ratkaisuja, ”luomuosapuoli” tulee samalla yhä moninaisemmin säikein kytkeytyksi eksperttijärjestelmän rihmastoihin.

Suojaavat verkostot

”Poliisin kautta tulee ilmoitus murrosikäisestä pojasta, joka on tehnyt rikoksen. Poika asuu sijaisperheessä, mutta aina välillä hän elää toisen vanhempansa ja tämän uuden perheen luona. Molemmat pariskunnat ja poika tulevat ensimmäiseen istuntoon. Kaksi kenttää (=perhe ja suku; TA) murrosikäisen verkostossa kohtaavat toisensa. Ilmenee, että vanhempien välillä on ollut yhteistyövaikeuksia. Kontaktit kouluun ovat olleet vähäiset, ja juuri koulussa pojalla on vaikeuksia. Järjestetään uusi kokous, jossa edellisten lisäksi on myös koulu edustettuna – jälleen uusi kenttä pojan verkostosta (=koulu, työ; TA) pojan verkostosta vedetään mukaan.

Seuraavaan kokoukseen kutsutaan molemmat perheet sekä muita vanhempia, joiden murrosikäiset lapset ovat olleet mukana samassa rikosjengissä. Näin vanhemmat joutuvat tekemisiin toistensa ja lasten kavereiden kanssa, ja pojan verkostossa on päästy neljään kenttään (= myös ystävät, naapurit yms.; TA).

Tällaisen asteittaisen mobilisoinnin tuloksena molemmat vanhempina toimivat pariskunnat pääsevät yhteistyöhön keskenään ja pojan vanhemmat voivat käsitellä eronsa eräänlaisessa lyhytterapiassa. Murrosikäisen elämäntilanteeseen kuuluvien tärkeiden ihmisten suhteita on parannettu ja verkostossa

olevat tärkeät aikuiset voivat olla lähempänä poikaa. Samalla pojan oireet ovat hävinneet.”

Lainaus on viidentoista vuoden takaa. (Klefbeck ym. 1988, 10.) Tukholman lähellä Borkyrkassa toimivan kriisityökeskuksen tiimi oli kehitellyt verkostoterapiamallin yhdysvaltalaisen esikuvien pohjalta ja koulutti paljon myös Suomessa. Katkelmasta käy ilmi, että tekniikoiden sovellusmaasto on kutakuinkin sama kuin läheisneuvonpidoissakin: lasten ja nuorten kriisiytyvät tilanteet.

Verkostoterapioiden taustalla on oletus, että verkostosuhteet ovat tärkeä (ellei tärkein) suojaava tekijä sekä psyykkistä että somaattista murtumista vastaan. Niinpä verkostoa ei ainoastaan kutsuta koolle, vaan sitä pyritään myös ehyttämään. Sosiaalisessa kentässä katsotaan olevan neljä päälohkoa (perhe, eli saman katon alla asuvat, suku, koulu- ja työsuhteet, ystävät ja naapurit yms. Viranomaiset sijoitetaan viimeksi mainittuun lohkoon.) Tuo jaottelu tulee ns. egokeskeisistä verkostokartoista (ks. Wellman 1979). Verkostoterapeuttiset interventiot lähtevät jo karttojen laadinnasta asiakkaan kanssa. Sosiaalisen maailmansa keskipisteeksi hahmottava ”ego” *piirtyy itselleen verkostosuhteensa eläjänä*. Karttojen keskellä on yksilö, sen lohkoille kuvataan toimijoina ja heidän yhteydenpitoaan hänen sosiaaliset suhteensa. Verkostoterapioissa kartat tarjoavat ”minätekniisen” interventiovälineen, joka on samalla sosiaalisten suhteiden diagnosoinnin ja seurannan väline.

Verkostot ja syrjäytymisen ehkäiseminen

Kolmisen vuosikymmentä sitten muotoitui hypoteesi psykososiaalisista puskureista. Sen mukaan mahdollisuus sosiaaliseen tukeen suojaa yksilöä joutumiselta stressiä aiheuttaviin tapahtumiin. (Ks. Seikkula 1994.) Oletus sopi hyvin yhteen 1980-luvulla mm. perheterapiassa ja sosiaalityössä alaa vallanneen suhdeteoreettisen paradigman kanssa. Muotoutui uudenlainen tehtävä ja tekniikkavalikoima. Piti kartoittaa ja mobilisoida verkostoja ja näin elvyttää verkostopuskureita.

Puskurihypoteesissa saattaa olla vinha perä. Kun Matti Kortteinen ja Hannu Tuomikoski joitakin vuosia sitten tutkivat työttömien selviytymistä, he päätyivät aivan muuta kuin verkostoväylää edeten korostamaan keskeisenä tuloksenaan *yhteisöllisten suhteiden merkitystä*. Suuri aineisto osoitti heidän mielestään, että mitä enemmän henkilöillä oli sosiaaliin suhteisiin liittyvää luottamusta, sitä paremmin ja kauemmin he selviytyivät murtumatta henkisesti tai ruumiillisesti. ”Luottamuksen modifioiva vaikutus on voimakkaampi psyykkisten kuin somaattisten oireiden kohdalla, mutta – myös monimuuttuja-analyysin perusteella – kiistaton kummassakin tapauksessa. Näyttää siltä,

että luottamuksellisten – ja tässä tapauksessa yhteisöllisten – ihmissuhteiden olemassaolo suojaa työtöntä sairastumista vastaan: muihin tukeutumalla on mahdollista ylläpitää omaa työkykyä” (Kortteinen & Tuomikoski 1998, 9–10). Tekijät käyttävät vaihtelevasti sanoja yhteisöt, verkostot ja sosiaaliset suhteet, mutta viesti on saman suuntainen kuin 70-luvun ”puskuriklassikoilla”. Kortteinen ja Tuomikoski panivat lisäksi merkille, että sosiaalisten suhteiden laatu on yhteydessä sosioekonomiseen asemaan: verkostot ovat heikoimpia niiden keskuudessa, joilla on matala koulutus ja alhaisin sosiaalinen ja taloudellinen asema; suhteet ovat heillä kovempia, kylmempiä ja etäisempiä. Tuon suuntaisia havaintoja teki Klefbeckin ryhmä Tukholman esikaupungin lähiössä 1980-luvulla. (Klefbeck ym. 1988, 4.)

Juuri ne väestönosat, jotka eniten tarvitsisivat verkostojen suojaa, ovat eniten sitä vailla. Klefbeckin ryhmälle tämä on keskeinen verkostoterapiatyön yhteiskunnallinen motiivi.

Omakohtainen kytkeytyminen

Klefbeck ym. kirjoittavat: ”Viranomaisesta voi tulla *asiakkaan verkoston aktivisti*. Tässä tehtävässään hän tukee asiakasta luomaan yhteyksiä sosiaalisen kenttensä eri osissa oleviin henkilöihin” (ma., 9, korostus lisätty). Verkostoterapeuttia ohjaa näky paremmin toimivasta verkstopuskurista. Toisin kuin perheterapeutit pari vuosikymmentä sitten, verkostoterapeutit *eivät etsi verkostoista altistavia vuorovaikutuspelejä* tai ”pelin konnia”, *vaan voimavaroja*. Verkostoja kartoittaessa etsitään resurssihenkilöitä, ja uusia ratkaisuja heitä yhteen saattamalla. Klefbeckin ym. mukaan sosiaaliset verkostot aktivoituvat kriiseissä: ainakin juoruja kulkee ristiin rastiin. Mutta aktivoituminen ei välttämättä tarkoita, että osapuolet rientävät uhrin apuun. Pitäisi siis saada aikaan sellainen verkosto, joka ryhtyy *tukemaan* vaikeuksissa olevaa jotakuinkin *koordinoitusti*. Niinpä ihmisiä on ”verkostoitava” tai osallistettava.

Osallistaminen on paradoksaalinen pakon ja vapaaehtoisuuden yhdistelmä. Ihmisille on kenties varsin *velvoittavaa*, jos he kuulevat, että joku läheisistä on pulassa ja että pakkokeinot ehkä uhkaavat, jolleivät he tule apuun. Heidät on kuitenkin kutsuttu toimimaan *omasta tahdostaan*, sillä tekeillä on kokonaisuus, jossa heidän odotetaan uhraavan aikaansa ja vaivaansa sekä ratkaisujen etsintään että niiden toteuttamiseen. Puhtaasti pakotettuina he tuskin ryhtyisivät asialle antaumuksellisesti – eikä tuollaiseen pakottamiseen taitaisi olla keinojakaan.

Terapian intensiivisintä osuutta ovat *verkostokokoukset*. Näitä käytetään vain akuuteissa kriiseissä. Verkostokokouksiin osallistuu henkilöitä sekä

luomuverkostosta että viranomaisverkostosta. Terapeutit hyödyntävät ryhmädynaamisia prosesseja saadakseen aikaan osanottajien *henkilökohtaisen kytkeytymisen* asian ratkointaan. Verkostokokouksen katsotaan noudattavan spiraalimaista prosessia, jossa vastakkaisiin mielipiteisiin jakautumisen kautta edetään ratkaisuehdotusten esittämiseen, toivottomuuden tunteisiin, läpimurtoon ja uupumukseen. (Ma., 11.) Verkostoterapeutit ohjaavat tätä kulkua, jopa vastakkainasetteluja provosoiden. He tietävät, että vasta toivottomuuden kokemisen kautta muutkin kuin kriisin silmässä olevat alkavat tuntea, kuinka vaikeasta asiasta on kysymys, ja että masentuessaan he kiinnostuvat *yhteisistä ratkaisuisista*, jotka *itselle uskottavasti* helpottavat tilannetta. Nerokkaiden neuvojen (”lopettakoot juomisen”, ”vaihtakoon kaveripiiriä”) sijaan tulee arkisempia – ja yllättävämpiä – ehdotuksia, ja niistä kiinnostutaan.

Niin kauan kuin koetaan *ulkopuolisuutta*, on ”varaa” heittää nerokkaita neuvoja. Kun on *itse* liemessä, haluaa löytää jotain, joka *uskottavasti* vetää ylös syöveristä, johon on tullut nielaistuksi. Niinpä tapahtuu henkilökohtainen kytkeytymisen asiaan ja muodostuu *itselle* tärkeä verkosto.

Empowerment hallintana: aktivointi itseapuun

Pahin mahdollinen vastaus läheisjoukkueiden suunnalta verkostoaktivistille olisi ”ei vois vähemmän kiinnostaa”, sillä myös *julkisen vallan asiantuntijajärjestelmä on eräänlaisessa uhkatilanteessa*. Ellei se onnistu mobilisoimaan verkostoja, se ajautuu pakkokeinojen äärelle. Ne saattavat olla hyvä ratkaisu yksittäistilanteessa, mutta ovat periaatteessa aina loukkaus liberaalin hallitsemisen vapauslupauksia kohtaan. Sitä paitsi laitossijoitukset ovat kalliimpia kuin avohoitotratkaisut – ja kaikkein edullisimmaksi tulevat luomuverkostojen itsesäätelyyn pohjautuvat ratkaisut. Olisi siis miltei pakko saada aikaan vapaaehtoisesti kytketyt verkosto.

Barbara Cruikshankin (1999) mielestä liberaalin hallinnon tunnuspiirre on itseapu. Jotta julkisen vallan ei tarvitsisi normalisoida kovakouraisesti, se pyrkii edistämään *poikkeavien itsesäätelyä*. Köyhät, väkivaltaiset, lapsiaan laiminlyövät ynnä muut ongelmatapaukset pitäisi saada mukaan empowerment-tyyppisiin ohjelmiin, joissa he *valtaistuivat auttamaan itseään*. (Suomessakin kaikui 1970–1980 -luvuilla iskulauseita: ”Asiakas objektista subjektiksi”, ”sosiaalityön on tehtävä itsensä tarpeettomaksi”, ja nyt kuullaan kaikkialla: ”empowerment, valtaistaminen, voimauttaminen”.)

Cruikshank toteaa, että liberaali hallinto ei pyri yksisuuntaisesti alistamaan vallanalaisia ryhmiä ja yksilöitä, vaan tuottamaan heidät täysivaltaisina kansalaisina. Heidä ei siis pyritä passivoimaan, vaan päinvastoin, aktivoimaan.

Avun tulee olla sellaista, että autettavat eivät tule riippuvaisiksi siitä. Cruikshankin mukaan myös valtaistamisessa toteutuu valtasuhde: itsehallinnaltaan rajoittuneet, täyteen kansalaisuuteen nähden jollakin tapaa vajavaiset, koetaan saada oman asiansa ajajiksi – eli joku tekee jotain toisille, jotta nämä tekisivät jotain itselleen. Huono-osaiset pitäisi saada mukaan ohjelmiin, joissa he valtaistuvat toimintaan tilanteensa kohentamiseksi. Jopa radikaaleimmat kapinaannostattamisohjelmat koettavat saada kohdejoukkonsa ylös apatias-ta. Vallankumouksenkin subjektit pitää *tuottaa*. Valtaistajien on löydettävä passiivisuuden lähteet ja selvittävä apatian rakenne. Jotta kohteet voidaan aktivoida, ne on tunnettava. Cruikshank (1999, 74–76) toteaaakin, että yhteiskuntatieteet osoittavat kansalaisuuden vajavuuksia, passiivisuuden perustoja ja valtaistusohjelmien kohteita sekä operationalisoivat ”voimauttamisen” tekniikoita ja strategioita.

Jytte Faureholm (2002) kutsuu läheisneuvonpitoja perhetyön demokratisoinniksi. Cruikshank (mt., 2–3, 48) toteaa, että hallinnan kansanvaltaisimmatkin muodot sisältävät valtasuhteita, jotka ovat *sekä vapaaehtoisia että pakottavia*. Jotta demokraattinen hallinto ylipäätään toimisi, kansalaiset on tuotettava aktiivisina kansalaisina.

Siirtolaisten integrointi ja ”normaalit verkostot”

Klefbeck pani kollegoineen 1980-luvun alussa merkille, että Botkyrkan kunnan siirtolaiset, työn perässä muuttanut väki oli yhtäältä työväenluokkaisena tottunut kollektiiviseen ongelmanratkaisuun, mutta oli toisaalta uudessa ympäristössä vailla tärkeitä suhteitaan. Kriisikeskuksen tiimi sai paljon lastensuojeluun liittyviä tehtäviä. He kirjoittivat: ”Tutkiessamme lastensuojelutapausten sosiaalisia verkostoja havaitsimme huostaanotettujen lasten taustalla pääsääntöisesti ’vajaan sosiaalisen verkoston’. Monissa tutkimuksissa on todettu vahva yhteys vajaan verkoston sekä psyykkisten, sosiaalisten ja ruumiillisten ongelmien tai sairauksien välillä. Monet tutkimukset osoittavat myös, miten kerrostalolähiöt luovat tai ylläpitävät heikkoa ihmishuhdeverkostoa”. (Klefbeck ym. 1988, 4; tiimi luettelee lähteissään kyseisiä tutkimuksia.) On siis muodostunut kohde-alue ja tehtävä: ”vajaat verkostot” ja niiden täydentäminen. Tämä liittyy suurempaan kokonaisuuteen, *ruotsalaisen työvoimapolitiikan osana muotoutuneen integraatio-ongelman ratkointaan uusurbaaneissa oloissa*. Klefbeckin ryhmä toteaa (ma., 10), että verkostoterapiassa työryhmällä täytyy ehdottomasti olla monipuolinen terapeutin kompetenssi. Verkostoterapia alkaa hahmottua erikoistuneena integrointityönä, joka pohjautuu *asiantuntijatiitoon*.

Psykososiaalinen puskurihypoteesi tarkoitti *positiiviseksi ohjelmaksi* käännettynä pyrkimystä *normaalistaa poikkeavat verkostot*. Ei puhuttu ainoastaan syrjäytymiseen ehkä yhteydessä olevista verkostoista, vaan määriteltiin myös kääntöpuoli, terve verkosto; ei siis vain huonoa puskuria, vaan myös hyvä puskuri. Klefbeckin ryhmä totesi: ”Tutkimusten pohjalla voidaan kuvata verkosto, jonka avulla ihminen selviytyy kriiseistä ja vastoinikäymisistä, pysyy terveempänä ja elää pidempään! Tällainen yhden ihmisen tarvitsema verkosto koostuu noin 25 henkilöstä, joista useimpia voi luonnehtia hänelle tärkeiksi ihmisiksi ja joista hän myös pitää ainakin jollakin tavalla. Hän tapaa verkostonsa ihmisiä säännöllisesti tai ainakin pitää heihin yhteyttä. Niin henkinen kuin konkreettinenkin tuki on molemminpuolista; tukea saava myös itse auttaa ja tukee. Näiden keskeisten henkilöiden joukossa tulee olla perheenjäseniä, sukulaisia, työtovereita, tuttavii, naapureita ja ystäviä. Jokaisessa ryhmittymässä kuten esimerkiksi työpaikalla tulee useimpien tuntea toisensa, eri ryhmittymien välinen kontakti on hatarampi. Läheisten henkilöiden lisäksi tulee olla etäisempiä ihmissuhteita. Ne eivät ole läheisessä yhteydessä varsinaiseen verkostoon, joita henkilö tapaa harvemmin. (Ma., 5).”

Kun sosiaalisista verkostoista innostuttiin Manner-Euroopassa 1980-luvulla, Risto Eräsaari havaitsi, että suhteiden, yhteyksien ja vuorovaikutuksen edistämistä alettiin pitää neutraalina toimintana. Hän pani merkille, että kohdealue laajeni: oltiin valmiita etenemään alueille, joilla sosiaalivaltio ei ole aiemmin ollut. Hän arveli, että ”poliittisesti naiivi verkostojattelu karttaa kriittistä yhteiskunta-analyysia, ja muuttuu pakkopaidaksi, jos se kehittyy puheesta käytännöksi”. (Eräsaari 1987, 89–90, 94.) Kovin laajaa käytäntöä verkostostrategioista ei kuitenkaan tullut. Suomessa syöksyttiin uusien aluevaltausten sijasta tiukemmin entisiin asemiin: lama ja hyvinvointivaltion höylääminen saivat palvelujärjestelmän ammattilaiset tarrautumaan perinteisiin menetelmiinsä ja turvaamaan reviiirejään.

Asemiin kaivautuminen ei kuitenkaan auttanut ratkomaan monimutkaisia tilanteita. Kiinnostus verkostomaisiin strategioihin on maassamme taas kasvussa. Verkostoterapioiden aktiivisin kausi näyttää olevan ohi, mutta avoimiin dialogeihin, läheisneuvonpitoihin ja ennakointidialogeihin kohdistuu mielenkiintoa. Vaikka viimeksi mainitut ovat varovaisempia sosiaalisten suhteiden säätelyssä, myös ne *edesauttavat uudenlaisten kytkentöjen muodostumista julkisen vallan asiantuntijajärjestelmien ja elämismaailman välille*. Yhtäällä ovat lupaavat, mutta ”vaaralliset”, privaatin portteja julkiselle vallalle raottelevat verkostokeskeiset strategiat, toisaalla syrjäytymiseen nähden hampaattomat, mutta reviiirillään turvallisemmin pysyvät vanhat käytännöt. Tässäkö ovat vaihtoehdot?

Tarttuvia tunteita

Sosiaalityöntekijä kutsuu minut ja työparini Esa Erikssonin ”verkostokonsultteiksi” istuntoon, jossa koetaan hakea selkeyttä viranomaisten toimintaan erään perheen asioissa. Paikalle on kutsuttu ne viranomaiset, jotka ovat kytkeytyneet perheen asioihin. Heitä on lähes kymmenen. Perhe ei ole paikalla. Kokoontumiselle on heidän siunauksensa. Vain muutamat ovat tavanneet kaikkia perheen jäseniä (miestä ja vaimoa, tytärtä ja poikaa). Useimmat ovat erikoistuneita työntekijöitä, joilla on kullakin kontakti ”omaan” perheenjäsenensä. Perheenjäsenet asioivat sangen usealla taholla ja usein. Molemmilla aikuisilla on oma terapiansa, vaimolla kaksikin tuollaista suhdetta; miehellä myös säännöllinen asiointisuhde päihdehuoltoon. Tytär käy omissa itsenäistymistä tukevissa istunnoissaan; kouluakin hän käy. Pojan kontaktit psykososiaalisiin palveluihin ovat koulun ja oppilashuollon kautta. Rahallista apua, mm. hoitojen korvauksia, tulee sosiaalityöntekijän kautta, ja sosiaalityöntekijä tekee myös ”aineettomampaa” perhetyötä. Me Esan kanssa tiedämme ainoastaan, että kutsuja, sosiaalityöntekijä, on huolissaan siitä, että asiat polkevat paikallaan tai oikeastaan taantuvat tasatahtiin ja että muissakin osissa viranomaisverkostoa ollaan tyytymättömiä asioiden tilaan. Keskinäistä syytelyäkin on. Tilanne on jatkunut samankaltaisena vuosia.

Otamme istunnon vetääksemme. Sovimme osanottajien kanssa säännöt: puhuminen ja kuuntelu erotetaan; kukin saa ajatella ääneen rauhassa toisten pohtiessa vaikutelmia kuulemastaan; kommentteja ei esitetä, kullekin tulee vuoro; konsultit esittävät kaikille samat kolme kysymystä, he eivät esitä lainkaan ehdotuksia tai määritelmiä. Jo ensimmäinen kysymys on yllättävä: 1) ”Mitä tapahtuisi, jos et tekisi mitään; kuka tai ketkä reagoivat ja miten?” Kukin pohtii vuorollaan toisten kuunnellessa. Ammatillaiset näyttävät kiinnostuneilta toistensa ”arvauksista”. Vaikka ammatillisilla on huomattavaakin asiantuntemusta, tulevaisuuden ennakkoinnissa he ovat yhdenvertaisia: kukaan ei voi täydellä varmuudella sanoa, että tapahtuu juuri niin kuin hän määrittää. Käy ilmi (kuten on käynyt vastaavanlaisissa tilanteissa lähes toistuvasti), että juuri kukaan ammatillisista ei tiedä juuri mitään asiakkaiden ”luomuverkostoista” ja että he kiinnostuvat kovin, jos omaisia, läheisiä, uskottuja tai tuttavia alkaa ilmaantua ennakoiteihin. Toinen ja kolmas kysymys esitetään kullekin peräkkäisinä: 2) ”Mitä voisit tehdä tueksi – siis sopivasti toisin kuin tähän asti? 3) Mitä tapahtuu, jos teet sen; kuka tai ketkä reagoivat ja miten?” Kukaan rohkaistaan siis puhumaan vain itsestään – ja toisista vain sikäli, kuin he liittyvät omiin tekoihin. Ammatillaiset kuuntelevat jopa ällistyneinä toistensa ennakoiteja tekojensa seurauksista. Kun yksi ennakoi, että ”äiti romahtaisi, koska kukaan, varsinkaan tytär ei tee perheessä mitään”, tyttären kanssa työskentelevä joutuu puremaan kieltään, koska ei saa kommentoida. Kun hänen

vuoronsa tulee, hän ennakoii: ”tytär romahtaisi, koska kukaan muu, varsinkaan äiti, ei tee perheessä mitään”.

Lopuksi tehdään yhteenveto ilman minkäänlaista yleiskatsausta. Kysymme ainoastaan: kuka tekee mitä kenen kanssa seuraavaksi. Kuten usein ennenkin, aktiivinen viranomaisverkosto supistuu, huomattava osa jättäytyy rauhassa taka-alalle.

Tässä verkosto on tekojen ennakoituista seurauksista muodostuva toimijoiden konfiguraatio. Verkostokäsitemme on lähempänä Norbert Elias (1970, 128–133) tapaa käsittää toimintojen kuvioituminen aiottujen ja aikomattomien seurausten tuloksena kuin egokeskeisiä lohkokarttoja. Verkosto on meille ennen muuta kognitiivinen käsite, paremman puutteessa. Kuvatussa työskentelyotteessa ei ole tarpeen kutsua toimijoiden kokoonpanoa verkostoksi tai saada se mieltämään itsensä sellaiseksi. (Sama koskee menetelmää, jota kuvaan viimeiseksi). Menetelmien kehittälyvaiheessa toimimme itse niiden toteuttajina. Nyttemmin istuntoja vetävät muut. (Ks. Arnkil ym. 2000.)

Kuvattu asetelma alleviivaa moninäkökulmaisuuutta: kullakin on (vain) näkökulmansa; kukaan ei voi omistaa kokonaisuutta; omaa käsitystä voi monipuolistaa antamalla toisten puheesta saatavien vaikutelmien kaikua ”sisäisissä dialogeissa”. Konsulttien ote on sangen määrätietoinen: verkostosuhteita ei pyritä säätelemään, mutta dialogin kulku (puhumisen ja kuuntelun erottelu sekä puheen teemoittelu kysymysten avulla) pidetään konsulttien hallinnassa.

Ennakointidialogeissa ei pyritä yhteiseen ongelmanmäärittelykseen. Oletamme, että yhteistä ongelmaa ei ole. Kullakin on omansa – ja ne ovat yhteydessä toisiinsa, kytköksissä. ”Kommentointikiellolla” sekä sillä, että kutakin rohkaistaan puhumaan vain omista teoistaan ja ennakoineistaan, pyritään ehkäisemään ”objektiivisen” tilannemäärittelyksen tavoittelua. Koska subjektille lienee mahdotonta olla objektiivinen, otollisempaa olisi havaita *näkökulmaisuuksiensa* ja kiinnostua siitä sekä toisten näkökulmaisuuksista. Näkökulmat eivät ole noin vain valittavissa: ”Sosiaalinen tila nielaisee minut kuin pisteen. Mutta tämä piste on *näkökulma*. Se on lähtökohta sosiaaliseen tilaan sijoittuvasta pisteestä luodulle katseelle, *perspektiiville*, jonka muodon ja sisällön määrää se objektiivinen asema, josta se avautuu.” (Bourdieu, 1998, 24, korostus alkuperäisessä.) Edellä kuvatuissa istunnoissa ammatillaisia ei yritetä houkutella *ulos* näkökulmaisuuksistaan vaan *näkökulmien dialogiin – myös ”päin sisällä”*.

Verkostokonsulttipari tarjoutuu dialogin mahdollistajaksi (fasilisoijaksi) – ja toteuttaa tehtävänsä sangen strukturoidusti. ”Moniongelmaisuuksien” ympärille muodostuvat (avopalveluiden) viranomaisverkostot näyttävät näet olevan varsin huonoja tuottamaan keskinäistä *koordinaatiota*. Kenel-

läkään ei ole itsestään selvää koordinoivaa positiota. Jokaisella on omat linjaorganisaationsa ositetussa järjestelmässä. Menetelmän strukturoitunut ”kurinalaisuus” liittyy pyrkimykseen *ehkäistä käsiteltävän vuorovaikutuksen toistuminen viranomaisten toiminnassa*. Psykososiaalisen työn ammattilaiset orientoituvat keskeisiltä osin *samastumalla emotionaalisesti* kohtaamiensa asiakkaiden tunteisiin. (Ks. lähemmin Arnkil & Eriksson, 1995, 124–153.) Tunteet tarttuvat, ja juuri siksi ihmisillä on mahdollisuus ymmärtää toisia. Tämä tärkeä ammatillisen ymmärryksen lähde on samalla se väylä, jota pitkin ammattilaisten toiminta samankaltaistuu asiakkaiden toiminnan kanssa (ja tietenkin myös toisin päin).

Ennakointidialogeja käytetään tilanteissa, joissa ammattilaisten vuorovaikutuskuviot ovat juuttuneet toistuviin kehiin – ja siksi noiden kuvioiden toistuminen vielä dialogissakin pyritään salpaamaan verkostokonsulttien työskentelyllä. Kukin asiantuntija voi toimia oppikirjamääritelmiensä mukaan oikein, mutta lisää ”oikein” toimimista uhkaa johtaa pattitilanteisiin ja asiakkaiden tilanteen heikkenemiseen. Jos piti *avartaa* asiakkaiden toimintavaruutta, sitä tultiinkin *kaventaneeksi*.

Uusavuton asiantuntijajärjestelmä

Modernin asiantuntijajärjestelmän ihanteena on henkilökohtaisista ailahteluista vapaa asiantuntijuus, joka tuottaa samoja luotettavia tilanearvioita, ratkaisusuunnitelmia ja ennusteita, olipa niiden tekijänä kuka tahansa pätevä henkilö. Ekspertit ovat siis vaihdettavissa kuin koneen osat. Myös asiakkaat irrotettavissa: heidät on määrä saada kuntoon pätevän hoidon tai neuvonnan piirissä, josta heidät voidaan ”kunnostettuina” palauttaa sosiaalisiin suhteisiinsa. Tämän ideaalin ytimessä on *vaihdettavan ekspertin ja elämänsuhteistaan mentaalisesti (tarvittaessa fyysisestikin) irrotetun kansalaisen kohtaaminen*. Tuollaisella ekspertiisillä on kiistattomat voittonsa. Ehkä sujuvimmillaan se on siellä, missä vastukset ovat pienimpiä ja pulmat selvärajaisia. ”Moniongelmaisten” sekä ”apuun motivoitumattomien” alakulttuurien parissa se on kutakuinkin neuvoton.

Uudistermi moniongelmaisuus ilmaantui ammattilaisten kielenkäyttöön 1970-luvulla. Se tuli lähinnä kertoneeksi, että ekspertit eivät tienneet mitä tehdä. (Nimitys on sitä paitsi sangen leimaava.) Moniongelmaiseksi määrittyminen tapahtuu suodatusprosessissa, jossa yksi ”omaan vajavuusalueeseen” orientoituva spesialisti toisensa jälkeen tulee neuvottomaksi. Erikoistuneessa järjestelmässä moniongelmaisuus merkitsee väistämättä ”moniasiakkuutta”. Evan Imber-Black (1988) kehottaakin kääntämään katseen siihen *järjestel-*

mään, joka tulee avuttomaksi. Näköalat siitä, että neuvottomuudesta päästäisiin *erikoistumalla lisää*, eli osittamalla elämäntilanne vielä pienempiin vajavuussiiuihin, alkavat menettää vakuuttavuuttaan. Niinpä ne ammattilaiset, jotka eivät (työnjaollisen asemansa vuoksi) pääse eroon moniongelmaisuudesta, kiinnostuvat mm. verkostostrategioista.

Kontrollin(kaan) ulkopuolelle ei pääse

Psykososiaalisessa työssä *kontaktit* ovat erityisen keskeisiä. Niitä on syytä varjella. Kevin Stenson (1997, 179) toteaa, että sosiaalityöntekijän ja asiakkaan suhde saattaa olla hauras, joten ”keskeisen hierarkkisen valvontatehtävän toteuttamiseksi asiakkaaseen täytyy luoda kontakti ja pitää yllä yhteistyöhalukkuutta”. (Tuossa hauraassa kontaktissa sitten uitetaan taitavasti sisään ”kasvattavaa diskurssia”, jos otollinen tilaisuus ilmenee.) Sosiaalityöntekijät eivät kuitenkaan ole ainoita, joilla on valvontatehtäviä. Itse asiassa sellaista ”*ulkopuolta*”, jossa psykososiaalisen työn tekijällä ei olisi lainkaan kontrolloitehtäviä, ei liene laisinkaan tarjolla. Kaikki sosiaaliset suhteet sisältävät sosiaalisen kontrollin elementtejä (Ks. Cruikshank 1999, 60.) Sitä paitsi, *kaikki* psykososiaalisen työn tekijät ovat lastensuojelulain mukaisen ilmoitusvelvollisuuden – ja siis tarkkailuvelvoitteen – alaisia. Kuitenkaan ei ole harvinaista, että työntekijät haaveilevat ”puhtaan tuen” mahdollisuudesta. Tämän edellytyksenä joudutaan toivomaan, että *joku muu* hoitaa kontrolloitehtävät.

Kontrolloitehtävien delegointi toisille ja yritykset erottaa tuki kontrollista tuottavat ”kontrollin Musta Pekka -pelejä” (ks. Arnkil & Eriksson 1996). Asiakkaat joutuvat hämmentäviin kontakteihin, joihin liittyy salailua (työntekijä ei kerro omista pyrkimyksistään tai sitäkään, että on puhunut huolistaan toisille), arvailua (näkykö tuo salailu) ja vastuun pallottelua (minulle tukitehtävät, muille kontrollointi). Tuollaisissa peleissä *asiakkaat syrjäytyvät palvelujärjestelmän sisällä – asiakkuuden pitkille kiertoradoille*. Siinä voi käydä hauraimmille huonosti.

Koordinaatiopisteeski moniääninen kuva lähitulevaisesta

Verkostokonsulttipari saa kutsun tulla ”fasilisoimaan” dialogia. Paikalle on kutsuttu perhe ja perheen mukaansa haluavat läheiset sekä ne viranomaiset, jotka ovat kytkeytyneet pulman käsittelyyn. Kysymyksessä on tapaus, jossa lapsiin liittyvä kasvava huolta ja viranomaisten toiminta on junnannut pitkään vailla

tuloksellista koordinaatiota. Konsultit sopivat osanottajien kanssa säännöt: puhuminen ja kuuntelu erotetaan; kukin saa ajatella ääneen rauhassa; aloitetaan perhepöytäkunnasta; konsultit esittävät kaikille lyhyen sarjan kysymyksiä, joiden lähtökohtana on, että eläydytään hyvään lähitulevaisuuteen.

Kaikki ovat kuuloetäisyydellä toisistaan. Perhepöytäkunnassa istuville (”luomuverkostolle”) esitetään yhdelle kerrallaan kysymys: 1) ”Vuosi on kulunut, asiat ovat lapsen kannalta aika hyvin; kuinka ne ovat sinun näkökulmastasi; mikä sinua erityisesti ilahduttaa?” Toinen kysymys kuuluu: 2) ”Mitä teit tuon hyvän kehityksen tueksi ja mistä/keiltä sait tukea – ja millaista?” Kolmanneksi kysytään (edelleen kultakin erikseen): 3) ”Mistä olit huolissasi ’silloin vuosi sitten’ (joka on itse asiassa haastattelun nykyhetki), ja mikä sai huolesi vähenemään?” Kun perhe/luomu -pöytäkunnan reflektiot on kuultu (ja kirjattu esim. seinätaululle kaikkien nähtäväksi, viranomaiset haastatellaan yksi kerrallaan kysymällä: 1) ”Kuulit, että lapsen ja perheen tilanne on aika hyvä; mitä teit tuon hyvän kehityksen tukemiseksi ja mistä itse sait tukea/millaista” sekä 2) ”Mistä olit huolissasi ’silloin vuosi sitten’ ja mikä sai huolesi vähenemään”. Jälleen kirjaukset fläpille. Lopuksi käydään yhteen vetävä keskustelu, jossa tarkastellaan keskustelussa esiintyneitä teemoja, kysytään voiko kukin voi olla hahmottuneella tavalla mukana kokonaisuudessa ja pyydetään päättämään kuka tekee mitä seuraavaksi kenen kanssa.

Kutakin siis rohkaistaan puhumaan (vain) omasta näkökulmastaan. Ongelmia ei lainkaan määritellä, ainoastaan kunkin perheenjäsenen ja läheisen kuvaa tyydyttävämmästä tulevaisuudesta sekä tähän johtavista teoista – ja kunkin subjektiivisista huolista ja sitä huojentavista teoista. Kuvaa hyvästä tulevaisuudesta kysytään vain perheenjäseniltä ja heidän luomujoukkueeltaan. Hyvän elämän määrittelyhän ei ole viranomaisten tehtävä, ellei haluta palata ”strategisen kommunikaatioon” (eli puheeseen, jossa toisia välineellistetään omien pyrkimysten instrumenteiksi). (Ks. Arnkil ym. 2000.)

Vajavuuksien poistamiseen orientoituvassa järjestelmässä kullakin ammattilaisella on oma vajavuusalue poistettavanaan. Kansalaiset näyttäytyvät pikemminkin *ongelmien valossa* kuin elämänsä eläjinä, suhteissaan. Tulevaisuuden muistelut ovat yrityksiä siirtää koordinoinnin kokoomapiste ammattilaisjärjestelmästä elämismaailmaan. Kaikkia puhutellaan yksilöinä (lapsiakin). Minkäänlaista ”perheen ääntä” ei tavoitella. (Kuka sen ilmaisisekaan?) ”Verkosto” esiintyy vain toiminnallisena konfiguraationa: tekojen risteytyminen ja keskinäisen tuen limittyvät keinot. Lopun yhteenvedossa pyritään täsmen-tämään vain koordinaation seuraava askel: kuka, mitä, kenen kanssa.

Kuvatuissa kahdessa ennakoitdialogien tekniikassa, viranomaisdialogeissa ja tulevaisuuden muisteluissa, painotus on *ammattilaisten koordinaation* löytämisessä. Luomuverkoston koollekutsuntaan ei panosteta siten kuin muissa

edellä kuvatuissa menetelmissä. Sen verran ”luomua” kuitenkin tarvitaan, että koordinaation perusta löydetään elämismaailmasta.

Kritiikki ilman kuvitelmaa ulkopuolisuudesta?

Kuvaamani verkostotekniikat ovat kehitelmiä, joissa neuvottomaksi tullut viranomaisjärjestelmä kiinnostuu sekä keskinäisestä koordinaatioistaan että luomuverkoston resursseista. Ero asiantuntijakeskeiseen, sektoroituneeseen, ja vajavuuskeskeiseen työhön on huomattava. Ekspertiisi muotoutuu ammattilaisten ja maallikoiden yhdistelmänä, sektorirajat pyritään ylittämään ja huomio suunnataan voimavaroihin ja keskinäiseen tukeen. Tulokset ovat lupaavia. Noissa tekniikoissa kuitenkin myös muotoillaan uudelleen julkisen vallan ja privaatin suhteita. Verkostomenetelmät sopivat hyvin liberaaliin hallinnon epäsuoriin tekniikoihin. Verkostot saadaan mukaan normalisoimaan jäseniään. Luomuverkostoja ei alisteta, ne aktivoidaan itseapuun. Onko tuo kaikki uudenlaista elämismaailman kolonialisointia?

Scott Lash kysyi vuonna 1994 ”refleksiivistä modernia” ja sen asiantuntijajärjestelmiä pohtiessaan, *valloittavatko asiantuntijajärjestelmät yhä uusia elämismaailman alueita*. Hän ei saanut aikaan selvää vastausta. (Suomenkielinen teos 1996, 194.) Vuonna 2002 hän *muotoilee perusteellisesti uudelleen koko kysymyksen*. Hän luopuu asiantuntijajärjestelmä/elämismaailma -dikotomiasta ja arvostelee Habermasia ”transsendentalismista”: Habermasille elämismaailma ja sen ideaalinen puhetilanne on se tuonpuoleinen, se universaali, josta käsin (ikään kuin ulkopuolelta) voidaan arvioida sitä, mikä jää ideaaliin nähden vajaaksi. Lashin mukaan *ulkopuolta ei lopulta ole lainkaan tarjolla*. Hän peräänkuuluttaa kritiikkiä, joka tulee toimeen *ilman* kuvitelmaa ulkopuolisuudesta. (Lash 2002, 6.)

Jos elämismaailma on ajateltava uudestaan, miten käy systeemimaailmaa koskevien ajatusten? Heikki Lehtonen argumentoi 1980-luvulla, että nykyaikaista (palkkatyöläis-)perhettä *ei ole* ilman sen hyvinvointivaltiollisia tukirakenteita – ja niihin liittyvät myös perhettä toimintakykyisenä pitävät normalisointikäytännöt. (Lehtonen 1984.) Mihin siis sijoittuu perhe, elämismaailmaan vai systeemiin? Perhe saadaan pidettyä elämismaailman piirissä ainoastaan, jos se puhdistetaan ideaalisesti tukirakenteistaan. Tuollaista perhettä ei kuitenkaan ole. *Yksilökään* ei oikein sijoitu selvärajaisesti elämismaailmaan. Jos (markkinoiden ohella) hyvinvointivaltio palveluineen kohtaa kansalaiset yksilöinä ja hyvinvointipalvelut vieläpä yrittävät tukea heitä ”itsenäiseen elämään”, järjestelmät eivät ainoastaan kohtaa yksilöllistymistä vaan *aikaansaavat ja kiihdyttävät sitä*.

Cruikshankin (1999, 61) mielestä *valtion ja kansalaisyhteiskunnan vastakkainasettelu johtaa harhaan, sillä kansalaiset tuotetaan*. Sosiaalisten suhteiden alue tarjoaa toimintamahdollisuuksia, hallinnon kentän. Kansalaisten subjektiviteetti on *sekä hallinnonin kohde että sen tulos*.

Palvelujärjestelmät näemmä kohtaavat pulmana sitä yksilöllistymiskehitystä, jota ovat itsekin tuottamassa. Näihin aikoihin saakka sosiaalisille verkostoille ole tarvittu edes nimeä. Lapsiin liittyvissä kysymyksissä riitti kun toimittiin perheiden kautta, ensin äitien, sitten hieman isien, ja vihdoin yhä enemmän lasten kautta – mutta siinäpä alkoi perhe ”hajota” silmien edessä. Yhdyskuntatyötäkin yritettiin, mutta yhteisöt eivät suostuneet pysymään agraarisina tai varhaisteollisina. Nyt kiinnostutaan ”sosiaalisista verkostoista”. Käsite on monitulkintainen. John Barnes, englantilainen yhteiskuntatieteilijä, joka keksi jo 1950-luvulla tutkia norjalaisen kalastajayhteisön sosiaalisia siteitä *verkostosuhteina*, ei ennustanut käsitteelle pitkää ikää: ”Se kuulostaa nokkelalta muutaman vuoden ajan, mutta tarkoittaa mitä kenellekin, kuten monet muut trendikkäät termit, ja jää käytöstä kun muodit vaihtuvat”. (Barnes, 1972, 1.) Andrew Barry (2001, 87) toteaa, että ”verkostot” eivät niinkään heijasta sosiaalista, poliittista tai teknologista todellisuutta; ne tarjoavat *kaavion, jonka pohjalta todellisuutta voi muokata toisenlaiseksi ja kuvitella toisin*. (Korostus lisätty.)

Tutkimuksellekaan ei tässä mallissa ole tarjolla ulkopuolisuutta. Cruikshank (mt., 40) toteaa Foucault’hon viitaten, että subjektivointi ja ”sosiaalisen” mastoon meneminen edellyttää tuon maaston tuntemusta. Yhteiskuntatieteet osoittavat kohteita ja operationalisoivat ohjelmia. Barryn (2001, 88) mukaan yhteiskuntatieteet ovat ”epäpuhtaita”; ne osallistuvat hallintaan muodostamalla objekteja, jotka ovat tutkittavissa. Sosiologinen verkostotutkimuksen traditio juontuu 1800-luvun teollistumis- ja kaupungistumiskehityksen tarkastelusta, ihmisten välisten uudenlaisten yhteyksien tutkimisesta. Se on tarjonnut käsitteellistystä suhteille, jotka eivät tyydyttävästi avaudu perinteisemmällä integraatiota kuvaavilla käsitteillä. (Ks. Castrén 2001.)

Bruno Latour (1996) toteaa, että *verkostoja tarkasteltaessa ulkopuolisuus -erottelu menettää merkitystään*. Verkostot ovat pelkkää rajaa. Mielekästä onkin kysyä vain, *onko elementtien välillä yhteys vai ei*. (Myös lähellä/kaukana ja suuri/pieni -erottelut menettävät merkitystään verkostojen yhteydessä.) Verkostometaforaassa tarkastellaan, miten ilmiö muuttuu huonosti yhdistyneestä vahvasiteiseksi ja takaisin.

Mikäli syrjäytyviä ei jätetä syrjäytymään rauhassa, tullaan jollakin tavoin *kytkettyneeksi* heihin. Jos puhdasta ulkopuolisuutta ei ole, olisiko kysyttävä itseltään: *millaisia asiantuntijajärjestelmien kytkentöjä yksityiselämän integraatiomuotoihin olen tutkijanalkehittäjä aikaansaamassa ja millaisin*

mahdollisin seurauksin? Tällaista olisi kriittisyys ilman kuvitelmaa ulkopuolisuudesta?

Kuten edellä verkostojen *mobilisointia* koskevissa pohdinnoissa kävi ilmi, verkostot eivät uinu ottajansa odottamassa. Ne täytyy siis jollakin tavoin *tuottaa toimijoiksi*. Tämä tapahtuu kytkeytymällä. Kytkennoissä muuttuvat molemmat – kaikki – osapuolet. (Siksi luomuverkostoihin kytkeytyminen ei ole vain yhdensuuntaista kolonialisointia.) *Verkostoterapioissa* kytkennät luomuverkostoihin ovat sangen vahvoja ja monikanavaisia. ”Verkostoaktivisti” ottaa tuottaakseen verkostot verkostoina; laatii verkostokarttoja (ja tulee tuotaneeksi asiakkaat heille itselleen verkostoissa eläjinä), diagnosoi verkoston lohkojen kokoonpanoja ja saattaa niitä yhteyksiin. (Kaisu Naapilan, 1996, termi luomuverkostot on osuva; luomuhan on viljeltyä.) *Avoimissa dialogeissa* on vuoropuheluissa muodostettava ymmärrys. Verkostopuskureiden diagnosointi ei ole tarpeen eikä myöskään verkoston lohkojen välisten yhteyksien kutominen. Ne, joita kriisi koskettaa, pyydetään mukaan. *Läheisneuvonpidoissa* luomuverkostoja kutsutaan aktiivisesti koolle ja ne vedetään neuvottelukumppaniksi ja edelleen sosiaalisen kontrollin toteuttajaksi, mutta muutoin niihin kytkeydytään löyhästi ja harvasta kohtaa. Verkostot saavat organisoitua miten vain, kunhan lapsen tilanne kohenee. *Ennakointidialogeissa* kytkeytyneisyys luomuverkostoihin on vielä väljempi, tietoisestikin varovainen ja harvakanavainen.

Cruikshank (1999, 2) toteaa, että *takuuta vaarattomuudesta* ei voi antaa sellaisessakaan tapauksessa, että pyrkimykset ovat mitä vilpittömimmät tai jopa radikaalit. Hän muistuttaa myös Foucault’n huomautuksesta, että demokratiakin on vaarallista.

Kirjallisuus

- Arnkil, Tom E. & Eriksson, E. (1995)* Mukaan meneminen ja toisin toimiminen. Nuorisopoliklinikka verkostoissaan. Saarijärvi: Stakes, Tutkimuksia 51.
- Arnkil, Tom E. & Eriksson, E. (1996)* Kenelle jää kontrollin Musta Pekka -kortti? Sosiaalitoimisto verkostoissaan. Jyväskylä: Stakes, Tutkimuksia 63.
- Arnkil, Tom E. & Eriksson, Esa & Arnkil, Robert (2000)* Palveluiden dialoginen kehittäminen kunnissa. Sektorikeskeisyydestä ja projektien kaaoksesta joustavaan verkostointiin. Jyväskylä: Stakes, Raportteja 253.
- Arnkil, Tom E. & Seikkula, Jaakko & Eriksson, Esa (2001)* Avoimet dialogit ja ennakointidialogit. Sosiaaliset verkostot psykososiaalisessa työssä. Yhteiskuntapolitiikka (2), 97–110.
- Barnes, John, A. (1972)* Social Networks, Reading, MA: Addison-Wesley.

- Barry, Andrew* (2001) *Political Machines. Governing a Technological Society*. London & New York: The Athlone Press.
- Bourdieu, Pierre* (1998) Järjen käytännöllisyys. Toiminnan teorian lähtökohtia. Tampere: Vastapaino.
- Castrén, Anna-Maija* (2001) Perhe ja työ Helsingissä ja Pietarissa. Elämänpiirit ja yhteiskunta opettajien sosiaalisissa verkostoissa. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Cruikshank, Barbara* (1999) *The Will to Empower. Democratic Citizens and Other Subjects*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Elias, Norbert* (1970) *What is Sociology*. New York: Columbia University Press
- Eräsaari, Risto* (1987) Sosiaalivaltio ja sosiaaliset verkostot. *Tiede & Edistys* (2), 87–95.
- Faureholm, Jytte* (2002) Familjerådslagning – empowerment i den offentlige sociale sektor? Teoksessa Jytte Faureholm & Karen Pedersen (toim.) *Demokratisering af det sociale arbejde med familier. Rapport fra nordisk konferens om familjerådslagning 15.–16. marts 2002 i København*. København. Projekt Familjerådslagning i Danmark, 23–32.
- Forsberg, Hannele* (1998) Perheen ja lapsen tähden. Etnografia kahdesta lastensuojelun asiantuntijakulttuurista. Tampereen yliopisto, yhteiskuntatieteellinen tiedekunta. Saarijärvi: Lastensuojelun Keskusliitto.
- Haarakangas, Kauko & Seikkula, Jaako* (toim.) (1999) Psykoosi – uuteen hoitokäytäntöön. Tampere: Kirjayhtymä.
- Haatanen, Kalle* (2000) Yhteisöllisyyden paradoksit. Helsingin yliopiston sosiaalipolitiikan laitoksen julkaisuja 4.
- Habermas, Jürgen* (1994) Järki ja kommunikaatio. Tekstejä 1981–1985. Toinen, uudistettu painos. Tampere: Gaudeamus.
- Heino, Tarja* (toim.) (2000) Läheisneuvonpito – uusi sosiaalityön menetelmä. Saarijärvi: Stakes, Oppaita 40.
- Heino, Tarja* (2003) Kokemuksia läheisneuvonpidoista. Päiväkirja-aineiston raportointi. Helsinki: Stakes, Aiheita 4.
- Heino, Tarja & Korhonen, Liisa & Mehtola, Sirkku & Pietiläinen, Maija & Possauner, Monika* (2001) Utveckling om erfarenheter av den finländska familjerådsmodellen. Teoksessa *Antologin om Familjerådslag*. FoU-Södertörn Skriftserie nr 15. Stockholm: FoU-Södertörn, 81–100.
- Imber-Black, Evan* (1998) *Families and Larger Systems. A Family Therapist's Guide Through the Labyrinth*. New York, London: The Guilford Press.
- Klefbeck, Johan & Hultkranz-Jeppson, Astrid & Marklund, Kerstin & Bergerhed, Eva & Forsberg, Gunnar* (1988) Verkostoterapia – Ruotsin malli. *Perheterapia* (4), 3–12.
- Korteinen, Matti & Tuomikoski, Hannu* (1998) Miten työttömät selviytyvät? *Yhteiskuntapolitiikka* (1), 5–13.

- Lash, Scott* (1996) *Refleksiivisyys ja sen vastinparit: rakenne, estetiikka, yhteisö*. Teoksessa Ulrich Beck & Anthony Giddens & Scott Lash: *Nykyajan jäljillä*. Tampere: Vastapaino.
- Lash, Scott* (2002) *Critique of Information*. London, Thousand Oaks, Delhi: Sage Publications.
- Latour, Bruno* (1996) *On Actor-Network Theory. A Few Clarifications*. *Soziale Welt* 47, 369–381.
- Lehtonen, Heikki* (1984) *Sosiaalivaltion ja perheen historiallisista suhteista*. Esitelmä sosiaalipolitiikan päivillä 26.–27.10.1984. Tampereen yliopisto. Moniste.
- Love, Catherine* (2000) *Family Group Conferencing: Cultural Origins, Sharing and Appropriation – A Maori Reflection*. Teoksessa Gale Burford & Joe Hudson (toim.) *Family Group Conferencing. New Directions in Community-Centered Child & Family Practice*. New York: Aldine de Gruyter, 15–30.
- Maturana, Humberto & Varela, Francesco* (1980) *Autopoiesis and Cognition*. Dordrecht: Reidel.
- Naapila, Kaisu* (1996) *Suullinen tiedonanto*.
- Nowotny, Helga & Scott, Peter & Gibbons, Michael* (2001) *Re-thinking Science. Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty*. Cambridge: Polity Press
- Seikkula, Jaakko* (1994) *Sosiaaliset verkostot. Ammattiauttajan voimavara kriiseissä*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Seikkula, Jaakko & Haarakangas, Kauko* (1999) *Avoin dialogi akuutin psykoosin hoidon foorumina*. Teoksessa Kauko Haarakangas & Jaakko Seikkula (toim.) *Psykoosi – uuteen hoitokäytäntöön*. Tampere: Kirjayhtymä, 172–195.
- Seikkula, Jaakko & Aaltonen, Jukka & Alakare, Birgitta* (1999) *Potilaat sosiaalisissa verkostoissaan – kahden vuoden seurantatutkimus akuutin psykoosin kotihoidosta*. Teoksessa Kauko Haarakangas & Jaakko Seikkula (toim.) *Psykoosi – uuteen hoitokäytäntöön*. Tampere: Kirjayhtymä, 107–122.
- Shotter, John* (1993) *Conversational Realities. Constructing Life through Language*. London: Sage.
- Stenson, Kevin* (1997) *Sosiaalityön haastattelu ja hallinnointi, suullisen ja kirjallisen muodon dialektiikka*. Teoksessa Sakari Hänninen & Jouko Karjalainen (toim.) *Biovallan kysymyksiä. Kirjoituksia köyhyyden ja sosiaalisten uhkien hallinnomisesta*. Tampere: Gaudeamus, 168–196.
- Wellman, Barry* (1979) *The Community Question: The Intimate Networks of East Yorkers*. *American Journal of Sociology* 84 (5), 1201–1231.

Mirja Satka & Johanna Moilanen

Lasten mukaan ottamisen ja poissulkemisen paikat – suomalaisten sukupolvisuhteiden siirtymät ja lasten asema

Suomessa herättiin ajattelemaan lapsia ja lapsuutta uudella tavalla 1960-luvun lopulla. Tuolloin lasten oikeudet ja asema nousivat polttaviksi yhteiskunnallisiksi kysymyksiksi ja alettiin tiedostaa, että lapset olivat alioikeutettu ryhmä – eihän lapsilla ollut minkäänlaista kattavaa suojelua perheensä ulkopuolella, köyhille tai pahantapaisille tarkoitettua lastensuojelua lukuun ottamatta. Suomalaisilla lapsilla ei siis ollut kaikille ihmisille kuuluvaa kansalaisasemaa. Lapset ymmärrettiin potentiaalisiksi subjekteiksi, ”yhteiskunnan odotushuoneeseen” (Alanen & Bardy 1990) sijoitetuiksi jäseniksi. Lasten aseman problematisoiminen johti siihen, että lapset alettiin mieltää yhteiskuntaan kuuluviksi ihmisiksi, joskin väestöryhmänä vielä keskeneräiseksi. Lasten asemaa vahvistamaan tähänneistä yhteiskunnallisista toimista kasvoi ajan myötä lasten etuihin ja asemaan keskittyvän valtiollisen lapsipolitiikan itu.

Lapset kuitenkin katosivat politiikasta 1990-luvulle tultaessa ja lapsipolitiikan käsite liudentui lähes olemattomaksi päivänpolitiikan nopeasti uusiutuvassa sanastossa. Samalla kriittinen keskustelu lasten muuttuvasta paikasta yhteiskunnassa unohtui ja pyrkimykset avata mahdollisuuksia lasten yhteisölliselle toimijuudelle kuivuivat kokoon. Kun lapset eivät silti keskuudestamme hävinneet, vaan ilmaantuivat mediaan sosiaalisina ongelmina, tultiin tilanteeseen, jossa ”lapsista on tullut kunnallinen, jopa yhteiskunnallinen taakka”, kuten Anu Pekki ja Tuula Tamminen (2002, 69) asian muotoilevat.

Toteamus viittaa siihen, että lapset ovat jälleen ihmisiä, jotka ovat yhteiskunnan ulkopuolella tai ainakin sen reunoilla. Samalla se sisältää potentiaalisen haasteen niille, jotka tuntevat kuuluvansa yhteiskuntaan: mukana olevien on keinolla tai toisella järjestettävä tämän ajan lapsuuteen ilmaantunut ”taakka” ja

epäjärjestys sekä pelastettava nuo ongelmalliset, ”syрjätymisvaarassa” olevat lapset yhteiskuntaan. Kun kuntien ja valtion suunnitelmalliset lapsipoliittiset toimet puuttuvat, ovat aktiiviset kansalaiset ja yhdistykset niitä, jotka organisoivat lapsipolitiikan kenttää. Käytännöllisesti katsoen jokaisessa Suomen kunnassa on jo lasten syrjätymistä ehkäisevä tai korjaava projekti (ks. Lasten ja nuorten syrjätymisen ennaltaehkäisy koulutuksen alalla 2003, 29–42).

Esimerkiksi huoli lasten jäämisestä koulun ja kodin aikataulujen välissä heitteille on tuottanut monia kokeiluja, joihin halutaan mukaan kaikki lapset (esim. Pulkkinen 2002). Käytännössä kokeilut ovat tarkoittaneet lasten arjen uudelleenjärjestämistä sulkemalla heidät aikuisten organisoiman vastuullisen vapauden piiriin. Koulun ja ylipäänsä aikuisten kontrolli laajennetaan kattamaan kaikki se lasten oma aika, joka jää vanhempien työajan ja koulun ohjelmoiman ajan väliin. On tavallista, että aloitteissa kaikki kouluikäiset lapset käsitetään samalla tavalla valvonnan tarpeessa olevaksi keskenkasvuisten universaaliryhmäksi. Tutkimuksista (esim. Bardy ym. 2001) kuitenkin tiedämme, että erilaisissa olosuhteissa elävien ja persoonallisuudeltaan erilaisten lasten voimavarojen ja turvallisuuden tarve vaihtelee suuresti. Kun lapset näin niputetaan, tulevat aloitteiden tekijät ottaneiksi kantaa sellaisten sukupolvisuhteiden puolesta, joissa aikuiset ohjaavat, ohjelmoivat ja valvovat kehityksessään vielä keskeneräisiä. Taustalla lienee ajatus, että vastuu ja valta lasten ajankäytöstä kuuluu vain aikuisille. Kysymme, onko tämä kestävä lähtökohta lasten ja aikuisten suhteille sekä kasvatukselle, jonka on määrä tuottaa itse itseään sääntelemään kykenevät tietoyhteiskunnan kansalaiset?

Uudelleenorganisoituvat sukupolvisuhteet

Asetamme artikkelissamme tämän päivän lapsi- ja lapsuuskeskustelut historiallisiin yhteyksiinsä, sille yhteiskunnalliselle ja poliittiselle jatkumolle, joka näyttäisi usein unohtuvan ainakin julkisuudessa käydyistä keskustelusta. Pohdimme suomalaisten lasten jatkuvasti muuttunutta ja muuttuvaa asemaa yhteiskunnassa sekä sukupolvien välisissä suhteissa. Jotta sukupolvien välisiä suhteita ja eri sukupolviin kuuluvien toimijoiden paikkoja suhteessa toisiinsa voidaan analysoida, on *sukupolvi* ja *sukupolvien väliset suhteet* käsitteellistettävä. Sukupolvi on arkikielisistä merkityksistään tuttu termi, jolla on käyttöä monenlaisissa tilanteissa ja tarkoituksissa. Arkikielessä sukupolven käsitteen yleisin käyttötarkoitus on ihmisten luokittelu heitä yhdistävien tai erottavien piirteiden, ominaisuuksien tai tunnusmerkkien mukaan (ks. Alanen 2001). Sukupolven voi käsittää esimerkiksi perhesukupolvinä, biologiseen ikään perustuvina tiettyinä ikäkohortteina tai kulttuuris-historiallisina yhteis-

kunnan sukupolvina, jotka ovat toisistaan erillisiä rakentuessaan sosiaalisina muodostumina erilaiselta pohjalta (ks. Kertzer 1983; Arber & Attias-Donfut 2000; Virtanen 2001, 20).

Tarkastelemme sukupolvisuhteita lasten ja aikuisten suhteissa tapahtuneiden muutosten kautta, sillä ymmärrämme sukupolven nimenomaan sosiaalisena ja monia erilaisia tekijöitä suhteisiinsa liittäväenä eli *relationalisena* käsitteenä. Sukupolvia ja sukupolviasemia määrittävät tekijät kietoutuvat monella tapaa lasten ja aikuisten väliin kulloinkin vallitseviin suhteisiin – sukupolvet ikään kuin määrittävät toinen toisiaan ja ovat siten riippuvuussuhteissa keskenään. Leena Alasen (2001a, 110) sanoin: ”... sukupolviluokat ... ovat siinä merkityksessä toisilleen välttämättömiä: ilman toista ei voi olla toistakaan ja kumpikin tuottaa vastavuoroisesti toisensa” (ks. myös Bardy 1998). Alasen mukaan sukupolvia määrittäviä tekijöitä tulisi siis hakea ensi sijassa niiden välisistä sisäisistä ja välttämättömistä suhteista.

Tässä artikkelissa meitä kiinnostaa sukupolvisuhteiden yhteys lasten yhteiskunnallisiin paikkoihin tai asemiin sekä siihen tilaan ja mahdollisuuteen, joka lasten toimijuudelle ja osallistumiselle on eri aikoina annettu (inkluusio). Tämän kääntöpuolena meitä kiinnostaa sukupolvisuhteiden yhteys pyrkimykseen sulkea lapset oman lapsuutensa tai perheen maailmoihin (ekskluusio). Miksi sitten peräämme lasten osallistumista? Siksi, että elämme sellaista yhteiskunnallista kehitysvaihetta, jossa on olemassa selvät kansalliset ja kansainväliset säännökset siitä, että lapsilla tulee olla tasavertainen mahdollisuus osallistua heitä koskevaan yhteiseen eli yhteisölliseen ja yhteiskunnalliseen toimintaan, jos lapset niin haluavat, mutta samaan aikaan lasten osallisuuden mahdollistavat käytännöt ovat kehitymättömiä tai puuttuvat lähes kokonaan perhepiiriä lukuunottamatta (vrt. Pekki & Tamminen 2002, 60–61). Toisin sanoen käsityksemme on se, että suomalaisten lasten osallistumismahdollisuudet ovat jokseenkin olemattomat — niille välttämättömät ”mahdollisuusrakenteet” puuttuvat. Vai mitä on pääteltävissä siitä, että 30 prosenttia tamperelaislapsista ilmoitti, etteivät he voi osallistua mitenkään yhteisiin tai itseään koskettaviin asioihin ja kun heiltä kysyttiin konkreettisista osallistumismahdollisuuksista, sellaisiksi mainittiin esimerkiksi ”kiltteys vanhemmille” ja ”viittaaminen koulussa”?

Selvytyden vuoksi on sanottava, että emme pyri kiistämään perheen ensisijaista merkitystä lasten arjen toimintareviirinä. Perheen ja muun maailman vastakkainasettelun sijaan olemme tietoisia perheinstituutiossa viime vuosikymmeninä tapahtuneista muutoksista sekä siitä, että tiivis, muut toimintakentät lapsen elämästä sulkeistava perhelapsuus on käynyt harvinaiseksi. Perhelapsuuden sijaan on saanut lapsuus, jota nimitämme *verkostolapsuudeksi*. Tällä tarkoitamme sitä, että useiden lasten päivään kuuluu perheen ohella elämää ja toimintaa päivähoitopaikassa tai koulussa, kaveripiirissä, tv:n ja

muun median yleisönä, järjestöjen organisoimissa harrastuspiireissä, internetissä sekä monenlaisilla kuluttamisen markkinoilla. Samalla vanhempien ja opettajien rinnalle ovat astuneet monet muut merkittävät aikuiset. Jo viikon aikana lapset ehtivät elämään ja toimimaan lukuisissa rooleissa ja suhteissa eli he elävät arkeaan jälkiteollisen lapsuuden verkostoissa. Emme siis väitä, että perhe olisi kadonnut lapsen elämästä tai että perheen merkityksen tulisi kaventua lasten elämässä. Emme myöskään tarkoita sitä, että lapsia ja nuoria tulisi pitää aikuisten huolenpidosta, hoivasta ja välittämisestä riippumattomina. Sen sijaan väitämme, että perheenjäsenten rinnalle on ilmaantunut paljon muita lapsille olennaisen tärkeitä ihmisiä, vaikuttajia ja toimintapaikkoja, joiden unohtaminen johtaa puutteelliseen ymmärrykseen jälkiteollisen lapsuuden luonteesta.

Lasten osallistumisesta puhuttaessa on usein jäänyt epäselväksi ja konkretisoimattomaksi se, mitä ”oikeus osallistua” ja ”lasten yhteiskunnallinen toimijuus” itse asiassa tarkoittavat. Kun lapsilta puuttuvat perinteiset osallistumisen välineet, kuten äänioikeus, voi lasten osallistumisen ulottuvuuksien hahmottaminen olla aikuisille varsin haasteellinen tehtävä. Lasten osallistumisen (osallistumisoikeuden) peruslähtökohta on kuitenkin kuntalaissamme, joka edellyttää osallisuutta ja vuorovaikutusta kaikkien kuntalaisten kanssa, lapset mukaan lukien (ks. Eläköön lapset 2000, 7). Näemme, että lasten osallistuminen kiinnittyy osaksi lähi- ja paikallisyhteisöjen toimintaa, mutta se kiinnittyy myös osaksi koko yhteiskunnan ”ääntä” ja toimintaa.

Lasten osallistumisen peruskivenä voi pitää ajatusta, että kaikki lapset saavat mahdollisuuden osallistua ja tulla kuulluiksi erityisesti perheessään ja lähiyhteisöissään, kuten kouluissa, päiväkodeissa ja vapaa-ajan toiminnoissa, mutta periaatteellisesti myös laajemmissa yhteyksissä, kuten kunta-, valtio- ja EU-tasolla. Lasten kohdalla tulisi olla kyse ennen kaikkea mahdollisuuksien tasa-arvon vahvistamisesta; siitä, että lapsille siinä missä aikuisillekin taataan mahdollisuus toimia aktiivisina osallistuvina kuntalaisina ja kansalaisina. Toisaalta on hyväksyttävä myös se tosiasia, että osa lapsista, siinä missä aikuisistakin, haluaa olla toiminnan ulkopuolella.

Lapset tarvitsevat uusia osallistumisen tapoja kaikilla yhteiskuntatasoilla lähtien perheestä, lasten omista lähiyhteisöisistä ja arkiympäristöistä, kuten kouluista, päiväkodeista ja vapaa-ajan toiminnoista (vrt. Pekki & Tamminen 2002, 32–44). Lapsilla on paikallisella tasolla myös oikeus tehdä kuntien päättäjille aloitteita, joita Suomessa on jo toki tehtykin aina 1970-luvulta lähtien (ks. Satka ym. 2002). Konkreettisia esimerkkejä lasten osallistumisesta omaan elämäänsä vaikuttaviin ja yhteisiin asioihin ovat esimerkiksi joissakin kouluissa jo toimivat lapsiparlamentit, kuntien nuorisovaltuustot, lasten ja nuorten näkökulmaa ja mielipiteitä etsivät lähiöprojektit tai lasten kuuleminen yleiskaavatyössä.

Historiasta ammentavalla tarkastelulla kuvaamme etenkin sitä, millaisia neuvottelun ja yhteistyön mahdollisuuksia sukupolvien suhteissa rakentunut paikka on suomalaisille lapsille 1800-luvun lopulta lähtien tarjonnut. Aineistoina käytämme tutkimuksia, julkishallinnollisia dokumentteja ja otteita aikalaiskeskusteluista. Arvelemme, että lasten paikkojen ja sukupolvien välisten suhteiden ajallisten muutosten näkyväksi tekeminen avaa näköaloja myös niihin ratkaisuihin, joilla lapsille voitaisiin mahdollistaa yhteisöllinen ja yhteiskunnallinen toimijuus omilla ehdoillaan ja omista lähtökohdistaan, silloin kun lapset sen itse valitsevat (vrt. Bardy ym. 2001, 123–125, 131–132).

Sukupolvisuhteet valtion perustana

Modernin lapsuuden ja sukupolvien suhteiden on lukuisissa tutkimuksissa osoitettu olleen osa niitä ideoita, oletuksia ja toimenpiteitä, joilla tähdättiin eurooppalaisten kansallisvaltioiden rakentamiseen sekä niiden kansallisen voiman ja jatkuvuuden turvaamiseen 1800-luvulla (esim. Donzelot 1980; Stang Dahl 1985; Rose 1990; Satka 1995). Sukupolvisuhteiden historia Suomessa käy malliesimerkiksi siitä, miten muutokset lasten ja aikuisten suhteissa, asemassa, velvollisuuksissa ja oikeuksissa punoutuivat valtion kehitykseen: modernit sukupolvisuhteet asemoitiin samoissa teksteissä kuin suomalaisen kansallisvaltion institutionaalinen perusta, sen käytännölliset toimintarakenteet sekä ideologia suomalaisesta kansalaisuudesta.

1840-luvun valtioteorian mukaan perhe oli ”valtion menestymisen luja perustus” (Snellman 1928, alkuper. 1842). Sukupolvisuhteita järjestävä perusyksikkö oli kahden sukupolven ja sukupuolen muodostama ydinperhe. Sen tehtävänä oli toimia tulevat kansalaiset sivilisoivana yhteiskunnan perussoluna. Sukupolvien suhteet ja työjaot perheessä ja yhteiskunnassa määrittelivät sukupuolien välisen jaon mukaisesti perheen isän tehtäväksi ulkosuhteiden hoidon: toiminnan valtiossa ja kansalaisyhteiskunnassa sekä perheen elättämisen. Äidin tehtäväksi jäi kodin ja lasten hoitaminen. Lasten tuli teorian mukaan omaksua kotoa hyvät tavat, uskonnollis-isänmaallinen vakaumus sekä oppia palvelemaan yhteistä hyvää ja valtiota. Yhteistyössä kansakoulun kanssa äidin tuli varustaa lapset niillä ominaisuuksilla ja taidoilla, joita he tarvitsivat *hyödyllisinä valtiokansalaisina*. Käytännössä lasten kouluminen kiteytyi lasten moraalikasvatuksessa. Lapsen kasvattaminen ymmärrettiin ”hyvään tapaan” pakottamiseksi. Oikea kasvaminen edellytti lapselta ehdotonta tottelevaisuutta ja alistumista, sillä lasten perusolemus käsitettiin villiksi ja sivistymättömäksi – osaksi luontoa. Jotta lapsista saatiin kansallisvaltion ja yhteiskunnan tarpei-

siin luotettavia ja käyttökelpoisia aikuisia, lasten tuli läpikäydä täydelliseen itsekuriin johtava sivilisoitumisprosessi. (esim. Ollila 1990; Satka 2003).

1800-luvun maatalousyhteiskunnassa tällainen sukupuoli- ja sukupolvisuhteiden määrittely oli radikaalia ja sen seurauksena perinteinen isäntävaltainen perhejärjestys joutui hitaan rapautumisen kohteeksi (esim. Ollila 1993, 60). Toiseksi lasten ymmärtäminen tulevana kansalaisina ja lapsuuden tulkinta valmentautumisena tulevaan johti lasten arjen irrottamiseen työnteosta. Ihanteena oli lasten työn korvaaminen leikillä ja koulunkäynnillä. Tämän vaatimuksen väistämättömänä seurauksena oli yhtäältä lasten ja aikuisten ja toisaalta naisten ja miesten maailmojen uudenlainen irtaantuminen toisistaan. Lasten elämänpiiri rajoittui ensin äidin hallitsemaan kotiin ja sen jälkeen valtion organisoimaan pakolliseen kansakouluun.

Kansallisvaltioajattelussa lapset ymmärrettiin ensimmäistä kertaa *tulevina aikuiskansalaisina*, joita äidit ja ammattikasvattajat koulivat kansalaisuusideologian hengessä. Lapset tulkittiin luonnonolioiksi, joiden hyvä tulevaisuus riippui heille annettavan kasvatuksen laadusta. Esimerkiksi raittiusliikkeen julkaisuissa äidin tärkeimmiksi kasvatuseriaateiksi esitettiin lapsen opettaminen ehdottomaan kuuliaisuuteen ja itsehillintään. Äidin piti kohdella lasta johdonmukaisesti ja lapselta tuli vaatia ehdotonta tottelevaisuutta. Raittiusaatteen ja -liikkeen puolestapuhujat uskoivat, että lapsen sisäistämä hyvä itsehillintä takaa sekä raittiuden että sellaisen siveellisen ryhdin, joka pitää koossa sekä kodin että kansakunnan (Sulkunen 1987, 161). Koulukasvatuksessa opettaja puolestaan tulkittiin totuuden ja oikeuden edustajaksi, jolla tuli olla ehdoton ja kuria välineenä käytävä auktoriteetti lapsiin. Sukupolvien suhteita sävytti ankara hierarkkisuus – lasten piti oleman alistuvia, nöyriä ja saamastaan kurista kiitollisia kasvatuksen kohteita. (Esim. Ojakangas 1997, 70–105).

Ajatteluun sisältyi kaksi tärkeätä taustaoletusta: ensinnäkin lapset ja aikuiset oletettiin kahdeksi, toisistaan erilliseksi ja perustavalla tavalla erilaiseksi ryhmäksi. Lapset olivat vähin erin biologiastaan vapautettavissa, kun taas aikuiset olivat sukupuolestaan johtuen erilaisia, mutta valmiita yhteiskuntolioita. Toiseksi oletettiin, että lasten todellinen arvo on realisoitavissa vasta tulevaisuudessa eli aikuisina. Lapset nähtiin tulevina ja aikuiset valmiina kansalaisina. Aikuiset asettuivat vertailukohdaksi, johon nähden lapset rinnastuivat keskeneräisinä, oppimattomina ja aikuisten huolenpidosta riippuvaisina, kunnes he ovat aikuisten määrätietoisessa ohjauksessa saavuttaneet vaaditun kypsyyden. Samanaikaisesti lapsuus jäsenyi suuriin päämääriin tähtäävänä ja uudella tavalla tärkeänä, mutta aikuisuutta vähäpätöisempänä elämänvaiheena, jota luonnehti varttuminen ja muutos. Tällainen lapsi- ja lapsuuskäsitys oli uusi, sillä maatalousyhteiskunnassa lasten toiminnallinen pätevyys riippui heidän kyvyistään osallistua talon töihin.

Kansallisvaltion lapset

Kokosimme edellä ne suomalaisten lasten ja aikuisten suhteiden järjestämisen ideat, joiden toimeenpano eteni hitaasti pientä sivistyneistöpiiriä lukuun ottamatta. Nämä ideat olivat enemmän tai vähemmän näkyvästi sukupolvien välisten suhteiden järjestämisen perustana koko ”lapsen vuosisadan”. Niiden toteuttamiseksi kaikkia koskevana yhteiskuntareformina tarvittiin valtiokoneisto, jolla oli itsenäinen päätäntävalta. Samaan aikaan kansalaissota sekä horjutti kansallista olemassaoloa että uhkasi valtion legitiimisyyttä. Kansalaissodan jälkeen polttavin lapsikysymys oli se, miten varmistaa yli 20 000 punaorvon kasvatusta lakia kunnioittaviksi valtiokansalaisiksi ja miten turvata kansallisen jatkuvuuden kannalta riittävä sosiaalinen integraatio. Yhä vallitsi vahva usko siihen, että menestyä voi vain valtio, jonka väestö on terve, lojaali ja isänmaallinen. Siksi uuden pediatrian, pedagogisen ja psykologisen lapsitutkimuksen tuella oli helppo perustella, että valtion oli oman etunsa nimissä syytä ottaa kaikki lapset poliittisista taustoista riippumatta erityisen huolenpidon kohteeksi. Yksi idean julkilausujista oli vuoden 1921 lastensuojelukomitea:

Ei ole ... mitään oikeutta ajatella, että valtiolla on velvollisuuksia yhtä lapsiryhmää kohtaan, mutta ei toista. Jokainen sellainen lapsi on tuleva kansalainen, joka, voidakseen kehittyä työkykyiseksi ja hyväksi valtion jäseneksi, tarvitsee apua ja suojelua. Jokainen sellainen lapsi on, käyttäkäsemme englantilais-amerikkalaista sanontaa, valtion lapsi, child of the state. Komitea on pakotettu mitä ehdottomammin vaatimaan, että lainsäädäntöteitä toteutetaan valtion taloudellinen osanotto kaikkien niiden lasten hoitoon, jotka on sijoitettava kasvatettavaksi oman kodin ulkopuolelle. On kysymyksessä valtion kalleimman aineksen muokkaaminen. (Komiteanmietintö 1921: 15, 171).

Lasten tulevan kansalaisuuden varmistaminen sekä lasten ja valtion suhde olivat kiistatta 1920-luvun merkittäviä yhteiskunnallisia ja poliittisia kysymyksiä. Valtion etu oli perustelu, jota sodan voittajat käyttivät kahtia jakautuneen kansakunnan eheyttämiseen eli kaikkien lasten saattamiseen yhteiskunnan eli valtion suunnitelmallisten kasvatusta- ja kontrollitoimien kohteeksi. Kaikkien suomalaisten lasten kasvattaminen kulminoitui vuonna 1921 yleiseen oppivelvollisuuteen. Lisäksi sodasta selvinnyt valtio ryhtyi ajan olosuhteet huomioon ottaen varsin mittaviin erityistoimiin – yhdessä ja erikseen kansalaisyhteiskunnan lukuisten yhdistysten kanssa (esim. Korppi-Tommola 1990) – niiden tulevien kansalaisten sivilisoinnin varmistamiseksi, joiden kotikasvatuksessa se tulkitsi isänmaallisuuden ja alamaisuuden jääneen puutteelliseksi.

Sivilisoinnin välineenä käytettiin suoraa kontrollia ja kotikasvatuksen valvontaa. Erityisiä kohderyhmiä olivat omissa kodeissaan kasvavat punaorvot

sekä aviottomat lapset (esim. Satka 1994, 275–280). Heidän kasvatuksensa valvontaan palkattiin lastenvalvojia (au-lapset) ja lastentarkastajia (punaorvot, kasvattilapset), joiden tehtävänä oli jatkuva kodeissa käynti ja käyntien kirjallinen raportointi. Kansakoulun lisäksi köyhien lasten arjen institutionalisointi eteni lastensuojelutarkoituksessa perustetun lastentarhalaitoksen hitaan laajentumisen kautta. Lisäksi alkoi ilmaantua äideille ja lapsille tarkoitettuja yksityisten järjestöjen avaamia klinikoita ja terveystarkastuksia.

Valtion, kuntien ja kansalaisyhteiskunnan aktiivisuus uusien sukupolvi-suhteiden toimeenpanossa perustui vahvasti siihen ymmärrykseen, että lapset eivät olleet lapsina vielä valmiita työhön tai yhteiskuntaan, mutta heissä oli kansakunnan tärkein tulevaisuus. Lapset olivat ikään kuin *resurssi*, jota äidit ja kasvatuksen asiantuntijat muokkasivat valtion suojeluksessa yhteiseksi parhaaksi (vrt. Donzelot 1980). Ajan myötä lasten koulumisen välineet lisääntyivät: sitä mukaa kuin lapsitutkimus eteni, mahdollisuudet lasten oppimisen ja kehityksen edistymisen tarkkaan mittaamiseen ja kehityksessä tapahtuvien normipoikkeamien tulkitsemiseen paranivat. Lapset tulivat 1920-luvulta alkaen lapsiasiantuntijoiden päämäärätietoisten sivilisointitoimenpiteiden lisäksi jatkuvan, objektiiviseksi ymmärretyn mittauksen ja arvioimisen kohteiksi. Yhtenä dokumenttina arvioinnista toimi koulutodistus (vrt. Ojakangas 1997, 65). Näin aiemmin nöyrälle tottelemiselle rakentunut sukupolvien hierarkia sai uuden, lapsia kehityksessään normatiivisesti arvioivan ulottuvuuden. Samalla sukupolvisuhteiden perustana ollut kuri sai hitaasti väistyä, mikä ei silti merkinnyt lasten ja aikuisten välisen eron liudentumista. Sukupolviero tuli sen sijaan sinetöidyksi uusin ammatillis-institutionaalisiin käytäntöihin, sillä koululapsiin kohdistetut mittaukset ja interventiot olivat osa valtioiden tulevaisuuspolitiikkaa. Niiden soveltaminen johti lasten käsittämiseen avuttomina ja aikuisista riippuvina (esim. Lee 2001, 22), heidän toimintareviirinsä rajoittamiseen lapsi-instituutioihin ja perheeseen sekä lasten muuttumiseen aikuisten aktiivisen ja lasta suunnitelmallisesti muokkaavien toimien kohteeksi.

Yksilökansalaisten kasvattaminen, kasvatuksen psykologisoiminen

Toisen maailmansodan jälkeen sukupolvien suhteita alkoi jäsentää kiinnostus ydinperheeseen, jossa äiti huolehti lapsista ja kodista ja isä toimi pääasiallisena elättäjänä. Perheeseen tukeutuminen auttoi tasapainottamaan sodan traumoja, miesten rajuja rintamakokemuksia ja muita menetyksiä. Samalla lasten ja perheen suhde rekonstruoitii uusimpien psykologisten ja psykiatristen oppien valossa. Niiden keskiössä oli perheen ”tunnekokonaisuus”, jossa erityisen

painoarvon sai äidin ja lapsen suhde. Toisaalta perhe oli myös sodanjälkeisen hyvinvointivaltioajattelun perusta: perhettä pidettiin lastenkasvatuksen perusyksikkönä, jota valtio alkoi tukea aiempaa voimakkaammin aineellisesti mm. lapsilisin ja perheavustuksin. Lisäksi valtio loi määrätietoisesti edellytyksiä uusille lasten professioille ja kasvatusklinikoille, jotka ryhtyivät ohjaamaan kasvatusongelmiin joutuneita perheitä neuvoin, diagnoosein ja terapioin. Tavoitteena oli mahdollistaa kaikille kansalaisille onnellinen perhe-elämä, jota pidettiin ihanteellisena kasvualustana itse itseään sääntelemään kykenevien yksilöiden tuottamisessa. Hyvinvointivaltion rakentajat puolestaan uskoivat, että autonomiset perheet ja onnellinen perhe-elämä ovat keinoja vahvistaa suomalaisen kansakunnan voimaa ja menestystä sekä luoda helposti liikuteltava työvoimareservi. Valtion lapsiperheitä suosinut toiminta ei siis ollut hyväntekeväisyyttä, vaan se perustui moderniin, rationaaliseen yhteiskuntasuunnitteluun, joka pyrki vapauttamaan perheen yhteisöllisistä riippuvuuksistaan sekä modernisoimaan perhesuhteet: se vapautti isän palkkatyöhön, äidin kodin- ja lastenhoitoon ja lapset kehittymään kasvatuksen asiantuntijoiden ohjauksessa itse itseään hallitseviksi yksilöiksi.

Lapsipsykologian ja -psykiatrian kehityksen myötä aikuiseksi kasvamisen askeleet ja niihin liittyvät riskit kyettiin nimeämään ja kuvaamaan yhä yksityiskohtaisemmin. 1950-luvun lapsitutkimus ammensi muun muassa etiologiasta ja korosti etenkin pienen lapsen biologisuutta sekä kehitystä luonnon ohjelmoimana prosessina. Lapsipsykiatria korosti lasten olevan kasvussaan täydellisesti luonnon armoilla ja siksi aikuisista riippuvaisia. Äitisuhteen korvaamattomuus selitettiin lapsen vaistonvaraisella leimautumisella äitiinsä sekä sillä, että äiti toimii lapsen ensimmäisten elinvuosien aikana lapselleen egona, jonka lapsi tarvitsee suodattamaan itsensä ja ympäristön välisiä tapahtumia. (ks. Satka & Mason 2002). Lasten riippuvuus aikuisista meni niin pitkälle, ettei lasten tervettä kehitystä ja aikuisuutta pidetty mahdollisena ilman lämmintä, läheistä ja jatkuvaa suhdetta biologiseen äitiin. Lapsiasiantuntijat ottivat tehtäväkseen kaikkiin sellaisiin ”luonnonvastaisiin kehitysiän järjestelyihin” puuttumisen, joilla pienet lapset erotettiin biologisten äitiensä hoidosta (ks. esim. Tarvainen 1954).

Samat perusoletukset heijastuivat myös koulukasvatukseen. Opettajien tuli auttaa lapsia kehittymään yksilöiksi. Kasvattajan ja kasvatettavan suhde ei voinut perustua kurinpitoon ja tottelemiseen, vaan sen ytimenä oli toisaalta lasten intuitiivinen ymmärtäminen ja toisaalta tieteen löydöksiä soveltava lasten objektiivinen tarkkailu ja arviointi. Koulukasvatuksen piti olla lasten luonnollisen kehityksen tukemista tieteen välinein. ”Kasvatusongelmien” ilmetessä alettiin turvautua kasvatusneuvoloiden psykologeihin ja sosiaalityöntekijöihin. (Ojakangas 1997, 115–117, 151–154, 211–213.) Lapsen käyttäytyminen ja toiminta ymmärrettiin biologisen organismin luonnolliseksi sopeutumispyrkimykseksi

ympäristöönsä. Kasvattajan tehtävänä oli sopeutumisen edistäminen ja sen esteiden poistaminen. Sukupolvinäkökulmasta asetelma on mielenkiintoinen: siinä on vain yksi tietoinen toimija ohjaamassa sopeutumisessaan tietämätöntä ja valintoihin epäkypsää lasta, kasvatuksen kohdetta.

Myös käsitykset lapsuudesta arvioitiin uudelleen. Lapsia koskenut tutkimus lisääntyi voimakkaasti ja tuotti monia kestotulkintoja, kuten tulkinnan lapsuudesta sosiaalistumisen elämänvaiheena sekä tulkinnan lapset yhteiskunnallistavasta kehitysprosessista, sosialisatiosta. Lisääntyneen tutkimustiedon varassa syntyi idea *universaalista lapsesta ja lapsuudesta* – yhdestä, määrättyjen vaiheiden kautta etenevästä kehityksen polusta, jonka jokainen tietämätön luonnonolio kulkee ennen aikuistumistaan ympäristöstään riippumatta.

Muuttuneet käsitykset lapsista ja lapsuudesta heijastuivat erilaisina eri instituutioihin. 1950-luvun lastensuojelussa lapset alettiin nähdä modernin yksilön esimuotoina, joilla kullakin on yksilöllisten perustarpeiden lisäksi yksilöpsykologinen tunnedynamiikkansa. Lasten tunne-elämän katsottiin olevan tiiviissä yhteydessä kasvuympäristöön ja perheen tunnesuhteisiin:

Jokaisella perheellä on oma tunnepohjainen rakenteensa, oma yksityinen jäsentensä välinen suhteiden verkosto, joka on yksilöllinen ja erikoislaatuinen ja joka on ymmärrettävissä perheen jäsenten tunnepohjaisten kokemusten, aikaisempien vaiheiden avulla. Kullakin perheen jäsenellä on oma asemansa tässä toisesta jäsenestä toiseen risteilevien suhteiden verkostossa. Tässä maaperässä lapsen tunne-elämä kasvaa ja kehittyy. Jokaista lasta ja hänen käyttäytymistään voidaan ymmärtää vain kokonaisuuden puitteissa. (Tarvainen 1953, 7.)

Lastensuojelun oppikirjoissa lapsen psykososiaalisesta kehityksestä tuli viimeistään 1950-luvulla sukupolvien suhteita järjestävä viitekehys. Erityisen avainaseman tunnejärjestelmässä sai äiti. Lastensuojelun kohtaamat uudet ongelmat tulkittiin enimmäkseen lasten emotionaalisiksi ristiriidoiksi suhteessa äitiin – tai äidin suhteessa lapseen (esim. Tarvainen 1954). Samanlaisesti lasten autoritääriin kohtelu ja ehdottoman nöyryyden vaatimus sekä lasten tai lastenkasvatuksen suora kontrolli saivat väistyä moderneja teollisen yhteiskunnan sukupolvisuhteita rakennettaessa. Esimerkiksi lastensuojelun sosiaalityöntekijöiltä alettiin edellyttää lapset yksilöinä ja kokevina olentoina huomioonottavaa, jopa lapset työskentelyn keskipisteeksi asettavaa asennetta (esim. Tarvainen 1954, 34). Kontrollin sijasta lapsessa ja lasten kasvatuksessa pyrittiin vahvistamaan sitä, mikä näytti psykologis-psykiatrisen tai pedagogisen tiedon valossa normaalilta (vrt. Ojakangas 1997). Käytännössä tämä merkitsi asiantuntijoiden ja äitien kasvattaja-asemien vahvistumista sekä lapsuuden riippuvuuksien sekä institutionalisoimisen täydellistymistä. Lapset ymmärrettiin entistä selvemmin *kohteiksi*, joiden kehitystä voitiin ohjata sitä normittavalla

tieteellisellä tiedolla. Kehityskeskeisissä diskursseissa lasta oli mahdoton perustella tietoiseksi, valintoja tekeväksi yhteiskunnalliseksi toimijaksi, ja sukupolvien suhteet määrittyivät sen mukaisesti.

Sadan vuoden kuluessa suomalaiset sukupolvisuhteet olivat siis saaneet uudenlaisia painotuksia, mutta kansallisvaltioon kietoutunut perhekeskeisen kansalaiskasvatuksen idea ja sukupolvien hierarkia eli 1950-luvulla vahvana. Elettiin vahvistuneen *kasvatus-* ja *perhelapsuuden* vaihetta. Sen käytännöllisestä toteuttamisesta huomattava vastuu kuului niille ammattilaisille, jotka ohjasivat äitien kasvatustoimintaa. Asiantuntijatieto lujitti aikuisten tiedollista auktoriteettia, sillä se nojasi tieteelliseen tietoon, joka käsitettiin totuudeksi lasten universaaleista kehityksen lainalaisuuksista. Lasten paikka ja lapsuuden aika varattiin aikuisten antamalle kasvatukselle ja kehitykselle, jota pidettiin pohjimmiltaan luonnon ohjelmoimana kypsymisenä. Tästedes lasten toiminnan ydin koostui leikistä ja koulunkäynnistä. Koulu- ja kotikasvatus asettivat tarkat normit siitä, miten hyvän oppilaan oli sopivaa käyttäytyä niin suhteessa aikuisiin kuin omaan ikäryhmäänsäkin. Aikuisten yksipuolisesti hallitsemisessa sukupolvisuhteissa lasten yhteisöllinen ja yhteiskunnallinen toimijuus oli poissuljettu vaihtoehto.

Kasvatus- ja perhelapsuuden mureneminen?

Sukupolvisuhteisiin vakiintunut järjestys ja lasten marginalisoitu paikka yhteiskunnassa avattiin julkiselle keskustelulle vasta 1960-luvun lopulla. Silloisen opiskelijapolven äänekkäästi ilmaisema vallanpuute ja sitä seurannut keskustelu ravisteli lähes kaikkia vakiintuneita valtasuhteita. Seurauksena oli opiskelijaradikalismia laajemmalle ulottunut, koko yhteiskunnan läpäissyt keskustelu yhteiskunnallisen vallankäytön, vallanpitäjien ja vallattomien vähemmistöryhmien suhteista. Erityistä mielenkiintoa osoitettiin vähävoimaisten tai oikeuksia vailla olevien ryhmien tilanteisiin – yhtenä niistä myös lasten asemaan (esim. Kuparinen 1971).

Puheet oikeudettomien nimissä kanavoituivat myös poliittiseksi toiminnaksi. Sukupolvisuhteita hahmoteltiin uusille urille etenkin 1960-luvun koulun uudistuksen yhteydessä. Koulun haluttiin kasvattavan tulevia kansalaisia tasa-arvoisuuteen ja yhteistyöhön. Se edellytti opettajakeskeisestä kasvatuksesta luopumista. Lapsille ja nuorille vaadittiin oikeutta osallistua koulun päätöksentekoon ja toimintaan siten, että demokratian ja tasa-arvon periaatteet täyttyvät. Esimerkiksi koulu yhteistyökomitea (ks. Komiteanmietintö 1969: A12 ja 1971: A1) ehdotti sellaisen koulun sisäisen hallintojärjestelmän luomista, jossa 15 vuotta täyttäneet oppilaat, opettajat ja muut henkilöstöryhmät osallistuvat

kouluneuvostoissa koulun toiminnan suunnitteluun ja päätöksentekoon. Komitean tavoitteena oli sukupolvivallan uusjako koulussa, lasten ja aikuisten suhteisiin vakiintuneen hierarkkisuuden huojuttaminen sekä lasten toimintamahdollisuuksien avaaminen koulussa, lasten keskeisimmässä elinpiirissä. Saman ajatuksen muotoili myös peruskoulun opetussuunnitelmakomitea (ks. Komiteanmietintö 1970: A 4), joka laajensi ajatuksen kaikkia oppivelvollisuusikäisiä koskevaksi. Toisaalla lapset ja nuoret otettiin mukaan ympäristösuunnitteluun omista lähtökohdistaan tietävinä ja osaavina toimijoina. Lasten osallistumista ja mukaan ottamista perusteltiin sillä, että he olivat ympäristön aktiivikäyttäjänä tulleet sen tuntijoiksi, joita kannatti suunnittelussa kuulla (ks. Satka ym. 2002). Monet aikuiset pyrkivät rakentamaan käytännöllisiä ratkaisuja, jotka lähtivät demokraattisten sukupolvisuhteiden ideasta.

Lasten paikkaa ja asemaa avartanut yhteiskunnallinen keskustelu läpäisi 1970-luvulla ensin suuret lastensuojelujärjestöt ja YK:n kansainvälisen lapsen vuoden 1979 myötä kaikki kansalaispiirit. Järjestöt laativat ensimmäisiä laaja-alaisia lapsipoliittisia ohjelmia, joissa lapsen materiaalsen, sosiaalisen ja oikeudellisen aseman vahvistamiseksi hahmoteltiin perhepolitiikan rinnalle valtion johtamaa kansallista lapsipoliittikkaa, joka sitouttaisi kaikkien tasojen päättäjät lasten ja nuorten tasa-arvoisuuden edistämiseen hyvinvointivaltion rakentamisen hengessä. (Ks. mt.)

Lapsen vuoden 1979 komitea kokosi muutospyrkimykset. Se teki lukuisan määrän lasten aseman parantamiseen tähdänneitä oikeudellisia ja yhteiskuntapoliittisia ehdotuksia. Valtio kuitenkin ohitti yhteiskuntapoliittiset ehdotukset ja keskittyi lasten oikeusaseman parantamiseen. 1980-luvulla tapahtuneessa valtion ja kuntien vallan ja vastuiden uusjaossa valtio jätti lasten elin- ja kasvuoloista huolehtimisen kunnille vedoten kuntien ylisektoriseen yhteistyöhön sekä sosiaali- ja terveyspalvelujen kykyyn ottaa huomioon lasten muuttuvat tarpeet. Sen mielestä riitti, että kuntien lastensuojelun sosiaalityöntekijät toimivat lasten edun puolestapuhujina sekä lasten asianajajina. Edes valtion lapsiasiamiestä ei pidetty tarpeellisena.

Itse asiassa valtio oli käynnistänyt jo 1970-luvun alussa lasten oikeudellista asemaa koskevien uudistusten sarjan, jolla oli määrä saattaa lasten oikeusasema YK:n kansainvälisen Lasten Oikeuksien Julistuksen (1959) ja sitä seuranneen lasten oikeuksien sopimuksen (1989) vaatimusten mukaiseksi. Kansainvälistymisen vaikutus sukupolvien suhteisiin oli huomattu jo aikaisemmin, mutta nyt oltiin pakon edessä: Suomen oli toimittava lasten asemaa koskevien kansainvälisoikeudellisten sitoumustensa mukaisesti. Vuoden 1982 lastensuojelutoimikunnan mietintö käy havainnolliseksi esimerkiksi siitä, miten kansainvälinen oikeus ohjasi lakiesityksen valmistelua:

Yhteiskunnan eri tahoilla tulee luoda pysyvät puitteet lapsen oikeuksien ajamiselle. Lapsen aseman parantamisen ja lasten oikeuksien kehittämisen on oltava oleellinen osa muuta yhteiskunnallista kehitystä. ... Eri maissa on ilmennyt varsin samankaltainen tarve ja tavoite: lasten yhteiskunnallisen ja oikeudellisen aseman vahvistaminen. (Komiteanmietintö 1982: 67, 4).

Lakiuudistusten myötä perhelainsäädännössä viimeisteltiin jo vuosikymmenen työn alla ollut lasten yksilöllinen käsitteellistäminen, joka teki lapsista ensimmäistä kertaa *itsenäisiä oikeuksiensa subjekteja*. Esimerkiksi elatuslaki perusteluineen korostaa, että jokaisella lapsella on oikeus vanhempien olosuhteiden mukaiseen, riittävään elatukseen, joka määrätään hänen yksilöllisen kehitystasonsa mukaisesti. Koko 1980-luvun lapsilainsäädännössä samanlainen lapsen henkilöön keskittyvä ja yksilöllisyyttä kunnioittava linja jatkui. Lapsen huollon tarkoitus on ”lapsen tasapainoinen kehitys ja hyvinvointi lapsen yksilöllisten tarpeiden ja toivomusten mukaisesti”. Lasten huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevassa lakiehdotuksessa puolestaan säädettiin: ”Lasta tulee kasvattaa siten, että hän saa osakseen ymmärtämystä, turvaa ja hellyyttä. Lasta ei saa alistaa, kurittaa ruumiillisesti tai kohdella muulla tavoin loukkaavasti.” (Savolainen ym. 1982). Lasten ruumiillisen kurituksen ehdoton kieltäminen pyrki tasa-arvoisempaan kasvatuskulttuuriin ja neuvotteleviin sukupolvisuhteisiin perheissä. Lisäksi lapset saivat oikeuden mielipiteensä huomioon ottamiseen sekä puhevaltaa asioissa, joille ei aiemmin ollut lainsäädännön suojaa, kuten päätettäessä lapsen asuinpaikasta ja huoltajuudesta. (esim. Kurki-Suonio 1999, 427–433, 452–454; Savolainen ym. 1982). Uudistus perustui 1950-luvulla vakiintuneen kehitysvaiheajattelun ylittämiseen; se tunnusti *lapsuuksien erilaisuuden* ja lapsen yksilöllisyyden sekä oikeudellisen aseman. Se asetti lasta huoltavalle ja kasvattavalle aikuiselle uudenlaiset rajat: tästedes sukupolvien suhteissa toimi kaksi oikeussubjektia ja niissä tunnustettiin kaksi erillistä tahoa, joista kummallakaan ei periaatteessa ollut itsestään selvää ylivaltaa.

Lasten oikeuksien ja aseman sekä sukupolvien välisten suhteiden kannalta merkittävä askel oli Suomessa 1990-luvun alussa ratifioitu YK:n lapsen oikeuksien yleissopimus. Sitä seurasi yritys neuvotella sukupolvisuhteista ja -vallasta (vrt. Alanen 1996, 4–5), mikä konkretisoitui esimerkiksi valtioneuvoston ensimmäisessä lapsipoliittisessa selonteossa vuonna 1995 (ks. Lastensuojelusta kohti lapsipoliittikkaa 1995, ks. myös Lapsipoliittisen selontekoryhmän...1994). Siinä lasten asemaa ja sukupolvisuhteiden järjestämistä hahmoteltiin seuraavasti:

...lähtökohtana on käsitys lapsesta itsenäisenä subjektina, jolla on lähtökohtaisesti samat oikeudet kuin aikuisillakin ... Vaikka lapsi on riippuvainen perheen ja aikuisten tuesta, on hänellä itsenäiset oikeutensa, tarpeensa ja toiveensa,

jotka on otettava vakavasti ... Käsitys lapsuudesta on muuttunut ratkaisevasti viime vuosikymmeninä ja lapsuutta on alettu arvostaa itsenäisenä elämänvaiheena, joka on sinällään arvokas eikä vain kasvamista aikuisuuteen. (Lastensuojelusta kohti lapsipolitiikkaa 1995, 5,18, 23).

Lasten oikeutta osallistumiseen määritettiin siten, että lapsille ja nuorille tulee turvata mahdollisuus osallistua ikänsä ja kypsyytensä mukaan sellaisiin päätöksiin, jotka vaikuttavat heidän omaan elämänpiiriinsä ja oikeuksiinsa. Erityisesti korostettiin lapsen kuulemista häntä koskevissa hallinnollis-oikeudellisissa toimissa, kuten lastensuojelussa. Samalla painotettiin, että lapsille väestöryhmänä tulee taata mahdollisuus vaikuttaa yhteisölliseen ja yhteiskunnalliseen suunnitteluun ja päätöksentekoon. Konkreettisiksi toimenpiteiksi esitettiin muun muassa lapsen kuulemisen vahvistaminen häntä koskevissa oikeudellisissa ja hallinnollisissa toimissa; lapsilähtöisten opetus- ja kasvatusten menetelmien kehittäminen; lasten vaikutusmahdollisuuksien parantaminen erityisesti niissä yhteisöissä, joissa he viettävät suuren osan lapsuusaikansa päivästä, kuten kouluissa, päiväkodeissa ja vapaa-ajan toiminnoissa; lasten mukaan ottaminen yhdyskuntasuunnitteluprosesseihin sekä nuorisovaltuustojen perustaminen (Lastensuojelusta kohti lapsipolitiikkaa 1995, 23–24). Kun lasten osallistumisoikeus määriteltiin näin, voisi olettaa, että tavoitteena oli sukupuolvisuhteiden demokratisoiminen ja määrätietoinen aikuisten ja lasten vastakkain asettelun purkamisen jatkaminen, mutta käytännössä juuri mikään esitetystä ei edennyt toimenpiteiksi saakka.

Lasten oikeudellinen tasa-arvo ja uusi asema lainkäytössä jäi silti merkittäväksi ”lapsen vuosisadan” saavutukseksi. Samalla se oli päätös 1960-luvulla käynnistyneelle, modernit sukupuolvisuhteet ja sukupuolvivallan neuvottelut avanneelle keskustelulle, sillä lasten vuoden saattelemana poliittinen kiinnostus lapsiin hiipui. Lasten asioissa alettiin taas kääntyä kehitysasiantuntijoiden puoleen ja lapset potentiaalisina yhteiskunnallisina toimijoina työnnettiin takalalle (ks. Satka ym. 2002, 252). Tämän siirron helppous, ellei suorastaan luonnollisuus, selittyy sillä, että lasten kanssa elämänsä eläviltä vanhemmilta ja ammattikasvattajilta puuttuivat lakimuutosten toimeenpanemisen edellyttämät kulttuuriset mallit ja toimintaideat, uusia sukupuolvisuhteita tai lasten osallistumista jäsentävistä käsitteistä puhumattakaan.

Samaan aikaan meneillään ollut yhteiskunnallinen muutos kiristi vanhempien ja kasvattajien työtähdin ja -ajan äärimmilleen kilpailussa työpaikoista. Arvoilmasto koveni *'survival of the fittest'* -hengessä ja ihmiskäsitys uusliberalisoitui, sillä valtion ohjaamissa reformeissa se alkoi perustua valintoihin kykenevään, muista riippumattomaan ja omillaan toimeen tulevaan kuluttajapalkkatyöläiseen. 1990-luvun laman jälkimainingeissa lasten ja nuorten elämää tukevista puitteista höylättiin ”löysät pois”: lasten terveystarkastuksia

ja tukipalveluja supistettiin; heidän elintilaansa pienennettiin koulussa ja päiväkodissa, heidän hoitajiansa aikaa läsnäoloon ja vanhempien aikaa kotonaoloon vähennettiin sekä työ- että sosiaalipoliittisin päätöksin (ks. Salmi ym. 1996). Eikä puuttunut niitäkään tahoja, joiden mielestä lasten oikeudet ja osallistuminen ovat lähinnä naurettavaa idealismia. Kaiken tämän seurauksena lapset ja nuoret suljettiin muiden erilaisten kansalaisryhmien tavoin yhteiskunnallisen toiminnan marginaaliin, enemmän omillaan toimeen tuleviksi oman lapsuutensa saarekkeeseen, josta heillä on lupa poistua vain erityisestä syystä (vrt. Helne 2002, 78–80).

Lapset pois politiikasta – mediaan!

Vaikka 1990-luvun alkupuoliskon lasten asemaa ja oikeuksia koskenut keskustelu oli sukupolvien tasa-arvoisuuden kannalta lupaavaa, niin neuvottelut sukupolvisuhteista ja lasten paikasta hiipuivat ennen kunnollista alkamistaan. Poliitiikan käänne on luettavissa esimerkiksi valtiopäiväasiakirjoista ja hallitusohjelmista. Puhe lapsista ja nuorista väheni kansanedustajien raha-asia- ja toivomusaloitteissa sekä hallitusohjelmissa merkittävästi vuosien 1990–1997 välisenä aikana (Suominen 1998, 14–21). Lapsiperheiden tukemisen politiikasta sekä lasten ja nuorten hyvinvoinnin edistämisestä siirryttiin retoriikkaan, joka painotti ”syrjäytymisen estämistä” yksilön oman toiminnan kautta (esim. Hallitusohjelma 1999; vrt. Julkunen 2001, 172, 180). Niinpä vuoden 1999 hallitusohjelmassa ei sanota mitään lasten oikeudesta voimavaroihin, oikeudesta osallistua itseään koskevaan päätöksentekoon tai oikeudesta suojeluun (ks. Hallitusohjelma 1999; vrt. Suominen 1998, 14–21). Ohjelmasta unohtui myös jo 1970-luvulta lähtien kehitelty, lapsen kansainvälisten oikeuksien yleis-sopimuksen sinetöimä *lapsipolitiikan* käsite; sen sijan sai perhepolitiikka eli vastuullisen vanhemmuuden tukeminen, työn ja perheen yhteensovittaminen sekä lasten ja nuorten syrjäytymiskehityksen estäminen.

Uusin valtionhallinnon lapsipoliittinen asiakirja on valtioneuvoston toinen lapsipoliittinen selonteko (ks. Valtioneuvoston selonteko lasten ja nuorten... 2002)¹, jossa yhtä lailla vaietaan Lapsen oikeuksien sopimuksen mukaisesta lapsipolitiikasta. Selontekoa voi pitää lähes taantumuksellisena, etenkin jos sitä vertaa edelliseen lapsipoliittiseen selontekoon (ks. Lastensuojelusta kohti lapsipolitiikkaa 1995). Siinä ei oteta lainkaan kantaa sukupolvisuhteiden demokratisoinnin edistämiseen muuttuvissa yhteiskunnallisissa suhteissa. Lapsipolitiikan käsite on korvattu perhepolitiikalla tai lapsi- ja perhepolitiikalla. Lasten hyvinvoinnin ja oikeuksien ulottuvuuksina nähdään *lapsiperheiden* oikeus osuuteen yhteiskunnallisista voimavaroista ja lasten oikeus suojeluun.

Lapsuus ja lasten ja nuorten hyvinvointi ymmärretään lähinnä lapsiperheiden riittävän toimeentulon, palvelujen ja tulonsiirtojen muodostamana kokonaisuutena. Selvityksessä korostetaan kasvatuksen ja vanhemmuuden tukemista ja niiden merkitystä lasten ja nuorten pahoinvoinnin ehkäisemisessä.

Lasten ja nuorten osallistumisoikeutta ei selonteossa mainita lainkaan (vrt. Lastensuojelusta kohti lapsipolitiikkaa 1995), eikä lasten ja nuorten hyvinvoinnin uhkatekijöitä käsiteltäessä viitata lasten yhteiskunnallisen osallistumisen kehittämiseen tai laiminlyönnin seurauksiin lasten ja nuorten sekä koko väestön hyvinvoinnille (vrt. Bardy ym. 2001). Näin siitäkin huolimatta, että lasten osallistumismahdollisuuksien vähäisyys kouluissa on yksi kohdista, joista YK:n Lapsen oikeuksien komitea on Suomen maaraporttia koskeissa arvioinneissaan useaan otteeseen huomauttanut (ks. esim. YK:n Lapsen oikeuksien komitean...2000.)

Selonteossa vastuu lasten ja lapsiperheiden palveluiden järjestämisestä jää selvin sanoin kunnille. Tähän suhteutettuna Heikki Suomisen (2001) tulkinnot lasten ja nuorten näkökulman näkymisestä kuntien päätöksenteossa ovat kiinnostavia. Suominen tutki kolmessa keskisuuressa kaupungissa käytyjä valtuustokeskusteluja lasten ja nuorten hyvinvointiselonteon julkistamisen yhteydessä vuosina 1998–2000. Valtuutetut olivat yksituumaisia lasten hyvinvoinnin tilasta, ongelmista ja haasteista, mutta kuitenkin he kaipasivat vain vähän tietoa siitä, mitä lapset ja nuoret voisivat itse tarvita ja haluta tai mitä voisivat olla tämän päivän taloudelliset ja inhimilliset yhteiskunnalliset investoinnit lapsiin ja nuoriin. Lapsia ja nuoria ei myöskään hahmotettu yhteiskunnallisiksi toimijoiksi. (Suominen 2001, 218). Näkemykset sen suhteen, kenelle kuuluu vastuu lasten ja nuorten hyvinvoinnista ja mitä kunnan pitäisi tehdä, poikkesivat toisistaan erittäin paljon. Valtuustojen keskusteluissa moraaliseksi toimijoiksi hahmotettiin vanhemmat ja perheet – harvemmin yhteiskunta, päättäjät tai hallinto.²

Lähes samaan aikaan kun lasten ja nuorten kysymykset katosivat politiikasta, ne ilmaantuivat mediaan lasten ongelmina ja nuorten väkivaltarikoksina. Julkinen keskustelu kulminoitui kansanedustajien lakialoitteeseen rikoslain syyntakeisuusikärajan alentamisesta. On kiinnostavaa, että suuri joukko kansanedustajia päätyi sellaiseen yhteiskuntasuhteiden analyysiin, jonka tuloksena se ryhtyi ajamaan rikosvastuun alentamista 11–12 vuoteen (ks. Lakialoite...2001), sillä aloite on vahvasti ristiriidassa Suomen kansainvälis-oikeudellisten sopimusten kanssa.

Taantuma suomalaisissa sukupolvisuhteissa?

Tulkitsemme kansanedustajien aloitteellisuutta ja mediajulkisuutta hallinnutta ongelmapuhetta merkiksi siitä, että suomalaisissa sukupolvisuhteissa on lähes pari vuosikymmentä orastaneen tasa-arvokehityksen jälkeen alkanut peruutusvaihe. Pohjimmiltaan kyseessä saattaa olla samankaltainen syklisesti nouseva, aikamme uuskonservatiivisesta hengestä voimansa ammentava aallonharjaefekti, jonka naistutkijat ovat paljastaneet sukupuolten suhteiden yhteiskunnallisesta dynamiikasta. Naisten oikeuksien suhdanteet, naisille sallittujen vapauksien nousut ja laskut, näyttävät nimittäin seuraavan yleisiä vasemmisto- ja oikeistoradikalismien suhdanteita. On tavallista, että juuri kun naisten itsenäisyys näyttää olevan lähellä, syntyy hyökkäys, joka vaarantaa naisten saavuttamat oikeudet. Jokainen sukupolvisuhteisiin tehty takaisku (*backlash*) on naistutkijoiden mukaan sisältänyt samanlaisia perusväitteitä, jotka hieman sovellettuina voisivat lasten kyseessä ollessa olla seuraavat:

Lapset, jotka eivät pysy lasten paikalla perheissään, eivätkä rakenna identiteettiään kehityksessään keskeneräisen lapsen idean mukaisesti, ovat onnettomia ja tuottavat yleistä moraalista rappiota. Lasten rappio on seuraus vastuuttomasta vanhemmuudesta, vapaasta kasvatuksesta sekä aikuisten lapsille sallimista liiallisista vapauksista ja oikeuksista. (Vrt. Faludi 1991; Julkunen 1994, 17–18).

Lasten vapauksia ja mahdollisuuksia nakertava puhe ja sen taustalla oleva ideologia ei ole lainkaan kiinnostunut jälkiteollisessa yhteiskunnassa elävien lasten arjen monimutkaisuuden ymmärtämisestä tai lasten jatkuvasta sukku-loinnista toimintapiiristä toiseen ja yksistä ihmissuhteista toisiin ja kolmansiin. Sen pyrkimys on saattaa lapset näkymättömään, mutta samalla hienovaraisesti jatkuvaan aikuisten valvontaan ja samalla palauttaa sekä lapset että vanhemmat perinteisiin perhesuhteisiin. Lasten perheisiin palauttamista säestää pyrkimys äitien kotiin palauttamiseen sekä kalliin ja ihmisten aktiivisuudelle haitallisen hyvinvointivaltion purkamiseen. Onko niin, että tämä ratkaisu sopii hyvin uusliberalistiselle hallinnolle? Kun vastuu jätetään pelkästään perheille itselleen, voi valtio samalla kenties huoletta vetäytyä.

Mallia lasten paikan ja sukupolvisuhteiden järjestämiseen otetaan jälleen 1950-luvun perhelapsuuden ihanteista. Lasten paikka halutaan ymmärtää va-jaavaltaisen perhejäsenyyden kautta ja kehityslapsuuskäsityksen mukaisena lasten asemointina (esim. Pulkkinen 2002; Sinkkonen & Kalland 2002; vrt. Kalliala 2002). Ydinperhenäkökulmaa painottava sekä lapset biologiaansa palauttava ajattelu sopii hyvin myös valtion tämänhetkisiin intresseihin ja uusliberalistisiin yhteiskuntasuhteisiin. Sukupolvisuhteet halutaan järjestää siten, että lasten ja aikuisten vastakkainasettelu on korostetun näkyvää. Lisäksi

väitetään, että lapset elävät oikeata lapsuutta vain sikäli, kun heidän ”anetaan olla lapsia”. Sillä puolestaan ymmärretään lasten sulkemista yhteisöllisen toimijuuden ja osallistumisen ulkopuolelle. Perhelapsuus esitetään ainoana lapsitieteen osoittamana rationaalisenä tulevaisuusstrategiana, mikä ei pidä paikkaansa (ks. esim. Mayall 2002).

Kun Suomen uudistetussa perustuslaissa vaatimus lasten yhdenvertaisuudesta on kuitenkin kirjattu kansalaisten perusoikeuksiin ja nostettu jopa sukupuolten yhdenvertaisuuden edelle (ks. Suomen perustuslaki 2000, 9), herää kysymys: Eikö valtiovallalle ja eduskunnalle kuulu lainkaan vastuuta siitä, että olemme tilanteessa, jossa lapset ja nuoret eivät voi käyttää oikeuksiaan ja olla osallistuvia kansalaisia? Eikö jälkien korjaaminen tapahtuneesta lasten leimaamisesta ja sen myötä edenneestä sukupolvisuhteiden taantumasta – lasten ja aikuisten suhteiden palauttamisesta hierarkkiseen valvontaan ja kenties molemminpuoliseen epäluottamukseen perustuvasta vuorovaikutuksesta – kuuluisi Suomen perustuslain hengessä ja meidän, päivä päivältä ikääntyvien tulevaisuudenkin vuoksi valtion tulevaisuusstrategioiden keskiöön? Koska sukupolvisuhteet toimivat myös ajassa, on hyvä syy kysyä: mitä meillä on vanhoina oikeus odottaa niiltä aikuisilta, joiden kuulemisen laiminlöimme lapsina?

On oletettavaa, että 1900-luvun kuluessa syvään juurtuneet, kehitysajattelun perustuvat toimintatavat kantavat asiantuntijakäytännöissä ja lapsi-instituutioissa vielä pitkään. Poliittisin päätöksin varmistettu lasten subjektiasema on silti seikka, joka on tuonut sukupolvien suhteisiin peruuttamattomia jännitteitä. Tiedämme, ettei kulttuurisia rakenteita voi muuttaa hetkessä – esimerkiksi koululaitoksessa edellinen uuteen pedagogiseen järjestykseen siirtyminen oli monitahoinen prosessi, joka kesti lähes puoli vuosisataa (ks. Ojakangas 1997). Sukupolvisuhteisiin kytkeytyvien kulttuuristen rakenteiden muuttaminen on lisäksi erityisen haasteellista: suomalaisten sukupolvisuhteiden historiassa lasten syrjässä olemisen paikka on vankasti ankkuroitu historiaansa ja sitä kautta arkisten käytäntöjemme rakenteisiin, jotka ovat juuri siksi vain hitaasti muutettavissa. Meneillään olevalla sukupolvisuhteiden taantumalla on sitä paitsi vankka tuki kansainvälisessä, kaikkiin länsimaihin ulottuvassa uusliberalismissa, sen tavassa korostaa yksilöä eli aikuista itse itsestään huolta pitävänä riippumattomana toimijana – mikä on mahdollista vain pienelle osalle aikuisia tietynlaisissa elämäntilanteissa. Sukupuolten suhteista tiedämme, etteivät miesten ja naisten väliset arkipäätökset muutu samassa aikataulussa kuin ideologiat eivätkä ne myöskään seuraa merkittäviäkään poliittisia päätöksiä (esim. Rantalaiho 1994).

Sukupolvien tasa-arvokehityksestä sekä lasten kansalaisasemasta kiinnostuneina tutkijoina pidämme tärkeänä sitä, että valtio sitoutuu lasten mukaan ottamisen ja osallistumisen tukemiseen sekä ylipäänsä kokonaisvaltaisen

lapsipolitiikan edistämiseen (vrt. Leonard 1997, 169–175). Kun valtio luo lapsipoliittiset ja taloudelliset edellytykset, mutta antaa samalla sisällöllisen autonomian eri tason toimijoille, se avaa nykyistä laveampia toimintamahdollisuuksia niin kunnille, kansalaisyhteiskunnalle, lasten lähiyhteisöille kuin perheillekin. Lasten osallistumisen kannalta keskeisiä sfäärejä ovat ne asiat ja yhteisöt, jotka ovat lähellä lasten ja nuorten omia elämänpiirejä, kuten asuinalueet, koulut, päiväkodit ja erilaiset vapaa-ajan toiminnot.

Lasten osallistumisen käytäntöjen tasolla suurin haaste lienee lapsille ja nuorille sopivat osallistumistavat. Näitä tapoja ei ole vielä juurikaan nimetty, ja siksi lasten osallistuminen on usein helppo ohittaa. Sopivien osallistumistapojen kehittäminen vaatii sitä, että on mentävä lasten ja nuorten pariin, etsittävä ja kokeiltava näitä tapoja yhdessä lasten kanssa. Olemme varmoja siitä, että lasten ja nuorten kuulemisen ja osallistumisen kannalta arvokasta ja merkittävää työtä tehdään paljon jo nyt esimerkiksi nuorisotyössä, kouluissa ja päiväkodeissa.

Kysymys lasten ja nuorten osallistumisen ja yhteiskunnallisen toimijuuden vahvistamisesta liittyy olennaisesti siihen, miten sukupolvien väliset suhteet ja lasten paikka näissä suhteissa ymmärretään. Yhteisen ymmärryksen löytymisen kannalta hedelmällisiksi voisivat osoittautua sellaiset lasten, nuorten ja aikuisten yhteiset projektit, joiden toimintaa ja ajattelua motivoivat sukupolvisuhteiden uudelleen neuvottelu, vähempivaltaisten näkökulmaan sitoutuminen ja lasten oikeudet (vrt. Leonard 1997, 169–175). Olemme sitä mieltä, että lapsuuden – ja sitä kautta yhteiskunnan – kannalta parasta on se, että lapset pääsevät mukaan yhteisöihin. Vain se turvaa heille oppimisprosessit, jotka mahdollistavat sen käsittämisen, keitä me olemme, mihin kuulumme ja kuinka me elämme (vrt. Bardy 2002). Toisin sanoen myös lapsikansalaisille tulee turvata mahdollisuudet yhteisöllisen identiteettityöhön, lapsuuden identiteettien vahvistamiseen sukupolvena ja sukupolviryhmänä toisten sukupolvien joukossa.

Viitteet

- 1 Sen tausta-aineistona ilmestyi selvitys ”Mikä lapsiamme uhkaa” (Bardy ym. 2001), joka on perusteellinen kuvaus lasten asemasta, mutta sen jälki selonteossa on perin ohut.
- 2 Heikosta poliittisesta sitoutumisesta lasten oikeuksien ja aseman parantamiseen kertoo myös se, että tätä kirjoitettaessa ainoastaan Vasemmistoliitolla on oma *lapsipoliittinen* ohjelma (ks. Hyvä lapsuus 2002). Vasemmistoliiton ohjelmassa

korostetaan, että ”osallisuus on myös lapsen oikeus” ja myös lasten kansalaisuus tulee ottaa vakavasti.

Toinen myönteinen poikkeus on Suomen Kuntaliitto: se valmisteli uuden vuosituhannen aluksi kunnille suositusluonteisen lapsipolitiikan ohjelman ja linjasi oman lapsipoliittisen strategiansa aina vuoteen 2015 asti (ks. Eläköön lapset...2000). Kuntaliitto perusteli aloitteellisuuttaan kuntalain myös lapsia koskevilla osallisuus- ja vuorovaikutusvelvoitteilla, yhteisöllisyyden edistämällä, lapsiin investoimisen hyödyllisyydellä ja lasten sosiaalisten valmiuksien ja omanarvontunnon kehittämällä. Tavoitteena on eri hallinnonalat yhdistävä sitoutuminen kunnan kehittämiseen lasten ja nuorten näkökulmasta. Kuntaliiton ohjeet eivät kuitenkaan sinällään sido tai velvoita kuntia minkäänlaisiin lapsipoliittisiin toimiin.

Kirjallisuus

- Alanen, Leena & Bardy, Marjatta* (1990) Lapsuuden aika ja lasten paikka. Tutkimus lapsuudesta yhteiskunnallisena ilmiönä. Sosiaalihallituksen julkaisuja 12 /1990 Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Alanen, Leena* (1996) Social politics and generational relations: Child policy in a Nordic landscape. An elaborated version of a paper presented in the Colloquium ”Politik für Kinder, mit Kindern oder gegen Kinder?” May 15th, 1996 Deutsches Jugendinstitut: München.
- Alanen, Leena* (2001) Polvesta polveen. Sukupolvi sosiologisenä käsitteenä ja tutkimuskohteena. Teoksessa Anne Sankari & Jyrki Jyrkämä (toim.) Lapsuudesta vanhuuteen – Iän sosiologiaa. Tampere: Vastapaino, 97–116
- Arber, Sara & Attias-Donfut, Claudine* (toim.) (2000) The myth of generational conflict. The family and state in ageing societies. ESA Studies in European Societies London: Routledge.
- Attias-Donfut, Claudine & Arber, Sara* (2000) Equity and solidarity across the generations. Teoksessa Sara Arber & Claudine Donfut (toim.) The myth of generational conflict. ESA Studies in European Societies. London: Routledge, 1–21
- Bardy, Marjatta* (1998) Lapsi- ja aikuispolvien yhteiskunta. Yhteiskuntapolitiikka 63 (1), 69–73.
- Bardy, Marjatta* (2002) Lasten hyvinvoinnin yhteiskunnalliset edellytykset ja sukupolvien välinen solidaarisuus. Sosiaalipoliittinen yhdistys ry:n ”Suomi kärjessä – missä lapset?” -seminaari 29.1.2002. <www.valt.helsinki.fi/sospo/sospol-yhd/verkkojulk/Bardy.pdf>. (Luettu 12.7. 2002).
- Bardy, Marjatta & Salmi, Minna & Heino, Tarja* (2001) Mikä lapsiamme uhkaa? Suuntaviivoja 2000-luvun lapsipoliittiseen keskusteluun. Helsinki: Stakes, raporteja 263.

- Donzelot, Jacques* (1980) *The policing of families. Welfare versus the state.* London: Hutchinson.
- Eläköön lapset – lapsipolitiikan suunta* (2000) Suomen Kuntaliiton lapsipoliittinen ohjelma. Helsinki: Suomen Kuntaliitto.
- Faludi, Susan* (1991) *Backlash: the undeclared war against American women.* New York: Crown.
- Helne, Tuula* (2002) *Syrjäytymisen yhteiskunta.* Helsinki: Stakes, Tutkimuksia 123.
- Hyvä lapsuus.* Vasemmistoliiton lapsipoliittinen ohjelma. <<http://www.vasemmistoliitto.fi/fi/arkisto/74.html>>. (Luettu 17.6. 2002).
- Julkunen, Raija* (1994) *Suomalainen sukupuolisota? Teoksessa Sara Heinämaa & Sari Näre (toim.) Pahan tyttäret. Sukupuolitettu pelko, viha ja valta.* Tampere: Gaudeamus, 17–33.
- Julkunen, Raija* (2001) *Suunnanmuutos.* Tampere: Vastapaino.
- Kalliala, Marjatta* (2002) *Lapsuus pelissä, lapsuus leikissä.* Teoksessa Laura Kolbe & Katriina Järvinen (toim.) *Onks ketään kotona? Kasvatuksen suuntaa etsimässä* Helsinki: Tammi, 95–119.
- Kertzer, David I.* (1983) *Generation as a sociological problem.* *Annual Review of Sociology* 9, 125–149
- Korppi-Tommola, Aura* (1990) *Terve lapsi — kansan huomen. Mannerheimin lastensuojeluliitto yhteiskunnan rakentajana 1920–1990.* Helsinki: Mannerheimin lastensuojeluliitto.
- Kuparinen, Marjatta* (1971) *Lapsi kansalaisena.* Helsinki: Tammi.
- Kurki-Suonio, Kirsti* (1999) *Äidin hoivasta yhteishuoltoon. Lapsen edun muuttuvat oikeudelliset tulkinnat.* Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys.
- Lee, Nick* (2001) *Childhood and Society. Growing up in an age of uncertainty.* Buckingham & Philadelphia: Open University Press.
- Leonard, Peter* (1997) *Postmodern welfare. Reconstructing an emancipatory project.* London & Thousad Oaks & New Delhi: Sage.
- Mayall, Berry* (2002) *Towards a sociology for childhood: thinking from children's lives.* Buckingham: Open University Press.
- Niemelä, Jorma* (2002) *Identiteettityö, sosiaalinen pääoma ja marginaalista murtautuminen.* Teoksessa Petri Ruuskanen (toim.) *Sosiaalinen pääoma ja hyvinvointi.* Jyväskylä: PS-kustannus, 76–93.
- Ojakangas, Mika* (1997) *Lapsuus ja auktoriteetti. Pedagogisen vallan historia Snellmanista Koskenniemeen.* Helsinki: Tutkijaliitto.
- Ollila, Anne* (1990) *Politikoiva vaimo on miehelle kauhistus. J. V. Snellmanin perhekäsitys.* *Naistutkimus* 3 (4), 25–34.
- Ollila, Anne* (1993) *Suomen kotien päivä valkenee... Marttajärjestö suomalaisessa yhteiskunnassa vuoteen 1939.* Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, tutkimuksia 173.

- Pekki, Anu & Tamminen, Tuula* (2002) Lapsen ehdoilla. Vammala: Kunnallissalan kehittämissäätiö. < <http://www.kaks.fi/pages/julkaisut/pdf/tutkimus33.pdf>>. (Luettu 7.1. 2003).
- Pulkkinen, Lea* (2002) Mukavaa yhdessä: sosiaalinen alkupääoma ja lapsen sosiaalinen kehitys. Jyväskylä: PS-Kustannus.
- Rantalaiho, Liisa* (1994) Sukupuolisopimus ja Suomen malli. Teoksessa Anneli Anttonen & Lea Henriksson & Ritva Nätkin (toim.) Naisten hyvinvointivaltio. Tampere: Vastapaino, 9–30.
- Rose, Nikolas* (1990) Governing the soul. The shaping of the private self. London & New York: Routledge.
- Ruuskanen, Petri* (toim.) (2002) Sosiaalinen pääoma ja hyvinvointi. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Salmi, Minna & Huttunen, Jouko & Yli-Pietilä, Päivi* (1996) Lapset ja lama. Helsinki: Stakes Raportteja, 197.
- Sankari, Anne & Jyrkämä, Jyrki* (toim.) (2001) Lapsuudesta vanhuuteen – Iän sosiologiaa. Tampere: Vastapaino.
- Satka, Mirja* (1994) Sosiaalinen työ peräänkatsojamiehestä hoivayrittäjäksi. Teoksessa Jouko Jaakkola & Panu Pulma & Mirja Satka & Kyösti Urponen: Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisten sosiaalisen turvan historia. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto, 261–339.
- Satka, Mirja* (1995) Making social citizenship. Conceptual practices from the Finnish poor law to professional social work. Jyväskylä: SoPhi.
- Satka, Mirja* (2003) Finnish conception of children and the history of child welfare. Teoksessa Christine Hallet & Allan Prout (toim.) Hearing the voices of children. Social policy for a new century. London, Routledge Falmer, 73–88.
- Satka, Mirja & Mason, Jan* (2002) The post World War II conceptualisation of children through the lens of childhood studies. Paper presented at ISA World Conference. Brisbane, July 2002.
- Satka, Mirja & Moilanen, Johanna & Kiili, Johanna* (2002) Suomalaisen lapsipolitiikan mutkainen tie. Yhteiskuntapolitiikka 67 (3), 245–259.
- Snellman, J.V.* (1928) Kootut teokset II: Valtio-oppi. Oikea ehdoton pätevyys. Kansallisuus ja kansallisuusaate. Porvoo: WSOY, alkuper. Snellman, J.V.: Läran om staten. Stockholm 1842.
- Stang Dahl, Tove* (1985) Child welfare and social defence. Oslo: Norwegian University Press.
- Sulkunen, Irma* (1987) Naisten järjestäytyminen ja kaksijakoinen kansalaisuus. Teoksessa Risto Alapuro & Ilkka Liikanen & Kerstin Smeds & Henrik Stenius (toim.) Kansa liikkeessä. Helsinki: Kirjayhtymä, 157–172.
- Suominen, Heikki* (1998) Lasten ja nuorten hyvinvointi. Uudet haasteet – vanhat palvelut: hyvinvointia ja palveluita koskevat strategiat, periaatteet, kannanotot ja selvitykset sekä poimintoja 1990-luvulla käydystä keskustelusta. Helsinki: Stakes.

- Suominen, Heikki* (2001) Valtuustot keskustelemassa lasten ja nuorten hyvinvoinnista. *Yhteiskuntapolitiikka* 66 (3), 211–223.
- Tarvainen, Lauri* (1953) Perhe ja sen käsittely. *Lapsi ja nuoriso* 12 (9), 5–8.
- Tarvainen, Lauri* (1954) Lapsen sosiaalinen huolto. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto.
- Virtanen, Matti* (2001) Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka. Helsinki: SKS.
- YK:n Lapsen oikeuksien komitean viimeisimmät Suomea käsittelevät päätelmät ja suositukset. <<http://formin.finland.fi/doc/fin/ihmisoik/raportointi/paatsuo/lapsi.html>>. (Luettu 13.7. 2002).

Virallislouentoiset julkaisut

- Hallitusohjelma* (1999) Pääministeri Paavo Lipposen II hallituksen ohjelma. <<http://www.valtioneuvosto.fi/vn/liston/print.lsp?r=696&l=fi&page=>>>. (Luettu 13.6. 2002).
- Komiteanmietintö 1921: 15.* Yhteiskunnan lasten ja nuorison suojele. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Komiteanmietintö 1969: A 12.* Kouluyhteistyökomitean I osamietintö. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Komiteanmietintö 1970: A 4.* Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö I. Opetussuunnitelman perusteet. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Komiteanmietintö 1971: A1.* Kouluyhteistyökomitean II osamietintö. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Komiteanmietintö 1982: 67.* Lastensuojelutoimikunta 1982:n mietintö. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Lakialoite 160 /2001 vp.* Laki rikoslain 3 luvun 1 ja 2 §:n muuttamisesta.
- Lapsipoliittisen selontekoryhmän muistio* (1994) Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 1994:24.
- Lasten ja nuorten syrjäytymisen ennaltaehkäisy koulutuksen alalla.* Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2003:4. <<http://www.minedu.fi/julkaisut/koulutus/2003/tr04/>>>. (Luettu 13.3. 2003).
- Lastensuojelusta kohti lapsipolitiikkaa* (1995) Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Savolainen, Matti & Halme-Kauranen, Ritva & Jaakkola, Risto* (1982) Ehdotus laiksi lapsenhuollosta ja tapaamisoikeudesta sekä holhouslain muuttamisesta. Helsinki: Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu 9.
- Suomen perustuslaki* (2000) Vammala: Oy Edita Ab
- Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle lasten ja nuorten hyvinvoinnista* (2002) Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 12.

YK:n Yleissopimus Lapsen Oikeuksista. <<http://www.fredman-mansson.fi/lapsisop.htm>>. (Luettu 7.12. 2001).

YK:n Lapsen Oikeuksien Julistus. <<http://www.ykliitto.fi/iotieto/lapsij.html>>. (Luettu 22.1. 2003).

Irene Roivainen

Setlementti välissä olemisen tilana

Yhteisöllistämisen aika

Yhtenevässä Euroopassa, jossa kiihtyvä talouskasvu vahvistaa syrjäytymisilmiöitä, lisääntyvät vaatimukset integraation vahvistamisesta asuinalueilla. Kun marginalisaatio uhkaa kokonaisia kaupunginosia, ovat poliittiset päättäjät nähneet esimerkiksi kansalaistoiminnan yhtenä kaupunkipoliittisena strategiana syrjäytymisen vastustamisessa. Tosiasiassa kuitenkin kansalaistoiminnan on havaittu joskus vain kasvattavan asuinalueiden välistä segregaatiota, kun keskiluokkaisilla asuinalueilla veronmaksajien lojaaliuden ylläpitämiseksi investoidaan sujuviin palveluihin ja samaan aikaan syrjäytyneillä asuinalueilla odotetaan kansalaistoiminnan ja vapaaehtoistyön ratkaisevan sisäisen koheesion ja heikkolaatuisen ympäristön pulmat. (Matthies 2002, 238–240.)

Professionaalisella sosiaalityöllä on yli satavuotinen historia kansalaisten keskinäisen ja yhteisöllisen tuen edistäjänä. Asuinalueiden kehittämisessä sosiaalityön haasteeksi asettuu puhtaasti liiketaloudellisia päämääriä ajavan kaupunkipolitiikan vastavoimana edistää aidosti kansalaislähtöistä, valtaistavaa ja osallistavaa kaupunkisosiaalityötä. (Mt., 241–244.) Urbaani yhteisöllisyys haastaa yhteisöllisen sosiaalityön irrottautumaan modernin yhdyskuntatyön kyläyhteisöllisyydestä ja naapurustoista.

1980-luvun lopulta lähtien yhteisöllisyys on saanut sosiaalityön kentässä uusia piirteitä, kun ”vapaa” *sosiaalinen työ* on jälleen näkyvämmän läsnä julkisen *sosiaalityön* rinnalla, ja virallinen sosiaalityö etsii kumppanuutta kolmannen sektorin toimijoiden kanssa. Toisin kuin kommunitaristit ja sosiaalisen pääoman puolestapuhujat ovat oletaneet, järjestötoiminta on vahvistunut Pohjoismaissa hyvinvointivaltiollistumisen myötä ja sen merkitys on kasvanut etenkin yhteiskunnallisissa muutostilanteissa (ks. Julkunen & Niemi 2002, 166; Siisiäinen 2002, 97–104).

Syvän taloudellisen laman ja universalististen sosiaalipoliittisten järjestelmien leikkautumisen myötä virallisen sosiaalityön piiriin on pudonnut yhä enemmän ihmisiä. Tämä on luonut paineita etsiä yhteistyökumppaneita kolmannen sektorin järjestötoimijoiden keskuudesta. Vaikka kehityssuunta on ollut yleinen koko Euroopassa, on se merkinnyt Suomessa askelta kohti vuosisadan alun tilannetta. Hyvinvointivaltion ja kunnan tehtäviä on yhteisöllistetty ja ulkoistettu järjestöille, yksityiselle sektorille ja lähiyhteisöille. Pohjoismaissa kansalaisjärjestöjen roolina on kuitenkin täydentää ja kehittää yhteiskunnallisia palveluja osana hyvinvointipalvelujärjestelmää, ei korvata niitä (esim. Helander 1998, 1999, 2000).

Uuden kumppanuuden myötä julkinen sektori on hyvinvointiyhteiskunnassa siirtämässä EU-rahoituksen tukemana osavastuuta erilaisten marginalisoituneiden alaryhmien ”hoidosta” kolmannelle sektorille. Kumppanuusmalli voi kuitenkin yksipuolistaa niin järjestöjen kuin virallisen sosiaalityönkin toiminta- ja työprofiilia, mistä on esimerkkinä evankelisuterilaisten seurakuntien ruokapankkitoiminta (Seppänen 2000, 92–100). Palvelutuottajina järjestöjen taloudellinen ja toiminnallinen riippuvuus paikallishallinnosta kasvaa, jolloin ne etääntyvät helposti perustehtävästään henkisen hyvinvoinnin tuottajana ja elämänhallinnan tukijana (Niiranen 1998, 328–332). Järjestöt saattavat myös omaksua managerialistisia toimintamalleja (Möttönen 2002, 119) ja menettää innovatiivisen roolinsa muuttumalla osaksi järjestelmää, elleivät tuotetut toiminnot nouse aidosti järjestöarvoista. Toisaalta kuvattu kehitys ei ole ongelmatonta virallisenkaan sosiaalityön sisältöjen kannalta. Marginalisaation vastaisessa toiminnassa julkisen sektorin toiminta saattaa suuntautua hallinnolliseen asiakkaiden typologisointiin (ks. Helne 2002, 38) ja marginaaliryhmien riskien, tarpeiden ja kykyjen kategorisointiin. Virallisen sosiaalityön tehtäväksi jää tällöin pelkästään asiakkaiden riskien arviointi ja aktiivisen kansalaisuuden ja yhteisöllisen integroitumisen valvominen (Jordan & Jordan 2000; myös Juhila 2001).

Tarkastelen artikkelissani setlementeissä toteutettua kaupunkisosiaalityötä lähtien liikkeelle varhaisten ”mallisetlementtien” sankaritarinoista (Crocker 1992). Tämä historiakonstruktio setlementtityöstä toimi peilauspintana modernia suomalaista setlementtityötä kehitettäessä Uusi yhteisötyö -hankkeessa vuosina 1998–2000 (Roivainen 2001). Nykyisessä yhteiskunnallisessa tilanteessa satavuotiaan setlementtiliikkeen haasteena on kyetä käyttämään vanhat perinteensä, järjestöarvonsa ja erilaiset toimintamuotonsa sosiaalisen kanssakäymisen ja yhteisöllisten tukirakenteiden luomiseen.

Setlementit hyvinvointiyhteiskunnan voimavarana

Kehkeytyvässä hyvinvointiyhteiskunnassa setlementit ovat voimavara valitsemalle sosiaalipolitiikalle. Kansainvälisessä tarkastelussa setlementtien asuinalue- ja yhteisölähtöinen sosiaalinen toiminta köyhillä asuinalueilla on ollut tärkeä resurssi sosiaalipalveluja desentralisoitaessa. Yksityisinä ja voittoa tavoittelemattomina yhdistyksinä niiden on arvioitu toiminnallaan vähentävän rikkaiden ja köyhien välistä etäisyyttä asuinalueilla. Työnjaossa virallisen sektorin kanssa setlementtityön vastuu on painottunut ennaltaehkäisevään työhön ja yhteisölähtöisiin toimintoihin ja intensiiviseen työskentelyyn yksittäisten perheiden kanssa. (Husock 1993.)

1990-luvulla alkoi kuitenkin kehitys, jossa julkinen rahoitus setlementeille väheni ja sen saamisen ehdoksi asetui palvelutuotanto yksittäisille ongelmaryhmille, esimerkiksi työttömille. Tämän rahoitusperustan on nähty kuitenkin olevan jyrkästi ristiriidassa kokonaisvaltaiselle, koordinoitulle ja yhteisöperustaiselle avunannolle, jota setlementeissä on perinteisesti totuttu toteuttamaan. Vaarana on pidetty sitä, että setlementit alkavat muistuttaa lisääntyvässä määrin rahoittajaan erikoistuneen henkilöstönsä ja kategoristen ohjelmiansa vuoksi, jolloin ne vastaavat ensi sijassa rahoittajan vaatimuksiin ja ohjailuun, eivätkä alkuperäisen toimintaideansa mukaisesti muuttuviin naapurusto-olosuhteisiin. Esimerkiksi huumeita käyttävä teiniäiti saattaisi tarvita opastusta lapsenhoidossa, apua peruskoulun suorittamisessa tai työelämään kouluttautumisessa, mutta mikään yksittäinen ”ongelmaryhmille” suunnattu hanke ei vastaa kokonaisvaltaisesti hänen tarpeisiinsa. (Marks 1993.)

Setlementtityön kannalta ongelmallista esimerkiksi syrjäytymisen vastaisissa ohjelmissa on setlementtiperinteelle vieras ”eksklusiomalli”. Marginaaliryhmien objektiivoinen, toiseuteen määrittely ja sijoittaminen johonkin ryhmään yhden ominaisuuden perusteella on Tuula Helneen mukaan eräänlaista pakkointegraatiota (Helne 2002, 33). Ongelmallista on myös asiantuntija-orientaation mukaantulo. Syrjäytyneiden auttaminen edustaa raskaansarjan sosiaalityötä, joka kutsuu väistämättä vastinparikseen asiantuntijatie-don, ellei toimintaa tietoisesti rakenneta ruohonjuurilähtöisesti alhaalta ylöspäin. (Roivainen 2001, 49–55 ja 2002 a.)

Setlementit kaupungistuvan yhteiskunnan toimijoina

Setlementtiliike syntyi 1800-luvun lopulla Englannissa reaktionona kaupungistuneen ja teollistuneen yhteiskunnan sosiaalisii epäkohtiin. Itä-Lontoon

köyhälistökortteliin perustettiin vuonna 1884 Oxfordin yliopiston tukemana ensimmäisen yliopistosetlementti, Toynbee Hall. Ensimmäisen setlementin toiminnassa yhteisön kulttuurisiin, pedagogisiin ja sosiaalisiin tarpeisiin vastattiin yliopistovapaaehtoisten voimin. Toiminta sisälsi niin suoria taloudellisia tukitoimia ja terveydenhuoltoa kuin aikuiskasvatusta, nuorisotyötä ja kulttuuriakin taidenäyttelyistä kirjallisuus- ja teatterikerhoihin. Toiminta ei suuntautunut niinkään paikallisyhdyskuntaan tai -seurakuntaan, vaan ennen muuta kansakunnan institutionaaliseen rakenteeseen ja ”kulttuuriseen kohoamiseen”.

Setlementti-idea levisi muihin teollisuusmaihin. Ensimmäinen yhdysvaltalainen yliopistosetlementti perustettiin jo vuonna 1886 New Yorkiin, mutta tunnetummaksi muodostui kuitenkin Jane Addamsin vuonna 1889 Chicagoon perustama Hull House. Amerikkalainen setlementtityö painotti brittiläistä setlementtityötä vähemmän kulttuurista kohoamista ja keskittyi suuremmissä määrin opettamaan naapuruston asukkaille käytännöllisiä taitoja. Setlementtejä käytettiin myös tietoisemmin sosiaalisten reformien välikappaleina, ja naisten rooli liikkeessä oli keskeinen. Paikallisena erityispiirteenä oli myös maahanmuuttajien ja pakolaisten integrointi monikulttuuriseen kaupunkiyhdyskuntaan mm. tiedonvälitys- ja tulkkipalvelujen kautta. (Esim. Davis 1984; Stivers 2000; Trolander 1991.)

1900-luvun alkupuolella liike sai jalansijaa useissa Länsi-Euroopan maissa. Pohjoismaiden ensimmäiset setlementit – jotka tunnettiin ainakin Ruotsissa paremmin nimellä *hemgårdar* – perustettiin vuonna 1912 Tukholmaan (Birkagården) ja Kööpenhaminaan (Kristeligt Studenter-Settlementet) (Olson 1982, 120–122). Suomeen setlementtityön ajatukset levisivät jo muutama vuosi Toynbee Hallin perustamisen jälkeen Alli Trygg-Heleniuksen työn kautta, ja Helsingin Sörnäisissä aloitti ensimmäinen kansankoti toimintansa 1890. Kansankodit kuitenkin lopettivat toimintansa 1900-luvun alkuvuosina, ja uusi alku tapahtui, kun Sigfrid Sirenius ja muutamat muut kristillis-sosiaalisesti valveutuneet evankelisluterilaiset kirkonmiehet alkoivat puhua setlementtityön käynnistämisestä Suomessa 1910-luvulla. Erityisen huomion kohteeksi setlementtityössä tulivat teollisuuspaikkakunnat, joilla aloitettiin evankelioimistyö englantilaisen setlementtiliikkeen ideoiden pohjalta. Kalliolan setlementti perustettiin Helsinkiin vuonna 1919. (Ks. Roivainen 2001, 9.)

Suomessa setlementtityön ja sosiaalityön välillä on hyvin läheinen historiallinen yhteys, sillä hyvinvointivalttiollisen sosiaalityön kehittymiseen saakka setlementtityö on ollut osa kansalaisten yhteenliittymien organisoimaa sosiaalista työtä. Maailmansotien välisestä ajanjaksosta alkaen valtion ja kansalaisyhteiskunnan sosiaalisen toiminnan työnjako kulki Suomessa korjaavan ja ehkäisevän työn välillä, jolloin korjaavasta työstä vastasi julkisyhteisö ja ehkäisevästä työstä vastasivat yksityiset järjestöt. Esimerkiksi Kalliolan setle-

mentin työmuotoja olivat sananjulistuksen ohella diakonia ja sosiaalinen työ, monipuolinen sivistystyö sekä nuorisokerhotyö. Settlementtityötä luonnehti joustavuus ja sopeutuminen paikallisiin oloihin. Joissakin settlementeissa toimi lastentarha tai lastenneuvola, joihinkin settlementteihin avattiin työkeskuksia 1920-luvulla. Valtio tuki työtä merkittävästi. (Satka 1994, 273–275.)

Sota-ajan seurauksena sosiaalinen työ alkoi ammatillistua, ja vapaaehtoinen järjestötoiminta nähtiin virallista täydentävänä poikkeusmenettelynä, jonka toimintaa tehostettiin ja jota integroitiin julkiseen työhön. 1970-luvulta alkaen julkisen sektorin toteuttamasta huoltotyöstä ja sosiaalityöstä on käytetty yhtä käsitettä: *sosiaalityö*. Opistoliikkeeseen – aikuiskoulutukseen ja harrastustoiminnan ohjaukseen – perustunut settlementtityö menetti työmuotojensa suhteen relevanssiaan 1960- ja 1970-lukujen haasteiden edessä; 1980-luvun lopulta lähtien vapaaehtoinen ja yksityinen sosiaalinen työ on tullut jälleen olennaiseksi osaksi hyvinvointivaltion organisoimaa sosiaalityötä. (Mt., 286–334.)

Suomen Settlementtiliitossa uusiin haasteisiin vastattiin perustamalla neljä projektia, joissa kehitettiin vapaaehtoistyötä, sosiaalista työtä, uusia työllistämismahdollisuuksia ja yhteisötyötä. Kehittämistyön jatkuessa huomio kiinnittyi yhä enemmän ihmisten voimavarojen tukemiseen yhteisöllisin keinoin, ja 80-vuotisjuhluvuoden kunniaksi toteutettiin kolmivuotinen Uusi Yhteisötyö -projekti, joka kohdistui kolmeen paikalliseen settlementtiin. Helsingissä Kalliolassa kehittämiskohteeksi valittiin Kiskon klinikat ja niissä toteutettava yhteisöhoito. Rovaniemäläisen Rovalan osalta painopisteeksi tuli settlementin ja kaupungin välisen yhteistyön kehittäminen eräiden erityisryhmien palveluiden osalta. Tamperelaisessa settlementtityöyhdistys Naapurissa päädyttiin sosiaalipedagogiseen kehittämishankkeeseen. Uusi Yhteisötyö -projekti toteutettiin kolmen yliopiston sosiaalipolitiikan laitoksen – Helsingin, Lapin ja Tampereen – yhteistyönä. (Roivainen 2001.)

Naapurina marginaalissa

Settlementtien toiminnalliseksi lähtökohdaksi voidaan ymmärtää spatiaalisina ja symbolisina raja-asemina toimiminen eri väestönosien välillä (vrt. Helne 2002), sillä *settlementti* oli alun perin yliopistoväen *asuinyhteisö* ja ”*siirtokunta*” suurkaupungin slummissa. Settlementit edustivat käytännöllistä reformia kaupunkielämän epäkohtiin inhimillisen esimerkin ja *sorrettujen väestönosien organisoiminnan kautta* (Wilson 1991, 68–75). Ajatusta asettua asumaan ja työskentelemään köyhän väestönosan ja maahanmuuttajien keskelle voikin pitää radikaalina interventiona segregoituneessa kaupunkiyhdyskunnassa, jossa eri sosiaaliryhmät asuivat omilla asuinalueillaan joutumatta juurikaan

kosketuksiin toistensa kanssa. Toisaalta alkuajoien setlementtityö ei ollut vastavuoroisuuteen perustuvaa horisontaalista vertaistukea, vaan käytännöllisen toiminnan tavoitteena oli – monien muiden kansalaisyhteiskuntaideologisten yhdistysten tapaan – ennen muuta köyhien opettaminen ja valistaminen ”meille” / ”minä-sinulle” -periaatteella (ks. Nylund 2000 a ja b). Samuel Barnettin (1898) mukaan setlementit olivat nimenomaan sellaisten työtä, ”jotka uskovat modernin ajan lahjojen hyvytyteen: että kulttuuri on voitto, ei menetys, puhtaus on parempaa kuin likaisuus, kauneus parempaa kuin rumuus ja tieto parempaa kuin tietämättömyys” (mt., 3).

Sosiaalisesti ja kulttuurisesti vieraalle maaperälle rantautuneiden setlementtityöntekijöiden suhtautumista kohdeyhteisöön on kuvattu *naapurisuuden* metaforalla erotuksena ”hyväntekijästä” ja ”lähetystyöntekijästä”. Toisin kuin altruismiin perustuvassa filantropiassa, setlementtityössä katsottiin keskeiseksi hyvän kansalaisuuden velvollisuuksien täyttäminen. Kansalaisuuteen liittyi olennaisena osana aktiivinen osallistuminen kaupunkiongelmien ratkaisemiseen. Vaikka naapuruston ihmisten katsottiin hyötyvän kanssakäymisestä koulutettujen ja kulttuurisesti hienostuneempien setlementtityöntekijöiden kanssa, oli ajatuksena kuitenkin oppia tuntemaan ihmiset *persoonallisen kosketuksen* ja *elinolosuhteisiin perehtymisen* kautta. Ihmiseltä ihmiselle -periaatteen taustalla on *sosiaalisen pääoman* ajatus: ihmiset jotka tuntevat toisensa, luottavat toisiinsa. Koulutetun setlementtiväen katsottiin myös toimivan linkkinä ja ”asianajajina” köyhien naapurustojen ja laajemman ympäristön välillä. (Davis 1984; Stivers 2000, 57, 93; Trolander 1991.) Samalla kuitenkin uskottiin vastavuoroisen suhteen kasvattavan myös auttajaosapuolta ”oppimaan yhtä paljon kuin opettamaan, saamaan yhtä paljon kuin antamaan” (*”To learn as much as to teach, to receive as much as to give”*). (Geoghegan 2000, 1.)

Setlementti toimi myös asuinyhteisönä, joka pyrki yhdistämään toiminnassaan talouden, sosiaalisuuden ja demokratian. Sisäisesti setlementti oli elämänmuodon ja asumismuodon kokeilu. Se toimi mm. nuorten aikuisten asuinyhteisönä, jossa he tavallisesti viettivät yliopisto-opintojensa jälkeen muutaman vuoden ennen avioitumistaan. Nuoria kiehtoivat yhteiskunnallisten ideoiden ohella motiivi elää uudenlaista elämää. Yhteiskeittiö tarjosi palveluja myös ulkopuolisille. (Davis 1984, 29–39.) Setlementtien yhteiskeittiöt olivat aikanaan yksi ilmaus liikehdinnästä, joka ajoi kotitalouden kunnallistamista julkisten keittiöiden muodossa (Wilson 1991, 71). Suurin osa vanhimpiakin setlementtiyhteisöjä luopui 1950-luvulta alkaen yhteisöllisestä asumisesta setlementeissä ja siirtyi toteuttamaan yhdyskuntatyötä paikallisissa *toimintakeskuksissa* (Smith 2001, 5).

Setlementti ei merkinnyt kuitenkaan pelkästään osoitetta paikallisyhdyskunnassa, vaan ennen muuta kiinteää *vuorovaikutusta* lähiyhteisön kanssa. *Sillan* metafora on kuvannut setlementtiliikkeessä ensimmäisestä Toynbee

Hallin setlementistä lähtien julkilausuttua tavoitetta ja poliittista arvoa loiventaa luokkavastakohtaisuuksia, lievittää keskinäistä epäluuloa ja vähentää sosiaalista etäisyyttä keskenään polarisoituneiden – sosiaalisten, kansallisten ja uskonnollisten – yhteiskuntaryhmien välillä. Setlementeissä asuneet ovat kuvanneet keskeisenä tehtävänään olleen *naapurustohengen* luomisen, joka yhdistäisi eri kansallisuuksia keskenään ja lisäisi kokemusta jaetusta *kansalaisuudesta* eri ryhmien välillä (Davis 1984; Stivers 2000, 61). Setlementtejä voikin luonnehtia myös sosiokulttuurisiksi *kohtaamispaikoiksi*, joissa toteutettiin kokonaisvaltaista sosiaalista työtä. Alkuaikojen setlementitalot toimivat nimittäin naapurustojen kulttuurikeskuksina, joissa asukkaiden kulttuuriset erityispiirteet, paikalliset ja etnisetkin, tuotiin yhteiselle foorumille musiikin, maalaustaiteen, tanssin, kirjallisuuden ja käsitöiden kautta. (Davis 1984, 88–90; ks. Soydan 1993.)

Kuitenkin esimerkiksi Ruth Hutchinson Crocker (1992) muistuttaa, etteivät monien varhaisten setlementtien sankaritarinat ole yleistettävissä kaikkiin aikalaissetlementteihin. Viimeaikaisissa tutkimuksissa onkin voitu osoittaa, että monissa setlementeissä ilmeni rotuun ja yhteiskunnalliseen luokka-asemaan liittyneitä ennakkoluuloja. Esimerkiksi naisreformaattorien väitetään pyrkineen amerikkalaistamaan maahanmuuttajanaisia, eikä myöskään yhteiskunnallisiin ja poliittisiin epäkohtiin kiinnitetty riittävästi huomiota. Samalla kun naapurustohengen luomisessa ja sillanrakentamisessa eri yhteiskuntaryhmien välille keskityttiin eri ryhmiä yhdistäviin tekijöihin, jäivät ristiriitaiset ja hajottavat elementit yhteisössä vähemmälle huomiolle. (Stivers 2000, 60–62, 92.)

Setlementtityössä usein käytettyjen metaforien: ”perhe”, ”koti”, ”ystävyyden” ja ”vieraanvaraisuus” on väitetty liittyvän paikallissetlementtien naistoimijoihin. Miehet ovat pyrkineet kuulostamaan enemmän rakenteellisilta uudistajilta käyttäessään käsitteitä ”instituutio”, ”alue”, ”kaupunki”, ”ohjelma” tai ”ura”. Erilaisista yhteiskunnallisista taustoista huolimatta setlementtien naisia yhdistivät yhteisölliset ”hyvän kansalaisuuden” ja ”äitiyden” arvot, jotka muodostivat puolestaan lähtökohdan äitejä ja lapsia hyödyttävälle politiikalle. Perheestä muodostui symbolinen, laajemman yhteiskunnan vertauskuva, joka tarjosi naisille väylän kansalaisuuden toteuttamiseen. (Stivers 2000, 60–61, 90, 93.)

Sosiaalityön aatehistoriassa (Soydan 1993) setlementtityö onkin sijoitettu rakennesuuntautuneen sosiaalityön kenttään, joka edustaa *sosiaalisen oikeudenmukaisuuden* juurta yksilön moraalista vastuuta korostavan hyväntekeväisyysperinteen vastakohtana. Setlementtiliikkeen uranuurtajat tulkitsivat sosiaalisten ongelmien syyn olevan yhteiskunnan rakenteissa ja ihmisten elinolosuhteissa. Muutosta epäkohtiin on haettava yhteiskunnallisista olosuhteista, ei apua tarvitsevien ihmisten ja ihmisryhmien moraalisesta heikkoudesta. (Mt.; Davis 1984, 18–19; Haynes & White 1999.)

Setlementtityöhön on kuulunut yhteiskunnallinen vaikuttaminen ja yhteyksien rakentaminen *poliittiseen päätöksentekoon*. Kiinnostus paikallisyhteisöjen arkeen johti varhaisissa amerikkalaisissa mallisetlementeissä poliittiseen toimintaan niin paikallisella kuin kansallisella ja kansainväliselläkin tasolla. Setlementtien rakenteellisesta visiosta johtui näkemys, ettei hallituksen roolia haluttu nähdä niinkään uhkana yksilönvapaudelle tai viimesijaisena palvelujen tarjoajana vaan kansalaisten keskeisenä sosiaalisten oikeuksien turvaajana. (Stivers 2000, 60; Trolander 1991.) Siinä missä hyväntekeväisyystyö kohdisti tarmonsä köyhimpiin väestönosiin ja työttömiin, setlementtityöntekijät uskoivat voivansa auttaa parhaiten köyhyysrajan yläpuolella olevaa työväestöä. Hyväntekeväisyysjärjestöjen taustafilosofia johti filantropiaan, setlementtiliikkeen reformiin (Davis 1984; Soydan 1993).

Setlementtityöhön ovat alusta alkaen kuuluneet myös *läheiset yhteydet yliopistoihin*, etenkin yhteiskuntatieteilijöihin, olivathan monet ensimmäisistä setlementeistä yliopistotsetlementtejä. Usko tiedon voimaan muutostyössä oli kaiken kaikkiaan vahva kaupunkiuudistajien keskuudessa, mutta näkemys ”tieteen” ja ”tosiasioiden” objektiivisuudesta vaihteli eri ryhmien välillä. Tutkijat näkivät setlementtitalot mielellään sosiologisina laboratorioina ja ikkunoina kaupunkielämän sosiaaliseen maailmaan. Köyhät kaupunkinaapurustot näytettyivät sosiaalisten ongelmien mikrokosmoksena ja setlementtien asukkaat asiantuntijoina, jotka voitaisiin kolonialisoida tutkimukseen ja sosiaalisiin kokeiluihin. Etenkin setlementtien naistoimijat vastustivat näkemystä sosiologisesta laboratoriosta vetoamalla setlementtien tätä humanimpaan ja spontaanimpaan luonteeseen. Jane Addamsille ihmisten tarpeet menivät kaupunkitutkimuksen tarpeiden edelle: ”Setlementtien asukkaat eivät ole opiskelijoita, vaan kansalaisia, ja heidän työmetodinsa täytyy erottautua jonnekin muualle perustetun instituution hyvin määritellyistä menettelytavoista”. Kommentti oli suunnattu Rockefeller-säätiön perustaman Chicagon yliopiston yhteistyötarjousta vastaan. (Stivers 2000, 94.) Sittenmin on osoitettu, että tunnettu Chicagon koulukunta sai paljon vaikutteita kenttätömetodeihinsa paikallisten setlementtien tutkimustoiminnasta.

Fyysinen läsnäolo naapurustossa mahdollisti kuitenkin setlementeille omintakeisen tieteellisen toiminnan, jonka lähtökohtana oli ajatus: ”ainoastaan elettyä voi ymmärtää ja tulkita toisille”. Luotettavan ja täsmällisen tiedon katsottiin olevan peräisin ”yksityiskohtaisesta perehtyneisyydestä”, ja tieteellisyyteen liitettiin valpas ja samalla naapuruston elämälle ja ajatuksille sensitiivinen, ”sympaattinen” tulkinta. Setlementtien tieteellinen orientaatio painotti lähtökohtaisesti mikrotasoa, yhteisöön perehtymistä ”kortteli korttelilta” ja sosiaalisen todellisuuden tarkastelua ihmisten elämäntodellisuudesta lähtien ja empiirisen tutkimustyön keinoin. Tiedon hankinnassa on erotettu kolme vaihetta: sosiaalisen vaikutelman luominen (”jatkuva kuuntelu, tunne

ja oppiminen”), tulkinta (”ymmärtäminen”, ”käsittäminen” ja ”sympaattinen suhtautuminen ympäröivään elämään”) ja ”(asianajo)toiminta” omaksutun tiedon perusteella. Tietoa välitettiin yhtäältä naapuruston suuntaan ja toisaalta viranomaisten suuntaan. Setlementtityötä luonnehdittiinkin uudenaikaiseksi yliopistoksi, jossa opetus on ”uunituoretta”. (Stivers 2000, 94–96.)

Tutkimusta tehtiin reformien aikaansaamiseksi naapurustossa ja koko kaupungin alueella. Tilastointi, kartoitustyö ja osallistuva havainnointi olivat toiminnan ja uudistusten välttämätön edellytys aikana, jolloin luotettavaa tietoa sosiaalisten ongelmien luonteesta ja laajuudesta oli niukasti saatavilla. Tutkimusote oli pragmaattinen: tutkimusraportteja käytettiin ongelmien kartoittamiseen ja viranomaisten ja päättäjien vakuuttamiseen sosiaalisten reformien välttämättömyydestä. Setlementtityöntekijöiden kirjoittamat artikkelit ja kirjat toimivat vuosisadan vaihteessa myös ainoana informaation lähteenä liikkeen ulkopuolisille kaupunkielämän edustajille. Kokemuksen karttuessa tutkimusraportit kehittyivät sofistikoituneimmiksi ja yksityiskohtaisimmiksi, mutta graafinen esitystapa ja taulukointi eivät toki tehneet niistä objektiivisia. Objektiivisuuteen ei ensisijaisesti pyrittykään, vaan setlementtien selvitykset olivat tietoisesti kallellaan naapuruston suuntaan: elämän itsessään väitettiin olevan ismejä ja elämää koskevaa teoretisointia tärkeämpää. Setlementtien toteuttamia tutkimuksia on jälkikäteen arvioitu stereotyyppien ja sentimentaalisuuden vääristäviksi. (Davis 1984, 170–174; Stivers 2000, 95–96.)

Roskapankkeja vai ehtoollispöytiä?

Vaikka tämän päivän setlementtityö poikkeaa monin tavoin setlementtityön perinteestä palveluntuottamisveloitteineen ja hyväntekeväisyysystyötä lähenevine hätäaputoineen, ovat setlementtiliikkeen klassiset piirteet kuitenkin elvytettävissä. Setlementtien aatetausta perustuu humanistiseen ihmiskäsitykseen, jossa yksilöt nähdään aktiivisina ja luovina toimijoina paikallisissa yhteisöissään. Setlementtien tehtävä on helpottaa sosiaalista työtä paikallisyhdyskunnissa ja toimia sosiaalisten, kulttuuristen ja kasvatuksellisten mahdollisuuksien tarjoajana. Setlementeissä kehitetään uusia strategioita ja menetelmiä sosiaalisen työn kentällä niin, että kansalaisten, vapaaehtoisten ja ammattilaisten yhteistyö edistäisi yksilöiden ja yhteisöjen integroitumista yhteiskuntaan. (Husock 1993.)

Kun setlementtityön ydinpiirteitä etsii vaikkapa pohjoismaisten nykysetlementtien julkilausutuista tavoitteista, voi havaita mm. *yhteisöllisyyden, omaavun, solidaarisuuden* ja *integraation* painotuksia. Esimerkiksi suomalaisen Setlementtiliikkeen toimintaa ohjaaviksi perusarvoiksi on periaateohjelmassa

(1996) kirjattu mm. erilaisuuden hyväksyminen, paikallisuus, usko henkilökohtaiseen ystävyyteen yli kaikenlaisten rajojen, tasa-arvoisuus ja sitoutuminen erityisesti heikommassa asemassa olevien ihmisten tilanteen parantamiseen (ks. Kempainen 2001 ja Settlementiliiton kotisivut).

Myös ruotsalaisen Birkagårdenin toiminnassa korostuu edelleen ajatus settlementistä paikallisyhteisön resurssina: ajankohtaisiin sosiaalisiin kysymyksiin pyritään vastaamaan paikallisella tasolla, tavallisen ihmisen taidoin ja oma-avun keinoin. Tanskalaisen Askovgaardenin settlementti etsii uusia strategioita ja uusia metodeja sosiaalisen ja henkilökohtaisen integraation rakentamiseksi yhteiskunnassa. Tähän katsotaan päästävän kansalaisten, vapaaehtoisten ja ammattilaisten yhteistyön kautta sosiaalityön kentällä. Askovgaardenin konseptiin kuuluu kolme toiminnallista aluetta: sosiaalinen integraatio, sosio-kulttuuriset toiminnot ja ennaltaehkäisevän työn ohjelmat. (Ks. myös Askovgaarden- ja Hemgårdar-settlementin kotisivut ja Johansson 1995.)

Kansalaiskeskeiset toimintatavat ja lähidemokratia haastavat settlementityön sen omista aatteellisista lähtökohdista toteutettavaan työhön. Edelleenkin settlementit palvelevat laaja-alaisesti yhteisöjä, ei vain niitä ihmisryhmiä, joilla on erityisiä ongelmia. Kun julkinen sektori pyrkii suuntaamaan sosiaalipoliittista rahoitusta ohjelmiin, jotka rakentuvat sosiaalisten ongelmien ympärille, jatkavat settlementit naapurustoissa sellaista työtä, joka auttaa ylläpitämään hyvinvointia. Ei tarjota esimerkiksi ”päihneiden vastaisia ohjelmia”, vaan vaikkapa kaikille avoimia ”kockikerhoja”. Settlementiliikkeen teoriaperustaan kuuluu ajatus toimia yhteisönsä olohuoneena, jonne jokainen naapurustossa asuva voi tulla tarpeineen. Tavoitteena ei ole tarjota ”ammatillista ohjausta” vaan ”ystävyyttä” edistävää kerhotoimintaa. Suoran neuvonnan asemesta ihmisiä autetaan rohkaisemalla heitä osallistumaan naapuruston elämään. Näin kyetään säilyttämään kansalaisnäkökulma ja välttämään auttaja–autettava-hierarkioiden syntyminen. Perinteisesti settlementti on kasvattanut uusia sukupolvia yhteisöön, jossa kukin tuntee vastuunsa teoistaan. Settlementtien etuna pidetään myös sitä, että niillä on käytettävissään tiloja erilaisiin tapauxiin. (Husock 1993; ks. myös Kraus & Chaudry 1995; Marks 1993.)

Siitä huolimatta, että historianankirjoitus korostaa settlementiliikkeen roolia edistyksellisen yhteiskuntapolitiikan ja reformien edistäjänä, on kuitenkin ongelmallisena pidetty tulkintaa, jossa settlementityö pelkistyy pelkäsi hyvinvointivaltion valistuneeksi asianajajaksi (ks. Husock 1993). Tällöin sen ainoaksi vaihtoehdoksi jää kuihtua kokoon tai suostua yksinomaan ”lobbaamaan” uusia julkisia köyhyystukia aloitteita. Toki settlementitalotkin voidaan ymmärtää yksipuolisesti *monipalvelukeskuksiksi*, mutta tällöin sivuutetaan monia settlementiliikkeen ydinpiirteitä, kuten yhteyden rakentaminen eri yhteiskuntaryhmien välille tai aito sitoutuminen yhteisön arkeen. (Mt.)

Yhdysvalloissa jotkut paikalliset setlementit ovat ryhtyneetkin segregatiomallin vastaisiin toimiin. Esimerkiksi New York Cityn setlementit käynnistivät 1990-luvun alussa yhteistyöhankkeen, jossa pyrittiin tehostamaan setlementtitalojen yhteistyötä ja hakemaan keskinäistä synergiaa mm. yhtenäistämällä setlementtien palveluohjelmia. Tällä tavoin paikalliset setlementtitalot yhdistivät voimavaransa esimerkiksi päivähoitopalvelujen tuottamisessa. Setlementtien yhteinen vuosikalenteri mahdollisti yhtäältä palvelujen tehostamisen ja toisaalta kustannussäästöt mm. yhteisten tila- ja henkilöstöjärjestelyjen vuoksi. Palvelujen käyttäjät hyötyivät ratkaisusta esimerkiksi pidennettyinä ja joustavina palveluaikoina. Setlementit toteuttivat koordinoitusti yhdessä ennaltaehkäisevää työtä, hoito- ja tukipalveluja sekä kulttuurisia ja muita vapaa-ajan toimintoja eri ikäryhmille. (Marks 1993; Kraus & Chaudry 1995.)

Tosiasiassa monet setlementit ovat kuitenkin joutuneet myös turvautumaan avustuksiin ja toimimaan yksityisinä, voittoa tavoittelemattomina palveluntuottajina erityisryhmille. Näin ne ovat kyenneet turvaamaan ne toiminta-alueensa, joihin ne eivät voi saada suoraan julkista rahoitusta. Vastuu- ja valvontakysymykset eivät saisi kuitenkaan hämärtyä niin, ettei julkinen sektori enää sitoudukaan ensisijaisvastuuseen hyvinvointipolitiikan hoidosta. Syrjäytyneeseen väestöön kohdistuvan toiminnan ulkoistaminen kolmannen sektorin ”roskapankkien” toteutettavaksi on kyseenalainen paitsi järjestöjen oman toimintaprofilin kannalta, myös siksi, että se tekee marginalisaatiosta näkymätöntä: ”poissa silmistä, poissa mielestä”. Erityisen arveluttavaa tämä toimintapolitiikka on siksi, että marginaalissa elävien ihmisten tietoisuus omista kansalaisoikeuksistaan ei ole välttämättä kovin hyvä. (Roivainen 2001, 53–54)

Setlementtien ja julkisen sektorin kumppanuutta voisi kuitenkin kehittää molempien osapuolien toiminnallisia lähtökohtia kunnioittavan *synergisen* (Kajanoja 2000, 21–24) riippuvuussuhteen suuntaan. Raja julkiseen voisi olla limittyvä, jolloin viranhaltijat, projektityöntekijät ja vapaaehtoiset toimivat samalla kentällä yhteistyössä. Setlementtityön potentiaali syrjäytymisen vastaisissa hankkeissa on sosiaalisessa työssä ”kolmannella alueella” (Karisto 1994). Yhteistyössä virallisen sosiaalityön kanssa setlementtityö voisi profiloitua ennaltaehkäisevään työhön ja vapaaehtoistyön organisoimiseen. Setlementtityöhön perinteisesti sisältyneitä kulttuurisen ja pedagogisen toiminnan elementtejä voisi tietoisesti kehittää osaksi kokonaisvaltaista työtettä. Siinä missä virallinen sosiaalityö keskittyy sosiaalisen hyvinvoinnin kysymyksiin, erilaisten sosiaalisten ongelmien korjaamiseen ja ”raskaan sarjan” ammatilliseen sosiaalityöhön, tulisi setlementtityön suuntautua universaalisti ”koko kansaan”, ei vain ”huono-osaisiin”. Tästä on esimerkkinä setlementtien opistotyön merkitys ihmisten inhimillistä ja sosiaalista pääomaa vahvistavana toimintana. (Mt., 18, 55–56.)

Yhteiskunnallisessa tilanteessa, jossa virallisella sosiaalityöllä ei ole paljonkaan resursseja kenttätöiden tekemiseen, voivat settlementtityöntekijät toimia lähityöntekijöinä, jotka ovat helposti tavoitettavissa ”tässä ja nyt” ilman ajanvarausta ja jonotusta. He toimivat – kuten tamperelaisen settlementti Naapurin työntekijät luonnehtivat itse rooliaan – ”ammattilaisina, mutta eivät viranomaisina”. Alueella toimivina ”tuntosarvina” ja ”puskuriammattilaisina” heitä on ehkä helpompi lähestyä kuin virallisessa sosiaalibyrokratiassa toimivia sosiaalityöntekijöitä. Settlementit voivat toimia matalan kynnyksen palvelupisteinä, katutason byrokrationa ja välittäjinä asiakkaiden ja sosiaalityöntekijöiden välillä (ks. myös Karisto & Karjalainen 2000, 184; Karjalainen 2000). Settlementtityöntekijöiden suhdetta sekä asiakkaisiin että sosiaalityöntekijöihin luonnehtii epävirallisuus, kun taas sosiaalityöntekijän ja asiakkaan suhde pyrkii jäämään – nykyisten tuotantoehtojen vallitessa – väistämättä viralliseksi. Mutta huolimatta ammatillistumisesta ja yhteistyösuhteesta viranomaisiin, settlementtityössä kohdattavat ihmiset ovat ensisijassa ”lähimmäisiä”, joiden kysymyksiä ja näkökulmia settlementissä toimivat ihmiset edustavat ja edistävät. (Roivainen 2001.)

Työ kaupunkiyhdyskunnissa, esimerkiksi perusparannettavissa lähiöissä on yksi konkreettinen haaste settlementtien sosiaaliselle työlle. Yhteisöllisen työn ”brändiin” voisi kuulua sellaisia tuotteita kuin korttelikerhot ja asukastoimikuntien organisointi. Settlementtityöntekijä asettuu asiakkaiden ja viranomaisten välimaastoon toimimaan aidosti kentän äänitorvena ja tukijana, välittämään julkiselle sektorille kentän toiveita ja tarpeita. Viranhaltijan, esimerkiksi sosiaalityöntekijän rooliksi asettuu työnjaossa koordinoijan ja palveluohjaajan tehtävä. Tämän lisäksi myös työ pienemmissä yhteisöissä ja ryhmissä kuuluu settlementtityöhön: esimerkiksi erilaiset vertaisryhmät terapeuttisista tukiryhmistä vapaaehtoisten toiminta-areenoihin voisivat tietoisemmin hakea itselleen settlementti-identiteettiä. Työtä tehdään myös yksilöiden kanssa, mutta yksilö tulisi ymmärtää aina osaksi yhteisöään. (Roivainen 2001, 93–94.)

Settlementtityön arvolähtökohdat luovat hyvän perustan myös verkostotyölle ja kumppanuudelle. Keskinäisen kilpailun asemesta kolmannen sektorin toimijat voivat keskittyä *kommunitaristisen* (Kajanoja 2000, 22) verkostoitumisen ja yhteistyön kehittämiseen. Settlementtien tulisi verkostoitua keskenään niin paikallisesti, valtakunnallisesti kuin globaalistikin ja lisätä yhteistyötä myös muiden yhdistysten kanssa. Tällainen horisontaalinen toiminta synnyttää luottamusta, vastavuoroisuutta ja yhteisön hyvinvointia. (Roivainen 2001, 18.) Toimijoiden välinen verkottuminen saattaisi olla takeena sille, ettei jo olemassa olevista vahvoista lähiyhteisöistä pääsisi muodostumaan ulossulkevia ja polarisoivia moraalikenttiä (ks. Haatanen 2000, 47–48, 71).

Setlementit kommuunion rakentajina

Tämän päivän setlementtityötä ajatellen hyvän naapuruuden idea on tulkittava uudelleen jälkimodernin yhteiskunnan kontekstissa. Informaatiovirtojen ja yli paikallisten yhteisöllisyysmuotojen *verkostoyhteiskunnassa* (Castells 2000) naapuruuden idean ja metaforan ydin liittyy ennen muuta vertaisena olemiseen ja horisontaalisiin vuorovaikutussuhteisiin. Mutta toisaalta, mikäli Manuel Castellsin ennuste virtojen tilan ja paikkojen tilan polarisoitumisesta toteutuu, on setlementtityössäkin ehkä perusteltua palata paikallisyhdyskuntiin. Perinteikäs Toynbee Hall onkin päättänyt perustaa kahdenkymmenen vuoden tauon jälkeen uusia setlementtejä lontoolaisille asuinalueille ja rekrytoida eri alojen yliopisto-opiskelijoita ja potentiaalisia tulevaisuuden vaikuttajia asukkaiksi – korkeatasoisiin huoneistoihin Lontoon ydinkeskustan tuntumassa – ja osaisa-aikaisiksi vapaaehtoisiksi innovatiivisiin kehittämishankkeisiin (Geoghegan 2000, 2–5; Going Residential 2000).

Tutkimusta tarvitaan edelleen setlementtityössä. Viranomaiset keräävät tietoa ja ”sosiaalisia faktoja” hallinnon tarpeisiin. Tämä virallinen, yleistävä ja keskiarvoja hakeva ”ensimmäinen tieto” luokittelee ihmisiä ja tunnistaa ”sosiaalisia ongelmia”. Tämän lisäksi tarvitaan kuitenkin ruohonjuuritasolla syntyvää ja paikallista ”toista tietoa”, joka välittää kansalaisten näkökulmaa päätöksentekoon (ks. Karjalainen J. & Saranpää 2002).

Suhteessa marginalisaation kysymyksiin setlementtityön lähtökohdat kutsuvat tarkastelemaan syrjäytymistä *sosiaalisissa käytännöissä tuotettavana positiona* eikä väistämättömänä asiantilana (ks. Helne 2002, 7). Setlementtityö kiinnittää huomion ongelmien ohella myös asiakkaan ja hänen vertaisverkostojensa voimavaroihin: syrjäytyneinkään ihminen ei ole pelkkä ongelmakimppu, vaan myös hänellä on erilaisia voimavaroja tilanteensa kohentamiseen. Erilaisien ongelmakategorioiden asemesta ”asiakkaista” käytetään vertauskuvia ”muutoksen aikaansaaja”, ”parantaja” ja ”selviytyjä”. (Simon 1994; ks. myös Satka 1993.)

Uusia avauksia etsiessään setlementit voisivat yhä etsiä kohtia, joihin viranomaisuus tai ammatillisuus ei ole vielä yltänyt. Mikäli syrjäytyminen ymmärretään prosessina ja pikemminkin tilanteisena kuin stabiilina asemoitumisena (ks. Helne 2002, 78–79, 100), voitaisiin setlementtityössä etsiä myös vaihtoehtoisia tulkintoja ja uudelleen määrittäviä marginaalisuudelle. Esimerkiksi päihdehuollossa sairaan ja terveen ääripositioiden rinnalla annettaisiin tilaa läpi elämänsä sairastamiselle tai asumispalveluissa suoritteettoman olemisen sallivalle elämälle. Tämä tekisi reunalle joutumisesta hyväksyttävämpää, sillä syrjäytyminen ei ole jälkimodernissa yhteiskunnassa vain ”poissuljettujen” ongelma, vaan se voi koitua kenen tahansa kohtaloksi. (Mt., 84, 120; ks. myös Roivainen 2001, 93.)

Varhaisissa setlementeissä yhteiskeittiön pöytä toimi yhteyden vertauskuvana. Edelleen setlementtien luonnetta välissä olemisen tilana voitaisiin verrata pöytään – tai ehkä pikemminkin ehtoollispöytään. Ehtoollispöydän puolikaarella on yhteys ”näkymättömän marginaalisuuden” todellisuuteen, jossa keskeistä on havainto, ”että on mahdollista olla sekä marginaalinen että integroitunut” (ks. Helne 2002, 101). Vaikka yhteiskuntaa ei voitaisikaan pitää ruumiina, jonka jäsenyyteen syrjäytyneet pitäisi palauttaa (ks. mt., 90), on yhteisöllisyyden toteutuminen edelleen haaste niin paikallisella tasolla kuin eri yhteiskuntaryhmien välilläkin. Marginaaliväestö elää verkostoyhteiskunnassa yhä enemmän syrjässä virtojen tiloista, sidoksissa paikkojen tiloihin ja erilaisiin mikroyhteisöihin. Marginaalien omien yhteisöjen lisäksi tarvitaan ”yhteistä pöytää” ja kommuuniota, ei pelkästään ”Heidän”, vaan – ehkä ennen muuta – myös ”Meidän” itsemme vuoksi.

Kirjallisuus

- Askovgaarden, a Danish Settlement.* <<http://askovgaarden.dk/>> (Luettu 29.3. 2004).
- Barnett, Samuel A. (1894) "University settlements".* Samuel A. Barnett´s review of the possibilities of settlement life, first published in W. Reason (ed.) (1898) *University of Social Settlements*. London: Methuen. <<http://www.infed.org/archives/e-texts/barnet2.htm>>, 1–9. (Luettu 29.3. 2004).
- Castells, Manuel (2000) The Rise of the Network Society. Vol 1.* Oxford: Blackwell Publishers.
- Crocker, Ruth Hutchinson (1992) Social Work and Social Order. The Settlement Movement in Two Industrial Cities 1889–1930.* Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Davis, Allen F. (1984) Spearheads for reform. The Social Settlements and the Progressive Movement 1890–1914.* New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press.
- Geoghegan, Luke (2000) Residential settlements and social change. The informal education homepage.* <<http://www.infed.org/association/toynbee.htm>>, 1–5. (Luettu 29.3. 2004).
- Going Residential (2000) The Development of Residential Volunteering at Toynbee Hall.* 10th October 2000.
- Haatanen, Kalle (2000) Yhteisöllisyyden paradoksit.* Helsingin yliopiston sosiaalipoliitiikan laitoksen julkaisuja 4/2000.
- Haynes, Dennis & White, Barbara W. (1999) Will the 'Real' Social Work please stand up? A call to stand for professional unity.* *Social Work* 44 (4), 385–391.

- Helander, Voitto* (1998) Järjestöt ja kunta: Muutamia tutkimuksellisia perspektiivejä. *Kunnallistieteellinen aikakauskirja* 26 (3), 203–212.
- Helander, Voitto* (1999) Municipalities and Third Sector in Finland. *Kunnallistieteellinen aikakauskirja* 27 (3), 322–331.
- Helander, Voitto* (2000) Suomalainen kolmas sektori. *Hyvinvointikatsaus* 11 (1), 2–7.
- Helne, Tuula* (2002) Syrjäytymisen yhteiskunta. Helsinki: Stakes, tutkimuksia 123.
- Hemgårdar*. <<http://home.op.se/opse2291/stockholm5.htm>>. (Luettu 29.3. 2004).
- Husock, Howard* (1993) Bringing back the settlement house. *Public Welfare*, Fall 93, vol 51.
- Johansson, Rolf* (1995) Människorna och idéerna bakom Birkagården. Teoksessa *Ur Birkagårdens Årsbok* (1995) Den första tiden. <<http://www.arch.kth.se/hemsidor/otherhome/rolfjhome/birka/birka.html>>, 1–5. (Luettu 29.3. 2004).
- Jordan, Bill & Jordan, Charlie* (2000) *Social Work and the Third Way. Tough Love as Social Policy*. London: Sage Publications.
- Juhila, Kirsi* (2001) Sosiaalityön kaksi vaihtoehtoa. *Kirja-arvostelu*. *Janus* 9 (3), 265–267.
- Julkunen, Raija & Niemi, Riikka* (2002) Mihin luotamme, kun luotamme hyvinvointivaltioon? Teoksessa *Petri Ruuskanen (toim.) Sosiaalinen pääoma ja hyvinvointi. Näkökulmia sosiaali- ja terveysaloille*. Jyväskylä: PS - kustannus, 161–180.
- Kajanoja, Jouko* (2000) Sosiaalinen pääoma ja kolmas sektori. *Hyvinvointikatsaus* 11 (1), 21–24.
- Karisto, Antti* (1994) Potkua paikallisyhteisöihin. Näkökulma ehkäisevään sosiaalipolitiikkaan. *Sosiaaliturva* (9), 26–31.
- Karisto, Antti & Karjalainen, Pekka* (2000) Lähiöprojektin kokovartalokuva: verkostoitumista ja kaupunkipolitiikkaa. Teoksessa *Pia Bäcklund & Harry Schulman (toim.) Kunnostusta ja kuntokävely, asiakastiloja ja aikamatkoja. Onnistuiko Helsingin lähiöprojekti?* Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus, tutkimuksia 2000:4, 171–191.
- Karjalainen, Jouko & Saranpää, Usko* (2002) Havaintoja huono-osaisuudesta. *Stakesin ja SPR:n neljäs huono-osaisuusselvitys*. Helsinki: Stakes, raportteja 266.
- Karjalainen, Pekka* (2000) Tekemisen tilat ja osallistumisen areenat – lähiöprojekti työntekijöiden ja osallistujien silmin. Teoksessa *Pia Bäcklund & Harry Schulman (toim.) Kunnostusta ja kuntokävely, asiakastiloja ja aikamatkoja. Onnistuiko Helsingin lähiöprojekti?* Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus, tutkimuksia 2000:4, 22–24.
- Karjalainen, Pekka & Karisto, Antti & Seppänen, Marjaana* (2002) Lähiöt, kaupunkisosaalityö ja projektitoiminta. Teoksessa *Kirsi Juhila & Hannele Forsberg & Irene Roivainen (toim.) Sosiaalityö ja marginaalit*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, SoPhi, 253–271.

- Kempainen, Tarja* (2001) Yhteisö yhteisössä: Rovalan ja Rovaniemen kaupungin välinen yhteistyö. Teoksessa Irene Roivainen (toim.) Yhteisöt hyvinvoinnin tuottajina. Uusi Yhteisötyö-projektin loppuraportti. Kolmen setlementin kokemuksia. Helsinki: Setlementtijulkaisuja 10, Suomen Setlementtiliitto ry., 22–38.
- Kraus, Allen & Chaudry, Ajay* (1995) The Settlement House initiative: merging head start and daycare in New York. *Public Welfare* 53 (4), 34–43.
- Kylmä, Jouni* (2001) Kisko: laitoksen yhteisöllisyys. Teoksessa Irene Roivainen (toim.) Yhteisöt hyvinvoinnin tuottajina. Uusi Yhteisötyö-projektin loppuraportti. Kolmen setlementin kokemuksia. Helsinki: Setlementtijulkaisuja 10, Suomen Setlementtiliitto ry, 65–86.
- Marks, Emily Menlo* (1993) Settlement houses today: a public-private collaboration. *Public Welfare* 51 (4), 24–26.
- Mathies, Aila-Leena* (2002) Paikallisstrategiat syrjäytymistä vastaan – eurooppalaisen syrjäytymistutkimuksen johtopäätöksiä. Teoksessa Kirsi Juhila & Hannele, Forsberg & Irene Roivainen (toim.) Sosiaalityö ja marginaalit. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, SoPhi, 233–252.
- Mattsson, Matts* (1986) Det goda samhället. Fritidens ideéhistoria 1900–1985 i ett dramatiskt perspektiv. Stockholm: RSFH:s Förlag.
- Möttönen, Sakari* (2002) Kunnat, järjestöt ja paikalliset verkostot. Teoksessa Petri Ruuskanen (toim.) Sosiaalinen pääoma ja hyvinvointi. Näkökulmia sosiaali- ja terveysaloille. Jyväskylä: PS-kustannus, 112–135.
- Niiranen, Vuokko* (1998) Kuntalaisten asiakkuus ja osallisuus järjestöissä – korporatioita, säästöjä, osallisuutta – vai jotakin muuta? *Kunnallistieteellinen aikakauskirja* 26 (4), 236–336.
- Nylund, Marianne* (2000a) Oma-apu ja vapaaehtoistoiminnan käsitteellinen ja sisällöllinen paikantaminen. *Hyvinvointikatsaus* (1), 29–33.
- Nylund, Marianne* (2000b) Varieties of mutual support and voluntary action: a study of Finnish self-help groups and volunteers. Helsinki: Finnish Federation for Social Welfare and Health, 43–44.
- Olson, Hans-Erik* (1982) Från hemgård till ungdomsgård. En studie i den svenska hemgårdsrörelsens historia. Stockholm: RSFH:s Förlag. Fritidsforum nr 7.
- Putnam, Robert D.* (2000) *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community.* New York: A Touchstone Book published by Simon & Schuster.
- Roivainen, Irene* (toim.) (2001) Yhteisöt hyvinvoinnin tuottajina. Uusi Yhteisötyö-projektin loppuraportti. Kolmen setlementin kokemuksia. Helsinki: Setlementtijulkaisuja 10, Suomen Setlementtiliitto ry.
- Roivainen, Irene* (2002a) Marginaalisuus ja sosiaalityö yhteisöissä. Yhteisöllinen ajattelu ja sosiaalityö. Teoksessa Kirsi Juhila & Hannele Forsberg & Irene Roivainen (toim.) Marginaalit ja sosiaalityö. Jyväskylä: Jyväskylän Yliopisto, SoPhi, 217–232.
- Roivainen, Irene* (2002b) (toim.) *Socially Committed Work in the Settlement Movement.* Helsinki: Settlement Publications 11, Finnish Federation of Settlements.

- Ruuskanen, Petri* (toim.) (2002) Sosiaalinen pääoma ja hyvinvointi. Näkökulmia sosiaali- ja terveysaloille. Jyväskylä: PS-kustannus, 94–111.
- Satka, Mirja* (1993) Kansalaiskeskeinen sosiaalityö. Utopia ja vaihtoehto. *Sosiaalityö* 20 (3), 23–26.
- Satka, Mirja* (1994) Sosiaalinen työ peräänkatsojamiehestä hoivayrittäjäksi. Teoksessa Jouko Jaakkola & Panu Pulma & Mirja Satka & Kyösti Urponen: Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisten sosiaalisen turvan historia. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto.
- Seppänen, Marjaana* (2000) Behövs matbanker i Finland? *Nordisk Socialt Arbeid* 20 (2), 92–100.
- Siisiäinen, Martti* (2002) Yhdistyslaitos vuosituhannen vaihteessa. Teoksessa Petri Ruuskanen (toim.) Sosiaalinen pääoma ja hyvinvointi. Näkökulmia sosiaali- ja terveysaloille. Jyväskylä: PS-kustannus, 94–111.
- Simon, Barbara Levy* (1994) *The Empowerment Tradition in American Social Work. A History*. New York: Columbia University Press.
- Smith Mark, K.* (1999) Settlements and social action centres. <<http://www.infed.org/settlements/>>. First published August 7, 1997. Last update: July 15, 2002. (Luettu 29.3. 2004).
- Soydan, Haluk* (1993) *Det sociala arbetets idéhistoria*. Lund: Studentlitteratur.
- Stivers Camilla* (2000) *Bureau Men, Settlement Women. Constructing Public Administration in the Progressive Era*. Lawrence (Kan.): University Press of Kansas, cop.
- Suomen Settlementiliitto*. <<http://www.settlementiliitto.fi>>. (Luettu 29.3.2004).
- Toikko, Timo* (2002) Marginaalit ja sosiokulttuurisen työn mahdollisuudet. Teoksessa Kirsi Juhila & Hannele Forsberg & Irene Roivainen (toim.) *Sosiaalityö ja marginaalit*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, SoPhi, 272–288.
- Trolander, Judith Ann* (1991) Hull-House and the Settlement House Movement. *Journal of Urban History* 17 (4), 410–420.
- Wilson, Elisabeth* (1991) *The Sphinx in the City. Urban Life, the Control of Disorder, and Women*. Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press.

Jouko Karjalainen

Kuka pelkää Sorbuksen herroja?

Eduskunnan apulaisoikeusasiamies Riitta-Leena Paunio antoi loppuvuodesta 2001 vakavan huomautuksen asunnottomien alkoholistien ensisuojojapalveluista ja kolmen asuntolan kunnosta Helsingissä. Tiloja ei hänen mukaansa voinut pitää asianmukaisina. Kaupunki sai muutaman kuukauden aikaa tehdä tarvittavat korjaukset Sahaajankadulla ja sen lisäksi Helsingin tuli tehdä suunnitelma ensisuojojapalvelujen saattamiseksi perustuslain edellyttämälle tasolle. Tätä kirjoitettaessa keväällä 2003 kaupungin omistaman ensisuojojan remontti ja laajennus ovat valmistumassa sekä yhden huomautuksen kohteena olleesta yksityisten ylläpitäjien asuntolan paikkamäärää on vähennetty merkittävästi ja kahteen sosiaalivirasto ei enää ohjaa uusia asukkaita eikä myönnä maksusitoumuksia. Harvoin, jos koskaan, on asunnottomien hoito- ja majoituspalveluissa tapahtunut näin nopeita muutoksia.

Sosiaalihuolto on määritelmällisesti tekemisissä yhteiskunnan erityisen avun tarpeessa olevien ihmisten kanssa, ja päihdehuollon palvelut ovat osa sen reuna-alueen toimintaa¹. Reunoille työntäviä prosesseja on luonnollisesti lukemattomia, ja tuskin koskaan ne ovat pelkästään ulkoisten tekijöiden tuotteita, joihin yksilölliset valinnat eivät vaikuta. Niinpä sosiaalisen erottelun, mutta myös henkilökohtaisten valintojen tuloksena päihderiippuvaisille valikoituu ongelman vaikeutuessa yhä rajatumpi ja rajatumpi sosiaalisen toiminnan piiri.

Jorma Sipilä varoitti ensimmäisen syrjäytymiskeskustelumme aikaan ”syrjäytyneiden suojamaailmoista”, kun hän arvioi sosiaalityön interventioihin sisältyviä riskejä (Sipilä 1989). Todellisuus on tietysti hyvin moni-ilmeinen ja ristiriitainen. Mikä yhdelle merkitsee sivuun sysäämistä, saattaa toiselle tarkoittaa edes jonkinlaisen kaivatun taloudellisen tai sosiaalisen tuen mahdollisuutta, vaikka sitten ”suojamaailmassa”. *Ensisuojojakaan* ei voi kategorisoida kaikki Suomen ensisuojojat kattavan yhden määrittelyn raameihin, saati

tyypillistää niitä käyttävien tilanteita yhdeksi tai vaikka edes muutamaksi toimintatavaksi ja tilanteeksi.

Tätä nykyä päihdehuollon erityispalveluissa ja myös ensisuojuissa kohtaa jonkin verran toisenlaisen asiakaskunnan kuin vuosikymmen saati pari vuosikymmentä sitten. Ensimmäistä kertaa asiakkaiksi tulevat ovat usein alle kolmekymppisiä ja myös naisten osuus on takavuosista kasvanut. Yhtä kaikki ensisuojaan ajautuminen kertoo liian usein siitä, että hoito- ja palveluketju eikä varsinkaan ehkäisevä työ toimi toivotulla tavalla. Monasti kyse on myös sopivien palvelujen puutteesta. (Kärkkäinen & Raivio 2000, 20–21.) Helsingissä ensisuojan käyttäjät ovat edelleen keski-ikäisiä ja hiukan vanhempia miehiä. Yöpyjistä on alle neljäkymmenen ikäisiä noin viidennes, ja huolimatta huumeiden käytön yleistymisestä yhteiskunnassa (esim. Kaukonen & Hakkarainen 2002), se ei juuri näy ainakaan Helsingin ensisuojuissa. Pääasiallinen päihdekäyttö tapahtuu perinteisin tavoin; siihen kuuluu alkoholia, edelleen myös jonkin verran korvikkeita, lääkkeitä sekä kaikkien näiden yhdistelmiä. (Mäkelä ym. 2002.)

Apulaisoikeusasiamiehen antamat vakavat huomautukset koskevat asunnottomien päihdeongelmaisten perusoikeuksien toteutumista, joka on ennen kaikkea julkisen vallan tehtävä. Tässä artikkelissa kysytään konkreettisesti myös sitä, miksi alkoholin ja muiden huumeiden ongelmakäyttäjien ensisuojuille on ollut niin vaikea löytää paikkaa ja miksi juuri Helsingissä vaikeudet ovat jopa poikkeuksellisen suuria. Tässä asiassa taas ns. kansalaisyhteiskunnan merkitys on erityisen painokas. Tarkasteluni on kaksitahoinen. Yhtäältä erittelen eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen Sahaajankadun asuntolaa koskevaa päätöstä ja kaupungin siihen antamia vastauksia ja muita dokumentteja. Tämä prosessi on artikkelin lähtökohta, ja sen taustaksi on tarpeen tarkastella Helsingin sosiaaliviraston ohjeiden kautta välittyvää kuvaa päihdehuoltotyön kehityksestä Helsingissä. Näiden erittelyjen avulla on mahdollista sanoa jotain päihdehuollon erityispalvelujen ja niiden asiakkaiden asemasta jakaantuvan ja jopa yksilöllistävän hyvinvointivaltion oloissa.

Onko asunnottomilla alkoholisteillakin perustavia oikeuksia?

Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen Riitta-Liisa Paunion päätöksessä koskien Helsingin asunnottomien alkoholistien ensisuojuja (31.12.2001, selvityspyyntö 16.11.2000) viitataan moneen eri lakiin ja esitetään kirjamme kannalta monia kiinnostavia kysymyksiä. Ensiksi siinä viitataan perustuslain 22 §:ään ja sen määräyksiin julkisen vallan velvollisuuksista perus- ja ihmisoikeuksien

turvaamisessa. ”... Välttämättömällä toimeentulolla ja huolenpidolla tarkoitetaan sellaisia palveluja, joilla turvataan ihmisarvoisen elämän edellytykset ”... ja ... ”erityistä huomiota on kiinnitettävä asumisen terveellisyyteen”, jota koskevia määräyksiä on muun muassa terveydensuojelulaissa sekä maankäyttö- ja rakennuslaissa. Päätöksessä todetaan muun muassa sisäilman laadun kaupungin omistamassa Sahaajankadun asuntolassa edellyttävän pikaisia parannustoimia.

Maankäyttö- ja rakennuslaissa taas edellytetään sitä, että ”rakennus ympäristöineen on pidettävä sellaisessa kunnossa, että se jatkuvasti täyttää terveellisyyden, turvallisuuden ja käyttökelpoisuuden vaatimukset, eikä aiheuta ympäristöhaittaa tai rumenna ympäristöä”. Sosiaalihuoltolakiin viitaten päätöksessä taas todetaan, ”että myös asunnottomilla alkoholisteilla tulee olla oikeus asumispalveluihin tai vähintään sellaiseen asumiseen, joka täyttää terveydelliset vaatimukset”. Ensisuojassa vuoden 2001 aikana tehdyistä korjauksista huolimatta apulaisoikeusasiamies katsoi tiloissa olevan edelleen vakavia puutteita. Lisäksi ainakaan kolmen Helsingin kaupungin ostopalveluina käyttämän asuntolan kuntoa ei päätöksessä pidetty asianmukaisena. Kirjelmän lopuksi palataan vielä voimakkaasti perusoikeuksien toteutumiseen: ”Näkemykseni mukaan asianmukaisen asumisen voidaan Suomen kaltaisessa hyvinvointivaltiossa edellyttää olevan tasoltaan sellainen, että se antaisi myös ensisuojan asiakkaille paremmat olosuhteet kuin pelkän olemassaolon turvan”. (Paunio 2001.)

Helsingin ensisuoja koskeva apulaisoikeusasiamiehen päätös on kiinnostava yleisempänäkin oireena sosiaalisesta mielenlaadusta, siis eetoksesta, ainakin pääkaupunkiseudulla. Ensinnäkin on selvää, että ongelmat eivät olleet siihen asti saaneet kaupunginhallituksessa juurikaan huomiota osakseen. Asiakkaiden ja henkilökunnan valitukset eivät olleet johtaneet toimenpiteisiin, ja toiminnasta vastannut asunnottomien sosiaalitoimisto toteutti 1990-luvun puolessa välissä omaksumaansa asunnottomien alkoholistien alakulttuurin purkamiseen tähtäävää politiikkaa. Aiheellisesti kriittisen kysymyksen voikin esittää monelle viranomaiselle ja myös ns. tavallisille kansalaisille. Tässä tapauksessa perustuslaki ja sitä valvova viranomainen ovat olleet ensisuoja-asujien ja myös työntekijöiden viimekätisenä turvana. Köyhyyden ja huono-osaisuuden kohdalla tilannetta ei voi pitää mitenkään ainutkertaisena.

Vastauksessaan 11.02.2002 Helsingin kaupunginhallitus luettelee joukon toimenpiteitä, joihin on apulaisoikeusasiamiehen päätöksen johdosta ryhdytty. Käytännössä apulaisoikeusasiamiehen lausunto ja kaupungin omatkin päätökset merkitsevät uuden ensisuojan rakentamista – ennemmin tai myöhemmin. Ensisuojattomaan (seikkailu)politiikkaan tuskin on paluuta, sillä Helsingin kokoisessa kaupungissa on ilmiselvästi aina tarvetta ensisuojan tapaisille asumispalveluille. Väliaikaisratkaisuna ovat viiden vuoden lisäaika

Sahaajankadun ensisuojan ja asuntolan poikkeusluvalle ja tontille tuotu yksi lisäparakki sekä kevään 2003 aikana valmistunut lisäsiipi. Kokonaan uusien tilojen rakentamiseen taas tarvitaan uusi tontti, jonka löytäminen näyttää olevan aivan erityisen hankalaa. Asunnottomuuden helpottamiseen tarkoitettuja asuintaloja saati ensisuojaa ja niiden asukkeja ei juuri kukaan tunnu haluavan naapurustoonsa tai edes takapihalleen².

Hyvinvointivaltion huolenpito tuntemattomista, tai Mika Ojakankaan käsitteitä käyttäen huolenpito ”kenestä tahansa” (Ojakangas 1999), on keskeinen ihmis- ja perusoikeudellinen premissi Pohjoismaissa. Kääntäen kyse on tietysti siitä, voiko kuka tahansa joutua yhteisvastuullisen huolenpidon ulkopuolelle ja siitä, että joillakin toisilla on sittenkin monia muita suurempi todennäköisyys valikoitua ulosmäärittelyksi. Kirjamme teemaan viitaten voi myös kysyä, mikälaisesta yksilöiden huolenpidosta ensisuojoitommassa ylipäänsä on kyse? Voiko ihmissuojaksi lähes kelvottomaksi määriteltyyn ensisuojaan joutumista pitää oireena yhteiskunnan ulkopuolelle joutumisesta vai viittaako se enemmänkin muiden huolenpitomekanismien riittämättömyyteen ja valikoivuuteen? Ensisuojan asiakasmäärien vuosia jatkunut vähentyminen voidaan toki tulkita pitkällä aikavälillä muun huolenpidon onnistumiseksi. Vielä viisitoista vuotta sitten silloisen Kyläsaaren ensisuoja ja tilapäisesti käyttöön otetut hätämajoitustilat kun pullistelivat pakkasta pakoon tulleista. Vastaavasti syksyllä 2002 edelliseen vuoteen verrattuna nousuun kääntyneet kävijämäärät voisi tulkita muiden päihde- ja asumispalvelujen epäonnistumiseksi. Kumpienkaan lukujen tulkinnassa näin yksiviivaisiin päätelmiin ei ole syytä ryhtyä, vaikka vuosikymmeniä jatkunut kävijämäärien lasku kertoo joukkomittaisten ongelmien vähentymisestä. Kehitys on ollut samansuuntainen muuallakin maassa.

Sosiaalisin perustein jaettavien vuokra-asuntojen ja asumispalvelujen järjestämisestä vastaava Helsingin kaupunki sekä sen asuntoimen ja sosiaalitoimen yksiköt edustavat tässä esimerkkitapauksessa ”yhteiskuntaa” ja sen kahta toimintajärjestelmää. Päätökset Kyläsaarella parikymmentä vuotta toimineen ensisuojan lakkauttamisesta Arabianrannan uuden asuin- ja työpaikka-alueen luomisen yhteydessä tehtiin monessa virastossa ja lautakunnassa, joista useimpia päihdehuollon perifeerisimmät alueet eivät juuri kosketa. Uuden sijoituspaikan löytäminen ensisuojoille on sekin monen virkamiehen, viraston ja lautakunnan päätöksen takana. Ilman eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen puuttumista asiassa tuskin olisi ainakaan kaupunginhallituksen tasolla herätty. Säästöpainoiden oloissa ensisuoja, sen asiakkaat ja työntekijätkin voivat olla pelkästään tyytyväisiä toimeenpanovallan ylimmän valvojan asiaan puuttumisesta.

Sosiaaliseen syrjäytymiseen liittyy asunnottomien tilanteissa vahva viittaus paikkaan ja tilaan. Asunnottomat on syrjäytetty asunnoista. He ovat asuntomarkkinoilla syrjäytyneessä asemassa, ja he ovat saaneet tilannettaan

kuvaavan muotomääreen: asunnoton. Tavanomaiseksi ymmärrettävän elämäntavan toteuttamiseksi nousee samalla suuri joukko vaikeasti ylitettäviä esteitä. Syrjäytymismatematiikan kannalta on syytä huomata, että päihdehuollon erityispalveluissa on kyse hyvin konkreettisesti keskuksen ja periferian toimeenpanovallan eroista ja lähes aina ristikkäisistä tavoitteista, jotka kohtaavat joskus myös ensisuojoituminnan voimavarojen ja aseman määrittelytilanteissa.

Ajatus tuntemattomien tai kenen tahansa huolenpidosta on ollut hyvinvointivaltion keskeinen universalistinen lähtökohta, jonka toteutumisen historiallisestikin tärkeänä testinä voi pitää juuri asunnottomien alkoholistien hyvinvoinnin kohentumista. Suomessa tällä on erityinen merkitys. Myönteisestä kehityksestä on vahvaa näyttöä parin vuosikymmenen ajalta 1970-luvun lopulta aina 1990-luvun puoliväliin saakka. Toisaalta päihdehuollon erityispalveluja käyttävien joukko on määrällisesti marginaalinen eikä heidän tilanteensa politiikan agendalla oikeastaan voikaan kuulua lähellekään tärkeimpiin kysymyksiin. Asian nousemiseksi agendalle tarvitaan aina melko poikkeuksellisia välineitä. Niinpä aikojen ja valintojen koveneminen näyttää sysänneen perifeeriset kysymykset vieläkin perifeerisemmiksi. 1990-luvun aikana juuri ns. huono-osaispalvelut joutuivat erityisen tiukkojen supistusten kohteeksi. (Kaukonen 2000.)

Arja Jokinen ja Kirsi Juhila (1991, 16) nostivat suomalaisen asunnotomuuskeskusteluun *pohjimmaisten asuntomarkkinoiden* käsitteen. Sillä he tarkoittivat tilapäisasumisen kehää, jossa asutaan välillä ensisuojoissa, asuntoloissa, joskus laitoksissa, enemmän tai vähemmän ulkosalla ja satunnaisesti tuttavien luona. Viimeksi mainittuja kaikki eivät ole valmiita edes asunnottomiksi määrittelemään. On kuitenkin kevytmielistä leimata heidät vain sosiaaliturvasuunnitteluun liittyvien syiden vuoksi ei-asunnottomiksi. Kuitenkin useimpien kohdalla lienee todellekin kyse kiertelevästä asumisesta, mitä ei ole syytä pitää helppona tilanteena, saati vapaehtoisena valintana. Tätä nykyä heidän osuutensa asunnottomiksi tilastoitujen määrästä on noin puolet.

Näkyvän ja usein vahvasti vaikuttavan panoksen antavat näissä asioissa myös kansalaisten huoliliikkeet, joita näyttää syntyvän aina kun esimerkiksi ensisuojoan sijoituksesta aletaan puhua. Huoliliikkeiden ja kodinturvajoukkojen on lisäksi helppo saada ”hyvä hanke, mutta paikka ei ole sopiva”-kannanotoilleen myös julkisuutta. Usein viranomaisten ainoa tapa saada asia jotenkin hoidettua on valmistella sitä piilossa julkisuudelta – ja piilossa kuntalaisilta. Ikävämpi asia demokratian kannalta, mutta jotenkin erityisen marginaalisia ryhmiä on suojattava enemmistön hirmuvallalta. Noinkohan pääkaupungista löytyy paikka, johon ensisuojoja oltaisiin toivottamassa tervetulleeksi³. Suunnitelma ensisuojoan sijoittamiseksi Vallilaan sai liikkeelle paitsi Hermanni-Vallila-seuran, myös Helsingin ensikodin- ja turvakodin ja luonnollisesti Ilta-Sanomat (mm. huhtikuu 2002). Muita itsensä osapuoleksi

tässä asiassa määritelleitä olivat muun muassa Helsingin kauppaoppilaitoksen päihdetyöryhmä, Porolahden koulun vanhempainyhdistys, Metsälä-seura ja muutamat yksityiset henkilöt. Kaikki olivat esittäneet kaupungin päättävälle huolensa ensisuojan tulosta lähialueilleen.

Tuloksena näyttää olevan, että ensisuojaalle on vaikea löytää mistään päin Helsinkiä paikkaa, jossa naapurusto ei nousisi yhtenä joukkona vastustamaan sijoitusta. Kokemukset muualta maasta ovat sekä samanlaisia että joskus myös toisenlaisia. Esimerkiksi Oulussa päihdehuollon palvelukeskus ja sen yhteydessä oleva ensisuoja ovat keskustassa keskellä tavallista asuinalueita. Toisaalta pelkästään helsinkiläisestä ilmiöstä ei ole kyse, sillä esimerkiksi huumeneulojen vaihtopisteiden sijoitussuunnitelmat saavat asunto-osakeyhtiöt säännönmukaisesti liikkeelle. Yksi esimerkiksi A-klinikkasäätiölle näissä tilanteissa esitetty vaatimus on asuntojen oletettu hintojen laskun korvaaminen. Kuitenkin neulojen vaihto on ilmeisen toimiva tapa saada käytetyt ruiskut pois puistoista ja lasten leikkipaikoilta.

Kyse ei ole vain juoppojen tai muuten päihdeongelmaisten kohtaamasta avoimesta syrjinnästä. Poistoyöntämisilmiö toistui Marjaniemeen suunnitellun kehitysvammaisten palvelukodin perustamisen yhteydessä. Hanke sai paikallisen omakotiyhdistyksen jaloilleen ja julkilausuttuna pelkona oli muun muassa asuntojen hintojen lasku. Kukaan ei tietenkään kyseenalaistanut palvelukodin tarpeellisuutta periaatteessa – kunhan se rakennetaan jonnekin muualle. Samanlainen asuntola on kuitenkin ollut jo joitakin vuosia esimerkiksi Vantaan Päiväkummussa, jota paikallisperinteessä mahtipontisesti on myös Vantaan Kulosaareksi kutsuttu. Vaikutusta alueen omakotitalojen myyntihintoihin ei ole havaittu – ellei sitten haluta tulkita hintojen jatkuvaa nousua sellaiseksi. Vastustuksesta huolimatta Marjaniemenkin asuntolahanke toteutui ja kiinteistöjen hinnat eivät sielläkään ole laskeneet, eikä hyvätuloisten poismuutostakaan ole merkkejä.

Asunnottomuuden, kuten monen muunkin sosiaalisen ongelman taustalla ovat yhteiskuntarakenteelliset, sosiaaliset sekä asunnottomien henkilökohtaisiin ominaisuuksiin ja elämänhistoriaan liittyvät tekijät. Ensisuojaan tarvitsevien kulloinenkin määrä on heijastuma näiden tekijöiden muodostamasta erittäin monimutkaisesta kudelmasta. Erkki Korhonen (2002) viittaa Helsingin asunnottomuutta koskevassa tutkimuksessaan yhdysvaltalaisen tutkijan John M. Quikleyn tuloksiin, jotka osoittavat – taas kerran – kohtuuhintaisten vuokra-asuntojen puutteen ja asunnottomuuden vahvan yhteyden. Juuri kohtuuhintaisista vuokra-asunnoista on pulaa pääkaupunkiseudulla. Asunnottomuutta enemmän pääkaupunkiseudun asuntopoliittisessa keskustelussa ovat viime aikoina esillä olleet hyvätuloisten, ja erityisesti omistusasuntoa havittelevien keskituloisten vaihtoehdot, tai pikemminkin niiden puute Helsingin kaupungin alueella (ks. esim. Kortteinen & Vaattovaara 2000).

Sosiaalisen eristämisen hyväksyttävyyttä kysytään jo julkisuudessakin. Joulukuun 17. päivänä 2002 TV2:n Ajankohtaisen kakkosen lähetyksessä kerrottiin vaikeuksista, joita Helsingissä on rakentaa asuntoja asunnottomille. Ohjelmassa haastateltiin kahta Kannelmäki-seuran aktivistia, jotka ovat olleet näkyvästi vastustamassa vuokratalohanketta alueelleen. Molemmat myönsivät jopa auliisti olevansa itsekkäitä tai suunnilleen yhtä itsekkäitä kuin vaikkapa munkkiniemeläiset. Myönteinen vastaus tuli myös toimittajan epäilläessä vastustuksen mahdollisena motiivina olevan huoli alueen imagosta. Modernien asukasliikkeiden tehtävä vakiintuneilla ja ns. valmiilla asuinalueilla saattaa ollakin muuttumattomuuden puolustaminen. Sitäkin pitivät haastateltavat aiheellisenä ja hyväksyttävänä. Johtohahmojen esiintymisessä voisi tosin joku nähdä olevan ristiriitaa seuran kotisivuillaan korostaman yleisen suvaitsevaisuuden kanssa: ”Erityisesti pyritään huolehtimaan nuorisosta ja myös maahanmuuttajien kotoutumisesta” (<http://www.kanneltieto.fi/kannelmakiseura/>, tammikuussa 2003).

Tutkimustulokset eivät kiistattomasti tue oletuksia (ks. kuitenkin esim. Kortteinen & Vaattovaara 2000, 116, 122) vuokratalojen epäedullisesta vaikutuksesta mielikuvaan alueesta saati asuntojen hintaan. Esimerkiksi Harvardin yliopiston New Yorkin Yonkersin kaupunginosassa tekemässä viisivuotisessa seurantatutkimuksessa selvitettiin ison, pääosin pienituloisista latinalais- ja afroamerikkalaisista asukkaista koostuneen uuden asuinalueen vaikutusta. Tulokset osoittivat, ehkä yllättäen, ettei vuokrataloilla ollut vaikutusta alueen muiden asuntojen hintoihin, eikä ennakoitua valkoisten poismuuttoakaan (”white flight”) ollut tapahtunut. (Briggs 1999.)⁴ Suomessa asiaa ei ole systemaattisesti tutkittu.

Selvää on, että Helsingin ja koko pääkaupunkiseudun kuumentuneilla asuntomarkkinoilla on pulaa kohtuuhintaisista asunnoista. Helsingissä sanotaan tämän lisäksi olevan puutetta tonteista. Niinpä ensisuoja on ollut jatkuvasti asuntopoliittisesti kahden tulen välissä; yhtäältä asumisen kallistuminen pudottaa ennen kaikkea yksinäisiä ja yksinäisiksi eron myötä joutuvia ulos ns. normaaliasumisen piiristä. Toisaalta uusien asuinalueiden rakentaminen aikaisemmille reuna-alueille tai vanhojen alueiden tiivistäminen työntää yleensä aina jotain ulospäin. Yleensä se on teollisuutta ja satamia, ja joskus, kuten tässä tapauksessa, päihdeongelmaisten hoitolaitos ensisuojiineen. Konkreettisesti ulos työntäminen tapahtui uuden Arabianrannan kaavassa, jossa Kyläsaaren hoitolaitoksen tilalle sijoitettiin ala-asteen koulu. Jos pakkomuutosta haluaa löytää jotain hyvää, niin se on se, että Arabianrannan omistusasuntojen hidasta myyntivauhtia 1990-luvun lopulla ei voitu edes yrittää selittää ensisuojan negatiivisella vaikutuksella. Tärkein syy oli (silloinkin) yksinkertaisesti markkinatilanteessa. Omistusasuntoja ei juuri rakennettu muuallekaan ja oikeastaan vain kaupungin asunto-ohjelman mukaiset kerrostalohankkeet

toteutuivat. Imagoltaan jo tätä nykyä vahvan Arabianrannan viime vuosien kehitys konkretisoi sen, miten rakenteelliset, sosiaaliset, yksilölliset ja viime kädessä poliittiset tekijät tuottavat tietynlaisia tuloksia.

Jock Youngin (1999) mukaan inklusioon pyrkiminen muuttui ainakin läntisissä yhteiskunnissa 1980-luvun lopulla joidenkin ihmisten ja ihmisryhmien syrjäyttämisen hyväksymiseksi. Ihmisten autonomian kunnioittaminen merkitsee näennäisesti myös suurempaa poikkeavuuden sietoa, mutta samanaikaisesti se on Youngin mukaan johtanut vaikeuksissa elävien ihmisten tilanteiden unohtamiseen ja heidän näkemiseensä lähinnä vain järjestys- ja ehkä joskus ympäristöhaittana.

Juoppojen hoitoon liittyvät ongelmat ovat mahdollisesti myös oire sellaisesta päihdehuoltopolitiikan suunnan muutoksesta, mistä esimerkiksi Olavi Kaukonen (2000) puhuu väitöskirjassaan. Kaukonen mukaan joitakin vanhoja ongelmia on sivuutettu julkisen huomion erityiseksi kohteeksi nousseen huumehoidon seurauksena. Toisaalta yökahvila Kalkkersin muutaman vuoden pituinen toimintahistoria on antanut viitteitä siitä, että asunnottomuuteen ja sen sosiaalisten seurausten (hygienian romahtaminen, vaatetuksen kuluminen jne.) kohteeksi ajautuneet alkoholin ja muiden huumeiden sekakäyttäjät eivät hekään saa tarvitsemiaan palveluja (Laapio 2000).

Syrjäytyneiden suojamaailman (Sipilä 1989) voi kuvata Aki Kaurismäen asunnottomien yhteisön tavoin jopa sadunomaiseksi paikaksi, jossa solidarisuus on edelleen voimissaan. Todellisuus on useimmiten paljon rujompi. Salakuljetetun votkan halvasta hinnasta ja hyvästä saatavuudesta huolimatta moni käyttää edelleen korvikkeita. Ehkäpä joku maun vuoksi ja joku toinen totumuksen voimasta, mutta useimmat yksinkertaisesti siitä syystä, että korvikkeista tarvitsee harvoin tapella nuorempien ja parempikuntoisten juoppojen kanssa. Toisaalta kotimaisia denaturoituja talousalkoholeja juodessaan tietää mitä saa, sillä laadunvalvonta on kohdallaan, päinvastoin kuin tappavaa metanoliakin myyvien itäturistien kohdalla.

Ikuisesti muuttamaan tuomittu?

Sosiaalihuollon toiminta on täynnä sisäisiä ristiriitoja, joita on vaikea ymmärtää tuntematta niiden historiallista kehitystä. Vaarana on ajautuminen tarkoitushakuisiin yleistyksiin. Helsingin sosiaalihuollolla voi sanoa olleen aina 1990-luvulle saakka selvästi viimesijaisessa toimeentuloturvasa (köyhäinhoito, huoltoapu ja toimeentulotuki) melko autonominen toimintatapa, joka toimi usein suunnannäyttäjänä koko maan sosiaalihuollolle (Karjalainen 1998). Päihdetyössä on pääsääntöisesti tehty vain se, mitä valtiovalta on kun-

nilta edellyttänyt. Toisaalta valtiolla oli päihdehuollossa erityinen asema aina 1980-luvun lopulle saakka. Alkoholipolitiikassa valtion määräävä asema on vähentynyt ja etenkin viime vuosina ennen kaikkea EU:n vaikutuksesta.

Olavi Kaukonen erottaa sosiaali- ja terveyspolitiikan lainsäädännön muutosten ”ja omien yleistystensä” avulla päihdehuollon kehityksen viiteen eri vaiheeseen (Kaukonen 2002, 145). Hänen kehittämänsä periodisointi on kuitenkin tässä yhteydessä ongelmallinen, sillä siinä kullakin jaksolla on omat kriteerinsä. Hiukan johdonmukaisempi kuva hahmottuu käydessä läpi Helsingin huolto/sosiaaliviraston toimitusjohtajan kiertokirjeitä. Yritän sitoa kuitenkin yleisempää Michel Foucault’n (2001) kehittämää skeemaa, joka jäsentää muutoksen (ja sen eetosken) neljään vaiheeseen. Saman kaaren voi löytää myös Helsingin kunnalliskertomuksen (myöhemmin Helsingin kaupungin tilastollinen vuosikirja) sosiaalitoimea koskevista tilastoista.

Tilastojen perusteella voi päätellä sen, mitä ilmiöitä on kulloinkin pidetty päihdyttävien aineiden keskeisinä yhteiskunnallisina seurauksina ja miten yhteiskunnan toimenpiteet ovat kohdentuneet niiden aiheuttamiin (sosiaalisiin) ongelmiin. Tilastoinnin muutokset yksittäisten vuosien välillä ovat vähäisiä, ja näin ne säilyttävät kuvaamiensa ilmiöiden monikerroksisuuden sekä vanhojen ja uusien tulkintojen ja toimintamuotojen rinnakkaisen esiintymisen. Tilastointiperusteiden muutokset näkyvät yleensä aina tietyllä viiveellä. Tilastot ovat melko konservatiivinen ja hitaasti uusiin ilmiöihin reagoiva lähde, mutta perusilmeenä on ollut alkoholin ja muiden huumeiden hallinnan ja hallinnoinnin hitaat muutokset.

Päihde- tai pikemminkin väkijuomaongelmien ehkäisyä 1930-luvun puoleen väliin asti voi pitää kieltolain tuottamana laillisuuskysymyksenä, jossa päihdehoitoa ei edes tunnistettu vaikka esimerkiksi juoppohulluutta (delirium) hoidettiin mielisairaaloissa. Kieltolain taas voi nähdä jäänteenä Foucault’n puhumasta vanhasta *paimenvallasta*, jossa paras ja oikein tieto kansalle sopivasta käyttäytymisestä on ylempänä olevien hallussa. Heidän tehtävänään on suojella väestöä. Tilastoja kerättiin alkoholipitoisten aineiden myyntilupien määristä, kieltolain noudattamista ja raittiustodistusten määristä autonajolupia varten (Helsingin kunnalliskertomus 1930). Alkoholikysymys oli poliisi- ja rikosasia, jonka kieltolaki sementoi, ja päihdeongelmat tunnistettiin vain osana raittiuskysymystä.

1930-luvun alussa Helsingissä ja muissa suurissa kaupungeissa oli näkyvää kerjäläisyyttä ja sitä vastaan toimittiin laajentamalla työtupia sekä työlaitosta. Vuonna 1932 Tervalammen kartano ostettiin kaupungille ”ankaramman työlaitoksen” sijoituspaikaksi. (Kunnalliskertomus 1932. 61) Työlaitosten samoin kuin vaivaistalojen perustamistahti oli kuitenkin verkkainen, mikä johtui ensi sijassa niistä aiheutuvien suurten kustannusten pelosta. Epäilemättä epätydyttävästi hallitun köyhäläisyyden ongelma koettiin uhkana, jonka suhteen

tarvittiin voimakkaita kurinpidollistavia toimia. Vuoden 1918 tapahtumat olivat tuolloin vielä hyvässä muistissa ja ”punakapinan” eräs tulkintakehys-hän on liittynyt ”räyhäävän ja väkivaltaisen ryysyläisjoukon” aikaansaamaan epäjärjestykseen ja kaaokseen.

Vuoden 1931 alusta alkaen oli toiminut VI avustuskanslia eli nk. laitokanslia. Laitokanslian tuli huolehtia asunnottomien tai yömajoiissa asuvien asioista, käsitellä kunnalliskotiin ja työlaitokseen ottamiset sekä antaa lähetteet laitoksiin. 6. kanslia hoiti myös lähetteet työtupiin, joiden taasen piti ilmoittaa kansliaan mahdolliset poissaolot tai työtuvista poistamiset. Erikseen mainittuna tavoitteena oli näin saada selville kaupungin köyhäinhoidon todelliset laitoshoitomenot. Tämä kuudes huoltotoimisto oli vuosikymmeniä ja edelleenkin – tätä nykyä erityissosiaalitoimiston nimisenä – sosiaalihuollon asunnottomien asiakkaiden oma sosiaalitoimisto – se taho, joka on viime kädessä vastannut apulaisoikeusasiamiehen moitteisiin.

Vuosikymmentä myöhemmin kieltolaki oli menneisyyttä ja vuoden 1936 PAV- ja irtolaislait näkyvät luonnollisesti myös tilastoissa. Tätä toista vaihetta leimaa *käyttätymisen kontrollin ja kurinpidon* kiristyminen, jota tilastointi seuraa kirjaamalla juopumuspidätysten määriä sekä irtolaisten määriä sekä luettelomalla alkoholistihuollon toimenpiteitä ja niiden kohteeksi joutuneita. Lisäksi tilastoja kerättiin juopottelun laadun (jatkuva, kausittainen, säännötön) ja juomien (väkevät, olut) mukaan.

Alkoholisti- ja irtolaishuoltokysymyksen ”ratkaisu” oli eräs osa vuoden 1936 huoltolakeja. PAV- ja irtolaislakien tarkoituksena oli luoda selkeämmät pelisäännöt toimenpiteille, jotka olivat olleet Helsingin lisäksi käytössä monissa muissakin kunnissa. Jo puoli vuosisataa aikaisemmin käynnistynyt hanke alkoholistilaista saatiin säädetyksi. Jo vuonna 1931 oli säädetty ”eräänlaisena alkoholistihuollon väliasteena” laki, jota kutsuttiin ”hiljaisen humalaisen nuhteluksi”. Siinä köyhäinhoitolautakunnat määrättiin ryhtymään varoitus- ja muihin toimenpiteisiin tapauksissa, jossa juopumus ei ollut aiheuttanut rikos-seuraamuksia (Toivola 1943, 11, 15).

Käytännössä vuoden 1937 alusta voimaan tullut laki merkitsi laillistettua alkoholistien käsittelyn koventamista. Esikuvana oli käytetty Ruotsin vastaavaa lakia. Merkityksellinen muutos aikaisempaan oli valtion ylläpitämien yleisten alkoholistihuoltoloiden perustaminen. Foucault’n käsitteitä käyttäen aikaisempaa määrätietoisempi ja kasvottomampi kuri oli astumassa paternalistisen paimenvallan tilalle. Kunnalliskoti ja työlaitos määriteltiin tyypillisiksi köyhäinhoidollisiksi laitoksiksi. Kunnalliskotiin otettiin sellaisia köyhäinhoitoa tarvitsevia, joita ei voitu hoitaa kotona tai sijoittaa yksityishoitoon. Työlaitokseen taasen toimitettiin lähinnä elatusvelvollisuutensa laiminlyöneet ja ns. pykälämiehet ja -naiset, jotka olivat rikkoneet päihdyttäviä aineita ja irtolaisuutta koskevan ns. PAVI-lain valvontaan kuuluvia määräyksiä.

Köyhäinhoito- ja huoltoviraston toimitusjohtajan kiertokirjeissä runsaan kolmen ja puolen vuosikymmenen aikana käsitellyt PAVI-asiat (päihdyttävät aineet ja irtolaisuus) liittyivät alkoholistien ja irtolaisten rekisteröintiin. (kk 29.4.1937; 28.9.1937; 18.5.1942.) Ehkäisevä työ oli raittiushuoltoa, jossa ostajien tarkkailu viinakorttien avulla oli tärkein väline. Köyhäinhoidon kiinnostus ns. raittiushuoltoon näkyy tilastotiedoissa, joihin kerättiin köyhäinavun saajien väkijuomaostot⁵. Köyhäinavun saajien käyttäytymiseen kohdistuva kontrolli ei tuolloin todellakaan ollut erityisen helläkätistä.

1950-luvun lopulla kunnallinen alkoholistihuolto oli yhä kurinpidon sävyttämää. Kurinpidon ankarin muoto olivat ”työtä vieroksuvia” varten luodut työlaitokset. Tervalammen työlaitoksen yksi osasto oli varattu alkoholistihuoltoon varten helsinkiläisille miehille ja Hyvinkään Ridasjärven työlaitoksesta oli varattu 4,25 paikkaa naisille (kk 8/1956). Valtion alkoholistihuoltolat olivat käytännössä työlaitosten kaltaisia. Niiden tehtävänä oli juoppojen siivoaminen katukuvasta sijoittamalla heitä jopa vuosikausiksi kaukana maaseudulla sijaitseviin laitoksiin. Maaseutuelämällä uskottiin ja uskotaan vieläkin olevan erityinen tervehdyttävä vaikutuksensa. Toisaalta tuona ajan laitoshoidon tärkein keino oli työnteko, ja helpoimmin töitä voitiin järjestää maataloudessa. Vuoden, kahden tai jopa kolmen vuoden aikana stadilaisinkin kundi sai taatusti riittävät taidot joihinkin maataloustöihin. Alkoholijuomien ostajien tarkkailu oli erityisesti työssäkäyvään väestöön suunnattu säätelyjärjestelmä, jolla pyrittiin ennen muuta työväestön juomatapojen hillitsemiseen.

Tarkastuspöytäkirjojen ja myöhemmin huoltokertomusten merkitys lisääntyi osana päihdehuoltotyön vakiintumista ja toisaalta byrokraattisen valvonnan tiivistymisen myötä. Tästä käy oivaksi esimerkiksi vuoden 1956 alusta käyttöön otetun uuden huoltoselostuksen 24-kohtainen asiakkaiden sosiaalisen tilanteen kartoitus. Sen huolellisen täyttämisen avulla voitiin muodostaa kunkin huollettavan kohdalla monitasoinen kuva hänen elinolosuhteistaan ja käyttäytymisestään. Muita kohtia laajemmin kehoitettiin kiinnittämään huomiota kohtaan ”elämäntavat”, johon tuli merkitä juopumuspidätykset, alkoholisti- ja irtolaihuoltotoimenpiteet sekä rikokset yms. asiat. Ellei huollettavalla ollut merkintöjä esim. juopumuspidätyksistä, mutta ”tarkastaja oli muulla tavalla luotettavasti saanut tietoonsa, että henkilö juopottelee tai viettää muutoin epä-säännöllistä elämää, tehdään siitä selventävä merkintä (juopottelee, kulkuri, kerjää tms.)”. Jos sen sijaan mitään epäedullista ei ollut tiedossa, merkittiin sanat ”Ei tiedossa mitään epäedullista” tai jopa sana ”moitteeton”. (Kk 8/56.)

Ns. viralliset asiakirjat olivat sellaisia, joihin myös huoltoapua hakevien oli mahdollista tutustua. Huoltolomakkeeseen liittyi kuitenkin epävirallinen muistiolehti, joka oli tarkoitettu yksinomaan viraston sisäiseen käyttöön. Siihen tuli merkitä mm. ”1) tarkastajan käsitys (diagnoosi) huollettavasta...; 2) huollettavan käyttäytyminen, pukeutuminen, ulkomuoto, luonne, älyllinen

taso yms. varsinkin silloin, kun ne ovat normaalista poikkeavia; sekä 3) muut seikat”. Lisälehti oli siis vapaamuotoinen esitys, jossa ”tarkastaja sai vapaasti ja hyvinkin omaperäisillä sanoilla esitellä ja ’valokuvata’ tapaustaan”. (Mt.)

Alkoholipoliklinikkatoiminnan aloittaminen 1950-luvulla, Toukolan hoitokodin toiminnan käynnistäminen 1960-luvun alussa ja sosiaalilääkärin palkkaaminen sekä lopulta Kyläsaaren hoitolaitoksen avaaminen vuonna 1979 tarjosivat muutakin kuin kurinpitoon perustuvaa parannustyötä. Vuonna 1970 vapaiden asuntolapaikkojen välitys siirtyi sosiaaliviraston tehtäväksi, ja niinpä alettiin tilastoida myös käytössä olevien asuntolapaikkojen määriä. Muikin uusi toiminta näkyy luonnollisesti myös tilastoissa, vaikka kontrollitoimet – kuten irtolais- ja päihdyttävien aineiden väärinkäyttäjien tilastointi – olivat edelleen keskeisiä. Kaukosen näkemyksen mukaan muutosta leimaa yhtäältä hyväosaisille suunnattujen terapiapalvelujen lisääntyminen ja huono-osaisten kurittaminen. Päihteiden käytön kontrollia itse asiassa kiristettiin 1960-luvun alussa, mikä näkyy melkoisena piikkinä tilastoissakin. Asteittain kontrolli kuitenkin löystyi, ja jo vuosikymmenen lopulle esimerkiksi PAV-valvonnassa olevien määrä tasaantui n. 3500:aan. (Ks. esim. Helsingin kaupunki 1980.)

Vuonna 1986 tapahtunut irtolaislain kumoaminen ja päihdelaki merkitsivät sosiaalihuollon periaatekomitean (1971) tavoitteiden mukaista käännettä lopulta myös päihdehuollossa. Muilla hyvinvointivaltion alueilla oli jo paljon aikaisemmin siirrytty kolmanteen ns. *normiohjauksen* vaiheeseen, ja se oli tavoitteena myös päihdehuollossa. Aikaisemmin kehittyneet uudet toimintamuodot olivat jo tuottaneet paljon terapeuttisen hoitotyön kokemusta. Päihteiden käyttäjien nuhteluista ja valvontamerkinnoista luovuttiin 1970-luvulla, jota voi pitää uudenlaisen päihdepolitiikan esiinmurtautumisen aikana. Normiohjaukseen siirtymisessä tärkeä vaihe oli palvelujen kunnallistaminen. Kävi vain niin, että 1990-luvun alussa yhteisvastuun ajatus sai ensimmäisenä väistyä ns. huono-osaispalveluissa, siis päihdehuollossa ja mielenterveystyössä. Tämä ennakoி erottelun ja yksilöllisen vastuullistamisen eetoksen vahvistumista, jonka kanssa opettelemme elämään nyt kymmenkunta vuotta myöhemmin.

Laman vauhdittamana päihdeongelmat alkoivat muovautua uudenlaiseksi kontrollikysymykseksi. Sen olennaisin uusi sisältö ei ole sanktioiden kirjon melkoisessa lisääntymisessä vaan kontrollin kohteiden aikaisempaa tehokkaammassa tunnistamisessa. Luonnollisesti kätevinä on konstruoida tunnistamiskoodeja, joilla erottelu voidaan tehdä kohtuullisella tarkkuudella. Tässä mielessä Foucault’n puhe siirtymisestä *koodiyhteiskunnan vaiheeseen* on osuva kuvaus meneillään olevasta murroksesta. Helsingin kaupungin tilastointia leimaa edelleen hyvinvointivaltion luoma hoitokeskeinen tarkastelutapa, mutta lähivuosina muutokset tullevat näkyviin myös tilastoissa.

Hidastettu käänös kurinpidosta käyttäytymisen normittamiseen

Toukolan hoitokoti aloitti vuoden 1963 alkupuolella toimintansa muuhun kuin työpalveluun ja muodolliseen kontrolliin perustuvan alkoholistihuollon muotona. Se jäi kuitenkin vuosiksi ainoaksi uudeksi kunnallisen huollon muodoksi, jolla otettiin edes hieman etäisyyttä vanhaan kurinpitoon perustuvaan työlaitoskeskeiseen järjestelmään. Kirjallisuuden ja Helsingin huoltoviraston toimitusjohtajan kiertokirjeiden perusteella voi arvioida, ettei muutoksia myöskään huoltotyöntekijöiden käytännöissä ole syytä liiaksi korostaa. Entiset vakaat kurinpidolliset tavat jatkuivat alkoholisti- ja myös irtolaishuollossa (ks. Murto 1976; Taipale 1982)

Ostajien tarkkailua jatkettiin, vaikka sen tehoa olikin jo alettu epäillä. Mm. K.E. Lanu (1956, 191–193) osoitti väitöskirjassaan järjestelmän olleen tehoton, ja ettei sillä ollut vaikutusta ongelmalliseen käyttöön. Hän esittikin huomattavasti moniportaisemman käsittelyasteikon kehittämistä, jossa pakotoimenpiteiden lisäksi otettaisiin käyttöön uusia, yksilöllisiä ja tehokkaita hoitotoimenpiteitä. A-klinikoiden (= avoklinikat) toiminta alkoi 1950-luvulla, yksityisenä harrastuksena.

Vuonna 1961 säädetty laki päihdyttävien aineiden väärinkäyttäjien huollosta (PAVL 96/61; ks. kiertokirje) sisälsi joitakin Lanun painottamia asioita. Lain nimi oli muutettu vuoden 1936 alusta, koska sen sovelluspiiriin tulivat 1) alkoholistien lisäksi 2) myös nuoria henkilöitä (18–24 -vuotiaat) koskevat tilapäiset väärinkäyttötapaukset ja 3) narkomaanit ja heihin rinnastettavat lääkeaineiden väärinkäyttäjät. Päihdyttäviin aineisiin luettiin alkoholin lisäksi mm. ”pilsneri runsain mitoin nautittuna, teknilliset alkoholipitoiset aineet (pulituuri, suu- ja hajuvedet ym.), varsinaiset huumausaineet” ja lääkkeet. (8.1.1962 1/1962 A.) Hallituksen esityksessä lakia luonnehdittiin ”raittiushuoltolaiksi”.

Alkoholistien ja narkomaanien pakkohuollon edellytyksenä olleet sosiaaliset haitat määriteltiin laissa seuraavasti: 1) vaarallisuus, 2) uutena rattijuopumus, 3) häiriö tai pahennus, 4) päihtymystapaukset, 5) elatusvelvollisuuden laiminlyönti, 6) ansiotyön laiminlyönti (uusi) 7) rasitus ja (8) huoltoavun tarve. Kiristyminen pakkohuoltoon määräämisessä oli se, että väärinkäytön ja seurausten välillä ei enää vaadittu syy-yhteyttä. Huoltotoimenpiteet oli jaettu 1) neuvontaan ja ohjaukseen (aikaisemmin puhuttiin varoituksesta), 2) valvontaan (aikaisemmin raittiusvalvonta) sekä 3) huoltola- ja muuhun laitoshuoltoon (aikaisemmin alkoholistihuoltolahoito). Huollettavat oli nyt myös mahdollista siirtää työlaitokseen ja sieltä pakkotyöhön. Pakkotoimien moniportaisuutta ja valvontaa voidaan pitää ainakin suomalaisittain tyyppillisinä poiskuluvan järjestelmän siirtymävaiheen jäänteinä.

Päihdehuollon tavoitteeksi määriteltiin huollettavan ja hänen perheensä auttaminen, ei rankaiseminen. Vapaaehtoisen huoltolahoidon piti liittyä haluun vapautua päihteistä, eikä syynä saanut olla esimerkiksi hänen halunsa ilmaiseen täysihoitoon ja voimien keräämiseen uutta juopottelua varten. Merkityksellinen muutos oli se, että vapaaehtoisesti huoltolaan lähtevä ei enää ”vapauduttuaan” joutunut jälkivalvontaan. Lain jonkinlaisesta hoidollisesta painotuksesta huolimatta kielenkäyttö valvontoineen jne. säilyi pitkälti aikaisemman kaltaisena. Muutokset olivat kuitenkin tärkeitä askelia, joilla uudet käyttäytymisen normittamiseen perustuvat toimintamuodot murtautuivat arkaaisen ja tehottomaksi osoittautuneen kurinpitojärjestelmän läpi. Näin jälkikäteen arvioiden näitä ensiaskelia voi pitää siirtymävaiheen käynnistäneinä ponnisteluina.

Huoltovirasto sai hallintaansa 15. joulukuuta 1967 Lauttasaarenkatu 1: ssä sijaitsevan varastorakennuksen asunnottomien alkoholistien majoitus-, oleskelu- ja lämmittelytilaksi (joka sittemmin tunnettiin Lepakkoluolana). Toimitusjohtaja antoi ”ko. majoitus- ja oleskeluhuoneiston yleiset toimintaohjeet”. Rakennus oli jo luovutettu Suoja-Pirtti ry:lle saman kuun 5. päivänä ja se oli otettu välittömästi käyttöön. Tila tuli sulkea viimeistään 15.5.1968. Rakennuksessa oli jo majoitettu n. 700 miestä jokaisena yönä. Kaupunki kustansi tarvittavat korjauskustannukset ja maksoi myös käyttökustannukset etupäässä huoltoapuna, jotka hoidettiin PAVI-toimiston yömajatarkastajien ja 6. huoltotoimiston toimesta. (15.12.1967 43/1967 A.) Majoituspaikan alakerassa oli hätämajoitusosasto, nykykäsittein ensisuoja, jonne majoittumisesta ei peritty maksua.

Ensisuoja osoittautui tarpeelliseksi – voi sanoa jopa elintärkeäksi – ja niinpä toimintaa jatkettiin myös seuraavana talvena. Jonkinlaisena myönnytyksenä Suoja-Pirtti ry:n toiminnalle voidaan pitää sitä, että talvea 1968–69 koskien tehtiin yhdistyksen ja huoltolautakunnan välinen sopimus, johon kirjattiin myös toiminnan periaatteet. (30.10.1968 44/1968.) Kyseessä oli yksi ensimmäisistä, ellei peräti ensimmäinen, päihdehuollon ostopalvelusopimuksista. Majoituspaikka määriteltiin nyt korvikealkoholia käyttävien helsinkiläisten asunnottomien väliaikaiseksi ensisuojaiksi. Muut asunnottomat tuli ohjata kaupungin muihin majoituspaikkoihin. Kuitenkin varsinaisten asuntoloiden täytyessä, mikä oli tuolloin perin tavallista, myös työssäkäyviä voitiin majoittaa ensisuojaan. Ulkokuntalaisten, poliisin etsimien, sairaan- tai huoltolahoidoa tarvitsevien erottelemiseksi tuli perustaa erityinen vastaanottoaika, jonka kautta jokainen ensisuojaan tuleva joutui kulkemaan.

Vanha, edelleen voimissaan oleva kurinpidon ja kontrollin varaan rakennuttanut käsittelyjärjestelmä kaipasi remonttia. Laajojen selvitysten ja kiivaan keskustelun⁶ jälkeen annettiin elokuussa 1969 aikaisempaa perusteellisemmat ohjeet PAVI-huollosta. Huollon muodot jaettiin 1) ehkäiseviin, 2) parantaviin ja 3) suojeleviin huoltotoimenpiteisiin. (7.8.1969 18/1969 A.) *Ehkäisevä*

toimena, jota ajateltiin suunnattavan lähinnä nuoriin 18–24-vuotiaisiin, mainittiin sosiaalityöntekijän kanssa käytävät keskustelut, ”joissa neuvonnan ja ohjauksen keinoin pyritään edistämään asiakkaiden myönteisiä käyttäytymistapoja”. Tässä on luettavissa selvä viittaus *normaalina pidettävän käyttäytymisen* nousemiseen huoltotyön tavoitteeksi ja muiden kuin suoraan kurinpitoon perustuvien toimintatapojen korostus. *Parantavia*, tai ”kuntouttamishakuisia avo- ja laitoshoidon toimenpiteitä”, olivat ohjaus vapaaehtoisesti lääkärille, sairaalaan tai huoltolaan. *Suojelevia* toimia sovellettiin viimesijaisina keinoina, joissa huollettava oli määräysteitse (lakitekstissä tosin sanottiin edelleen pakkokeinoin) saatettava hoitolaitokseen. Pakkokeinojen kohteeksi joutuivat itselleen tai ympäristölleen vaaralliset päihteiden käyttäjät.

Vapaaehtoisuutta, avoimuutta ja luottamuksellisuutta korostettiin ylipäänsä tuloksekkaan ”päihdyttävien aineiden väärinkäytöstä vapautumisen” ehtona. PAVI-huoltoon alettiin myös rekrytoida ”kenttätööhön väärinkäytöstä kuntoutuneita sosiaalityöntekijöiksi”. Lisäksi oli avattu miesten päivä- ja iltakerho, jossa käytettiin ”AA-yksilö- ja ryhmähoitoa”, sekä vastaava kerho nuorille. Toukolan hoitokodin toiminnan ohella oli ”järjestetty kodittomille, syvimmin päihdyttävien aineiden väärinkäyttöön vajonneille miehille ensisuoja- ja siihen liittyvää jatkohoitoa”. Asenteiden muutosta kuvaa se, että ”määräyksellä” alkoholihuoltolaan lähetettyjen osuus kaikista kotinsa ulkopuolelle sijoitetuista laski vuoden 1967 30,6 prosentista (527 asiakastapausta) vuoden 1968 18,1 prosenttiin (318 asiakastapausta). (7.8.1969 18/1969A.)

Irtolaishuollon osalta ei voi sanoa tapahtuneen samankaltaista muutosta. Siellä ”asiakkaat” määriteltiin vanhojen tulkintakehysten mukaan ”kuljeskeleviksi, työtä vieroksuiksi, kerjäläisiksi, rikollisiksi tai haureuden harjoittajiksi”. Vielä vuonna 1968, päinvastoin kuin nykyisin usein näkee väitettävän, irtolaistoimenpiteiden kohteeksi joutui jonkin verran enemmän miehiä (318) kuin naisia (290). Kaikkiaan irtolaisiksi määriteltujen määrä laski vain kymmenkunta prosenttia vuodesta 1967 (tuolloin yhteensä 668). Irtolaislaki kumottiin vasta vuonna 1986, ja näin päättyi sen pitkä, jo 1879 vaivaishoitoasetuksesta alkanut historia. Hyvinvointivaltioilliset käytännöt murtautuivat lopulta päihdehuollossakin vallitseviksi. (Tuori 1995, 77, 89.) Kirjamme teemaa mukailien voi sanoa, että ainakin lainsäätäjä uskoi tuolloin, että yhteiskunta olisi valmis ottamaan mukaan kenet tahansa ja luomaan myös tarvittavat tukijärjestelmät. Aivan yksituumaisesti asia ei sujunut, sillä esimerkiksi poliisi vastusti loppuun saakka irtolaislain purkamista niin julkisuudessa kuin eduskuntakäsittelynkä aikana.

Seuraava käänne tapahtui kymmenen vuotta myöhemmin, kun Lepakoluola sai vihdoin väistyä ja kaupungin ylläpitämä Kyläsaaren hoitolaitos toisella puolen kaupungin kuvetta avattiin. (4.10.1979 25/1979 A.) Huollon *kokonaistavoitteeksi* määriteltiin päihteiden käytöstä aiheutuvien sosiaalisten

työlaitokseen. Kaikki polut eivät johtaneetkaan samaan suuntaan. Kyse oli henkilöistä, jotka joko häiritsivät tai joiden ”todennäköisesti saattoi odottaa häiritsevän muissa laitoksissa vallitsevaa järjestystä tai rauhaa”. Pääsääntönä oli kuitenkin se, että ”huollettavat pyrittiin sijoittamaan työlaitokseen oman suostumuksensa perusteella”, siis vapaaehtoisesti ja, ”ellei tätä saatu, oli asia jätettävä lääninhallituksen ratkaistavaksi”. (18.3.1973 15/1973 A.)

Huoltoapulakiin tehty muutos ja sen sovellusohjeet antavat aihetta epäillä yleisemminkin pyrkimystä ”vapaaehtoisuuteen” perustuvien toimenpiteiden olleen (ja olevan edelleenkin) sekoitus suostuttelua, uhkauksia ja kiristystä. Huoltotarkastajilla oli koko joukko mahdollisuuksia esimerkiksi huoltoavun saantia sääntelemällä tehdä asiakas suostuvaiseksi. Monen vapaaehtoisen sijoituksen takana saattoi olla tarjous, josta ei yksinkertaisesti voinut kieltäytyä. Vielä 1980-luvun lopulla vanhat valvontaan ja kurinpitoon perustuvat ja uudet normittamiseen nojaavat toimintatavat elivät rinnakkain. Erityisen selvästi tämä näkyi juuri Helsingissä, jossa vieläkin on tunnistettavissa päihdehuollon ja asunnottomuuden ehkäisyyn erilaisia historiallisia kerroksia.

Varoituksiin, valvontaan ja pakkohoitoon perustunut alkoholihuollon rakenne ei kyennyt vastamaan tuhansien heitteille joutuneiden ja uloslyötyjen (nykyisin puhuttaisiin ”syrjäytyneistä”) huollon tarpeeseen. Lepakon avaaminen oli vapaaehtoisen sosiaalisen työn voimannäyttö, jopa selkövoitto kunnallisesta sivustaseuraamisesta ja kontrollitoimenpiteistä. Sen keskeinen motiivi oli sotiin ja jälleenrakennukseen osallistuneiden perustarpeiden huollon järjestäminen, missä julkinen valta ei ollut onnistunut erityisen hyvin.

T-spriin päihdekäytön nopea leviäminen toi ”rappioalkoholistien” ongelman näkyväksi. Helsingin yleinen asuntotilanne oli huono, ja suorastaan kurja se oli yksinäisten pienituloisten miesten kohdalla. Asuntola- ja yömajapaikkoja oli 4 000–4 500, mikä oli sekin aika ajoin selvästi liian vähän (ks. esim. Taipale 1982). Asuntoloiden säännöt olivat tiukat, ja lisäksi yömajoista oli poistuttava päiväksi pois, mikä näkyi enimmäkseen 40–50-vuotiaiden miesten ryhmäoleiluna suurehkojen asuntola- ja yömajakiinteistöjen lähistöllä ainakin Kurvissa (Hämeentien ja Helsinginkadun kulma), Linnakadulla, Karhupuistossa, Intiankadulla, Vanhan kirkon puistossa ja Pursimiehenkadulla. Kiinnostavaa aluevaikutuksen kannalta on se, että Kurvia lukuun ottamatta mainitut paikat eivät ole leimautuneet suuren yleisön keskuudessa erityisen huonomaineisiksi. Liekö pohjoismaisen yhteisvastuun eetoksen aikaansaannosta, ettei näin ole käynyt, vaan Punavuori, Katajanokka ja muut ovat ainakin kiinteistöjen hintojen perusteella hyvämaineisia alueita. Paikallisten asukkaiden valituksetkaan eivät näyttäisi johtaneen alueiden leimautumiseen.

Ratabaari⁷ avataan – ja suljetaan

Kyläsaaren hoitolaitos oli helsinkiläisille asunnottomille alkoholisteille varta vasten rakennettu paikka, jossa katkaisuaseman lisäksi oli tarjolla vierotushoitoa muutaman viikon hoitajaksoille ja suojaa kaikkein alkoholisoituneimmille asiakkaille. Vuonna 1978 aloittanut hoitolaitos korvasi kymmenkunta vuotta toiminen, monien helsinkiläissukupolvien tavalla tai toisella tunteman Lepakkoluolan. Kyläsaaren hoitolaitos rakennettiin aikana, jolloin päihdehuolto ja etenkin sen erityispalvelut olivat voimakkaassa kasvussa päinvastoin kuin muu hyvinvointivaltio, jossa juuri silloin elettiin selvästi hitaan kasvun aikaa (Alestalo & Uusitalo 1986, 246).

Vuosien saatossa ensisuojuille vakiintui oma, toki alati vaihtuva, asiakaskuntansa. Sen lähelle nousi koirjakylä ja Sompasaaren sataman kontteihinkin syntyi melko pysyvää asutusta. Kyläsaaren hoitolaitos ensisuojuineen oli suurimman osan elinkaarestaan riittävän sivussa, mutta kuitenkin kohtuullisen hyvin tarvitsijoidensa tavoitettavissa. Ensisuojan hajauttamiseksi eri puolille kaupunkia alettiin tehdä suunnitelmia 1990-luvun alussa. Eräänä perusteena käytettiin mainittuja ja sopimattomiksi koettuja asunnottomien päihdeongelmaisten elämäntavan muotoja, jotka määriteltiin lähinnä ympäristöhaitoiksi. Tämä jättömailla sijainnut asutus olisi tosin joka tapauksessa loppunut Arabianrannan uuden asuinalueen tieltä. Samanaikaisesti olivat jo käynnissä Kyläsaaren muiden yksiköiden supistaminen, toiminta-ajatuksen muutos sekä toimintojen siirrot muihin päihdehuollon palvelupaikkoihin. Pakottavana perusteena esitettiin uuden asuinalueen rakentaminen. Hoitolaitoksen tontille oli uudessa asemakaavassa sijoitettu ala-asteen koulu. Kyläsaaren ensisuojan paikkamäärää pienennettiin 1990-luvun puolivälissä ensin 30 paikkaan, ja pian sen jälkeen ensisuoja siirrettiin osaksi Sahaajankadun asuntolaa. Ensisuojuissa oli 1990-luvun alussa yli sata yöpyjää vuorokaudessa, mutta yöpyjien määrä väheni koko ajan vuosikymmenen alkuvuosina. Vuoden 2001 aikana noin 40-paikkaisessa Sahaajankadun ensisuojuissa ja sen yhteydessä olevassa asuntolassa oli täyttä käytännössä koko vuoden. Vuoden 2002 aikana tilanne ei alkuvuotta lukuun ottamatta ratkaisevasti helpottunut, mutta keväällä 2003 ensisuojuissa oli vain satunnaisesti täyttä.

Helsingin sosiaalihuollon tavoitteena oli parin kolmen ns. alueellisen ensisuojujapalveluja tarjoavan paikan avulla estää Kyläsaarassa kasvaneen alakulttuurin syntyminen uuden paikan kylkeen. Alueellistettu ensisuoja aloittikin Pursimiehenkadun asuntolassa, mutta tämän ainokaisen taru jäi varsin lyhyeksi muun muassa ympäristön asukkaiden voimakkaan vastustuksen vuoksi. Jäljelle jäin vain Herttoniemen asuntola, jonka ympäristö on täyteen rakennettu, ja siten Kyläsaaren tapaisen koirja- ja konttikylän syntyminen ei ainakaan lähialueilla ole mahdollista.

Punavuoren asukkaiden voimakasta vastustusta voi pitää jopa hiukan yllättävänä, sillä Pursimiehenkadun asuntola on ollut samoilla sijoillaan jo satakunta vuotta. 1980- ja 1990- luvuilla tapahtunut alueen keskiluokkaistuminen ja etenkin yritystoiminnan lisääntyminen ovat ilmeisesti lisänneet suvaitsemattomuutta asuntolan naapurustossa. Lisäksi päätös ensisuojoitoiminnan aloittamisesta tehtiin koko asuntolan henkilökuntaa riittävästi kuulematta. Kaupunki teki asuntolan pitäjälle Helsingin vieraskoti ry:lle tarjouksen, josta ei voinut kieltäytyä. Ensisuojan palveluja tarvitsevien huonokuntoisuus on näkyvää niin katukuvassa kuin julkisissa liikennevälineissäkin. Eräs ero on siinä, että muiden huumeiden käyttäjiä ei ole ollenkaan niin helppo erottaa käyttäytymisen tai habituksenkaan osalta kuin vaikeasti alkoholisoituneita.

Kyläsaaren hoitolaitoksen avaaminen 1970-luvun lopulla oli selvä merkki siitä, että päihdehuollon erityispalvelutkin alettiin nähdä osana palveluvallion tehtäviä. Hoito- ja muita palvelupaikkoja syntyikin seuraavan runsaan vuosikymmenen aikana enemmän kuin siihen asti vuosikymmenien aikana yhteensä. Pari vuosikymmentä myöhemmin, 1990-luvun puolivälissä, moni paikka joutui sulkemaan ovensa, myös Kyläsaari, eikä uutta vastaavaa hoitolaitosta ollut tarkoitus rakentaa. Ylipäänsä kysymys sellaisesta hoitopaikasta ei ollut tullut mieleen ennen eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen asioihin puuttumista.

Kaupungin ankara säästökuuri ennakoi yhä ohuemmaksi käyneen päihdehuollon erityispalvelujärjestelmän hiomista vieläkin ohuemmaksi. Foucault'n edellä lainattua ajatusta seuraten elämme *koodiyhteiskunnan* vaihetta. Mitä se sitten voisi tarkoittaa sellaisten ongelmien näkökulmasta, joita olemme tottuneet käsittelemään asunnottomuuden ja päihdeongelmien nimikkeillä? Eräs jako näyttää toistaiseksi Suomen oloissa väistämättömältä, nimittäin jako päihdyttävän aineen mukaan. Alkoholit ja muut huumeet tai joidenkin määrittysten mukaan varsinaiset huumaussaineet erotellaan entistä tarkemmin. Eräs selitys tälle on historiallinen. Alkoholit on ollut vuosikymmeniä niin olennainen osa normaaliksi mieltämäämme elämäntapaa, että sen väärinkäyttö on vain eräänlainen ulkoisvaikutus, eikä kosmeettista haittaa suurempi järjestysongelma. Sen sijaan muut huumeet edustavat vaarallisuutta, ja niiden käyttäjät on tunnistettava ja saatettava tarvittaessa vaikka pakkohoitoon. Tunnistaminen annetaan luonnollisesti ammattilaisten tehtäväksi jo senkin vuoksi, että ulkoiset tunnusmerkit ovat paljon vaikeammin maallikon havaittavissa kuin alkoholin ”väärinkäyttäjien” kohdalla. Myös sekakäyttäjät on helpompi tunnistaa juuri alkoholin aiheuttamien näkyvien jälkivaikutusten, kuten krapulan ja vaikkapa ns. vanhan viinan tuoksun ansiosta. Sekakäyttäjien samoin kuin lääkkeitä huumaustarkoituksessa käyttävien koodaus onkin pulmallista.

Muiden huumeiden käyttöön liittyvien haittojen kuten rikollisuuden kasvu ja niiden määrittely päihdepolitiikan keskeiseksi toimenpidealueeksi on

jo merkinnyt alkoholihaittojen väheksymistä ja uusien hoitoinnovaatioiden keskittymistä muihin huumeisiin. Mikäli valittu suunta edelleen vahvistuu, tulee se merkitemään uusjakoa myös päihteisiin liittyvän asunnottomuuden ratkaisussa. Asunto on jo nyt pelimerkinä hoitomotivaatiota arvioitaessa.

Ilmeinen kehityssuunta on se, että lääketieteellisen arvioinnin asema vahvistuu. Tämä tapahtuu ainakin neljällä tavalla: ensiksi väärinkäytön tunnistamisessa huumeestien avulla, toiseksi hoidon järjestämisessä ja kolmanneksi vaikutusten arvioinnissa. Neljäs ulottuvuus liittyy huumeestien käyttöön ehkäisevänä toimenä. Tosin testejä ”vapaaehtoisilta” ottavien yritysten työntekijät osaavat tarvittaessa välttää kannabista, jonka jäämiä on mahdollista löytää jopa viikkoja käytön jälkeen, ja käyttää tässä mielessä ”puhtaampia” huumeita.

Testien tarkoituksena ei ole vain karkea käytön ja ei-käytön erottelu vaan muun muassa riippuvuuden asteen ja siihen sopivan hoitomuodon arviointi kuten ns. ASI-indeksi (*addiction severity index*) mittaamisessa on kyse. Vaikutusten arviointi ei ole mikään uusi asia, mutta managerialismin läpäisy myös sosiaalishallinnossa luo aikaisempaa painavampia tehokkuuden ja taloudellisuuden vaatimuksia myös hoitojärjestelmien ja hoidettavien arvioinnille. Normiohjauksen ajalta periytyvä päihdehuollon tilastointijärjestelmä tuskin on alkuunkaan riittävä vaikuttavuuden ja taloudellisuuden arvioinnissa. Se palvelee toteutuessaan myös alueille hajautetun hoitojärjestelmän keskittämistä ja yhdenmukaistamista.

Ainakin yhdessä suhteessa nykyinen ja tuleva järjestelmä rakentuu samalle juurelle: nuorten ja nuorten aikuisten päihteiden käyttö on aina ollut erityisenä huolena. Tarkentuvat tunnistamismittarit pilkkovat tämänkin joukon riskien vaarallisuuden ja poliittisen tarkoituksenmukaisuuden suhteen sopiviksi koodiksi. Tällaisiahan ovat jo tällä hetkellä esimerkiksi ”suonen sisäisten huumeiden käyttäjät”, ”huumeäidit”, jopa ”huumeista riippuvaiset sikiöt” jne.

Kenen vastuu?

Mukaan vetämisen (inkluusion) ja ulostyöntämisen (ekskluusion) prosesseihin sisältyy vahvoja paikkoihin ja paikantamiseen liittyviä ulottuvuuksia. Edellä kuvatussa päihdehuollon erityispalvelujen kehityskulussa tiettyihin paikkoihin sijoittamisella ja jopa sulkemisella on ollut suuri merkitys. Kieltoain ja sitä edeltäneen aikana juopot yksinkertaisesti suljettiin työlaitoksiin ja vankiloihin. Olivathan he rikkoneet (kielto)lakia. Alkoholisti- ja irtolaislakien säätäminen ei juurikaan muuttanut tilannetta. Perustetut alkoholistihuoltoloiden tehtävänä oli sulkea – aivan kuin vankiloilla ja mielisairaaloilla – poikkeavasti käyttäytyvät muun yhteiskunnan ulkopuolelle.

Kehitys päihdehuollon ja erityisesti ns. huono-osaisuuspalvelujen alueella kulki selvästi muun hyvinvointivaltion palvelujärjestelmän perässä, ja vanhakantaiset käytännöt jatkuivat käytännössä aina 1980-luvun lopulle asti, toki hiljalleen lieventyen. Lepakkoluola kuvasti yhteiskunnan kurinpidon asennetta poikkeavasti käyttäytyviä kohtaan. Lepakkoluolan avaaminen roskalaatikoissa majoille ei tällaisessa ilmapiirissä voinut mitenkään tapahtua kaupungin eikä perinteisten filantrooppienkaan toimesta, vaan siihen ilmiselvästi tarvittiin itsekkin samat roskalaatikat sisäpuolelta nähnyt ihminen.

Epäily perusoikeuksien toteutumisesta on esitetty viime vuosina tavan takaa niin julkisuudessa kuin eduskunnassakin aina kun johonkin peruspalveluksi tai -turvaksi koettuun on tehty leikkauksia tai saantiehtoja on tiukennettu. Erityisesti minimitasoisten toimeentuloturvaetuksien kohdalla eduskunnan perustuslakivaliokunta on saanut säännöllisin väliajoin määritellä kantansa lähinnä minimiturvan toteutumisesta, käytännössä siis toimeentulotuen tasosta ja saatavuudesta. Joka kerta valiokunta on päätenyt siihen, että suomalaisten perusturva ei ole uhattuna. Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen vakavat huomautukset ja toimenpidevaatimukset Helsingin ensisuojan tason parantamiseksi ovat kiistaton viesti perusoikeuksien vajeista. Ratkaisevaa asunnottomuuden vähentämisessä on se, kuinka oikeus asumiseen turvataan. Samalla tulevat ratkaistuksi myös asunnottomien alkoholistien asumisen ongelmat, ja ensisuoja tarvitsevien määrä rajautunee nykyistään pienemmäksi. Kysymys Sorbusten herrojen saamista perusoikeuksien mukaisesta kohtelusta on samalla hyvinvointivaltion testi tuntemattomien huolenpidosta.

Apulaisoikeusasiamies Paunio kirjelmä on selvä poikkeama viime vuosien totutusta menosta. Se muistuttaa siitä, että jokainen käänne tai asemien säilyttäminen on jatkuvien kamppailujen tulosta ja että yhteiskunta ei koskaan kehity jonkun edeltä käsin tehdyn suunnitelman mukaisesti. Sosiaali- ja miksei terveydenhuollonkin kannalta onkin aika pulmallista, että niiden oma laadunvalvonta ei ilmiselvästikään toimi, vaan asioita käsitellään yhä useammin oikeuselimissä. Vaarana on yhteiskunnallisten kysymysten ja arvovalintojen siirtäminen yhä useammin juristeille ja kärjäsaleihin. Viranomaisvallankäytön jatkuvan kohtuullistamisen sijasta korostuu pelkistetty laillisuusnäkökulma, ja paremmilla voimavaroilla varustetut hakevat herkemmin oikeudenmukaista haluamaansa lopputulosta kärjäsalien kautta. Tämä näkyy muun muassa oikeustapausten yleistymisessä lastensuojelutapausten käsittelyssä ja erityisen kärkevästi huumeita koskevassa keskustelussa sekä sen vahvassa kurinpitofunktiassa.

Kevään 2002 aikana käytiin keskustelua ensisuojan paikasta. Sen sijoittaminen ei ole onnistunut vielä (tätä kirjoitettaessa) keväällä 2003, ja niinpä Herttoniemen asuntolan poikkeuslupaa oli jatkettava. Etenkin jälkikäteen on helppo nähdä ensisuojan siirtämistä valmistelleiden päätösten perustuneen

vääriin olettamuksiin ja vääriin tilanneanalyysiin. Koko muutos oli lisäksi rakennettu aivan liian kireään aikataulun varaan. Voi myös epäillä, että ainakin kaupunginhallituksen ja mahdollisesti osin sosiaalishallinnon piirissä asukkaiden voimakas vastustus on tarjonnut riittävän tuen mitään tekemättömyyden politiikalle.

Kyläsaaren hoitolaitoksen työntekijöiden melko yksituumainen vastustus koettiin aikoinaan ilmeisesti ns. tavalliseksi muutosvastarinnaksi, jota ei yleensäkään oteta kovin vakavaksi. Juoppokulttuurimme syvästi sosiaalinen luonne ei yksinkertaisesti purkautu vain sillä, että yksi iso jättömaalla ollut ensisuoja ”hajasi joitetaan”. Syntyy vain useampia ympäristön kannalta haitallisia juopporemmejä, jotka väistämättä synnyttävät paikallisten asukkaiden tai yritysten toisen aallon huoliliikkeitä, kuten kävi Pursimiehenkadulla ja Herttoniemessä. Viranomaisten näkökulmasta kyse ei enää ole niinkään järjestys- kuin hygieniaongelmasta.

Kiusallisuudesta huolimatta eduskunnan oikeusasiamiehen kannanottoa voi pitää onnellisena tapahtumana sosiaaliviraston ja asunnottomien asioista vastaavan erityissosiaalitoimiston kannalta. Saa mennä aika kauas taaksepäin aikaan, jolloin Helsingin kaupunginhallitus viimeksi on edes yrittänyt luoda ”kokonaisvaltaista” toimintasuunnitelmaa asunnottomien asumispalveluiden järjestämiseksi. Päihdehuollon erityispalvelut ovat olleet todella sivussa kunnallispolitiikan agendalta. Poliitikkojen ja oli ainakin otettava asiaan kantaa. Kirjamme teeman kannalta näyttäisi siltä, että lait ja niitä valvovat viranomaiset toteuttavat jotain, mitä voi kutsua yhteiskunnan ja valtion läsnäoloksi ihmisten arkipäivässä. Sen yhteisen alueelle kuulumisesta tässä myös käydään (viivytytys?)kamppailua.

Helsingin sosiaaliviraston vaikeuksia löytää päihdeongelmaisten ensisujalle sijoituspaikkaa voidaan arvioida monesta näkökulmasta. Ensinnäkään ainakaan julkisesti tällaisten palvelujen tuottamista ei vastusteta. Selvästi monimutkaisempi kysymys on se, mihin sellaiset palvelupaikat voi sijoittaa. Useimmiten vastaus tuntuu ainakin Helsingissä olevan se, ettei ainakaan ”meidän naapuriimme”. Näitäkin asenteita voidaan lukea kannanottoina hyvinvointivaltioon ja sen verovaroin tuotettuihin palveluihin. Yksi pohjoismaisen hyvinvointivaltiokonseptin peruskivi ja voima on ollut huolenpito tuntemattomista. Näyttää siltä, että joidenkin tuntemattomien huolenpito halutaan mieluummin siirtää kauemmas, reuna-alueille. Persoonattomuuden ja lähes tuntemattomuuden ideaalihan on myös byrokratian eräs tunnusmerkki. Näin ollen ajatus *tuntemattomien tuottama huolenpito tuntemattomista* tiivistää vielä toistaiseksi hyvinvointivaltion yhteisvastuun erään keskeisen ideaalin.

Eräs selitys pääkaupunkiseudun asukkaiden vastustukselle saattaa olla se, että pääkaupunkiseudulla asuntojen hintojen hillittömät tuotto-odotukset tuottavat joidenkin mielestä jopa ymmärrettävää ja hyväksyttävää poikkeavien

poistyöntöä. Näyttää siltä, että rahan voimalla pitää voida muuttaa lähiympäristökin sosiaalisesti halutunlaiseksi tai ainakin sellaiseksi, että omaisuusarvot eivät joudu uhatuiksi. Ajattelutapa näyttää levinneen myös ruutukaava-alueen perinteisesti sosiaalisesti moni-ilmeisillä alueilla. Markkinat taas muodostavat ilmeisesti laajimman mahdollisen kudelman, jossa tuntemattomat ovat suhteissa toisiin – tuntemattomiin. Samalla nämä suhteet ovat vakavin uhka hyvinvointivaltion yhteisvastuulle, joka on ammentanut oikeutuksensa juuri markkinoiden sokean käden ohjaamisesta.

Asenteiden tiukentumista on tapahtunut ainakin päätöksentekijöiden tasolla, mikä saattaisi selittää ylipäänsä poliittisen tahdon puuttumista huono-osaisuuspolitiikassa. Aika ajoin onkin pidetty tarpeellisena vahvistaa keskustelua perusoikeuksista ja yhteisvastuusta (ks. esim. STM 2010). Ongelmien ja myös niiden ratkaisun perustana saatetaan aikaisempaa useammin nähdä ihmisten tekemät väärät ratkaisut. Tietyt sosiaaliset ongelmat määritellään mahdollisesti aikaisempaa herkemmin itse aiheutetuiksi. Se merkitsee, että myös yhteiskunnan ja yksilöiden väliset suhteet muokkautuvat väistämättä toisenlaisiksi.

”Rappioalkoholistien” asema on synnyttänyt ajoittain kiivastakin väittelyä. Ero tämän päivän ja 1960-luvun keskustelujen välillä on ainakin siinä, että runsas kolme vuosikymmentä sitten näkyvimpänä olivat vaatimukset rappioalkoholistien olojen korjaamisesta. Nyt päähuomion tuntuvat taas saavan kaupunkikuvaan ja sosiaaliseen turvallisuuteen ankkuroituvat argumentit. Poikkeavasti käyttäytyviä syrjäyttävään politiikkaan ei liene edelleenkään perusteita, vaikka kuinka näkisimme päihdeongelmaisten huollon ja olojen yleensäkin sentään niistä ajoista parantuneen.

Ranskalainen psykoanalytikko Patrick Declerck pitää poikkeavia haasteena meille työssäkäyville ja muutenkin ”normaaleille” (Palosuo 2002, 16). He herättävät Declerckin mukaan tukahdetut halumme luovuttaa ja vapautua, ja siksipä nämä vaaralliset esimerkit pitää saada ruotuun ja normalisoida. Miten normalisointia sitten ensisuojusta oleilevien toteutetaan? Suomessa heiltä ei enää tänä päivänä, kuten Declerckin mukaan esimerkiksi Ranskassa, edellytetä työssäkäyntiä tai poistumista ensisuojusta päivän ajaksi etsimään työtä. Pois-pääsy ulkona asumisen, ensisuojan ja asuntoloiden kehästä edellyttää kuitenkin joidenkin kynnysten ylittämistä. Tärkein testi näyttää edelleen olevan vähintään tilapäinen päihdeiden käytön hallinta. Yleensä sen ensimmäinen askel, juomisen katkaisu, ei onnistu ilman vierotushoitopaikkaa ja osaavien ammattilaisten apua – tai on pitkän juomisen jälkeen hengenvaarallista. Sahaajankadun asuntolassa on räätälöity juomisen katkaisusta alkavaa kuntoutusprosessia, jonka yhtenä päämääränä on kaupungin vuokra-asunto. Julkinen keskustelu ja kohu ovat selvästikin vaikuttaneet siihen, että putki ensisuojusta on ainakin toistaiseksi vetänyt verrattain hyvin (Mäkelä 2002).

Alkoholistien hoitopaikkojen ja erityisesti ensisuojausten sijoittaminen ei todennäköisesti ole ollut helppoa ja vaivatonta missään. Siitä huolimatta viime vuosien aikana tehdyt yritykset löytää sijoituspaikka ensisuojuille Helsinkiin, ovat olleet jopa poikkeuksellisen hankalia. Tässä yhteydessä törmää väistämättä hyvinkin paikallisiin, jopa aivan korttelikohtaisiin asenteisiin. Toisaalta pääkaupungin lehtien valtakunnallisesta luonteesta johtuen helsinkiläiset kiistakäsyt jäävät harvoin vain paikallisiksi.

Toiseksi etenkin kolmannelta sektorilta on noussut ääniä, joiden mukaan moni asia viittaa siihen, että on jo syntynyt käytäntöjä, jota merkitsevät tähänastisella tavalla ymmärretyn julkisen vastuun hajoamista. Siitä tuskin on kuitenkaan ollut kyse asunnottomien oman yhdistyksen (Vailla vakinaista asuntoa ry) pysyessä kokolailla taka-alalla tässä prosessissa. Lujittuuko asunnottomuuden ja hoidon välinen yhteys? Melkein ääneen sanottuna perusteena ensisuojukeskusteluun osallistumattomuudesta oli se, että asunnottomuuden ja alkoholin yhteyttä ei pitäisi liiaksi korostaa.

Juoppojen käyttäytymistä ohjataan ikään kuin tavoitteena olisi heidän vetämisensä mukaan (inkluusio) yhteisen alueelle, siis kohtuukäyttäjien maailmaan⁸? Asunnottomat alkoholistit ovat tavallaan kaksinkertaisesti yhteisen ulkopuolella, ensin hallitsemattoman juomisensa ja toiseksi vakituisen asuinpaikan puuttumisen vuoksi. Mitä sitten tarkoittaa paluu yhteiskuntaan? Edellyttääkö se hallittua päihteiden käyttöä? Aivan ilmeisesti, ellei sitten muutoksista asunnottomien alkoholistien *yhteisöön* lasketa *yhteiseen toimintaan* osallistumiseksi tai pidetä *yhteytenä* muihin ihmisiin. Jokainen rakentaa oman yhteiskuntansa.

Yksinkertaisinta olisi tietysti päättää, että ihmiset saavat elää juuri niin kuin itse haluavat ja että esimerkiksi asunnottomien alkoholistien suhteen ei tehdä minkäänlaisia interventioita. Sellaisen päätöksen pitävyyden voi käytännössä olla mahdotonta. Äärimmillen vietynä se tarkoittaisi esimerkiksi sitä, että merkivän haavansa vuoksi terveyskeskukseen saapuvaa ”rappioalkoholistia” ei hoidettaisi tai hänen sairaalalaskujaan ei maksettaisi toimeentulotukena. Tuskinpa tähän monikaan julkinen sairaala on valmis, vaikka kyse onkin elämäntavan aiheuttamasta vammasta. Useimmiten akuutin avun tarve liittyy tällaisiin tilanteisiin, ja paljon harvemmin alkoholimyrkytyksiin, delirium-tiloihin tai maksan toiminnan pettämiseen. Juuri hoidotta jääminen ja jäänymiskuolemat olivat asioita, jotka 1960-luvulla nostivat asunnottomien alkoholistien olosuhteet julkisen huomion ja protestien kohteeksi. Silloisen käänteen juuret olivat näin perustavanlaisissa ihmisoikeuksissa.

Sosiaalikalansalaisen velvollisuudet ja oikeudet realisoituvat siinä, nähdäänkö päihdehuollon erityispalvelujen jotkin alueet ainakin osin vastuista vapaina vyöhykkeinä. Tällaisiin päätelmiin liittyy kaksoismerkitys; kyse olisi yhtäältä tekemisistään ja elämäntavastaan vastuuttomien ihmisten (yleensä miesten)

omasta maailmasta, jossa yhteiskuntakin voi vetäytyä ainakin osasta vastuuta. Hyvinvointivaltion kutistuminen ja kaventuminen tarkoittaakin konkreettisesti juuri tätä. Aivan kokonaan yhteiskunta ei vastuustaan vetäydy tai ainakaan sitä manifestoi. Keskustelua käydäänkin siitä, mistä osasta voidaan ja pitää vetäytyä. Vastaavasti juopotkin ovat vain osin vastuullisia tekemisistään – ja toisaalta usein kuulee sanottavan, ettei heille mitään mahdetakaan.

Viitteet

- 1 Toisaalta sellainen universaali oikeus kuin lasten päivähoito on (toistaiseksi) osa sosiaalihuoltoa.
- 2 Ilmiö on tuttu muualla maailmassa NIMBY (not in my backyard)-ilmiönä.
- 3 *Asukki-lehti* (1/2002) sai tosin kysyessään asiaa muutamilta kaupunginosayhdistyksiltä pari periaatteessa varauksellisen myönteistä vastausta. Todellinen testi on sitten se hetki, jolloin ensisuojaaja ollaan toden teolla jollekin alueelle sijoittamassa.
- 4 Voi hyvinkin olla, että ainoaksi kestäväksi selitykseksi asuntojen neliöhintojen vaihteluille jää kiinteistövälittäjien hokema totuus, jonka mukaan asuntojen hintaan vaikuttaa kolme tekijää: alue, alue ja alue.
- 5 Tilaston mukaan yli puolet avunsaajista oli käyttänyt ostolupaansa ja 12 prosentilla oli ostokielto.
- 6 Lepakkoluolan kokemukset ja Marraskuun liikkeen nostattama keskustelu toivat ongelmat suuren yleisön tietoon.
- 7 Koska päihteiden käyttö oli ja on edelleen ensisuojaassa kielletty, piti juomat nauttia ulkosalla. Kyläsaaren hoitolaitoksen vieressä olleen teollisuusradan päähän syntyi ”Ratabaari”, jonne taksitkin osasivat perille.
- 8 Vakavasti päihdeongelmaisten kohdalla itse asiassa ”kohtuukäyttö” ei yleensä onnistu, vaan heidän ainoa vaihtoehtonsa on täydellinen raittius, jota sitäkään ei voi pitää normaalisuuden määrittäenä. Niin yleistä ja jopa suositeltavaa on huumeiden ja nimenomaan alkoholihuumeen käyttö.

Kirjallisuus

- Alestalo, Matti & Uusitalo, Hannu* (1986) Teoksessa Peter Flora (toim.) *Growth to Limits. The Western European Welfare State since World War II. Volume I. Sweden, Norway, Finland, Denmark.* Berlin and New York: Walter de Gruyter.
- Asukki-lehti* (2002) Kuka haluaa asunnottoman naapuriksi. *Asukki* (2), 14–15.

- Forma*, Pauli (2002) Suomalaisten sosiaaliturvaa koskevat mielipiteet 2002. Helsinki: Stakes, Raportteja.
- Foucault*, Michel (2001) Seksuaalisuuden historia, Tiedonanto. Nautintojen käyttö. Huoli itsestä. Tampere: Gaudeamus.
- Haapola*, Ilkka (1997) Työttömyys, toimeentulotuki ja muu sosiaaliturva lamavuosina. *Talous- ja yhteiskunta* (3), 65–79.
- Helsingin kaupungin kunnalliskertomukset* 1930, 1931, 1932, 1940, 1950, 1960 ja 1970.
- Helsingin tilastollinen vuosikirja* 1980, 1990 ja 2000.
<http://www.kanneltieto.fi/kannelmakiseura/tammikuu>. Sivut tammikuulta 2003.
- Itसानomat* (2002), huhtikuu.
- Jokinen*, Arja & *Juhila*, Kirsi (1991) Pohjimmaiset asuntomarkkinat. Diskurssianalyysi kuntatason viranomaiskäytännöistä. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto, Asuntohallitus.
- Karjalainen*, Jouko (1998) Toimeentulotuki normijärjestelmänä. *Yhteiskuntapolitiikka* 63 (5-6), 445–453.
- Kaukonen*, Olavi (2000) Päihdepalvelut jakautuneessa hyvinvointivaltiossa. Helsinki: Stakes, Tutkimuksia 107.
- Kaukonen*, Olavi & *Hakkarainen*, Pekka (toim.) (2002) Huumeiden käyttäjä hyvinvointivaltiossa. Helsinki: Gaudeamus.
- Korhonen*, Erkki (2002) Asunnottomuus Helsingissä. *Kvartti* (2). Helsingin kaupungin tietokeskus.
- Kortteinen*, Matti & *Vaattovaara*, Mari (2000) Onko Osa Helsinkiä alikehityksen kierteessä? *Yhteiskuntapolitiikka* 65 (2), 115–124.
- Kärkkäinen*, Sirkka-Liisa (2002) Asunnottomuus hyvinvointivaltiossa. Hyvinvointiraportti 2002. Helsinki: Stakes.
- Kärkkäinen*, Sirkka-Liisa & *Raivio*, Kari (2000) Palvelujärjestelmä hylkii moniongelmaista asunnotonta. *Dialogi* (3), 20–21.
- Köyhäinhoito- ja huoltoviraston toimitusjohtajan kiertokirjeet (kk)
- 29.4.1937,
 28.9.1937
 8.5.1942
 8.1.1962
 1/1962 A
 15.12.1967
 43/1967 A
 30.10.1968
 44/1968
 7.8.1969
 18/1969 A
 18.3.1973 A
 4.10.1979
 25/1979 A.

- Laapio*, Marja-Liisa (2000) Kalkkers – Kallion paras mesta? Evaluaatio Vailla vaki-naista asuntoa (Vva) ry:n yökahvilatoiminnasta. Poliisiammattikoulun tutkimuksia. 10. 2000.
- Lanu*, K.E. (1956) Poikkeavan alkoholikäyttäytymisen kontrolli. Kokeellinen tutkimus muodollisen kontrollin vaikutuksesta alkoholikäyttäytymiseen. Helsinki: Väkijuomakysymyksen tutkimussäätiö.
- Murto*, Lasse (1976) Asunnottomien alkoholistien elinolosuhteet ja elämäntapa sekä yhteiskunnan toimenpiteet. Tampereella vuosina 1970–1975 suoritettu tutkimus. Forssa: Alkoholitutkimussäätiön julkaisuja n:o 30.
- Mäkelä*, Leif ym. (2002) Keskustelu Sahaajankadun asuntolan sosiaalityöntekijä Leif Mäkelän ja satunnaisesti asuntolan toimistossa käyneiden työntekijöiden kanssa 14.11.2002.
- Ojakangas*, Mika (1999) Kenen tahansa politiikka. Kohti ulossulkematonta demokraattista yhteisöä. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Palosuo*, Eija (2002) Normaaliuden terrori. *Dialogi* (5), 16.
- Paunio*, Riitta-Liisa 31.12.2001. Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen lausunto. PAVL 96/61 Laki päihdyttävien aineiden väärinkäytöstä.
PAV-laki 1108/1974 Laki päihdyttävien aineiden väärinkäytöstä.
- Päihdeasiain neuvottelukunnan mietintö* 1978. Ehdotus päihdeongelmaisten huollon kehittämiseksi. Komiteamietintö 1978:40.
- Sipilä*, Jorma (1989) Sosiaalityön jäljillä. Helsinki: Tammi.
Sosiaalihuollon periaatekomitea, mietintö I. 1971 A 25. Yleiset periaatteet.
- Souza Briggs*, Xavier de (1999) In the Wake of Desegregation. *Journal of the American Planning Association*. Winter 1999.
- STM* (2001) Sosiaali- ja terveyspolitiikan strategiat 2010. Kohti sosiaalisesti kestäväää ja taloudellisesti elinvoimaista yhteiskuntaa. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Taipale* Ilkka (1982) Asunnottomuus ja alkoholi. Sosiaalilääketieteellinen tutkimus Helsingistä vuosilta 1937–1997. Helsinki: Alkoholitutkimussäätiö. Vol. 32. Tutkimuksia.
- Tiitinen*, Virpi (2002) Asunnottomat 2001. Valtion asuntorahaston selvityksiä. 8/2002.
- Tuori*, Kaarlo (1995) Sosiaalioikeus. Juva: WSOY.
TV2:n Ajankohtainen kakkonen 17.12.2002.
- Young*, Jock (1999) The exclusive society: social exclusion, crime and difference in late modernity. London: Sage.

Annika Forsander

Tekeekö työ oikeaksi suomalaiseksi?

Työllisyystilastoista on muodostunut merkittävä inklusion mittari, joka kertoo siitä, kuinka yhteiskunta on onnistunut kiinnittämään jäsenensä normin mukaiseen toimintaan. Maahanmuuttajien työllistymiseen ja työtömyyteen on viimeaikaisessa yhteiskunnallisessa keskustelussa kiinnitetty paljon huomiota. Suomalainen maahanmuuttopolitiikka ei ole ollut työmarkkinalähtöistä, mutta kysymys maahanmuuttajien työllistymisestä on saanut paljon huomiota osakseen. Mitä huoli maahanmuuttajien työllistymisestä kertoo yhteiskunnastamme? Ja mitä maahanmuuttajien työllistyminen kertoo yhteiskunnastamme?

Väitän artikkelissani, että maahanmuuttajien – yhteiskuntaan sisään pyrkivien kannalta – pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden sosiaaliturvajärjestelmää voi pitää sisään sulkevana, mutta palkkatyölle perustuva hyvinvointiyhteiskunta ei sitä ole. Tuen väitettäni käsittelemällä Länsi-Eurooppaan ja erityisesti Suomeen suuntautunutta toisen maailmansodan jälkeistä maahanmuuttoa, maahanmuuttajien työmarkkina-aseman kehittymistä ja siitä käytyä keskustelua. Nojaan Thomas Janoskiin (1998) väittäessäni, että maahanmuuttajista on muodostunut pohjoismaisille hyvinvointiyhteiskunnille Akilleen kantapää: maahanmuuttajiin kärjistyvä erilaisuuden diskurssi hämmentää pohjoismaisen hyvinvointivaltion perusteita ja kyseenalaistaa hyvinvointivaltiollisen inklusion rajat. Huono-osaisuuden kasaantuminen joihinkin tunnistettuihin, erityisryhmiksi määriteltyihin ryhmiin tulkitaan hyvinvointivaltiollisessa puheessa yhteiskunnalliseksi ongelmaksi. Tämä tulkinta aiheuttaa uhan hyvinvointiyhteiskunnan legitimitettiin perustelevalle tasa-arvon periaatteelle.

Laajat asumisperustaiset hyvinvointioikeudet herättävät kysymyksen siitä, kenellä on oikeus tähän yhteiseen hyvään ja millä perusteella. Kysymystä on pyritty kiertämään valikoivalla maahanmuuttopolitiikalla. Valikoivan maahanmuuttopolitiikan soveltaminen merkitsee jäsenyyskriteerien määrittelemistä jatkuvasti uudelleen uusien maahanmuuttajaryhmien kohdalla ja yhteiskun-

nallisten olosuhteiden, kuten taloudellisen ja poliittisen tilanteen vaihdellessa. Hyvinvointioikeuksien tarjontaa siis rajoitetaan maahanmuuttopolitiikan keinoin tarjonnan, eli sen mukaan keitä tulee maahan ja miksi, sekä sen mukaan, millainen taloudellinen ja poliittinen tilanne vastaanottavassa yhteiskunnassa vallitsee. Näin maahanmuuttopolitiikasta on muodostunut hyvinvointivaltiolaisen inklusion ja eksklusion rajojen määrittelyn mekanismi.

Suomi maahanmuuttomaana

Maahanmuuttajien asemaa vastaanottavassa valtiossa on tarkasteltava historian, kulttuurin, talouden sekä sosiaalisen ja poliittisen tilanteen luomissa kehyksissä. Suhtautuminen maahanmuuttoon ja maahanmuuttajiin ei ole itsenäinen ilmiö, vaan sidoksissa maan muuhun kehitykseen osana kansainvälistä yhteisöä. Suhteessaan maassa asuviin ulkomaalaisiin valtio luo ja uusintaa etuoikeuksien ja suosimisen sekä toisaalta syrjinnän ja ulossulkemisen järjestelmää, josta ulkomaalaisten asemaa määrittelevä lainsäädäntö ja hallintomenettely lupajärjestelmineen on yksi ilmentymä. Valtiolla on siis ulkomaalaisia kohtaan *juridisoituja asenteita*, joiden laatu vaihtelee kyseessä olevan maahanmuuttajan kansallisuuden tai maahantulon oletettujen syiden mukaan. (Silverman 1991.)

Suomen elinkeinoelämän rakennemuutos tapahtui 1960–1970-luvuilla nopeammin ja rajummin kuin muualla Euroopassa. Nopean teollistumisen aiheuttama maaltapako purkautui kaupungistumisena, mutta maan sisäisen muuttoliikkeen lisäksi myös maastamuuttona Ruotsiin (esim. Korkiasaari 2000, 140). ”Pellot pakettiin ja Volvolle töihin” kulki tyypillisen maastamuuttajan urapolku. Sittemmin 1970-luvun alun taloudellisen nousun myötä maastamuuttajia pyrittiin houkuttelemaan takaisin, mutta paluumuuttovirta tyrehtyi nopeasti lamaan, kuten on käynyt myöhempinäkin vuosikymmeninä. Ulkomailla olevat suomalaissiirtolaiset ja heidän jälkeläisensä on nähty Suomessa potentiaalisena työvoimavarantona, jonka houkutteleva paluumuuttajiksi nousee esiin taloudellisesti hyvinä aikoina, viimeksi 2000-luvun ensi vuosina.

Keski- ja Pohjois-Euroopan maat alkoivat rekrytoida työvoimaa rajojensa ulkopuolelta pian toisen maailmansodan jälkeen selviytyäkseen jälleenrakennuksesta. Tätä kautta voidaan kutsua eurooppalaisen maahanmuuton sotien jälkeisen ajan *ensimmäiseksi aalloksi*. Siirtotyöläisiä vastaanottaneissa maissa työvoiman värväys vaihtui taloudellisten olosuhteiden muututtua tiukkenevaksi maahanmuuton kontrolliksi 1980-luvulle tultaessa. Vaikka työperustaisen maahanmuuton väylät tukkeutuivat, maahanmuuttajien määrä nousi edelleen

nopeasti. 1970-luvun öljykriisistä alkanut toisen maailmansodan jälkeisen siirtolaisuuden *toinen aalto* toi Eurooppaan runsaasti turvapaikanhakijoita ja pakolaisia. Esimerkiksi vuonna 1981 läntisessä Euroopassa rekisteröitiin 120 000 turvapaikkahakemusta, ja vuoteen 1985 mennessä luku oli noussut 167 000 hakemukseen (Salt ym. 2000, 5).

Myös perheiden yhdistäminen lisäsi uusien tulijoiden määrää nopeasti 1970-luvulta lähtien. Aiemmin tulleet maahanmuuttajat toivat perheenjäsenensä lähelleen, ja toisen polven maahanmuuttajatkin hakevat aviopuolisonsa usein lähtömaista (Salt ym. 2000, 5; Schierup & Ålund 1986). Laillisten maahanmuuttoväylien niukkuus lisäsi muuttoliikkeisiin liittyviä harmaan talouden ilmiöitä, kuten ihmissalakuljetusta ja väärennettyjen asiapaperien kauppaa. Euroopan unionin maat ovat vastanneet turvapaikanhakijoiden voimakkaasti nousseeseen määrään ja harmaan talouden ilmiöihin tiukentamalla jatkuvasti maahanmuuton kontrollia esimerkiksi kuljetussanktioin ja ulkorajojen lisääntyvällä valvonnalla. (Sassen 1999, 101–109; Stalker 2000, 124–125.)

Euroopan reuna-alueiden maat, kuten Espanja, Italia, Portugali ja Suomi, jotka aiempina vuosikymmeninä olivat olleet työvoimaa luovuttavia maita, ryhtyivät 1980-lukuun mennessä vastaanottamaan maahanmuuttajia (Carmon 1996, 16; Massey ym. 1993, 431). Aiemmin siirtolaisia värvänneille maille kirkastui samoihin aikoihin se, että maahanmuuttajat olivat asettuneet pysyviksi vähemmistöiksi sen sijaan, että olisivat palanneet kotiseuduilleen, kuten aiemmin ajateltiin käyvän sen jälkeen, kun teollisuuden välittömin työvoimantarve oli saatu tyydytettyä (Cross & Waldinger 1999, 29; Joly 2000, 31; Salt ym. 2000, 5; Sassen 1999, 142–143). Ulkomaalaisten asemaan liittyvään juridiikkaan ja poliittisiin oikeuksiin alettiin kiinnittää lisääntyvässä määrin huomiota: syntyi keskustelu pysyvästi maassa oleskelevien ulkomaalaisten oikeuksista, kansalaistamisesta ja mahdollisuudesta kaksoiskansalaisuuteen (Faist 2000, 272–279; Hammar 1990; Janoski 1998, 124–125; Lepola 2000).

Vasta 1980-luvulla alettiin tuntea tarvetta integroida maahanmuuttajat ympäröivään yhteiskuntaan esimerkiksi poliittisten oikeuksien lisäämisen sekä kielen ja yhteiskunnallisten taitojen opettamisen keinoin. Tarve kiinnittää maahanmuuttajat tiiviimmin ympäröivän yhteiskunnan toimintoihin nousi maahanmuuttajien syrjäytymisuhasta, joka nousi samanaikaisesti huomion kohteeksi 1980-luvulla siirtolaisia vastaanottaneissa maissa (Bäck & Soininen 1998, 11–23). Maahanmuuttajien toinen sukupolvi kasvoi siirtolaislähiöissä, joissa elämä tuntui etääntyvän yhä kauemmaksi valtaväestön elämäntyylisistä. (Esim. Joly 2000, 30; Similä 1987). Maahanmuuttajia oli alun alkaen houkuteltu teollisuuden tehtäviin, mutta niiden merkitys maahanmuuttajien työllistäjänä kutistui 1980-luvulta lähtien tuotannon siirtyessä halvempien tuotantokustannusten maihin. Jäljelle jääneen teollisuuden automatisointi ja tuotantorakenteen muutos vähensivät vähän koulutetun työvoiman tarvetta.

Maahanmuuttajien työvoimaa ei enää tarvittu eikä kelpuutettu teollisuuteen samassa määrin kuin aiempina vuosikymmeninä, ja monet pitkään maassa olleet jäivät työttömiksi vailla kielitaitoa tai sellaista koulutusta, joka olisi edesauttanut uudelleen työllistymistä. (Holzer 1996; Knocke 1999 ja 2000; Sassen 1996; Schierup & Paulson 1993.) Uudet tulijat olivat pääosin pakolaisia tai aiemmin tulleiden maahanmuuttajien perheenjäseniä, ja heidän työllistymisensä ilman yhteiskunnan toimenpiteitä oli vaikeampaa kuin aiemmin työn vuoksi muuttaneiden työllistyminen.

Maahanmuuttajien kiinnittäminen heidät vastaanottaneisiin yhteiskuntiin vaati palveluita tuekseen, koska työpaikoista ei enää muodostunut uusille tulijoille automaattisesti väylää yhteiskunnalliseen inklusioon. Kehittyneet pohjoismaiset hyvinvointiyhteiskunnat ottivat käyttöön koko laajan toimenpidearsenaalinsa maahanmuuttajien integraation edistämiseksi¹ (Necf 2000; Knocke 1993; Valtonen 1997). Kriitikoiden mukaan yhteiskunnan asennoituminen maahanmuuttajin muuttui taluspainotteisesta sosiaalityöpainotteiseksi. Mehmet Ümit Necf (2000) kutsuu tätä prosessia maahanmuuttajien *asiakkaistamiseksi*:

”Tätä diskurssinmuutosta voi kutsua maahanmuuttajien ja pakolaisten ei-työvoimaistamiseksi ja asiakkaistamiseksi. Vierastyöläisistä tuli vierastyöläisiä tai paremminkin sekä vieraita että työttömiä työläisiä.” (Necf 2000, 134.)

Maahanmuuttoa ja maahanmuuttajia koskeva keskustelu ja tutkimus oli *ensimmäisessä aallossa* ollut talouskeskeistä (Necf 2000). Vierastyöläisten rekrytointia puolustettiin taloudellisilla argumenteilla ja rekrytointipolitiikan tueksi tehtiin kansantaloudellisia laskelmia² (vrt. Korkiasaari 2000, 146–147). *Toisen aallon* myötä maahanmuuttokeskusteluun ja -tutkimukseen tuli uusi paradigma, ja maahanmuuttajia luonnehdittiin *etnisyyden* ja *kulttuurin* käsittein. Paitsi asiakkaistaminen, maahanmuuttajien osaksi tuli myös *kulttuuristaminen*. Maahanmuuttajat etäännytettiin vieraan kulttuurin käsittein kauas normaalista, joka määrittyi tässä puhunnassa kulttuurisesti neutraalin valtakulttuurin alueeksi. Kulttuurin korostaminen oli siinä mielessä uutta, että aiempi talouskeskeinen paradigma ei tunnistanut kulttuurieroja tai nostanut erilaiseen kulttuuritastaan liittyvää problematiikkaa ongelmaksi, joka olisi vaatinut erityistä käsittelyä, opetteluja tai ymmärtämistä, kuten tapahtui 1980-luvulta alkaen (Necf 2000, 133–134). Esimerkiksi siivous- ja hoivatöissä työpukeutumista tai maan kielien hallintaa ei määritelty vielä 1970-luvulla *kulttuuriongelmi*ksi, jollaisiksi ne muotoutuivat 1980-luvulta alkaneessa keskustelussa (Lutz 1993, 135). Maahanmuuttajista koitua taloudellinen hyöty riitti ensimmäisessä aallossa maahanmuuttajien vastaanottoa puoltavaksi argumentiksi ilman, että valta-

väestön kykyyn suvaita tai kunnioittaa uusien tulijoiden kulttuuria olisi ollut tarvetta kiinnittää huomiota.

Pohjoismaisen maahanmuuttajadiskurssin muutos taloudellisen tuotannon ongelmista kulttuurien kohtaamisen ongelmiin oli mittava: uudessa diskurssissa valtaväestön asenteet täytyi muokata vieraille kulttuureille myötämielisiksi, ”vieraita” kulttuureita täytyi oppia kunnioittamaan ja yhteiskunnasta piti tehdä monikulttuurinen (Paananen 1999, 15–21; Ålund & Schierup 1991). Suvaitsemattomuus alettiin nähdä merkinä kyvyttömyydestä ymmärtää vieraita kulttuureita, ja syrjintä tunnustettiin merkittäväksi ongelmaksi. Ensimmäisen maahanmuuttoaallon aikana syrjintää ei joko tunnustettu tai tunnustettu, koska neoklassisen taloustieteellisen logiikan mukaan syrjintää pidettiin liiketoiminnan tuottavuuden kannalta epärationaalisena. Ulkomaalaisen työvoiman tarjonnan ja kysynnän ajateltiin noudattavan markkinatalouden kylmän rationaalista logiikkaa, jossa ei ole sijaa syrjinnän ja rasismien kaltaisille tunnetason reaktioille.

Nationalismin perinnölle rakennettu yhtenäiskulttuuri alkoi Suomessa murtua 1990-luvulle tultaessa hyvin monelta suunnalta. Suomi globalisoitui sekä makro- että mikrotasolla: talous aukesi kansainvälisille pääomille, maahanmuutto lisääntyi voimakkaasti ja suomalainen yhteiskunta liittyi osaksi globaalia järjestelmää, joka sitoo yhteen pääomien ja muuttoliikkeiden virrat. Suomi liittyi maahanmuuttajia vastaanottavien maiden joukkoon vasta tässä vaiheessa, eli eurooppalaisen maahanmuuton toisessa aallossa kiintiöpakolaisten ja turvapaikanhakijoiden maahantulon päästyä vauhtiin 1980–1990-lukujen vaihteessa (Korkiasaari & Söderling 1998, 14–24). Aiempaa kokemusta työvoimasiirtolaisten maahantulosta ja sijoittumisesta yhteiskuntaan ei tuolloin ollut. Muun syyn kuin työvoimansa tarpeen vuoksi maahan muuttaneille Suomessa oltiin siis käynnistämässä yhteiskuntaan integroivia toimia samoihin aikoihin kuin muuallakin Euroopassa. Erityistä Suomen tilanteessa verrattuna ensimmäisen muuttoaallon kokeneisiin maihin oli, että Suomessa ei ollut aiemmin tulleita suuria maahanmuuttajayhteisöjä.

Suomessa maahanmuuttopolitiikkaa ei ole muokattu työmarkkinoiden tarpeista lähtien, vaan veriside Suomeen tai humanitaariset syyt ovat motiiveja, joiden perusteella rajoja on avattu maahanmuuttajille. Toisin kuin muissa pohjoisen Euroopan maissa, Suomen maahanmuuttajaväestössä on vain vähän niitä, jotka ovat muuttaneet maahan ensi sijassa siksi, että heillä on työpaikka Suomessa. Pääosa muuttaa siksi, että puoliso tai muu perheenjäsen asuu Suomessa tai että etninen paluumuutto-ohjelma tekee oleskeluluvan saamisen mahdolliseksi, kuten inkerinsuomalaisten maahanmuuttajien tapauksessa tai siksi, että humanitaariset syyt mahdollistavat maahanmuuton. Useimpien Euroopan maiden houkutellessa työvoimaa teollisuuteensa toisen maailmansodan jälkeisinä vuosina Suomi oli työvoimaa luovuttava maa.

Mistä Suomen myöhäinen innostuminen maahanmuuttajien vastaanottoon johtui? Miksi Suomi, toisin kuin muut Pohjoismaat, ei halunnut omaa osaansa halvasta työvoimasta? Suomi ensinnäkin teollistui hitaammin kuin muu Eurooppa, ja ennen toista maailmansotaa alkanutta teollistumista hidasti osallistuminen sotaan. Vasta toisen maailmansodan jälkeen alkanut teollistumiskehitys ei pystynyt imemään kaikkea maataloudesta vapautuvaa työvoimaa, vaan osasta maaseudulla elinmahdollisuutensa menettäneestä väestöstä tuli työvoimareserviä ruotsalaiseen teollisuuteen. (Korkiasaari 2000, 139–141; Rahikainen 2001, 32.)

Kun maan talous alkoi hiljalleen kohentua ja työllisyys parantua 1970-luvun alkupuolelta, heräsi keskustelu työvoiman saatavuudesta. Työnantajat ottivat esille myös ulkomaalaisen työvoiman rekrytoimisen mahdollisuudet. ”Omien” eli ulkomailla olevien suomalaissiirtolaisten houkutteleminen takaisin oli kuitenkin muiden yhteiskunnallisten toimijoiden mielestä toivottavampi vaihtoehto. Huoli työvoiman saatavuudesta katkesi kuitenkin lamaan jo 1970-luvun puolivälissä. (Korkiasaari 2000, 142.) Ulkomaalaisen työvoiman rekrytoinnista työvoiman saatavuuden takaajana on keskusteltu Suomessa säännöllisin väliajoin taloudellisina nousukausina ja yhtä usein on keskusteltu myös ulkosuomalaisten houkuttelemisesta paluumuuttoon ”täysin ulkomaalaisen” työvoiman rekrytoinnin vaihtoehtona.

Työvoiman houkuttelua ulkomailta ehdotettiin edellisen kerran työvoimapulan ratkaisuksi 1980- ja 1990-lukujen vaihteessa, ja tuolloin maahan tulikin jonkin verran virolaisia kausityöntekijöitä (Paananen 1993, 11–13). Työvoimavarannoiksi etsittiin kuitenkin mieluummin ulkosuomalaisia, ja inkerinsuomalaisten ja heidän jälkeläistensä maahanmuutto entisen Neuvostoliiton alueelta alkoi vuonna 1990 presidentti Koiviston aloitteesta. Myöhemmin Koivisto on kiistänyt työvoimapolitiittiset vaikuttimet ja sanonut motiivinsa olleen moraalisisissa ja humanitaarisissa syissä³. Myös 1990-luvun alun keskustelu ulkomaalaisen työvoiman tarpeesta katkesi lamaan jo ennen kuin inkerinsuomalaisten muutto oli ehtinyt kunnolla vauhtiin. Laman jälkeisen nousukauden myötä keskustelu ulkomaalaisen työvoiman rekrytoinnista lähti jälleen liikkeelle, ja monet maat ovat luoneet maahanmuutto-ohjelmia haluamansa ”osaavan” työvoiman rekrytoimiseksi. Tätä keskustelua *kolmannen aallon* maahanmuuttopolitiikasta käydään aiemmista aalloista poiketen koko Euroopan unionin alueella, ja Suomi on siinä tilanteessa, että yhteisön jäsenmaana Euroopan unionin yhteiset politiikkalinjaukset koskevat myös Suomea (Niessen 2001). Tämän aallon kynnyksellä Euroopan maat ovat kuitenkin tarkkoja siitä, keihin hyvinvoinnin nautintaoikeudet ulotetaan. Euroopan maat haluavat vakuuttaa tulijoiden palkkatyökelpoisuudesta valitsemalla tulijat rajoitetuin maahanmuutto-ohjelmin niille aloille, joissa tarkasti määritellylle osaamiselle on kysyntää. Maahanmuutto-ohjelmat sisältävät usein rajoituksia

sosiaaliturvan nautintaoikeuteen: väliaikaiset työluvut eivät sisällä vakuutusta työttömyyden, vanhemmuuden tai sairauden varalle, tai oikeutta perhe-elämään rajoitetaan rajaamalla perheenjäsenten mahdollisuuksia oleskelulupaan (McLaughlan & Salt 2002; Menz 2002).

Monikulttuurisuus

Maahanmuuttajien määrä on Suomessa pysynyt kansainvälisesti vaatimattomana, mutta heistä on tullut yhtenäiskulttuurisen ajan jälkeisen kauden symboli homogeenisen kansan ja hyvinvointivaltion symbioosin hajoamiselle. Vaikka kotikutoinen elämäntapojen variaatio on lisääntynyt, toiseus ja yhtenäiskulttuurin hajoaminen ruumiillistuu maahanmuuttajissa.

Keskustelussa maahanmuutosta tulee usein esille näkemys monikulttuurisuuden lisääntymisestä maahanmuuttajien myötä. Monikulttuurisuus ymmärretään siis asiana, jonka maahanmuuttajat ovat tuoneet mukanaan ”meidän” maahamme, ja erillisenä asiana ”meistä” tai valtakulttuurista. Näin ollen monikulttuurisuus rajataan asiaksi, jota suomalaisessa yhteiskunnassa ei voi olla maahanmuuttajista riippumatta, tai ilman, että maahanmuuttajat – ei valtaväestö – olisivat siitä vastuussa. Monikulttuurisuus siis ruumiillistuu maahanmuuttajissa.

Kris Clarcken (1999) mukaan suomalaisen monikulttuurisuuspuheen lähtökohta on polarisoiva. Toisaalla ovat maahanmuuttajat ja toisaalla suomalaiset. Nämä kategoriat ymmärretään toisensa poissulkeviksi. Monikulttuurisuus ymmärretään tuontitavarana, jonka vastakohdaksi suomalainen yhteiskunta ”mekäläisineen” asettuu. Monikulttuurisuus (eli ulkomaalaiset) on suomalaisille siis uusi ja vieras asia, joka täytyy erilaisin toimenpitein ottaa haltuun, jotta toivottu tila eli *suvaitsevaisuus vieraita kulttuureita kohtaan* saavutettaisiin.

Monikulttuurisuuspuheen sävyä on aika ajoin pyritty muuttamaan muuttamalla kategorioiden nimiä. Aiemmin puhuttiin *ulkomaalaisista*, nykyään *maahanmuuttajista*, mutta *uussuomalainen* tekee kovasti tuloaan. Ongelma kategorioiden uudelleen nimeämisessä on se, että nimien takana oleva todellisuus ei muutu. Jos tarve kategorisoida ja toisaalta myös kategorioiden väliset rintamalinjat pysyvät ennallaan, ei nimien muuttaminen muuta todellisuutta. Uussuomalainen on edelleen muu kuin suomalainen, eikä sama ihminen voi olla molempia. Uussuomalainen on vähemmän kokonainen kuin suomalainen, eikä kukaan kerro, kuinka kokonaiseksi suomalaiseksi voi tulla.

Suomalaisten ja heidän yhteiskuntansa sekä maahanmuuttajien ja heidän tuomansa monikulttuurisuuden asettamisessa vastakkain toisensa poissulkeviksi kategorioiksi on myös muita ongelmia, jotka liittyvät käsitykseen Suomesta

ja suomalaisista. Maahanmuuttaja- ja monikulttuurisuuspuheessa suomalaiset näyttäytyvät yhtenäisenä, samanmielisenä ryhmänä. Yhteiskunnallinen koheesio näyttäytyy rikkumattomana ja ongelmattomana, kunnes maahanmuuttajat tuovat monikulttuurisuuden ja kaiken sen *vieraan kulttuurin*, joka siihen liittyy. Vieras kulttuuri muodostaa tässä ajattelussa uhan *suomalaiseen kulttuuriin* perustavalle kansalliselle koheesiolle.

Voi olla, että monikulttuurisuuspuheella ei ole juurikaan tekemistä maahanmuuttajien kanssa, vaan puhe maahanmuuttajien kulttuurista ja monikulttuurisuudesta tarjoaa väylän keskustelulle suomalaisuudesta (Wahlbeck 2003, 24). Globalisaatio – jonka konkreettisia muotoja maahanmuutto ja pääomien kansainvälistyminen ovat – tuottaa tilanteita toisenlaisuuksien kohtaamiselle. Nämä kohtaamiset herättävät kysymyksiä kansallisesta identiteetistä sekä suomalaisuuden rajoista ja sisällöstä.

Koheesion olettaminen

Uhkana kansalliselle koheesiolle on läntisen Euroopan piirissä nähty erityisesti muut kuin eurooppalaiset, erityisesti islaminuskoiset maahanmuuttajat sekä islamilaisina pidetyt tavat, kuten naisten hunnuttautuminen ja ympärileikkaus sekä sopimusavioliitot ja eläinten shektaus (Lepola 2000, 214–246; Parekh 2000, 264–294; Silverman 1991). Näiden monin tavoin äärimmäisten esimerkkien kiinnittämisellä tiettyyn uskontoon ja maahanmuuttajaryhmään rakennetaan uhkakuvia, jotka perustelevat maahanmuuttajien ulossulkemista valta-yhteiskunnasta. Muiden kuin eurooppalaisten maahanmuuttajien ulossulkemista perustellaan toiseuden diskurssilla: koska maahanmuuttajilla on *vieras kulttuuri*, joka aiheuttaa vastaanottavassa yhteiskunnassa arvostiriitoja, maahanmuuttajat ovat perustavanlaatuisesti ja muuttumattomasti erilaisia ja näin ollen kansallisen kuulumisen piirin ulkopuolella (Knocke 1991, 472–473 ja 1999, 111–112; Silverman 1991, 336; Ålund & Schierup 1991).

Monikulttuurisuuskeskustelun *kulttuuri*-käsite on ongelmallinen. Arkisessa kielenkäytössä monikulttuurisuudella viitataan erilaisista etnisistä kulttuureista lähtöisin olevien ihmisten rinnakkaineloon. Tällöin kulttuuri kiinnitetään yksilöihin kulttuurin kantajina, ja suljetaan pois ilmiöiden kulttuurinen moninaisuus – kulttuuri siis essentialisoidaan. Kulttuurin essentialisoiminen selkeärajaisiin ryhmiin ja yksilöllisiin identiteetteihin vahvistaa valtaväestön ja maahanmuuttajien välistä kahtiajakoa ”meihin” ja ”niihin toisiin” (Wahlbeck 2003).

Jako ”meihin” ja ”toisiin” ja tietyn kulttuurin kiinnittäminen näihin ryhmiin siten, että ne ovat käytännössä toisensa poissulkevia, johtaa *erillisyyden diskurssin* mukaiseen logiikkaan käsitellä ryhmien tai yksilöiden välisiä ti-

lanteita. Puhutaan *kulttuurien kohtaamisesta*, jopa *kulttuurien törmäämisestä* (esimerkkinä Liebkind 1994). Essentialistinen kulttuurikäsitys ymmärtää maahanmuuttajien elävän *kahden kulttuurin välissä* ja heidän kanssaan voi harjoittaa *kulttuurien välistä* viestintää. Voikin kysyä, kuten Wuokko Knocke (1999): mistä ja kenen kulttuurista on kysymys tilanteessa, jossa maassa on yli 160 enemmän tai vähemmän selkeärajaista etnistä ryhmää?

Erillisyyden diskurssi johtaa ongelmapuheeseen, joka sulkee pois mahdollisuuden kulttuuristen identiteettien valinnanmahdollisuuteen ja satunnaisuuteen. Ongelmapuheessa pidetään normaalina, että *vieras kulttuuri* aiheuttaa ahdistusta ja muita hankalia tunteita ja että nämä ongelmat johtuvat juuri *kulttuurien kohtaamisesta* (esim. Talib 1999). Etnisen pluralismin oletetaan ikään kuin automaattisesti aiheuttavan konflikteja, vaikka konfliktien syyt ovat usein aivan muualla kuin kulttuurissa. Näin yksilöiden tai rakenteiden, esimerkiksi sosiaalisen eriarvoisuuden ja muiden yhteiskunnallisten valtasuhteiden vaikutus maahanmuuttajien ja vähemmistöjen sekä valtakulttuurin kohtaamisen ehtoihin ohitetaan kulttuurideterminismin keinoin.

Kuitenkin nyky-yhteiskunnissa elää limittäin, lomittain ja päällekkäin uskonnollisia, sukupuolisia, poliittisia ja aatteellisia kulttuureita. Monikulttuurisuuskeskustelussa huomio kiinnittyy myös erilaisuuteen arvon tuottajana. Erilaisuus nostetaan arvoksi sinänsä, ja kulttuuri ymmärretään enemmän erilaisuutta kuin yhteisyyttä tuottavina tekijöinä. Lisäksi erilaisuuteen liittyy oletus erilaisuuden pysyvyydestä: ryhmät, jotka koostuvat ”erikulttuurisista” ihmisistä, pysyvät kulttuurinsa varassa erillisinä ”muusta” yhteiskunnasta.

Tällainen tapa ymmärtää kulttuuri johtaa usein kliseisiin näkemyksiin etnisistä vähemmistöistä. Erilaisuus lokeroidaan, jolloin etnisille ryhmille varataan heille tarkoin määritelty osa arjen eksoottisena lisänä ja valtaväestön pitkästymisen estäjinä. Erilainen kulttuuritausta merkitsee tällä tasolla tulsia ruokia, värikkäitä vaatteita ja muuta muodikasta (ks. esim. Ålundin ja Schierupin 1991 ja Necefin 1996 monikulttuurisuuskritiikki).

Monikulttuurisuus nähdään siis tuontitavarana, maahanmuuttajien mukana tuomana ongelmana – tai toisaalta valtaväestöä rikastuttavana tekijänä. Joka tapauksessa monikulttuurisuus pitää siis huomioida, ottaa haltuun, ja sitä pitää kotrolloida. Monikulttuurisuuden luoma tarvetila on luonut kysynnän loppumattomalle määrälle koulutusta, kursseja, kirjoja ja konsultteja, joiden avulla viranomaiset ja yhä kasvava määrä alan projektityöntekijöitä oppivat ”kohtaamaan vieraita kulttuureja” ja selviämään monikulttuurisuudesta (esim. Taavela 2000; Talib 2002). Katteoria *vieraat kulttuurit* käsittää asiakkaat, eli maahanmuuttajat tai ulkomaalaiset. Vieraiden kulttuurien kohtaaminen edellyttää ”eri kulttuurien” – jotka määrittävät siis oudoksi tavoiksi, omituiseksi aikakäsitykseksi ja vieraiksi uskonnoiksi – ymmärtämistä, jotta ne osattaisiin ottaa asiakastyössä huomioon. Suomalaisten – eli työntekijöiden – ja maa-

hanmuuttajien – eli asiakkaiden – välille on siis piirretty jyrkät rintamalinjat. Implisiittisesti tulee esiin, että on maahanmuuttajien asia integroitua Suomeen, ei suomalaisten asia integroitua maahanmuuttajiin tai kaikkien yhdessä monikulttuuriseen Suomeen. (Vrt. Wahlbeck 2003.) Maahanmuuttajien integraatiopolitiikka rakentaa ja vahvistaa kaksijakoisia maailmankuvia, jossa oletetaan meidät, suomalaiset, jotka olemme sisällä, ja heidät, maahanmuuttajat, jotka on integroitava meihin.

Maahanmuuttajien läsnäolon yhteiskunnassa oletetaan usein automaattisesti aiheuttavan yhteiskunnallisia ristiriitoja. Maahanmuuttajat saavat aikaan kulttuurien kohtaamisia suomalaisten ja maahanmuuttajien kulttuurin välille, ja tässä kohtaamisessa ymmärretään piilevän automaattisesti *kulttuurikonfliktin* siemen. Mutta onko kysymys kulttuurikonfliktista? Ja onko kysymys edes maahanmuuttajien tuottamasta konfliktista? Onko sittenkin kysymys yhteiskunnallisen kuulumisen rajoja koskevasta konfliktista, joka ruumiillistuu maahanmuuttajien läsnäolossa ja kärjistyy kysymyksessä yhteiseen hyvään oikeutetuista?

Missä maahanmuuttaja on kiinni?

Maahanmuuttajiin kärjistyvän erilaisuuden diskurssi hämmentää hyvinvointivaltion perusteita ja kyseenalaistaa hyvinvointivaltiollisen kuulumisen rajat. Asenteet ulkomaalaisia kohtaan heijastelevat kansallisvaltion omakuvaa, sen nationalismin laatua. Suomalaisuus muokkautuu rajanvedossa meidänmaalaisuuden ja muunmaalaisuuden välillä; sen määrittelyssä, kenet lasketaan suomalaisuuden piiriin ja ketkä suljetaan sen ulkopuolelle. Ulkopuolelle suljetut on usein nähty uhkana suomalaisuuden piirin olemassaololle eli kansalliselle koheesiolle. (Lepola 2000; Paananen 1999.) Kansalaisuuden kattavuus ja oikeus hyvinvointipalveluihin ovat nousseet uudella tavalla keskustelunaiheiksi. Konkreettisimmillaan tämä näkyy keskustelussa siitä, keitä voidaan lukea yhteiseen hyvään oikeutettujen piiriin (Lepola 2001; Suurpää 2002).

Uudenlaiset yksilöllisyyden ja yhteisöllisyyden muodot voidaan kokea uhkaksi hyvinvointivaltiolliselle solidaarisuudelle, mutta toistaiseksi suomalaiset ovat erilaisissa asennekyselyissä antaneet varsin vahvan tuen yhteisvastuun ja tasa-arvon periaatteille (esim. Blomberg-Kroll 1999). Kysymys on kuitenkin myös siitä, keihin tämä yhteinen hyvä ulotetaan, ja ketkä ovat kelvollisia siitä nauttimaan. Ulkomaalaisasennetutkimuksista Suomessa ja muissa Pohjoismaissa ovat tuttuja tulokset, joiden mukaan enemmistö vastaajista pitää maahanmuuttajia korkean elintason hyväksikäyttäjinä. Ulkomaalaisasennetutkimuksia voi tulkita siten, että maahanmuuttajilta puuttuu suomalaisesta näkö-

kulmasta jotain, joka tekee heidät kelvolliseksi nauttimaan yhteisestä hyvästä. Suomalaisten katsotaan syntyperänsä kautta omaksuneen etuuksien käyttöä ohjaavan kulttuurisen normiston, joka maahanmuuttajilta lähtökohtaisesti puuttuu. Lisäksi maahanmuuttajat on osoitettu tilastoin – oma tutkimukseni (Forsander 2002) mukaan luettuna – syyllisiksi hyvinvointivaltion kannalta kalliiseen toimintaan, kuten ylenmääräiseen lapsentekoon, kotiäitiyteen ja työttömyyteen.

Vaikka suomalaista maahanmuuttopolitiikkaa ei ole rakennettu tietoisesti eikä työmarkkinalähtöisesti, hallitsee keskustelua maahanmuuttajista silti työmarkkinainklusion imperatiivi. Vakaa työsuhte on maahanmuuttajien integraation mittari. Eräs maahanmuuttaja tiivistä tämän seuraavasti: ”Maahanmuuttajia laitetaan kaikenlaisille kursseille ja harjoitteluun, jotta he eivät kuljeskeli ympäriinsä irrallaan”. Haastatellun kommentti heijastaa ajatusta maahanmuuttajista ihmisinä, jotka ilman työpaikkaa eivät ole ”mistään kotoisin”, vaan ovat irrallisia ja siten potentiaalisesti uhka vakiintuneelle järjestykselle.

Ajatus vakiintuneesta järjestyksestä antaa olettaa, että muut kuin maahanmuuttajat ovat jossain ”kiinni”. Eli ajatus maahanmuuttajien integraatiosta olettaa kokonaisuuden, yhteisön, johon maahanmuuttajat täytyy kiinnittää yhteisön koheesion nimissä. Maahanmuuttajien yhteiskunnallisen integraation määritelmät lähtevät siitä, että voidaan hahmottaa kokonaisuus, jonka osaksi vähemmistö liittyy. Tässä piileekin integraatio-käsitteen ongelmallisuus. Integraatio-käsite edellyttää osan ja kokonaisuuden olemassaoloa, mutta voidaanko modernia yhteiskuntaa luonnehtia kokonaisuudeksi? Integraatio-käsitteeseen liittyy normatiivinen oletus kokonaisuuden toivotusta sosiaalisesta järjestyksestä, ja tämä järjestys otetaan usein annettuna. (Helne 2002.)

Postmodernin hedelmä integraatiokeskustelussa on ollut kokonaisuuden eli yhtenäisen yhteiskunnan olemassaolon kyseenalaistaminen. Integraatiokeskustelussa valtayhteisö, joka integroi, ja vähemmistö, joka integroituu, oletetaan yhtenäisiksi kokonaisuuksiksi. Mutta onko integraatiokeskustelun tarkoittamia kokonaisuuksia olemassakaan? Siinä missä muu postmoderni yhteiskuntakeskustelu puhuu yhtenäiskulttuurin murtumisesta ja jatkuvasta fragmentaatiosta, maahanmuuttajien integraatiokeskustelussa yhteiskunnan oletetaan olevan vielä jakamaton kokonaisuus. Lisäksi keskustelussa keskiöstä päin on määritelty, keitä ovat ”me”, jotka kuulumme jo, ja ”ne” toiset, jotka eivät vielä kuulu ja jotka pitää kuulumattomuuden vuoksi integroida. Mutta kuka ”meistä” tuntee olevansa täysin integroitunut?

Integraatiokäsite onkin maahanmuuttajakeskustelussa politisoitunut. Maahanmuuttomailla on oma integraatiopolitiikkansa joko lainsäädännön ja hallinnon tasoilla tai sitten virallisesti määrittelemättöminä käytäntöinä (Body-Gendrot 1995; Matinheikki-Kokko 1997; Valtonen 1997, 22). Maa-

hanmuuttajat määrittyvät hallittavana objektina, joka täytyy epäjärjestyksen estämiseksi ottaa hallintaan. Maahanmuuttajien integraatio määrittyy tällöin hallintokoneistosta käsin, joka määrittelee samalla integroimattomuuden eli syrjäytymisen ja kansallisen integraatiopolitiikan keinoin myös sanktioi sen. Integraatiolle määritellään tällöin tavoite, joka on edellä määriteltyä normin mukaista toimintaa, tavallisimmin koulutusta tai työpaikka. Jos yhteiskunnan reunoilla eläjät eivät ole koskaan suomalaisen yhteiskunnan keskiössä olleetkaan, kuten on useimpien maahanmuuttajien laita, heidät pitää sinne kiinnittää, integroida. Keskiöstä katsoen reunoille jääminen ei ole suotavaa, koska marginaali edustaa järjestäytyneen, koherentin yhteiskunnan vastakohtaa, eli epäjärjestystä ja normien vastaisuutta.

Ruotsissa asuva antropologi Mark Graham (1999) on todennut, että erilaisilla yhteiskunnilla on omanlaisensa traditiot siinä, miten maahanmuuttajat kiinnitetään yhteiskuntaan. Pohjoismaisissa hyvinvointivaltiossa kiinnittäminen tapahtuu Grahamin mukaan sosiaaliturvan, ei niinkään työmarkkinoiden kautta, kuten perinteisen protestanttisen eetoksen mukaan voisi olettaa. Kiinnittymisestä sosiaaliturvan kautta yhteiskuntaan seuraa työkeskeisessä protestanttisessa ajattelussa legitimitettiongelmia.

Huono-osaisuuden kasaantuminen joihinkin ihmisryhmiin ja tilanteen tulkinta yhteiskunnalliseksi ongelmaksi muistuttaa kattavien asumisperustaisten hyvinvointipalveluiden ja niitä perustelevan tasa-arvon periaatteen keskeisyydestä pohjoismaisen hyvinvointiyhteiskunnan legitimitetille (Janoski 1998, 114–116). Tomas Hammarin (1990, 54) mukaan keskeisin peruste sille, miksi hyvinvointivaltiot säätelevät niin tarkoin maahanmuuttoa – sekä laillista että laitonta – on tasa-arvon periaatteen keskeisyys hyvinvointivaltiojärjestelmän perustelijana. Maahanmuuttajien määrää täytyy säädellä, koska maahanmuuttajia – oli heidän määränsä mikä hyvänsä – ei voi kohdella eri tavoin kuin maan muita asukkaita. Erilainen kohtelu merkitsisi sitä, että palveluissa ja hyvinvointiyhteiskunnan etuuksien nautintaoikeuksissa olisi otettava käyttöön kaksoisstandardi. Maan asukkaat täytyisi jakaa luokkiin, joiden oikeudet määrytyvät eri perustein. Tästä seuraisi alaluokan olemassaolon ja eriarvoisuuden virallinen hyväksyminen sekä yhtäläisen sosiaalisen nousun ja mahdollisuuksien tasa-arvon estyminen. Hyvinvointiyhteiskunnan legitimitetti olisi näin romuttunut. (Hammar 1990, 54; Lepola 2000, 31.)

Normivajeen ongelma

Hyvinvointivaltion kannalta ongelmaksi nousevat ne ihmiset, jotka eivät sovi hyvinvointivaltiollisia käytänteitä jäsentäviin luokitteluihin. He asettuvat

yhteiskunnan keskiön, eli luokittelujen tekijän näkökulmasta marginaaliin, kärsivät Tuula Helneen (2002) käsittein *integraatiovajeesta* (Helne 2002; myös Graham 1999). Marginaaliin luokiteltuihin pitää pystyä järjestelmän näkökulmasta kohdistamaan toimia, jotka auttavat luokittelemaan ongelman ja tyydyttämään ongelman synnyttäneen tarpeen ja nostamaan marginaalista keskiöön – pois uhkaamasta tasa-arvon ideaalia⁴. Toimeentulon järjestämistä hallitsee yhtäläiselle palkkatyövelvollisuudelle rakentuneessa pohjoismaisessa hyvinvointivaltiossa riippumattomuuden ideaali – siis mieluummin *workfare* kuin *welfare*. Pidättäytymisen ja riippumattomuuden normien sisäistäminen ylläpitää pohjoismaista hyvinvointivaltiota, ei niinkään rahoitusjärjestelmä tai hallintomenettely.

Maahanmuuttajien integraatiopuhetta hallitsee ongelmallisuuden, puutteen, kuulumattomuuden ja irrallisuuden logiikka – normivaje, joka ilmenee maahanmuuttajien kohdalla *suomalaisuusvajeena*. Ainoa, mitä maahanmuuttajilla on liikaa, on heidän oma kulttuurinsa, joka integraatiopuheessa toimii paremminkin signaalina jonkin puutteesta kuin siitä, että heillä on jotain ylimääräistä, kuten monikulttuurisuuspuheen rikastuttamisargumenteista voisi päätellä. Mutta kuinka maahanmuuttajien suomalaisuusvajeen voi korjata? Hyvinvointivaltion toiminnan tekniikkaan kuuluu se, että määritellään kohde, nimetään ongelma viranomaistoimin, käännetään ongelma tarvetilaksi, jonka jälkeen kohde ohjataan toimenpiteisiin tarpeen tyydytykseksi. Tarpeiden tyydytyksen keino maahanmuuttajien suomalaisuusvajeen ollessa kysymyksessä on koulutus, tukityöllistäminen, työharjoittelu ja niin edespäin. Suomalaisuus- tai kauniimmin ilmaistuna integraatiovajeen korjaaminen vaatii pitkän sarjan hyvinvointivaltioteknologiaa: kielikursseja, yhteiskuntatietoa ja muuta satsaamista suomalaisuuteen. Tausta-ajatuksena näiden toimenpiteiden soveltamisessa on se, että palkkatyö on reitti yhteiskunnan täysjäsenyyteen – vain kunnan työtä tekemällä voi tulla suomalaiseksi.

Ongelmallista maahanmuuttajien puutteellisuuden logiikassa on se, että suomalaisuusvajeen korjaaminen on loputon projekti. Milloin maahanmuuttaja on riittävän valmis tullakseen osaksi kuulumisen piiriä? Toisen sukupolven maahanmuuttajanuoria koskevat tutkimukset ovat osoittaneet, että inklusion tavoitteella on taipumus loitontua sitä lähestyttäessä. Esimerkiksi Wuokko Knocken ja Frederik Herzbergin (2000) haastattelemista Ruotsissa asuvista maahanmuuttajataustaisista nuorista monet olivat ”satsanneet ruotsalaisuuteen” tavoitellen työmarkkinoiden portinvartijoiden asettamia sosiaalisen kompetenssin muodollisia vaatimuksia, täydellistä kielitaitoa ja riittävää koulutusta. Silti perusteita ulossulkemiselle ruotsalaisuuden piiristä riitti: nimi, hiusten väri, vääranlainen aksentti tai pukeutuminen kavalsivat ruotsalaisuusvajeen. Oikeanlaisen sosiaalisen kompetenssin, toisin sanoen kulttuuriin kuulumisen

rajat ja sisältö, ovat niin hämäriä, että ne mahdollistavat jatkuvan ja mielivaltaisenkin ei-toivottujen ulossulkemisen.

Tästä näkökulmasta pohjoismainen hyvinvointivaltio on kansallisvaltiot synnyttäneen nationalismin projektin jatkumo. Hyvinvointivaltio on luonteeltaan paremminkin kansallisvaltion jäsenyyden ahtaita rajoja ylläpitävä kuin niitä uusille kansalaisille avaava. Se tarjoaa jäsenkandidaateilleen perusturvan, mutta mahdollisuudet tasavertaiseen osallistumiseen loitontuvat jäsenyyden rajoja lähestyttäessä.

Maahanmuuttajien työmarkkina-asema

Tulokset maahanmuuttajien työmarkkina-aseman muotoutumisesta 1990-luvun Suomessa ovat johtaneet minut päätelmiini suomalaiseksi tulemisen arमतtomasta logiikasta (Forsander 2002). Tutkimukseni tavoitteena oli selvittää, kuinka useamman vuoden maassa olleet maahanmuuttajat olivat sijoittuneet suomalaisille työmarkkinoille ja mitkä tekijät vaikuttavat heidän työmarkkina-asemaansa. Työmarkkina-aseman muotoutumisen valitsemista tutkimuskohteeksi perusteli se, että työmarkkinoilla jaetaan elintasoja, yhteiskunnallista statusta ja lupauksia täysivaltaisesta kansalaisuudesta. Työmarkkinat määrittelevät siis inklusion, ”oikean suomalaisuuden” ehtoja.

Mikään yksittäinen syy ei sellaisenaan riitä selittämään maahanmuuttajien työmarkkina-asemaa, vaan siihen vaikuttavat monet tekijät. Maahanmuuttajien alkuperä, toisin sanoen se, tulevatko he pakolaisuutta tuottavista maista tai entisestä Neuvostoliitosta tai länsimaista, selittää tilastollisen aineiston muuttujista vahvimmin maahanmuuttajien työmarkkina-asemaa. Pakolaisten ja kehitysmaista tulleiden maahanmuuttajien työmarkkina-asema osoittautui tarkastelussa heikoimmaksi, kun taas aasialaisten ja erityisesti länsimaisten työmarkkina-asema osoittautui vahvimaksi. Globaali taloudellinen järjestelmä ja mahdollisuuksien epätasainen jakaantuminen muovaavat siis etnistä ja sosiaalista hierarkiaa maahanmuuttotilanteissa.

Sellaisia maahanmuuttajia, jotka olivat työskennelleet kaikkina kolmena tarkasteluajankohtana, tulovuotensa lopulla, vuonna 1996 ja 1997, oli vuonna 1997 vain viisi prosenttia tutkituista. Tämän ryhmän nimesin vakaassa työmarkkina-asemassa oleviksi. Suurin osa tutkituista maahanmuuttajista oli epävakaassa (60 %) tai marginaalisessa (28 %) asemassa suomalaisilla työmarkkinoilla, ja seitsemän prosenttia oli kaikkina tarkasteluajankohtina ollut työmarkkinoiden ulkopuolella. Epävakaassa työmarkkina-asemassa merkitsee sitä, että pätkätyöt, työttömyys- ja koulutusjaksot vaihtelevat nopeassa tahdissa. Työmarkkina-aseman nopeat vaihtelut tekevät perinteisiin tietyn

poikkileikkaushetken työttömyyslukuihin perustuvat työllisyystilannearviot ongelmallisiksi. Sellainen maahanmuuttaja, joka on tänään työssä, ei ole sitä useinkaan enää huomenna ja toisin päin.

Maahanmuuttajien heikko kiinnittyminen työmarkkinoille aiheuttaa riippuvuutta sosiaalisista tulonsiirroista tulolähteiden vaihdellessa nopeaan tahtiin. Vuonna 1997 kohdejoukosta 61 prosenttia oli saanut verotettavia tulonsiirtoja, ja tyypillisin tulonsiirtojen muoto oli työttömyyspäiväraha tai työmarkkina-tuki. Kansalaisuusryhmien väliset ja sisäiset erot sosiaalisten tulonsiirtojen jakaantumisessa olivat suuret. Eniten tulonsiirtoja olivat vastaanottaneet ne kansalaisuusryhmät, joissa on eniten lapsia ja alhaisin työllisyysaste, eli suurimmaksi osaksi pakolaiset.

Tältä osin monien maahanmuuttajien yhteiskunnallisen aseman tutkijoiden huomautukset siitä, että Pohjoismaissa maahanmuuttajat on integroitu ensi sijassa sosiaaliturvariippuvuuteen, pitävät paikkansa – myös niiden suhteen, jotka ovat töissä (ks. Graham 1999; Necedo 2000; Knoke 2000; Schierup 2001). Monilla vakaassa työmarkkina-asemassa olevista palkkatulot jäivät niin alhaiselle tasolle, että Suomeenkin on syntynyt *working poor* -ilmiö. Erityisesti se koskee perheitä, joissa on useampi lapsi ja vain yhden elättäjän matalat palkkatulot käytettävissä elinkustannuksiin.

Työ on pohjoismaisissa hyvinvointivaltioissa yksilön arvon mitta ja tulojen ensijaon näyttämö – ei suku, peritty omaisuus tai perheen asema yhteiskunnassa. Ansiotyö on kaikille yhteiskunnan jäsenille, myös maahanmuuttajille, osoitus normin täyttämisestä. Tuula Helneen (2002, 152) ajatusta soveltaen tässä voi olla kysymys myös ”sekoittamisesta” eli oletuksesta, että erilaisten ihmisten sekoittaminen lisää kanssakäymistä ja johtaa tätä kautta parempaan yhteiskunnalliseen integraatioon. Tavoitteena on läheisempi kontakti keskiluokkaan ja sen normeihin, jota kautta myös syrjäytymisriskiryhmään kuuluvien, ei-normaalin rajoilla häilyvien, normalisointi ja kiinnittäminen yhteiskuntaan onnistuisi. Eli maahanmuuttajien tapauksessa tiiviimpi yhteys suomalaisuuden ideaaliin opettaisi maahanmuuttajatkin työtätekeviksi ja sosiaaliturvalla elämistä vieroksuviksi suomalaisiksi. Työ nähdään suomalaisuuden uusintamisen ytimenä, johon osallistuminen mahdollistaa kontaktin, ja kontaktia pidetään olennaisena, jotta integraatio suomalaisuuden ideaaliin syntyisi.

Voi kuitenkin kysyä, kuinka keskiluokan normeihin integroivaa on työskentely niissä töissä, joita maahanmuuttajat nyky-Suomessa tekevät: esimerkiksi työ siivoajana, joka tyypillisesti siivoaa julkiset tilat ja toimistot silloin, kun niissä työskentelevät ja asioivat ihmiset (ne keskiluokan suomalaiset) eivät ole paikalla; tai työ etnisessä ravintolassa, jossa kontakti keskiluokkaan syntyy vain tarjoilussa, ei keittiöstä käsin; tai pätkätyössä, jossa työkeikka kestää lyhyemmän aikaa kuin henkilökunnalla menee uuden työkaverinsa nimen opetteluun. Kuinka paljon maahanmuuttajien heikkoa työmarkkina-asemaa koskevassa

keskustelussa on kyse aidosta huolesta maahanmuuttajien ja heidän lastensa tulevaisuudesta tilanteessa, jossa merkittävä osa aikuisista maahanmuuttajista elää palkkatyön ulkopuolella? Vai onko huolesta maahanmuuttajien heikosta työmarkkinakiinnittymisestä kysymys siitä, että yhteiskunnan keskiön näkökulmasta maahanmuuttajat pitäisi kiinnittää johonkin luokiteltavaan toimintaan, etteivät he kuljeskelisi irrallaan normin vastaisissa puuhissaan?

Viime vuosikymmenien murros työelämässä on johtanut kulttuurisen ja sosiaalisen osaamisen korostumiseen perinteisen inhimillisen pääoman – koulutuksen, työkokemuksen ja kielitaidon – rinnalla. Työntekijän täytyy tietää oikeanlaiset asiat, tuntea oikeanlaiset ihmiset ja puhua oikeanlaista kieltä saavuttaakseen työmarkkinoiden portinvartijoiden luottamuksen ja tullakseen hyväksytyksi työntekijänä ja edistyäkseen urallaan.

Maahanmuuttajien kannalta kulttuurisen ja sosiaalisen osaamisen korostuminen työelämässä on ongelmallista. Kulttuurisen ja sosiaalisen kompetenssin puutteeseen vedoten on mahdollista sulkea työmarkkinoiden marginaaliin sellaiset, jotka poikkeavat tai joiden uskotaan poikkeavan kulttuurisesti ja sosiaalisesti enemmistön normeista. Maahanmuuttajien riski jäädä työmarkkinoiden marginaaliin on tästä syystä vielä toisessakin sukupolvessa suurempi kuin valtaväestöön kuuluvilla.

Maahanmuuttajien suurimmaksi osaksi epävakaa asema työmarkkinoilla merkitsee sitä, että he ovat erityisen alttiina taloudellisten suhdanteiden työmarkkinavaikutuksille ja tuotantorakenteen muutoksille. Tässä mielessä maahanmuuttajien työmarkkina-asema muistuttaa valtaväestöön kuuluvien nuorten ja vajaakuntoisten asemaa. Maahanmuuttajat ovat yliedustettuina niiden joukossa, jotka taloudellisen tilanteen heilahtelujen mukana pääsevät viimeisinä sisään työpaikkoihin ja joutuvat niistä ensimmäisinä ulos. He toimivat siis työmarkkinoiden ilmapuntareina.

2000-luvulle tultaessa työhön tulevien maahanmuuttajien määrä on noussut nopeasti niin Suomessa kuin muuallakin Euroopassa (SOPEMI 2001). Kaikki tulijat eivät ole huippuammattilaisia, mutta suoraan ulkomailta rekrytoitava maahanmuuttaja ei ole työnantajan silmissä samalla tavalla puutteellinen kuin Suomesta rekrytoitava. Tämä on paradoksi, koska suoraan ulkomailta rekrytoitavalta puuttuu puutteen logiikan mukaan vielä enemmän kuin maassa-asuvalta maahanmuuttajalta. Työmarkkinoiden portinvartijat korostavat suomalaisen yhteiskunnan ja sen työelämän tuntemusta ja kielitaitoa maahanmuuttajien rekrytoinnin kynnyskysymyksinä (Knocke & Hertzberg 2000; Forsander & Alitolppa-Niitamo 2000). Näyttäisikin siltä, että juuri maassa-asuminen ilman työtä voi häivyttää maahanmuuttajan haluttavuuden työmarkkinoilla. Maahanmuuttaja, joka on asunut Suomessa pitempään ilman työtä voi tulla työmarkkinoille pyrkiessään niin monen toiseuskategorian leimaamaksi, että työllistymisen mahdollisuudet loittonevat.

Työyhteiskunnan laidoille kategorisoitujen, kuten monet maahanmuuttajista ovat, *työmarkkinapuutteiden* ongelmana on se, että kelpoisuuden kriteerit tuntuvat tiukkenevan koko ajan (Knocke & Herzberg 2000). Esimerkiksi työhallinnon toimenpiteisiin osallistuvilta maahanmuuttajilta vaaditaan palkkатыömahdollisuuksien ehtoina tietynlaista osaamista ja kielitaitoa, tiettyjen suomispesifien ominaisuuksien täyttymistä. Mutta mistä voi tietää, etteivät mahdollisuudet ole vielä pienemmät huomenna ja vaadi edelleen lisää satsauksia *suomispesifin kompetenssiin*?

Pohjoismaista hyvinvointivaltion sosiaaliturvajärjestelmää voi siis pitää inklusiivisena, mutta palkkatyöhön perustuva hyvinvointiyhteiskunta ei sitä ole. Tämä merkitsee sitä, että palkkatyöyhteiskunnasta päin katsottuna maahanmuuttajat on *suljettu suomalaisen yhteiskunnan laitamille*. He eivät ole täysin sisällä, mutta eivät sen ulkopuolellakaan.

Viitteet

- 1 Suomessa maahanmuuttajien integroimiseen käytetystä toimenpidearsenaalista antaa hyvän kuvan *Valtioneuvoston selonteko kotouttamislain toimeenpanosta* (VNS 5/2002vs).
- 2 Suomessa ensimmäinen aalto tuotti oikeastaan vain yhden tutkimuksen: Kari Hietalan *Maahanmuuton vaikutukset*, joka ilmestyi vasta vuonna 1992. Tutkimus tuotti laskentamallin maahanmuuton työvoimavaikutuksista.
- 3 Helsingin Sanomien kuukausiliitteen haastattelussa helmikuussa 1999 Koivisto kertoi perustaneensa aloitteensa paluumuutto-oikeuden laajentamisesta inkerinsuomalaisien kärsimyksiin ja kunniavelkaan, joka suomalaisilla on heille maksettavana. Ajatusta etnisyydestä velvoitteena on käsitelty mm. Laari (1997).
- 4 Antropologit korostavat, että kaikki yhteisön eivät aina käyttäydy kuten yhteisön normit edellyttäisivät. Yhteisöiden heittiöt eivät kuitenkaan aina uhkaa normeja, vaan osoittavat käytöksellään muulle yhteisölle moraalisen ja moraalittoman käytöksen rajat.

Kirjallisuus

- Blåfield, Antti* (1999) Inkeriläiset ja presidentin omatunto. Helsingin Sanomat, Kuka-siili, helmikuu 1999, 32–35.
- Blomberg-Kroll, Helena* (1999) Kosta vad det kosta vill? Attitydmönster och attitydförändringar hos befolkning och eliter beträffande välfärdsservicen i nedskärningarnas tid. Institutionen för socialpolitik. Åbo: Åbo Akademi.
- Body-Genrot, Sophie* (1995) Models of Immigrant Integration in France and the United States: Signs of Convergence? Teoksessa Michael Peter Smith & Joe R. Feagin (toim.) The Bubbling Cauldron. Race, Ethnicity, and the Urban Crises. Minneapolis: University of Minnesota Press, 244–262.
- Bäck, Henry & Soininen, Maritta* (1998) Den kommunala invandrarpolitiken – arenor, aktörer och barriärer. Stockholm: SNS Förlag.
- Carmon, Naomi* (1996) Immigration and Integration in Post-industrial Societies: Quantitative and Qualitative Analyses. Teoksessa Naomi Carmon (toim.) Immigration and Integration in Post-Industrial Societies. London: MacMillan, 13–29.
- Clarke, Kris* (1999) Breaking the Bounds of Bifurcation: The Challenge of Multiculturalism in Finnish Vocational Social Care Education. Department of Social Policy and Social Work. Research Reports Series A, No. 7. Tampere: University of Tampere.
- Cross, Malcolm & Waldinger, Roger* (1999) Economic integration and labour market change. Teoksessa Jan Hjarno (toim.) From Metropolis to Cosmopolis. Proceedings of the Second International Metropolis Conference. Copenhagen, September 25–27, 1997. Esbjerg: South Jutland University Press, 29–93.
- Faist, Thomas* (2000) The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces. Oxford: Oxford University Press.
- Forsander, Annika* (2000) Työvoiman tarve ja maahanmuuttopolitiikka. Millä ehdoin maahanmuuttajien osaaminen on vastaus työvoiman kysyntään? Teoksessa M-L. Trux (toim.) Aukeavat ovet. Kulttuurien moninaisuus Suomen elinkeinoelämässä. Helsinki: WSOY, 143–202.
- Forsander, Annika* (2002) Luottamuksen ehdot. Maahanmuuttajat 1990-luvun suomalaisilla työmarkkinoilla. Helsinki: Väestöliitto, Väestöntutkimuslaitos.
- Forsander, Annika & Alitolppa-Niitamo, Anne* (2000) Maahanmuuttajien työllistyminen ja työhallinto – keitä, miten ja minne? Työhallinnon julkaisu 242. Helsinki: Työministeriö.
- Graham, Mark* (1999) Classifications, Persons and Policies: Refugees and Swedish Welfare Bureaucracy. Stockholm: Stockholm University, Department of Social Anthropology.
- Hammar, Tomas* (1990) Democracy and the Nation State. Aliens, Denizens and Citizens in a World of International Migration. Aldershot: Avebury.
- Helne, Tuula* (2002) Syrjäytymisen yhteiskunta. Tutkimuksia 123. Helsinki: Stakes.

- Hietala*, Kari (1992) Maahanmuuton vaikutukset. Työpoliittinen tutkimus 36. Helsinki: Työministeriö.
- Holzer*, Harry J. (1996) What employers want. Job prospects for less-educated workers. New York: Russell Sage Foundation.
- Janoski*, Thomas (1998) Citizenship and Civil Society. A Framework of Rights & Obligations in Liberal, Traditional, and Social Democratic Regimes. Cambridge: Cambridge University Press.
- Joly*, Danièle (2000) Some Structural Effects of Migration on Receiving and Sending Countries. *International Migration* 38 (5), 25–38.
- Knocke*, Wuokko (1993) Sukupuoli, etnisyys ja tekninen kehitys. Teoksessa Päivi Korvajärvi & Ritva Nätkin & Antti Saloniemi (toim.) Tieteen huolet, arjen ihmeet. Tampere: Vastapaino, 70–91.
- Knocke*, Wuokko (1999) The Labour Market for Immigrant Women in Sweden: Marginalised Women in Low-valued Jobs. Teoksessa John Wrench & Andrea Rea & Nouria Ouali (toim.) Migrants, Ethnic Minorities and the Labour Market. Integration and Exclusion in Europe. London: McMillan, 108–131.
- Knocke*, Wuokko (2000) Integration or Segregation. Immigrant Populations Facing the Labour Market in Sweden. *Economic and Industrial Democracy* Vol. 21, 361–380.
- Knocke*, Wuokko & Herzberg, Fredrik (2000) Mångfaldens barn söker sin plats. En studie om arbetsmarknadschanser för ungdomar med invandrabakgrund. Stockholm: Svartvitts förlag.
- Korkiasaari*, Jouni (2000) Suomalaiset Ruotsissa 1940-luvulta 2000-luvulle. Teoksessa Jouni Korkiasaari & Kari Tarkiainen: Suomalaiset Ruotsissa. Suomalaisen siirtolaisuuden historia 3. Turku: Siirtolaisuusinstituutti, 133–496.
- Korkiasaari*, Jouni & Söderling, Ismo (1998) Finland: From a country of emigration into a country of immigration. Teoksessa Ismo Söderling (toim.) A changing pattern of migration in Finland and its surroundings. Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D 32. Helsinki: Väestöliitto, 7–28.
- Laari*, Outi (1997) Suomi ja inkerinsuomalaiset – etnisyys velvoittaa? *Tiede & Edistys* (4), 302–316.
- Lepola*, Outi (2000) Ulkomaalaisesta suomenmaalaiseksi. Monikulttuurisuus, kansalaisuus ja suomalaisuus 1990-luvun maahanmuuttoliittisessä keskustelussa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Liebkind*, Karmela (1994) Maahanmuuttajat ja kulttuurien kohtaaminen. Teoksessa Liebkind, Karmela (toim.) Maahanmuuttajat. Kulttuurien kohtaaminen Suomessa. Helsinki: Gaudeamus, 21–49.
- Lutz*, Helma (1993) Migrant women, racism and the Dutch labour market. Teoksessa John Wrench & John Solomos (toim.) Racism and Migration in Western Europe. Oxford: Berg, 129–142.
- Massey*, Douglas S. & Arango, Joaquin & Hugo, Graeme & Kouaouci, Ali & Pellegrino, Adela & Taylor, J. Edward (1993) Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review* 19 (3), 431–466.

- Matinheikki-Kokko, Kaija* (1997) Challenges of working in a cross-cultural environment. Principles and practice of refugee settlement in Finland. Jyväskylä studies in education, psychology and social research 131. Jyväskylä: Jyväskylä University Printing House.
- McLaughlan, Gail & Salt, John* (2002) Migration policies toward highly skilled foreign workers. Report to the Home Office. London: Home Office.
- Menz, Georg* (2002) Patterns in EU labour immigration policy: national initiatives and European responses. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 28 (4), 723–742.
- Necef, Mehmet Ümit* (2000) Den danske debat om invandrere og flygninge 1964–2000 – synspunkter i og på forskningen. *Den jydsk historiker* (89), 133–159.
- Niessen, Jan* (2001) Overlapping Interests and Conflicting Agendas: The Knocking into Shape of EU Immigration Policies. *European Journal of Migration and Law* No. 3.
- Paananen, Seppo* (1993) Työvoimaa rajan takaa. Työpoliittinen tutkimus 54. Helsinki: Työministeriö.
- Paananen, Seppo* (1999) Suomalaisuuden armoilla. Helsinki: Tilastokeskus.
- Parekh, Bhikhu* (2000) Rethinking Multiculturalism. Cultural Diversity and Political Theory. London: McMillan.
- Rahikainen, Marjatta* (2001) ”Naiset näkyvät Suomessa tekevän vaikka mitä”. Teoksessa Marjatta Rahikainen & Tarja Räisänen (toim.) ”Työllä ei oo kukkaan rikastunna”. Naisten töitä ja toimeentulokeinoja 1800- ja 1900-luvulla. Tietolipas 176. Helsinki: SKS, 17–35.
- Salt, John & Clarke, James & Schmidt, Sandra* (2000) Patterns and Trends in International Migration in Western Europe. Eurostat Theme 3 Population and social conditions. Luxembourg: Eurostat.
- Sassen, Saskia* (1996) New employment regimes in cities: the impact on immigrant workers. *New Community* 22 (4), 579–594.
- Sassen, Saskia* (1999) *Guests and Aliens*. New York: The New Press.
- Schierup, Carl-Ulrik* (2001) Uteslutningens politiska ekonomi. Mot en transatlantisk konvergens? *Sociologisk forskning* (3–4), 71–114.
- Schierup, Carl-Ulrik & Paulson, Sven* (toim.) (1993) *Arbetets etniska delning*. Studier från en svensk fabrik. Stockholm: Carlssons förlag.
- Schierup, Carl-Ulrik & Ålund, Alexandra* (1986) Will they still be dancing? Integration and ethnic transformation among Yugoslav immigrants in Scandinavia. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Silverman, Maxim* (1991) Citizenship and the nationstate in France. *Ethnic and Racial Studies* 14 (3), 333–350.
- Similä, Matti* (1987) Kulturell identitet hos unga invandrare. En studie av levnadsförhållanden och etnisk identification bland turkar och jugoslaver i Stockholm. Rapport 7. Centrum för invandringsforskning. Stockholm: Stockholms universitet.
- SOPEMI 2001* (2001) Trends in International Migration. Paris: OECD.
- Stalker, Peter* (2000) *Workers Without Frontiers*. The Impact of Globalization on International Migration. London: Lynne Rienner Publishers.

- Suurpää, Leena* (2002) Erilaisuuden hierarkiat. Suomalaisia käsityksiä maahanmuuttajista, suvaitsevaisuudesta ja rasismista. Julkaisuja 28. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura.
- Taavela, Raija* (1999) Maahanmuuttajien palvelujen laatu Suomen perusterveydenhuollossa Kuopion yliopiston julkaisuja. E: 72. Kuopio: Kuopion yliopisto.
- Talib, Mirja-Tytti* (2000) Toiseuden kohtaaminen koulussa. Opettajien uskomuksia maahanmuuttajaoppilaista. Helsinki: Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos.
- Talib, Mirja-Tytti* (2002) Monikulttuurinen koulu. Haaste ja mahdollisuus. Helsinki: Kirjapaja.
- Wahlbeck, Östen* (2003) Multikulturalism i Finland: en kritisk litteraturöversikt. Sociologi Ser. A:532. Meddelanden från ekonomisk-statsvetenskapliga fakulteten vid Åbo Akademi. Åbo: Åbo Akademi.
- Valtioneuvoston selonteko kotouttamislain toimeenpanosta (VNS 5/2002vs)*. <<http://www.mol.fi/migration/selontekosu.pdf>>.
- Valtonen, Kathleen* (1997) The Societal Participation of Refugees and Immigrants. Case Studies in Finland, Canada and Trinidad. Migration Studies C 12. Turku: Institute of Migration.
- Ålund, Aleksandra & Schierup, Carl-Ulrik* (1991) Paradoxes of Multiculturalism. Avebury: Aldershot.

Yhteisvastuu

Katri Hellsten

Sosiaalisen turvallisuuden hallinta

Hyvinvointivaltion uusi arkkitehtuuri?

Keskustelu sosiaaliturvan tilasta ja tulevaisuudesta on viime vuosikymmenen aikana ollut intensiivistä. On vaikea välttää tunnetta, että uuden vuosituhanen alussa se sosiaalinen, taloudellinen, poliittinen ja kulttuurinen toimintaympäristö, jossa sosiaaliturvajärjestelmät vaikuttavat, on epävakaa. Monissa hyvinvointivaltion tulevaisuutta koskevilla keskusteluilla keskeisenä lähtökohtana ovat ne yhteiset, ulkoiset haasteet, jotka eri maissa kohdistuvat hyvinvointivaltioon. Tärkeimmät haasteet, jotka yleensä nostetaan etualalle, ovat väestön ikääntymisen, globalisaation ja kilpailukyvyyn taloudelliset vaatimukset uudessa tietoon perustuvassa taloudessa (esim. Goul-Andersen 2002; Esping-Andersen 2003; Jenson & Martin 2003; Kvist & Jaeger 2003).

Käsitys ulkoapäin tulevista paineista asettaa vastakkain vanhan järjestelmän ja uuden maailman. Se korostaa institutionaalisia sopeutumisongelmia vanhojen politiikkaratkaisujen ja uusien sosiaalisten ongelmien välillä. Status quo näyttää yhä vanhentuneemmalta ja huonommin sopivalta tulossa oleviin suuriin haasteisiin. (Goul-Andersen 2002; ks. myös Esping-Andersen 2003.) Monien mukaan enää ei ole kyse sosiaaliturvan säästöistä ja leikkauksista, vaan regiimin vaihdos näyttää yhä todennäköisemmältä (esim. Esping-Andersen 2003). Olemassa olevien rakenteiden katsotaan vaativan perustavaa uudelleenajattelua. Odotettavissa olevan muutoksen suuruutta on verrattu toisen maailmansodan jälkeiseen jälleenrakennusvaiheeseen, josta alkoi hyvinvointivaltion laajenemiseen johtanut ”kulta-aika”. Nyt laajenemisvaiheen katsotaan päättyneen. Kyse ei ole parannuksista, vaan sopeutumisesta uuden toimintaympäristön vaatimuksiin.

Puhe hyvinvointivaltion uudesta arkkitehtuurista voi olla merkki paradigman muutoksesta. Kuitenkaan toisiaan seuraavat historialliset aallot eivät pyyhi pois niitä edeltäviä muotoja. Siten täydellisen uutuuden oletuksen sijasta reformit

ja reformisuunnitelmat on enemmän suhteutettava edeltävään historialliseen kehitykseen ja sosiaalisen turvallisuuden tuottamisen muotoihin.

Tässä artikkelissa tarkastellaan modernin sosiaaliturvan institutionaalisia ulottuvuuksia, niiden historiallisia polveutumisia ja sitä, miten erilaiset periaatteet ovat vaihdelleet ja millaisina yhdistelminä ne ovat esiintyneet. Tarkoituksena on jäljittää sosiaaliturvan julkisten instituutioiden kehityksen suuria linjoja. Sosiaaliturvalla on pitkä historia jo ennen tällä nimellä tunnetun modernin instituution syntymistä (Perrin 1969). Erilaisia keinoja on käytetty taistelussa taloudellista turvattomuutta ja yllättävien tapahtumien sosiaalisia seurauksia vastaan. Toteutustapojen ulottuvuus ja tekniikat vaihtelivat, mutta niillä oli sama tavoite, sen turvallisuuden takaaminen, jota yhteisön jäsenet saattoivat odottaa kuulumisestaan yhteisöönsä.

Modernilla sosiaaliturvalla on kaksi juurta, kaksi päätekniikkaa taata toimeentuloturva: avustus ja vakuutus. (Perrin 1967; Concialdi 1997; Schulte 1998.) Toimeentuloturvan organisointiin on liittynyt lisäksi kolme muuta keskeistä jakolinjaa; yksi kulkee vapaaehtoisen ja pakollisen, toinen ryhmäkohtaisen ja universaalien vakuutuksen ja kolmas yksityisten ja julkisten toimien välillä. Kansallisesti ja kulttuurisesti vaihdelleet sosiaalisten riskien hallinnan mallit ovat saaneet piirteensä näiden periaatteiden erilaisista painotuksista ja yhdistelmistä. (Bavarez 1998.) Sosiaaliturvan uudelleen muotoilussa on kyse myös näistä periaatteista ja niiden muutoksista.

Avustus

Avustus on turvan tuottamisen tavoista vanhempi. Avustus sulkee sisäänsä erilaisia käytäntöjä, ja se on saanut erityisiä muotoja kussakin yhteiskuntamuodossa. Sosiaalisten oikeuksien ydin oli alkuaan paikallisten yhteisöjen (perhe, suku, kylä, [seura]kunta) ja toiminnallisten yhteenliittymien (ammattikunta) jäsenyydessä. Turvallisuuden tuottaminen oli näiden keskinäisten avunantoon perustuvien järjestelmien toissijainen tehtävä. Oikeudet ja velvollisuudet olivat tiukasti paikallisia. Välittömään keskinäiseen riippuvuuteen perustuvat järjestelmät suojelivat suuremmissa tai pienemmissä määrin jäseniään puutteelta niissä elämäntilanteissa, joissa heidän toimeentulonsa vaarantui. Suhteet sisälsivät sekä vertikaalisia että horisontaalisia siteitä. Se, että yksilö oli valtaapitävän (isännän) suojeluksessa, kuului perhe- ja sukulaisuusverkostoon sekä paikallisyhteisön naapuriverkostoihin, takasi maksimaalisen suojan elämän sattumuksia vastaan. Kuitenkin jopa niissä yhteiskunnissa, joita säätelivät perinteiset instituutiot, primaari-integraation prosesseissa sattui repeytymiä.

(Kaufmann 1973, 15–16; Øverbye1995; Castel 1995, 35–39; Castel 1997; Dupeyroux 2001, 14.)

Varsin varhain turvan tuottamisesta tuli perhettä laajempien sekundaariryhmien eriytynyt tehtävä, jolle myönnettiin virallinen asema. Avustus (köyhäinhoito) merkitsi erityisten resurssien irrottamista tietyille varattomille ryhmille. Järjestelyjä luonnehti erikoistuminen ja vähäinen teknistyminen. Järjestelyt koskivat sitä väestönosaa, jolla ei ollut resursseja (joka ei pystynyt hankkimaan elantoaan). Avustuksen saamiseksi ei kuitenkaan riittänyt, että oli puutteessa. Edellytyksenä oli kuuluminen johonkin yhteisöön ja työkyvyttömyys. (Castel 1995, 35–39; Castel 1997.)

Iso-Britannia kehitti ensimmäisenä keskitetyn, julkisen köyhäinhoidon, joka sittemmin toimi esimerkkinä mm. Pohjoismaissa (Malmstedt 2002, 39–41). Köyhäinhoidon avustus muotoutui samansuuntaisesti primaariyhteisöjen käytäntöjen kanssa eli se formalisoi nämä avun muodot. Avustuskäytännöissä korostui kaksi kriteeriä: työkyvyttömyys ja yhteisön jäsenyys, kotipaikka. Avustus edellyttää läheisyyttä, se on aina paikallista. (Castel 1995, 42–43; vrt. myös Concialdi 1997.) Avustuskäytännöissä alue määrittää samalla kertaa sekä intervention rajat että perusteet oikeuksien avoimuudelle (resurssikriteerin ohella). (Palier 2002, 69.) Henkilön syntymäpaikka tai perheyhteisyys määritteli kuulumisen siihen kuntaan, joka oli vastuussa köyhäinhoidosta (Malmstedt 2002, 40, 94). Avun antamisen kriteerit, läheisyys avustettavan ja avustuksen antajan välillä eli kotipaikka sekä työkyvyttömyys tai kyvyttömyys ansaita elantonsa olivat tosin alun alkaen kiistanalaisia ja niiden rajat epämääräisiä (Castel 1995, 40–45). Julkinen köyhäinhoito oli pitkään ensisijaisesti läheisten avun täydentäjä. Apuun olivat oikeutettuja vain ne, jotka eivät saaneet elatusta omaisiltaan tai muulta elatusvelvolliselta. (Castel 1997; Zacher 2000.) Suomessa aikuisten lasten ja heidän vanhempiansa välistä elatusvelvollisuutta koskevat säännökset poistettiin lopullisesti huoltoapulaista vasta vuonna 1970 (Hellsten 1993, 403–404).

Monet ranskalaiset tutkijat jäljittävät hyvinvointivaltion idean alkuperän vuoden 1793 oikeuksien julistukseen. Avustuksen käsitteessä ja sitä koskevassa ajattelussa tapahtui Ranskan vallankumouksen jälkeisenä aikana muutos. Avustuksen doktriinia oli muokattu kerjäläiskomiteoissa ja sittemmin lakia säättävän kokouksen ja kansalliskonventin julkisen turvallisuuden komiteassa. Perinteinen avustuksen käsite uudistettiin radikaalisti. Samalla kun valmisteltiin hengellisten auktoriteettien aiemmin hoitaman maallisen tehtävän, hyväntekeväisyyden siirtämistä pois kirkolta, löydettiin yksilön tarpeet ja oikeudet, erityisesti oikeus apuun. Avustushjelma organisoitiin yhden periaatteen ja kahden ryhmän ympärille. Yhteiskunnan velvollisuus oli taata toimeentulo (elatus) epäonnistuneille kansalaisilleen joko antamalla työtä työkykyisille tai turvaamalla toimeentulo niille, jotka eivät pystyneet tekemään työtä. Uudes-

sa opissa tunnustettiin köyhän oikeus saada apua ja yhteiskunnan velvollisuus avun antoon. Oikeus ja velvollisuus koskivat ennen kaikkea yksilöä ja hänen kotipaikkaansa, sillä köyhäinhuollon toimeenpano jätettiin edelleen paikallisille elimille. Työkyvyttömyys ja kotipaikka pysyivät siten edelleen avustuksen kriteereinä. Alueellisuus säilyi, joskin valtio oli viime kädessä se perusyhteisö, joka oli vastuussa turvallisuuden takaamisesta. Työhön kykeneviä köyhiä autettiin antamalla mahdollisuus työntekoon. Nämä periaatteet eivät kuitenkaan välittömästi ja pysyvästi institutionalisoituneet käytännöiksi Ranskassa (Perrin 1967; Ewald 1986, 74–78; Castel 1995, 183–192 ; Ewald 1996, 44–48; Merrien 1997, 19; Dupeyroux 2001, 15) tai muissa maissa, joissa periaatteita tilapäisesti omaksuttiin (Hellsten 1993, 21–22).

Solidaariset ja suljetut yhteisöt toimivat hyvin niin kauan, kun ei ole huomattavaa muuttoliikettä yli olemassa olevien rajojen. Kun ihmiset alkavat liikkua, syntyy ongelmia. Vanhoista rajoista tulee esteitä liikkumiselle laajemman alueen sisällä. (Christensen & Malmstedt 2000.) Kotipaikkasäännökset säilyivät kuitenkin köyhäinholtoaleissa varsin pitkään, joskin kuulumisnormit muuttuivat vähitellen synnyinkunnasta asuinpaikaksi. Suomessa kotipaikkasäännökset poistettiin lopullisesti vasta huoltoapulakia säädettäessä 1956. Köyhäinhoidon rinnalle ja sitä korvaamaan yritettiin kuitenkin kehittää modernin yhteiskunnan vaatimuksiin paremmin soveltuvia järjestelmiä.

Vapaaehtoinen keskinäinen apu

Yhdeksi vaihtoehdoksi niille työläisille, jotka uhkasivat joutua köyhäinhoidon varaan, tuli vapaaehtoinen, keskinäinen apu. Michel Albert (1998) pitää yhtenä sosiaalivakuutuksen juurena alppikylissä 1500-luvun vaihteessa syntyneitä keskinäisen avun yhdistyksiä. Tämä keskinäisen avustamisen perinne käsitti koko joukon vakuutuksen ja ennalta varautumisen yhteisöllisiä organisaatioita. Alppikylissä syntyneet organisaatiot ”keskinäistivät” riskit: jokainen yksilö maksoi maksun riippumatta riskin toteutumisen todennäköisyydestä.

Varhaiseen teolliseen kapitalismiin ja kiihtyvään kaupungistumiseen liittyneen syvän köyhyyden ja juurettomuuden kautena syntyi Abram de Swaenin (1988, 143–151) mukaan vapaaehtoisen avun muotoja, jotka puhalsivat uutta elämää vastavuoroisen tuen perinteisiin käytäntöihin. Kaupunkeihin muuttaneet tehdastyöläiset eivät voineet enää nojata suvun ja naapuruston perinteiseen apuun tai ammattikuntiin. Heidän oli löydettävä vapaaehtoiseen yhteistyöhön ja urbaanin elämän oloihin sopivia vaihtoehtoisia järjestelyjä. Keskinäinen apu alkoi kehittyä 1700- ja 1800-luvuilla teollistumisen myötä eri tyyppisissä avustuskassoissa (*friendly societies*, *sociétés de secours*

mutuels, Hilfskassen). Työläiset, jotka muuttivat uusiin tehdaskaupunkeihin ympäröivistä kylistä ja kaupungeista, liittyivät keskinäisen avun yhteisöihin. Kuuluminen perustui jäsenyyteen ja työhön, jolloin ”kotipaikkaoikeudella” ei ollut merkitystä (Malmsted 2002, 60). Yhdistykset jatkoivat jossain suhteessa ammattikuntien kassojen perinnettä, mutta teollisuustyöntekijöitä eivät suojanneet varhaisempien aikojen ammattikuntasäännökset. Päätavoitteena oli auttaa jäsenistöä sairauden sattuessa tai maksaa hautajaiskustannuksia vastineeksi tietynä ajanjaksona suoritetuista maksuista. Aluksi näiden yhdistysten tekniikka oli äärimmäisen alkeellista. (De Swaan 1988, 143; ILO 1958, 5; vrt. myös Jaakkola 1993.) Keskinäisen avun kehittymistä jarruttivat Ranskan vallankumouksen aikainen ja sen jälkeinen epäluulo kaikkia valtion ja kansalaisten välissä olevia (korporatistisia) elimiä kohtaan sekä liberalismin ajama elinkeino- ja sopimusvapaus. (Merrien 1997, 8; Bavarez 1998.)

Keskinäisen avun rahastot olivat usein pieniä, sisäisesti heikkoja ja haavoittuvia. Hautaus- ja sairaskassoja perustivat yleensä samoilta paikkakunnilta koitoisin olevat, samassa ammatissa työskentelevät, samoihin aikoihin kaupunkiin muuttaneet ja samanikäiset miehet. Monet asuivat samalla alueella ja kävivät samassa pubissa. Tyypillisesti työtoverit olivat myös naapureita (De Swaan 1988; ks. myös Goodin 2001). Samanlaisuus vahvisti yhteisen identiteetin tunnetta ja keskinäistä solidaarisuutta. Jäsenistön homogeenisuuteen sisältyi myös riskien samankaltaisuus: samassa ammatissa työskenteleviä uhkasi samojen ammattitautien tai samanaikainen työpaikkojen menetyksen vaara. Tietyn naapuriston ihmiset olivat alttiina samoille tarttuville taudeille. Sosiaalinen homogeenisuus, joka vahvisti jäsenistön keskinäistä solidaarisuutta, aiheutti myös riskien keskittymistä ja ennemmin tai myöhemmin sellaista vaatimusten kasautumista, joka saattoi viedä rahaston vararikkoon. Vain riskien hajauttaminen olisi voinut estää tämän tyyppisiä epäonnistumisia, mutta se olisi edellyttänyt heterogeenistä jäsenistöä. Toisaalta erilaisuus heikentää keskinäistä identifioitumista ja solidaarisuutta. Vapaaehtoiset riskipoolit ovat yleensä pienempiä ja homogeenisempia kuin esimerkiksi koko yhteiskunnan kattavat julkiset poolit. Ryhmien pienuus ja homogeenisuus selittää monien keskinäistä vakuutusta tarjonneiden työväenkassojen epäonnistumisen. (De Swaan 1988, 146; Goodin 2001; ILO 1958, 6.)

Vähitellen kassat saatettiin valtion valvontaan. Alettiin korostaa edellytyksiä, joilla keskinäisen avun yhdistyksistä voisi tulla työväestön taloudellisen turvallisuuden ydin. Yhdistysten piti pystyä pitämään lupauksena ja takaamaan oikeudet. Pidettiin välttämättömänä, että ne omaksuisivat vakuutusinstituutioiden toiminnan normeja, aktuaarisia sääntöjä. Niistä piti tulla todellisia keskinäisen vakuutuksen yhdistyksiä. Tämä merkitsi sitä, että vakuutuksesta ja sen tekniikasta oli tulossa keskinäisen avun reformien periaate. (Ewald 1986, 207 ja 1991; Gibaud 1995.) Yhdistysten toimintaa oli uudistettava si-

ten, että kassamaksuja suorittaneet työntekijät voisivat olla varmoja, että he saisivat takaisin sen, mistä oli sovittu. Tästä seurasi, että kassat eivät voineet olla avoimia kaikille ryhmille ja kaikille tarpeille. Oli eriytettävä riskit ja suhteutettava maksut riskeihin. (Ewald 1996, 169.) Mm. Suomessa vuoden 1897 apukassa-asetus määräsi sairaus- ja eläkekassat erotettavaksi toisistaan. Kummallekin oli järjestettävä oma talous. (Jaakkola 1993.)

Yhdeksi ongelmaksi muodostui se, että kassoihin liittyivät yleensä vain ammattitaitoiset työläiset, jotka pystyivät maksamaan maksuja. Niiden ulkopuolelle jäivät kaikkein heikoimmat ryhmät, ammattitaidottomat ja köyhät. Henkilöt, joiden ansiot olivat pieniä tai työ epäsäännöllistä, eivät aina pystyneet maksamaan vaadittavia vakuutusmaksuja. Työväenkassat, sairaskassat ja keskinäisen avun yhdistykset osoittautuivat riittämättömiksi myös toisesta syystä, joka ei koskenut vain niiden omia jäseniä, vaan laajempaa yhteiskuntaa. Kun keskinäisen avun yhdistyksiä alettiin hoitaa liikemiesmäisellä tavalla, niitä oli vaikea erottaa keskinäisestä vakuutusyhtiöstä, jonka asiakkaat ovat sen osakkaita. Yhdistyksillä oli suuri kiusaus sulkea ulos ne, joilla oli keskimääräistä korkeampi riski (ns. huonot riskit), ja ne tulivat haluttomiksi hyväksymään jäsenikseen esimerkiksi vanhoja ja huonokuntoisia ihmisiä. Niistä tuli suljettuja. (Castel 1995, 291; ks. myös Bavarez 1998.) Suomessa vapaaehtoisuuden perustuvien (sairas)kassojen säännökset antoivat mahdollisuuden evätä jäsenyys huonoiksi riskeiksi katsotuilta ihmisiltä, ja lisäksi jäsenyys lakkasi yleensä silloin, kun työntekijä muutti paikkakuntaa. Kasaan liityttäessä oli yleensä karenssiaika, jonka kuluessa uusi osakas ei voinut saada avustusta. (Hellsten 1993, 170.)

Keskinäisen avun kultakausi kesti varhain teollistuneissa maissa yleensä 1800-luvun jälkipuolelta 1930-luvulle. Tämän jälkeen valtiollinen sosiaaliturva ja kaupalliset vakuutusyhtiöt vähensivät avustuskassojen merkitystä. (Jaakkola 1993.) On jossain määrin erilaisia tulkintoja keskinäisen avun murenemisen syistä ja sen korvautumisesta pakollisella, valtiollisella vakuutuksella. Tulkintojen erot koskevat esimerkiksi sitä, murensiko valtiollinen vakuutus mutualismin vai oliko valtiollistuminen seurausta keskinäisen avun heikkouksista. Eräissä maissa työväenliike säilytti keskinäisen avun organisaatioidensa kontrollin toisin kuin esimerkiksi Ranskassa. Erityisesti siellä julkisen vallan suhtautumista keskinäisen avun yhdistyksiin oli vuoden 1848 vallankumouksesta lähtien leimannut huoli siitä, ettei niistä muodostuisi työläisten vaatimuksia ajavia yhdistyksiä. Ne eivät saaneet tukea levottomuuksia ja toimia työväestön vastarinnan pesäkkeinä. Siksi varsinainen keskinäinen avustaminen ja lakkoavustukset pyrittiin erottamaan. Laki vuodelta 1852 rohkaisi tiettyjä sääntöjä noudattavien kassojen perustamista. (Dorion & Guionnet 1983, 5–7.) Englannissa ammattiyhdistykset toimivat usein keskinäisen avun yhdistyksinä (ammattiyhdistysten apukassoina) sen lisäksi, että

ne toteuttivat päätehtävänsä työntekijöiden intressien ajamista. Tässä roolissa tärkeä merkitys oli niiden tarjoamalla työttömyysetuuksilla ja lakkoavustuksilla. (Hatzfeld 1989, 197; Defert 1991.) Suomessa ns. tehtaan kassoista tuli ylivoimaisesti yleisin avustuskassamuoto 1800-luvun lopulla. Ne poikkesivat muiden maiden vastaavista siinä, että työntekijät osallistuivat alusta pitäen tasavertaisesti kassojen hallintoon ja rahoitukseen. Muualla tehtaan kassat olivat yleensä työnantajan hallinnoimia. Suomeen perustettiin myös joitakin yleisiä työväenkassoja. Niitä syntyi työväenyhdistysten, ammattiyhdistysten ja raittiusseurojen yhteyteen. (Jaakkola 1993.)

Sosiaalivakuutus

François Ewald (1990) tulkitsee vakuutuksen vahingon tasauksen teknii-kaksi, jolla on pitkä erilaisista avustustoiminnoista muodostuva historiansa. Vakuutus alettiin 1800-luvulla useissa maissa nähdä ratkaisuna köyhyyteen ja työväenluokan turvattomuuteen. Vakuutus vahingonvaaran tasoitukseksi oli vaihtoehto yhteisöllisille turvajärjestelyille ja julkiselle avustukselle, köyhäinhoidolle sekä myös yksityiselle säästämiseksi. Se eriytyi sen kanssa pitkään kilpailleista naapurustosolidarisuudesta ja keskinäisistä avustusyhdistyksistä. Se rationalisoi nämä muuttaen keskinäisen avun välittömät suhteet pysyviksi sopimusoikeudellisiksi suhteiksi.

Ewaldin (1998) mukaan olisi täysin riittämätöntä asettaa vakuutuksen perustaksi vain hypoteettinen turvallisuuden tarve. Vakuutus edellyttää uusia turvallisuuden vaatimuksia. Vakuutus on kapitalistisen etiikan lapsi. Se on turvallisuuden muoto, jota ei voinut olla olemassa feodalismin oloissa, jolloin turvallisuus oli yhteydessä maahan ja yksilö oli kiinnittynyt erilaisiin solidaarisuusyhteisöihin (perhe sekä uskonnolliset ja korporatiiviset yhteisöt). Vakuutuksesta tulee välttämätön, kun omaisuudesta tulee siirrettävää ja pääomat alkavat liikkua joutuen alttiiksi uudenlaisille vaaroille. (Ks. myös Ewald 1986, 170–185 ja 1989.) Siirtyminen pakolliseen sosiaalivakuutukseen edusti paradigman muutosta suhteessa avustuksen problematiikkaan ja suhteessa vapaaehtoiseen ennalta varautumiseen (Castel 1995, 292).

Vakuutukseen kuuluu olennaisena elementtinä riskin käsite. Riski liittyy läheisesti mahdollisuuteen, sattumaan, todennäköisyyteen, sattumanvaraisuuteen ja toisaalta menetykseen tai vahinkoon. Vakuutuksessa riski ei kuitenkaan tarkoita tietyn tyyppistä todellista tapahtumaa – tuhoisia tapahtumia – vaan tiettyjen tapahtumien erityistä kohtelutapaa. Riski viittaa sellaisiin tapahtumiin, jotka voivat sattua ihmisryhmälle – tai täsmällisemmin niille arvoille tai pääomille, joita yksilöiden kollektiivi eli väestö omistaa tai edustaa. Mikään

ei ole riski itsessään, niitä ei ole todellisuudessa. Päinvastoin mikä tahansa voi olla riski; kaikki riippuu siitä tavasta, jolla vaaraa analysoidaan ja tapahtumaa arvioidaan. (Ewald 1990.)

Vakuutuksen merkityksessä riskillä on kolme piirrettä. Ensinnäkin riski on laskettavissa eli tapahtuman todennäköisyys voidaan arvioida. Concialdi (1997; ks. myös Barr 2001, 6) erottaa riskin ja epävarmuuden siten, että riski on tapahtuma, jonka todennäköisyys on laskettavissa. Epävarmuus viittaa tilanteeseen, jossa riskin todennäköisyyttä ei voida objektiivisesti arvioida. Riskin käsite ilmaisee tiettyjen tapahtumien tilastollisen todennäköisyyden, riippumatta niiden syystä (aiheuttajasta) tai siitä, voidaanko niille tehdä jotain vai ei (Ewald 1991 ja 1998).

Toiseksi riski on kollektiivinen; onnettomuuden riski koskee väestöä ja tulee laskettavaksi väestötasolla. Vakuuttajan tehtävänä on luoda kyseinen viiteryhmä riskien valinnan ja jakautumisen avulla. Vakuutuksen kantaa aina ryhmä. Vakuutus sosialisoi riskin ja tekee jokaisesta kokonaisuuden osan. Keskinäisillä vakuutusyhteenliittymillä on niille tyypillisiä ominaisuuksia. Ne ovat abstrakteja verrattuna sellaisiin yhteenliittymiin kuin perhe, korporaatio, ammattiyhdistys tai paikallisyhteisö. Viimeksi mainittuihin kuulutaan siinä määrin kuin niiden velvoitteita, hierarkioita ja järjestystä kunnioitetaan. Vakuutusyhteisöön kuulutaan ja siihen liitytään intressien yhteisyyden pohjalta. (Ewald 1990; vrt. Concialdi 1997.) Castel (1995, 290–300) huomauttaa, että vakuutus aktualisoi solidaarisuuden mallin, vaikka toimijat eivät ole tietoisia siitä. Työntekijä ei ota vakuutusta ollakseen solidaarinen muille, mutta hän on. Hänen etunsa riippuu muiden vakuutettujen muodostaman ryhmän eduista ja päinvastoin. Intressien yhteisyys on tosiasia, joka yhdistää kokonaisuutta ja sen osia, vakuutettua ja vakuuttajaa. Vakuutus materialisoi siten sosiaalisen siten juridisena siteenä. Keskinäiset vakuutuslaitokset myös vapauttavat. Yksilölle turvataan persoonallinen vapaus ja autonomia eikä hänen kuitenkaan tarvitse luopua yhteisöllisen solidaarisuuden eduista, ryhmän avusta hädän hetkellä. (Ewald 1990 ja 1998.)

Kolmanneksi riski koskee pääomaa. Ihminen vakuutti ensin laivansa, sitten talonsa, satonsa ja erilaiset tavaransa tulipaloa vastaan. Kun idea pääomasta ja sen seurauksena vakuutettavasta intressistä vähitellen muotoutui selkeästi, ihminen ymmärsi, että hän itse on pääoma, jonka kuolema saattaa ennenaikaisesti tuhota; häneen itseensä liittyy vakuutettava intressi. Syntyi henkivakuutus, vakuutus inhimillisen pääoman ennenaikaisen tuhoutumisen varalta. Tämä inhimillinen pääoma saattoi myös joutua pois käytöstä sairauden, työkyvyttömyyden, vanhuuden tai työttömyyden (työn puutteen) seurauksena. (Ewald 1990 ja 1991; ks. myös Rosanvallan 1995, 25.) Ajatus siitä, että vakuutettavana intressinä on työntekijän pääoma, ”terve ihmisvoima”, ”työvoima /työkyky”

näkyi myös suomalaisessa sosiaalivakuutusta koskevassa keskustelussa 1900-luvun alussa. (Hellsten 1993, 164; vrt. Meskus 2002.)

Vakuutusta ei 1800-luvun lopussa nähty vain yhtenä niistä tavoista, joilla vastuullinen ihminen voi turvata oman ja läheistensä tulevaisuuden. Vakuutuksesta tuli sosiaalista eli sille annettiin yhteiskunnallinen tehtävä. Itsensä vakuuttamista ei pidetty vain yksilöllisenä velvollisuutena, vaan myös yhteiskunnallisena velvollisuutena. Henkilö, joka ei vakuuta itseään, rasittaa kaksinkertaisesti yhteiskuntaa. Jos hän joutuu onnettomuuteen, häntä on avustettava, ja toisaalta hän ei yhdessä muiden kanssa osallistu maksuillaan kaikille hyödyllisen pääoman luomiseen. (Ewald 1989, 1990 ja 1998.)

Sosiaalivakuutuksen ja yksityisvakuutuksen ero on sosiaalivakuutuksen maksujen kollektiivisessa, pakollisessa ja uudelleenjakavassa luonteessa. Sosiaalivakuutus ei merkitse vain vakuutustekniikan etujen laajenemista työläisiin, köyhiin ja puutteenalaisiin. Sen syntyessä vakuutus käytännöt uudistuvat. François Ewald (1990) osoittaa, että pakollisen vakuutuksen tulo ensin työpataturmiin merkitsi sitä, että yhteiskunta muotoili kollektiivisen turvan, jossa myös työnantajat ovat vastuussa työntekijöidensä sosiaalisesta tilanteesta. Riskien keskinäinen jakaminen implikoi, että työntekijöistä pidetään huolta kaikissa tilanteissa.

Vakuutuksen liberaali käytäntö oli nojannut kahteen periaatteeseen. Vakuutuksen piti olla vapaa ja vapaaehtoinen, ja maksun piti vastata riskiä. Sitä vastoin sosiaalivakuutus on pakollinen ja se takaa oikeuden etuuteen, josta asianomainen on maksanut vain osittain. Pakollisuus tekee vakuutuksesta universaalien, kollektiivisen ja kansallisen turvajärjestelmän. (Rosanvallon 1995, 26.)

Suuri periaatteellinen kysymys sosiaalivakuutuksen institutionalisoinnin alkuvaiheessa oli, pitikö ennalta varautuminen tehdä pakolliseksi joillekin ryhmille tai kaikille kansalaisille vai oliko vakuuttaminen jätettävä vapaaehtoiseksi. Nimenomaan pakollisuus oli se, mitä liberalismiin kannattajat vastustivat, ei vakuutus sinänsä. Kyse oli toisaalta siitä, oliko valtiolla itsellään jotain velvoitteita ja voiko se pakottaa työntekijät ja työnantajat maksamaan vakuutusmaksuja. (Hatzfeld 1989, 56.) Pakollisuus tarkoitti vakuutuspakkoa määrätuille ryhmille ja vastaanottopakkoa asianomaisille laitoksille. Näin estyi yksi vakuutusmarkkinoiden epäonnistumisen keskeinen syy, asiakaskunnan epäedullinen valikoituminen ja valikointi (Tanninen 2003).

Pakollisuuden puolustajat painottivat vakuutuksen yhteiskunnallista hyötyä tulkiten sen yleispäteväksi, todelliseksi kaukokatseisuuden keinoksi. Siksi vakuutus oli ulotettava mahdollisimman laajalle. (Ewald 1986, 196–219.) Ewald nostaa näistä pakollisuuden puolustajista esiin E. de Girardinin, joka vuonna 1852 julkaisemassaan kirjassa *La Politique universelle* ehdotti tapaa reflektoida yhteiskunnan järjestystä riskin ja vakuutuksen käsitteestä käsin.

Hän pyrki osoittamaan, että sosiaalivakuutusohjelmat eivät ole muuta kuin tapa hallinnoida yhteiskunnan suhdetta itseensä vakuutuksena. Lisäksi hän määritteli hyvin tarkasti sosiaaliturvan tulevan politiikan: ”Universaali politiikka sellaisena kuin minä sen näen, on sama kuin universaali vakuutus”. Valtiosta tulisi siten universaali vakuuttaja. Yhteiskuntasopimus saisi vakuutus sopimuksen luonteen. Ei olisi muita kuin vakuutettuja kansalaisia. (Ewald 1996, 177–179.) Universaalien vakuutusjärjestelmän ytimen muodostaisi tietty tunnistamisjärjestelmä. De Girardin ehdotti, että jokaisella olisi jonkinlainen kirjanen tai passi, joka olisi samanaikaisesti henkilöllisyystodistus ja vakuutustodistus. Ewaldin tulkinnan mukaan tämän ”passin” numero olisi ollut tosiasiaassa sosiaaliturvatunnus, kansallisen tunnistamisen numero. Oli itsestään selvää, että verosta olisi tullut samalla vakuutusmaksu. (Ewald 1986, 215–216 ja 1996, 178–179, 311.)

Pakollisuuden ohella 1800-luvulla käytiin keskustelua avustuksesta ja vakuutuksesta. Ne erimielisyydet, jotka ideatasolla ilmenivät sosiaalivakuutusta koskevassa debatissa, syntyivät ensin tai samanaikaisesti avustusta koskevissa keskusteluissa. Jotkut pitivät avustusta ja vakuutusta toisiaan täydentävinä, mutta toiset pitivät niitä myös toisensa poissulkevinä. Yhdeksi vaihtoehdoksi pakolliselle tai vapaaehtoiselle vakuutukselle nähtiin avustuskäytäntöjen laajentaminen. (Hatzfeld 1989, 70–72; Renard 1995.) Mm. Tanskan ja Englannin ensimmäisten eläkejärjestelmien perusta oli pikemminkin avustuksessa eli köyhäinhoidossa, joskin ne erosivat siitä siten, että etuuksiin oli oikeus. Järjestelmät rahoitettiin verovaroin eikä vakuutusmaksuin (ILO 1984, 7). Lloyd-George ([1908] 2000, 91) puolusti eläkejärjestelmän verorahoitusta sillä, että silloin kun verotetaan hyödykkeitä, joita käytännöllisesti katsoen kaikki perheet käyttävät, ei voida tehdä eroa maksuihin perustuvien tai maksuihin perustumattomien järjestelmien välillä. Samoin työläinen, joka on uhrannut terveytensä, voimansa ja taitonsa sen vaurauden luomiseksi, josta verotus syntyy, on antanut panoksensa siihen rahastoon, josta hänen eläkkeensä maksetaan.

Ewaldin (1990) mukaan 1800-luku oli vakuutuksen keksimisen ja sen ohjelmien laatimisen vuosisata. Vaikka sosiaaliturvan katsotaan usein syntyneen toisen maailmansodan jälkeen, sen ohjelma oli olemassa 1800-luvun lopulla. Näin ei ollut pelkästään Ranskassa vaan kaikissa teollistuneissa Euroopan maissa, joskin ohjelmien muoto vaihteli. Ohjelma kristalloitui työtaturmakysymyksessä. Ewaldin tulkinnan mukaan teollistuvien yhteiskuntien kehitys toi mukanaan vastuuta koskevan ristiriidan. Yksityisoikeudelliset kategoriat olivat riittämättömiä ratkaisemaan teollistumisen tuomia ongelmia. Yksityisoikeus tunsu vain kaksi tilannetta, jossa henkilö saattoi olla vastuussa sattuneesta vahingosta ja korvausvelvollinen. Ensimmäisessä tapauksessa hän oli sopimuksen sitoma eikä täyttänyt velvoitettaan. Toisessa tapauksessa hän oli syyllinen onnettomuuteen. Työtaturmien juridinen ongelma oli siinä,

että ne olivat onnettomuuksia, jotka eivät olleet työnantajan tahallisesti aiheuttamia. Ongelmaksi muodostui se, kenen syyksi tapaturmat luettaisiin. Ne olivat ihmisten toimintaan ja vuorovaikutukseen liittyviä vahinkoja. Tapaturmat sattuivat ihmisen luomassa ympäristössä, eikä niitä voinut pitää luonnon onnettomuuksina. Ammatillisen riskin käsite teki mahdolliseksi erottaa syyksymyksen (tuottamuksellisuus) siitä, kenen rasitukseksi (kustannukseksi) tapaturmat oli luettava. Samalla vahinkojen korvaus erotettiin syyllisyksyyksymyksestä. Oikeuden korvaukseen – ansaitsemattoman haitan (*souffrance imméritée*) kompensaaion – piti olla turvattu, mutta ei vastuun sanktioimisen pohjalta, vaan oikeutena toimeentuloon tai turvallisuuteen, jonka takaaminen oli yhteiskunnan velvollisuus. Kysymys oli ristiriitaisten oikeuksien sovittamisesta, sosiaalisten taakkojen ja etujen oikeudenmukaisesta jaosta. (Ewald 1986, 232, 437–441.)

Pakollinen vakuutus edusti uutuutta kolmessa merkityksessä. Siihen sisältyi uudenlainen puuttuminen elinkeinoelämään sekä uudenlainen suhde kansalaisen ja valtion välillä. Lisäksi se toi mukanaan uusia rahoituksen ja hallinnon ongelmia (Marshall 1970, 48). Tämän ohella pakollinen vakuutus ei rajoittunut paikallisesti ja alueellisesti, vaan se oli kansallinen institutio. (Sosiaali)avustuksen ja sosiaalivakuutuksen keskeisimmät erot liittyvät yhtäältä ehtoihin, jotka määrittävät oikeutta apuun ja toisaalta intervention ympäristöön (Palier 2002, 69).

1800-luvun loppu ja 1900-luvun alku olivat taistelua vakuutusinstituutioiden lopullisesta tunnustamisesta. Sittemmin vakuutus riskitekniikka alkoi näyttää ilmeiseltä ratkaisulta turvallisuuden ongelmiin. Lloyd Georgen sanoin ”yksilö vaatii sitä, valtio tarvitsee sitä, ihmisyyys janoaa sitä ja uskonto edellyttää sitä” (lainattu artikkelissa Rose 1995). ”Jos minun pitäisi tiivistää demokraattisen politiikan tulevaisuus yhteen sanaan”, totesi Churchill vuonna 1909, ”sanoisin ’vakuutus’... , koska olen vakuutunut siitä, että uhrauksilla, jotka ovat huomaamattoman pieniä ja säännöllisessä työssä käyvän köyhän miehen kustannettavissa, perheet voidaan turvata katastrofeilta, jotka muutoin murskaisivat ne ikuisiksi ajoiksi”. (Lainattu teoksessa Marshall 1970, 57.) Vakuutusyhteiskunta kehittyi Ewaldin mukaan kolmessa vaiheessa. Työväen tapaturmavakuutuslaki oli yleensä ensimmäinen etappi vakuutuksen yleistymiseen johtaneessa prosessissa. Palkkatyöväen turva toimeentuloa uhkaavia riskejä vastaan organisoitiin monissa maissa 1920- ja 1930-luvuilla. Sosiaalivakuutus hyödytti ennen kaikkea palkkatyössä olevia. Oikeus turvaan oli yhteydessä oikeuteen työhön. Sittemmin, kolmannessa vaiheessa sosiaaliturvan institutio ulotti turvan koko väestöön.

Sosiaaliturva/sosiaalinen turvallisuus kokoavana käsitteenä

Sosiaalisen turvallisuuden/sosiaaliturvan (*social security*) käsitteen alkupe-
räästä on erilaisia tulkintoja, mutta yhtä mieltä ollaan siitä, että termi vakiin-
tui tarkoittamaan toimenpiteitä toimeentulon ja ostovoiman turvaamiseksi
Yhdysvaltojen New Deal -ohjelmaan kuuluvan, vuonna 1935 säädetyn lain
nimessä. (Kaufmann 1973, 128; Social Security Bulletin 1992, 63–64; Par-
rot 1992.) Yhdysvalloissa sosiaaliturvan käsitettä on käytetty ja käytetään
hyvin rajatussa merkityksessä tarkoittamaan vain tiettyjä sosiaalivakuutuk-
sen muotoja eli liittovaltion vanhuus-, työkyvyttömyys- ja perhe-eläkettä
sekä työttömyysturvaa. Termi ”welfare” puolestaan viittaa avustustyyppisiin
tarveharkintaisiin järjestelmiin. Yhdysvalloissa tehdään hyvin jyrkkä ero
sosiaaliturvan ja tarveharkintaisen ”welfaren” välillä. (Hansson 1987; Parrot
1992; Deacon 1997, 5.)

Sosiaalisen turvallisuuden/sosiaaliturvan idean leviämiseen vaikutti sodan
aikana annettu Atlantin Liiton julistus. Siinä esitettiin toivomus saada kaikki
kansat mahdollisimman laajaan taloudelliseen yhteistyöhön parhaimpien
mahdollisten työolojen, taloudellisen edistyksen ja sosiaalisen turvallisuuden
takaamiseksi. (Parrot 1992.) Kuitenkin varsinaisen sisällön käsitteelle antoivat
sir William Beveridgen Englannin hallituksen toimeksiannosta valmistama
sosiaaliturvasuunnitelma ja kansainvälisen työjärjestön (ILO) asiaa koskevat
ohjelmat. (Perrin 1969).

Vuonna 1941 asetetun yhden miehen (Beveridge) komitean tehtävänä oli
laatia selvitys olemassa olevista kansallisista sosiaalivakuutusjärjestelmistä ja
niihin liittyvistä palveluista. Raportti oli suunnitelma sosiaalisen turvallisuuden
edistämiseksi. Suunnitelman keskeisenä osana oli sosiaalivakuutusjärjestelmän
käytäntöön ottaminen turvaksi ansiokyvyn keskeytymistä ja menetystä sekä
syntymästä, avioliitosta ja kuolemasta aiheutuvia erityisiä kustannuksia vas-
taan. (Beveridge 1942, 6–9). Termillä ”social security” tarkoitettiin tuloturvaa,
toimeentulon jatkuvuuden turvaamista. Tulot voivat katketa työttömyyden, sai-
rauden, tapaturman tai eläkkeelle jäämisen vuoksi. Tuloturvaa tarvitaan toisen
henkilön kuoleman aiheuttaman elatuksen puutteen vuoksi sekä syntymästä,
kuolemasta ja avioliitosta aiheutuvista erityiskustannuksista huolehtimiseksi.
Suunnitelmaan kuului kolme lisäedellytystä, joita ilman tyydyttävä järjestelmä
ei voisi toimia: a) lapsilisä b) terveys- ja kuntoutuspalvelujen järjestelmä sekä
c) täystyöllisyyspolitiikka.

Sosiaaliturvan suunnitelma yhdisti kolme eri metodia: sosiaalivakuutuksen
perustarpeita (vähimmäisturvaa) varten, sosiaaliavustukset erityisiä tarpeita
varten sekä sosiaalivakuutusta täydentävän vapaaehtoisen vakuutuksen. Suurin

osa suunnitelmasta käsitteli sosiaalivakuutusjärjestelmää. Järjestelmään sisältyi kuusi periaatetta: tasasuuruiset vähimmäisetuudet, tasasuuruiset maksut, hallinnollisen vastuun yhtenäistäminen, etuuksien riittävyys, laaja-alaisuus (*comprehensiveness*) ja luokittelu eli sen tuli ottaa huomioon erilaiset elämäntilanteet. Vakuutusjärjestelmä oli kuitenkin taloudellisesta asemasta riippumatta sama kaikille. (Beveridge 1942, 120–122.)

Sosiaalinen turvallisuus ei tarkoittanut kaiken kattavaa turvallisuutta, vaan varman tulon takuuta (*assurance of a certain income*). Sosiaaliturvasuunnitelman tavoitteena oli taata vapaus puutteesta ylläpitämällä tuloja. (Beveridge 1942, 153.)

Järjestelmässä säilytettiin Beveridgen tärkeänä pitämä vakuutusmaksuperiaate. Jokaista veronmaksajaa vaadittiin maksamaan järjestelmälle, ei kuitenkaan ammattiryhmänsä edustajana vaan kansalaisena. Sillä, että puhuttiin sosiaalivakuutuksesta, osoitettiin ero vapaaehtoiseen vakuutukseen. Vapaaehtoisessa vakuutuksessa maksun ja riskin yhteys on välttämätön, mutta sitä ei pidetty välttämättömänä valtion pakolliseksi tekemässä vakuutuksessa. Toiseksi vakuutettaessa sellaisia aktuaarisia riskejä vastaan kuin kuolema, vanhuus tai sairaus vapaaehtoisessa vakuutuksessa on välttämätöntä kerätä rahastoja. Valtion, joka voi velvoittaa toisiaan seuraavat sukupolvet vakuutukseen ja jolla on valta verottaa, ei tarvitse kerätä rahastoja. (Beveridge 1942, 13; vrt. Hockerts 1981.) Tätä taustaa vasten Wilfried Schreiber (1955) muotoili myöhemmin sukupolvisopimuksen käsitteen. Sosiaalietuuksien maksamisen rahoittamiseksi kullakin hetkellä työssä oleva sukupolvi luopuu osasta kulutusta niiden hyväksi, jotka eivät vielä tai eivät enää ole työssä. (Hockerts 1981.) Useimmat eläkejärjestelmät nojaavat etuuksien rahoituksessa periaatteeseen, että kullakin hetkellä työssä käyvä sukupolvi maksaa eläkkeellä olevien eläkkeet odottaen, että seuraava sukupolvi tekee vuorostaan saman. (Spicker 2003.)

Sosiaalisen turvallisuuden tavoitteen saavuttamiseksi suunnitelmassa suositeltiin pesäeroa puhtaan vakuutuksen logiikkaan suosittelemalla universaalia, yhtenäistä ja integroitua turvaa. Turva oli universaalia, koska se kattoi koko väestön ja kaikki toimeentuloa uhkaavat riskit. Se oli yhtenäinen, koska se nojasi veronluonteisiin resursseihin, etuuksien yhtäläisyyteen sekä hallinnon keskittämiseen ja kansallistamiseen sosiaaliministeriön alaiseksi. Se oli integroitu, koska se kokosi yhteen kaikki turvan muodot tavoitellen samanaikaisesti kaikkia päämääriä. (Baverez 1998.) Yhteiskunnan organisoimassa pakollisessa vakuutuksessa jokaisen tuli olla samassa asemassa: kenenkään ei tullut maksaa vähemmän sen vuoksi, että hän oli terveempi tai että hänellä oli säännöllisempi työ. Tämä merkitsi tasasuuruisia vakuutusmaksuja ja tasasuuruisia etuuksia eli yhtäläistä turvallisuutta yhtäläisistä maksuista. Käsite ”sosiaalivakuutus” tarkoitti sitä, että vakuutus on pakollinen ja että kaikki kuuluvat sen piiriin samoin ehdoin. Termi sisälsi sen, että riskit jaetaan, ellei riskien eriyttäminen

palvele sosiaalisia päämääriä kuten esimerkiksi työtapaturmien ehkäisyä. (Beveridge 1942, 9–13.)

Sosiaaliturvan käsitteen sisältö vaihteli sodan jälkeen ja oli laajempi kuin siihen liitetyt toimenpiteet. Laajempaan tulkintaan vaikutti erityisesti Ranskan sosiaalilainsäädännön uudistuksen yhteydessä käyty keskustelu. Ranskalaiset sosiaaliturvan uudistajat olivat monessa asiassa eri mieltä Beveridgen kanssa, mutta pitivät koko väestön mukaan ottamista varmimpana keinona edistää kansallista solidaarisuutta (Baldwin 1992). ”Sosiaalinen turvallisuus on tavoite, ja tavoitteena se pyrkii antamaan turvallisuuden tunteen kaikille, jotka elävät työnsä tuloksista. Turvallisuuden tunne voi olla todellinen vain, jos se on täydellinen, jos koneistossa ei ole heikkoja kohtia ja jos edun saajat todella pitävät itseään suojattuna riskejä vastaan”. (Laroque 1948.) Vaikka sosiaaliturva samastettiin joskus sosiaalivakuutukseen, edusti sosiaaliturva Pierre Laroquen mukaan pohjimmiltaan uutta kehityslinjaa. Se tarkoitti koko yhteisön takuuta kaikille sen jäsenille heidän elintonsa tai ainakin siedettävien elinolojen ylläpitämisestä kansalliseen solidaarisuuteen pohjautuvan tulojen uudelleenjaon avulla. Se oli luonteeltaan yleinen sekä mitä tuli siihen väestöön, jonka se kattoi, sekä mitä tuli niihin turvattomuuden elementteihin, joita vastaan yksilöitä ja perheitä suojeltiin. (Laroque 1966.)

Sosiaalivakuutuksessa oikeudet liittyivät työhön. Sen sijaan sosiaaliturvan idea oli Ewaldin mukaan yhteydessä sellaiseen politiikkaan, joka koski koko väestöä. Oikeudesta sosiaaliturvaan tuli yhteinen oikeus, joka oli irrallaan työhön liittyvistä oikeuksista. Kyse oli yleistetystä solidaarisuudesta, joka implikoi sellaisia tulonsiirtokäytäntöjä ja taakkojen uudelleenjakojia, joista puuttuivat kokonaan vahingonvastuun käsitteeseen kuuluneet kausaalisuuden ja syyksi lukemisen rajoitukset. Sosiaaliturvan projektissa kyse ei ollut pelkästään yksilöllisten riskien kattamisesta, minimiturvan takaamisesta yksilöille. Vapauttaessaan heidät puutteesta sosiaaliturvasta tulee yhteiskuntasopimuksen uusi käytäntö; se on instituutio, jossa toteutuu solidaarisuussopimus yksilöiden välillä. Sosiaaliturvan mukana vakuutusyhteiskunnan ohjelmasta, universaalista vakuutuksesta, jota kehiteltiin jo 1800-luvulla, tuli todellisuutta. (Ewald 1991.) Olennainen seikka Ewaldin (1986, 401–404) mielestä on se, että muodostuu yhtäläisyys vakuutusmaksun ja veron välille. Riski/maksu -suhteen korvaa vero/kustannus -suhde. Yhteiskunnassa on tyydytettäviä tarpeita ja niiden tyydyttämiseksi on muodostettava yksi tai useampia kollektiivisia rahastoja. Ei ole juurikaan eroa sillä, onko rahoitus peräisin vakuutusmaksuista vai veroista. Maan talous kokonaisuutena kantaa kustannukset. Se, miten varat kootaan, on taloudellisia mahdollisuuksia ja psykologisia näkökohtia koskeva kysymys. Tulos on sama: on julkinen palvelu, joka toimii koko yhteisön hyväksi ja josta yhteisö kantaa kustannukset.

Beveridge teki jyrkän eron avustuksen ja vakuutuksen välillä, mutta sodan jälkeen erityisesti EEC-maissa näiden perinteisten rajojen asteittaisen häviämisen katsottiin olevan sosiaaliturvan modernin järjestelmän kehitykselle tyypillinen piirre, joka merkitsi siirtymää sosiaalivakuutuksesta sosiaaliturvaan. Sosiaaliturva on turvallisuutta, jonka yhteiskunta tietyn järjestelyin takaa tiettyjä riskejä vastaan, joille sen jäsenet ovat alttiita. (Marshall 1970, 99; vrt. Schmähl 1995.) Sosiaaliturvassa pyrittiin sovittamaan yhteen yleinen avustus säilyttäen osittain jopa edunsaajien valintaan oikeuttava tulosidonnaisuus ja sosiaalivakuutus, joka liittyi ansiotyöhön.

Sosiaaliturvan kehityksessä oli yhteisiä piirteitä, mutta eri maiden todellinen tilanne, erilainen kehitysvaihe, sosiaalinen rakenne ja luokkasuhteet aiheuttivat kuitenkin vaihtelua universaalisuuden ja erityisesti yhtenäisyyden periaatteiden soveltamisessa (Perrin 1967). Saksassa sosiaalisen markkinatalouden periaate muovasi sosiaalipolitiikkaa sodan jälkeen. Myös siihen sisältyi ajatus ”hyvinvoinnista kaikille”. (Hellsten 1993, 257.)

Uuseimmassa yhteiskunnissa on normeja, jotka takaavat ainakin välttämättömän huolenpidon kaikille jäsenilleen (Malmstedt 2002, 13). Sosiaaliturvan kansalliset säännöt perustuvat kahteen erilaiseen malliin, joiden eroa vastaa ero kontributiivisten ja ei-kontributiivisten etuuksien välillä. Ensimmäinen liittyy ekvivalenssi- tai vakuutusperiaatteeseen. Tätä mallia sovelletaan harvoin puhtaassa muodossaan. Jopa siinä on vahva kansallisen solidaarisuuden elementti mukana. Se, että kyseessä on pakollinen vakuutus, merkitsee erotuksena yksityiseen, vapaaehtoiseen vakuutukseen, että se ei sulje pois huonoja riskejä tai vaadi näiltä korkeampia maksuja. Siihen sisältyy usein solidaarinen elementti siten, että maksujen ja etuuksien suhdetta on muutettu, jolloin siihen sisältyy riskien jakamista vakuutettujen kesken. Vakuutusmaksuihin suhteutettujen etuuksien ohella on voitu maksaa näiden arvon ylittäviä tai niistä riippumattomia etuuksia. Toisen tyyppiset ei-kontributiiviset etuudet pohjautuvat solidaarisuuteen kansallisen yhteisön sisällä. Yleinen kriteeri on asuminen maassa. (Christensen & Malmstedt 2000.)

Nicolas Bavarez (1998) huomauttaa, että eri maiden sosiaaliturvajärjestelmissä on tapahtunut systemaattista lähentymistä ja että kattavuus on laajentunut sodan jälkeen kaikkialla. Ammattiryhmien vakuutukseen pohjautuviin järjestelmiin on yhdistetty minimiturvajärjestelmiä ja universaalien järjestelmien tarjoamaan perusturvaan on yhdistetty ansioihin suhteutettuja etuuksia täydentävinä järjestelminä. (Ks. myös Perrin 1967; Clasen & van Oorschot 2001; Korpi & Palme 1998.)

Siten useimpien maiden sosiaaliturvajärjestelmät ovat hybridejä, jotka yhdistävät eri periaatteita. Riippumatta sosiaaliturvajärjestelmästä voidaan aina esittää neljä peruskysymystä. Kuka saa etuuksia? Millaisia etuuksia? Kuka rahoittaa järjestelmän? Kuka organisoii ja hallinnoi? Oikeus etuuksiin voi olla

yhteydessä kontribuutioon tai työsuhteeseen. Se voi pohjautua henkilön tai perheen tilanteeseen; taloudelliseen tarpeeseen tai resurssien puutteeseen. Sosiaaliset oikeudet voivat perustua kansalaisuuteen tai maassa asumiseen. Etuuksia luonnehtii niiden luonne (raha/palvelu) sekä niiden taso. Järjestelmän rahoitustapa voi olla vakuutetun ja/tai työnantajan vakuutusmaksu tai verorahoitus. Järjestelmän hallinto voi kuulua suoraan valtiolle tai se on uskottu alueellisille tai paikallisille elimille tai sosiaalisille partnereille. Myös yksityiset joko voittoa tuottavat tai tuottamattomat organisaatiot voivat hoitaa sosiaaliturvan tehtäviä. (Palier 2002, 19–20.)

Universalismi

Toisen maailmansodan jälkeinen sosiaaliturvan laajeneminen kattamaan kaikki riskit ja koko väestö kiteytetään universalismin käsitteeseen. Erityisesti pohjoismaisen hyvinvointivaltiomallin kulmakiveksi ja peruselementiksi on nähty universalismiperiaate, jonka mukaan sosiaaliturva koskee koko väestöä tai kaikkia maassa asuvia. Maassa asuvilla on oikeuksia turvaan kansalaisina eikä siksi, että he työskentelevät tietyssä ammatissa tai elinkeinossa. Beveridgelle on yleensä annettu kunnia universaalien hyvinvointijärjestelyjen ideasta. On todennäköisesti totta, että Beveridge-raportilla oli suuri merkitys hyvinvointipoliittiselle keskustelulle ja ymmärrykselle. (Kuhnle 2001, 10–11.) Beveridge itse ei kuitenkaan käyttänyt universalismin tai universaalien etuuksien käsitettä, vaan luonnehti ehdottamaansa järjestelmää laajaksi tai kattavaksi (*comprehensive*). Peter Baldwinin (1992) mukaan Beveridgen tärkeimmät tulkit T.H. Marshall ja Richard Titmuss ankkuroivat universalistista filosofiaa heijastavat sosiaaliset oikeudet sosiaaliturvan kehityksen käännekohtaksi. ”Liittämällä sosiaaliset oikeudet kansalaisstatukseen me luomme yksilön markkina-arvosta irrotetun universaalien oikeuden reaalitylöön (*universal right to real income*) kansalaisuuteen kuuluvana sosiaalisena oikeutena”, totesi T.H. Marshall kuuluisassa luennossaan (1949). (Klausen 1995; vrt. Harris 1995a ja 1995b.)

Erityisesti ranskalaistutkijat (Perrin 1967; Lenoir 1994, 19; Kerschen 1995; Dupeyroux 2001, 42–43; ks. myös Spicker 1996) ovat esittäneet, että Beveridge-traditiota hallitsi kolme suurta periaatetta, kolme u:ta (*l'universalité, l'uniformité, l'unité*). Sosiaaliturva takaa koko väestölle minimiturvan kaikkia riskejä vastaan, etuudet ja maksut ovat yhdenmukaisia sekä hallinto on yhtenäinen ja uskottu suoraan julkiselle vallan elimelle (Lenoir 1994; 19; Kerschen 1995).

Stein Kuhnle (2001, 10–11) huomauttaa kuitenkin, että universaalien järjestelyjen periaate siinä merkityksessä, että niiden piiriin kuuluu koko väes-

tö, oli hyvässä vauhdissa pohjoismaisessa sosiaalipoliittisessa ajattelussa jo 1930-luvulla. Suomessakin oli vuosisadan alussa (Hellsten 1993, 165–166) pohdittu yleistä kansanvakuutusta, joka Ruotsissa toteutettiin eläkevakuutuksessa vuonna 1913. Käsitteenä universalismi tuli kuitenkin keskusteluun varsin myöhään, mahdollisesti hyvinvointivaltiovertailujen yhteydessä. Jytte Klausenin (1995) tulkinnan mukaan Marshallin kansalaisoikeuksien laajenemista koskeva essee on vertailevissa tutkimuksissa liitetty pohjoismaisen hyvinvointivaltion analyysiin retrospektiivisesti. Universalististen järjestelmien katsotaan edistävän statuksen tasa-arvoa. Kaikilla kansalaisilla on samanlaiset oikeudet, riippumatta luokka- tai markkina- asemasta. Tässä merkityksessä järjestelmän katsotaan edistävän luokkien välistä solidaarisuutta, kansallista solidaarisuutta (Esping-Andersen 1990, 25).

Universalismin liittäminen pohjoismaisen mallin piirteeksi lienee tapahtunut osittain Titmussin sosiaalipoliittisyyden välityksellä, kun typologiaa alettiin käyttää hyvinvointivaltioiden rakenteellisten ominaisuuksien vertailussa (Esping-Andersen & Korpi 1987). Titmuss käsittelee käsitteitä universaali/ selektiivinen (universalismi versus selektivismi) useissa artikkeleissaan 1950-luvun lopussa ja jälleen 1960-luvun ja 1970-luvun vaihteessa (Harris 1995). Hän liitti sosiaaliset oikeudet ja universalismin ennaltaehkäisyyn sekä taloudellisen kehityksen aiheuttamien sosiaalisten haittojen kompensointiin. Pohjoismaisissa tulkinnoissa (esim. Esping-Andersen & Korpi, 1987, vrt. myös Helne ym. 2003, 53) universalismia on pidetty institutionaalisen uudelleen jakavan mallin tärkeimpänä piirteenä. Institutionaalinen malli nojaa periaatteeseen, että kaikilla kansalaisilla pitäisi olla yhtäläinen oikeus kohtuulliseen elintasoon ja että täydet sosiaaliset kansalaisoikeudet ja status pitää taata ilman ehtoja. Institutionaalinen malli edistää laajan solidaarisuuden mekanismeja ja universalismia, koska koko väestö on sosiaalipolitiikan asiakkaana ja koska sosiaalipolitiikan lähtökohtana on kollektiivisen sosiaalisen vastuun käsite. (Esping-Andersen & Korpi 1987.) Ei-diskriminoivilla, universaaleilla etuuksilla on Titmussin (1987) mukaan integroiva, vieraantumista ehkäisevä tehtävä. Titmussin mukaan universalismi ei kuitenkaan yksin riitä. Vaikka universalismi on välttämätön edellytys sosiaalisen ja taloudellisen erottelun muodollisten rajojen poistamiseksi, se ei poista ongelmaa, kuinka tavoitetaan vaikeimmin tavoitettavat. Institutionaalinen malli tarjoaa sekä universaaleja että selektiivisiä palveluja markkinoiden ulkopuolella tarveperiaatteen mukaisesti. Perusongelmana on löytää oikea tasapaino universaalien palvelujen integroivan roolin ja selektiivisten palvelujen tasa-arvoa edistävän roolin välillä. (Titmuss 1987.)

Gösta Esping-Andersenin ja Walter Korven (1987) mielestä sosiaalinen lainsäädäntö toteutti Pohjoismaissa sitä, mitä Titmuss kutsui institutionaaliseksi sosiaalipolitiikaksi (ks. myös Abrahamson 1999). Titmuss itse tosin viittasi

Tansanian Ujamaa-kylien osuustoimintaan. Yksi Pohjoismaita erotteleva keskeinen piirre on Esping-Andersenin ja Korven (1987) mukaan sosiaalilainsäädännön solidaristinen ja universalistinen luonne. Hyvinvointivaltion tavoitteena on integroida koko väestö eikä kohdentaa resursseja tiettyihin ongelmaryhmiin. Solidaarisuuden painottaminen saa ilmaisunsa universaalissa kattavuudessa ja kansalaisten yhtäläisessä kohtelussa.

Universalismi ei ole käsitteenä yksiselitteinen ja sille on annettu erilaisia sisältöjä. Anneli Anttonen ja Jorma Sipilä (2000, 148) viittaavat universalismin yhteydessä tunnuksen ”yksi kaikkien ja kaikki yhden puolesta”. Tällä lauseella luonnehditaan kuitenkin yleensä solidaarisuuden sisältöä. Universaalisuus liittyy enemmänkin turvan *kattavuuteen*.

Etuuksien kattavuudessa on kaksi muotoa. ”Kansalaisuusmallissa” oikeus etuuksiin pohjautuu kansalaisuuteen tai maassa asumiseen (kansanvakuutus). Perinteisesti universaalien etuuden esimerkiksi on esitetty lapsilisää, joka on (yleensä) tasasuuruinen etuus, jonka saa riippumatta vakuutusmaksuista ja tuloista. Kuitenkin siihen liittyy rajaava ehto, lapsen ikä. Puhtaimmin universalismi on ehkä toteutunut kansallisessa terveystaloudessa (Titmuss 1987, 211). ”Vakuutusvaihtoehdossa” oikeus saavutetaan vakuutetun ja/tai työnantajan vakuutusmaksuilla. Kaikki voivat kuitenkin kuulua saman järjestelmän piiriin, kuten pohjoismaisessa työeläkejärjestelmässä. (Esping-Andersen & Korpi 1987; Korpi & Palme 1998.) Dupeyroux’n (2001, 48) tulokinnassa universaalit regiimit (joiden idean Francois Ewald [1986, 216-219] jäljittää edellisen vuosisadan puoliväliin) voivat toteutua kahdessa päämuodossa pyrkiessään eliminoidaan ammatissa toimimisen vaikutuksen turvan takaamiseksi kaikkia tai joitakin riskejä vastaan kaikille kansallisen kollektiivin jäsenille. Toisessa vaihtoehdossa jokainen maksaa vakuutusmaksun. Toisessa vakuutustekniikka voidaan työntää kokonaan syrjään, jolloin kansallinen kollektiivi tunnustaa velvoitteen taata etuudet verovaroista. Oikeus sosiaaliturvaan tunnustetaan ”ihmisoikeudeksi”. Suurinta osaa hyvinvointivaltion historiasta ovat leimanneet pyrkimykset supistaa tarveharkintaisten, residuaalisten etuuksien merkitystä. Sekä kontribuutioon että kansalaisuuteen (maassa asumiseen) perustuvat etuudet ovat olleet keinoja välttää taloudelliseen tarveharkintaan liittyvä statuksen, arvokkuuden ja itsekunnioituksen menetys.

Paul Spickerin (2000, 96) mukaan sosiaaliturvan luonteeseen kuuluu, että siinä ei ole kyse pelkästään turvan tarpeesta, vaan riskistä, että sellainen tarve syntyy. Siksi sosiaaliturvan tulisi olla kattava. Kattavuus ei kuitenkaan tarkoita, että kaikkien tulisi kuulua samaan järjestelmään, vaan että jokainen olisi suojattu riskejä vastaan. Tämä tarkoittaa, että kattavuuden laajentuminen voi tapahtua monin eri tavoin. Kattavuus voi olla universaali, kun koko väestö kuuluu yhteen järjestelmään tai kun eri ryhmät kuuluvat eri järjestelmiin kuten Manner-Euroopassa (Bonoli 1997). Siten myös muissa kuin Pohjoismaissa kehityksen

katsottiin toisen maailmansodan jälkeen kulkevan universaalien kattavuuden suuntaan kahdessa merkityksessä. Mahdollisimman moni oli turvattu kaikkia toimeentuloa uhkaavia riskejä vastaan. (Perrin 1967, 1968; Kerschen 1995.) Saattaa olla, että bismarckilaista ja beveridgeläistä/pohjoismaista sosiaaliturvamaalia erottelee pikemminkin etuuksien yhdenmukaisuuden ja yhtenäisyyden kuin kattavuuden aste. Toisin sanoen ammattiryhmäkohtaisen, korporatistisen vakuutuksen perinne on säilynyt Keski-Euroopassa, jossa riskejä jaetaan sosioekonomisesti homogeenisten ryhmien sisällä, kun taas Pohjoismaissa riskejä jaetaan enemmän kansallisen yhteisön sisällä (Schulte 2000).

Voidaan myös kysyä kuinka tietoista, ohjelmallista tai suunniteltua universalismi Pohjoismaissa on ollut. Varsinkin 1990-luvulla universalismin käsite sai suomalaisessa hyvinvointivaltion puolustuksessa sellaisen normatiivisen sisällön, jota ei löydy aikaisempien vuosikymmenien sosiaaliturvapolitiikkaa koskevista dokumenteista. Pauli Kettunen (2001) huomauttaa, että Suomessa hyvinvointivaltion universalismi on suuressa määrin kehittynyt erilaisten partikularististen intressien ja näkökohtien käytännöllisessä sopeuttamisprosessissa. Saattaa olla, että universalismi, joka alkuaan oli yhteiskunnallisista prosesseista johdettu tutkijoiden tapa jäsentää tiettyjä ilmiöitä, on tarttunut takaisin poliittisiin ja hallinnollisiin käytäntöihin ja puhetapoihin. Vaikka jälkikäteen näyttäisikin siltä, sosiaaliturvan kehitys ei ole perustunut mihinkään yhtenäiseen ohjelmaan. Kun eri tahot pyrkivät toteuttamaan ideoitaan, kukaan ei voinut tietää, että näistä usein ristiriitaisista pyrkimyksistä olisi seurauksena sosiaalisten kansalaisoikeuksien järjestelmä, joka takaa oikeuden kohtuulliseen taloudelliseen turvallisuuteen ja hyvinvointiin.

Solidaarisuus

Universaalisuuden on katsottu edellyttävän solidaarisuutta. ”Kuka on sisällä ja kuka on ulkona” on ensimmäinen kysymys, johon poliittisen yhteisön täytyy vastata (Goodin 1996). Se ensisijainen hyvä (*primary good*), jonka jaamme toisillemme, on yhteisön jäsenyys. Se miten suhtaudumme jäsenyyteen, rakenteistaa kaikkia jakoa koskevia valintojamme: tämä suhtautuminen määrää, keiden kanssa teemme valintoja, keneltä vaadimme tottelevaisuutta ja keräämme veroja ja keille jaamme hyödykkeitä ja palveluksia. (Walzer 1985, 31.) Kaikilla yhteiskunnilla on normeja, joiden tehtävänä on taata ainakin vähimmäistoimeentulo niille, ”jotka kuuluvat”. Sosiaaliturvajärjestelmän etuudet seuraavat pääasiassa kahta normatiivista mallia, jotka vastaavat jakolinjaa vakuutusmaksua edellyttävien etuuksien ja maksuista riippumattomien etuuksien välillä. Ensiksi mainitussa, kuten klassisessa sosiaalivakuutuksessa,

yksilö maksaa maksuja julkiseen (kollektiiviseen) rahastoon silloin, kun hän työskentelee, ja on oikeutettu kompensatioon, jos riski toteutuu. Yksilön tarpeita ei myöskään tutkita. ”Kuuluminen” perustuu työhön ja maksuun. Tätä yksityisoikeudesta peräisin olevaa periaatetta ei kuitenkaan löydy puhtaassa muodossa sosiaalivakuutusjärjestelmässä, kuten edellä on todettu. Nicolas Barrin (2001, 6) mukaan epävarmuus – että riskin todennäköisyyttä ei tunneta – merkitsee, että puhtaaseen vakuutukseen liittyy puutteita. Jo sosiaalivakuutuksen pakollinen luonne sisältää uudelleen jakavan elementin, joka poikkeaa yksityisvakuutuksesta, jossa ”huonot” riskit maksavat korkeampia maksuja. Joskus tietyt jaksot, jolloin maksuja ei makseta, voivat oikeuttaa etuuteen.

Toinen etuuksien normatiivinen perusta rakentuu kokonaan yhteisön jäsenyydelle. Asumisperiaate määrää usein lähes yksinomaan sen, ketkä solidaarisuus kattaa. Asumisperiaate on juridinen käsite, joka ilmaisee, ketkä kuuluvat yhteisöön ja ketkä eivät. (Malmstedt 2002, 26–28.) Marshall tarkoitti kansalaisuudella statusta, joka kuuluu kaikille niille, jotka ovat yhteisön täysivaltaisia jäseniä. Kaikki, joille tämä status kuuluu, ovat yhdenvertaisia statukseen kuuluvien oikeuksiensa ja velvollisuuksiensa suhteen.

Yhteisyys ja solidaarisuus liittyvät toisiinsa. Solidaarisuus sisältää sen, että ”kaikki” kuuluvat. Mutta keitä ovat nämä ”kaikki”? Solidaarisuuden käsite tulee latinan sanasta *solidus*, joka tarkoittaa luotettavaa, kiinteää tai jakamatonta. Sosiologiset teoriat solidaarisuudesta keskittyvät kysymykseen siitä, miksi ja missä olosuhteissa ihmiset ovat halukkaita antamaan panoksensa yhteiseen hyvään, asettamaan kollektiiviset intressit etusijalle, vaikka se olisi ristiriidassa heidän omien intressiensä kanssa. Niistä voidaan myös etsiä selityksiä sille, miksi ihmiset tukevat hyvinvointijärjestelmiä. Vim van Oorschot (2002) viittaa Durkheimin ja Weberin käsityksiin, joissa yhteiskunnallinen solidaarisuus nähdään sellaisena yksilöiden ja ryhmien välisten suhteiden tilana, joka tekee mahdolliseksi kollektiivisten intressien edistämisen. Näiden suhteiden ydin ja perusta on siinä, että ihmiset kokevat kohtalonyhteyttä. Yhteys pohjautuu siihen, että ihmiset jakavat yhteisen identiteetin kollektiivin jäsenenä ja tuntevat siten yhteenkuuluvuutta ja vastuuta toisistaan (Durkheimin mekaaninen solidaarisuus) tai koska he jakavat hyödyn (utiliteetin) siinä merkityksessä, että he tarvitsevat toisiaan toteuttaakseen elämänmahdollisuuksiaan (heillä on yhteisiä intressejä). Viimeksi mainitussa tapauksessa solidaarisuus on seurausta rationaalisista valinnoista. Solidaarisuuden laajuus ja vahvuus sosiaalisessa järjestelmässä on jaetun identiteetin ja hyödyn funktio, koska ne muodostavat perustan motivaatiolle osallistua (ks. myös Arts & Gelissen 2001). Solidaarisuus saa muotonsa joko vertikaalisesti (vahvat auttavat heikkoja) tai horisontaalisesti (vahvat ja heikot antavat panoksensa yhteiseen rahastoon jakaakseen riskejä).

Paul Spicker (1991b, 1992 ja 2003) erottelee vastaavasti sosiaalipolitiikassa kaksi solidaarisuuden merkitystä. Hän kytkee ne solidaarisuuden yksilölliseen ja kollektiiviseen ulottuvuuteen. Erot näiden ulottuvuuksien painotuksissa johtavat käsitteen erilaisiin tulkintoihin. Solidaarisuus viittaa ensinnäkin keskinäisen avun järjestelmiin; ihmiset muodostavat solidaristisia verkostoja jakaakseen keskenään vastuun sosiaalisesta turvallisuudesta. Sosiaaliturvan keskeinen periaate on riskien jakaminen (”poolaaminen”). Sitä perustellaan yksilöiden yhteisten intressien avulla turvan varmistamiseksi erilaisia satumanvaraisuuksia vastaan. Kollektiivisesti nähtynä solidaarisuus painottaa vähemmän keskinäistä tai vastavuoroista vastuuta ja enemmän ryhmäkoheesio- n tärkeyttä. Se viittaa yhteiskunnalliseen kiinteyteen, yhteisön jäsenten yhteenkuuluvuuden tunteeseen ja vastuuseen muista samassa yhteiskunnassa tai ryhmässä. Katolisessa opissa solidaarisuus koostuu sitoutumisesta yhteisen (kaikkien ja jokaisen) hyvän edistämiseen. (Spicker 1992 ja 2000, 96 ja 2003.)

Solidaarisuussiteet ovat siten myös keskinäisen tuen ja avun siteitä. Vastavuoroisuuden normi saa Spickerin (2003) mukaan kaksi päämuotoa. Ensimmäinen on rajoitettu tai tasapainotettu vaihto. Vaihtoa tapahtuu, kun ihmiset vaihtavat asioita – tavaroita, palveluja yms. – suoraan. Tämä on normaali vaihdon malli kauppasuhteissa ja sopimuksellisissa suhteissa. Toinen muoto on ”yleistetty” vaihto. Siinä ne henkilöt, jotka saavat vastasuorituksen, eivät välttämättä ole niitä, jotka ovat maksaneet, eivätkä ihmiset, jotka saavat ole samoja, jotka ovat antaneet. Vaihdon kehä ei ole täydellinen ja yleistetyn vaihdon rajat ovat määrittelemättömät. Yleistetty vaihto on normaali vaihdon malli perheissä ja läheisissä henkilökohtaisissa suhteissa. Myös sosiaaliturvajärjestelmät, sosiaalivakuutus ja jaetut riskit toimivat pikemminkin yleistetyn vastavuoroisuuden kuin tasapainotetun vastavuoroisuuden normin pohjalta. Niihin ei sisälly samanaikaista ja samanarvoista vastasuoritusta. Titmussin ajatus lahjasuhteesta (lahja vieraalle) sosiaalisen tunnusmerkkinä pyrki osoittamaan, että yleistetty vaihto voisi toimia hyvinvointiyhteiskunnan mallina.

Spicker (2003) huomauttaa, että solidaarisuus on yhtä hyvin sisään- kuin ulossulkevaa. Kuinka tahansa vastuuverkostot on määritelty, ne tunnistavat ihmiset, joita kohtaan ei ole mitään velvollisuuksia samoin kuin ne, joista on tietty vastuu. Yhteisyysnormeja voidaan Mattias Malmstedtin (2002, 13) mukaan kuvata rakenteena/matriisina, jolla on kaksi puolta: yhtäältä vallitsee solidaarisuus niiden jäsenten kesken, joiden katsotaan kuuluvan yhteisöön, toisaalta suljetaan ulos ne, jotka eivät kuulu. Ulossulkevasta puolesta voi seurata, että niitä, jotka voivat tulla taloudelliseksi rasitukseksi, ei haluta päästää sisään. On avoin kysymys, mikä muodostaa yhteenkuuluvuuden. Nykyiset sosiaaliturvajärjestelmät on suuressa määrin rakennettu kansallisvaltiota edellyttävälle kuulumiskriteerille, maan rajojen sisällä asumiselle tai työs-

kentelylle. Asumiseen perustuva solidaarisuus voidaan myös nähdä ilmauksena eräänlaisesta riskisolidaarisuudesta – on olemassa riski, että marginalisoituu yhteiskunnassa, johon kaikkien tulisi kuulua. Yhteiskunnallisesti aiheutettuja riskejä ja haittoja ei voi selittää pois sillä, että syy on yksilössä. Näkemys, että ihmiset ovat todella riippuvaisia toisistaan, on edellytys sille, että voidaan rakentaa institutionalisoitua turvallisuutta, hyvinvointivaltio sosiaaliturvajärjestelmien. Sen tyyppisen solidaarisuuden ei tarvitse rakentua pelkästään diffuusille ”yhteenkuuluvuuden tunteelle”. (Malmstedt 2002, 246.)

Ei ole kuitenkaan syytä olettaa, että solidaarisuus väistämättä laajenisi niihin, jotka aiemmin eivät ole kuuluneet keskinäisen avun verkostoon, toteaa Spicker (2003). Argumentit solidaarisuuden laajentamisen puolesta voivat kyllä olla sovitettavissa yhteen olemassa olevien verkostojen jäsenten intressien kanssa. Verkoston laajentaminen voi vähentää haavoittuvuutta tietyille tapahtumille ja siten tasoittaa riskejä. On kuitenkin monia syitä siihen, miksi aiemmin ulkopuolella olevia ei haluttaisi mukaan.

Spickerin mukaan uusien oikeuksien ja velvollisuuksien kasvu näyttää edellyttävän sellaista yhteiskuntasopimusta, jossa ihmiset ovat aktiivisesti tai äänettömästi suostuneet mukaan solidarististen sopimusten kehittämiseen. Menneisytydessä se on yleensä tapahtunut asteittaisen laajenemisprosessin kautta, kun uusia ryhmiä on otettu mukaan järjestelmiin. On myös esimerkkejä järjestelmistä, jotka ovat pohjautuneet laaja-alaiseen sopimiseen. Yksi näistä on sosiaaliturvan laajentaminen Saksassa käsittämään myös hoivatarpeet. Tyypillisimmin ratkaisusta on neuvoteltava poliittisella tasolla ja valtion on toimeenpantava se, koska vain ulkopuolinen interventio voi ylittää solidaarisuuden rajat ja työntää rajoja kauemmas (tiettyjen pakollisuuden elementtien avulla). Spicker väittää, että keskinäisyyden (mutualismin) prosessissa ei ole mitään, joka lupaisi samanlaisen vaikutuksen, ja on epätodennäköistä, että rajojen ylittäminen tapahtuisi ilman ulkopuolista interventiota.

Solidaarisuuden ei siten tarvitse olla spontaania tai kokonaan vapaaehtoista. Pakotettu solidaarisuus voi olla vakaata pitkällä aikavälillä, jos sillä on legitimitteettiä. Kulttuurisiin normeihin voi sisältyä, että ihmiset tuntevat moraalista velvollisuutta palvella yhteisiä intressejä. (Van Oorschot 2002.) Malmstedt (2002, 244) huomauttaa, että voi olla vaikea rakentaa solidaarisuutta ja yhteisyyttä pelkästään yhteenkuuluvuuden tunteille. Institutionalisoitu solidaarisuus, joka viittaa tosiasialliseen keskinäiseen riippuvuuteen, saattaa olla kestävämpi.

Spicker (1991a) tarkastelee kiinnostavasti solidaarisuuden ulottuvuutta käyttäen subsidiariteetin käsitettä. Hänen mukaansa subsidiariteetti merkitsee sitä, että solidariteetit on järjestetty hierarkkisesti; solidaarisuuden tai keskinäisen vastuun päälähde on perhe, seuraavaksi paikallisyhteisö jne. On progressiivisesti laajenevia vastuun kehii, joiden vahvuus heikkenee sosiaalisen etäisyy-

den kasvaessa. Laajemmat, yleisemmät ja universaalimmat elimet voivat ovat oikeutettuja sellaisissa oloissa, joissa ne voivat tuoda sellaisia etuja joita ei muutoin saada. Perrin (1985) korostaa, että näillä erilaisilla solidaarisuusverkostoilla (kansallisella, ammatillisella, paikallisella ja perhesolidaarisuudella) yhtäältä ja toisaalta pakollisella ja vapaaehtoisella solidaarisuudella on eri tehtävät ja eri tavoitteet.

Sosiaaliturvan tulevaisuus?

Vaikka puheet hyvinvointivaltion alasajosta viime vuosituhannen lopulla osoitautuivat suuresti liioitelluiksi, on sosiaalipolitiikassa yli kahdenkymmenen vuoden aikana tapahtunut monia muutoksia, ja keskeisiä sosiaaliturvajärjestelmiä on reformoitu. Kriteerien tiukentaminen, kohdentaminen, yksityistäminen, työhön kannustaminen, aktivointi ja workfare ovat lähes ilmeisiä suuntia kaikissa hyvinvointivaltioissa vähintäänkin poliittisen keskustelun tasolla.

Robert Goodinin (2001) mukaan reformipuhe heijastaa etäänymistä niistä sosiaaliturvan periaatteista, jotka siihen liitettiin ”vanhaan hyvään aikaan” toisen maailmansodan jälkeen. Keinoista tulla toimeen elämän epävarmuuksien kanssa on tulossa vähemmän sosiaalisia ja vähemmän turvallisia. ”Vanhaan hyvään aikaan” sosiaaliturvalla tarkoitettiin pääasiassa riskien jakamista sosiaalivakuutuksen keinoin. Kattava sosiaalivakuutus maksimoi riskipoolin koon ja riskien erilaisuuden poolin sisällä. Pakollinen vakuutus tarjoaa juuri tästä syystä paremman turvan kuin on mahdollista yksityisissä, vapaaehtoisissa vakuutuksissa. Riskit tulkittiin sosiaalisiksi siinä mielessä, että ne liittyivät ihmisten väliseen vuorovaikutukseen. Oli vaikea löytää syyllistä, joka asetettaisiin vastuuseen, ja siksi kompensatio irrotettiin syyllisyyskysymyksestä. Riskit saattoivat sattua kenelle tahansa. Köyhyyden riski liittyi usein elämänkulun tapahtumiin, ja vakuutukseen sisältyi tulojen tasaamista elämän kaaren aikana. Goodin painottaa, että se etuus, jonka vakuutus takaa, on taloudellinen turvallisuus, takuu siitä, että saa kompensation, jos se tapahtuma, jota vastaan on vakuutettu, toteutuu (ks. Barr 2001). Vakuutus oli sosiaalinen myös siinä mielessä, että se oli laaja-alainen ja että julkinen valta toimi sen suoritusten takaajana.

Vastuun siirtäminen perheille ja paikallisyhteisöille merkitsisi rasituksen siirtämistä kaikkein heikoimmille pilareille. Vakuutuksellisten piirteiden vahvistaminen tiukentamalla kytkentää vakuutusmaksujen ja etuuskien välillä tai eriyttämällä avustuksen luonteiset elementit omaksi järjestelmäkseen merkitsee, että yritetään jälleen valikoida riskejä ja kaventaa ns. huonojen riskien osuutta vakuutusjärjestelmässä. Sosiaaliturvan funktioiden siirtämi-

sellä yksityisille, vapaaehtoisille vakuutuksille voi olla samanlaisia, riskien valikoitumiseen liittyviä seurauksia. Riskien valikoimisen lisäksi yksityinen vakuutus saattaa merkitä luottamista epävarmaan turvaan. Yksityistäminen sisältää suuria riskejä vakuutetuille, jotka voivat loppujen lopuksi kuitenkin joutua tukeutumaan julkiseen apuun. Selvin esimerkki liittyy yksityisiin eläkkeisiin. Jos pääomamarkkinoilla tapahtuu romahdus, se vaikuttaa monien henkilöiden eläkkeisiin. Valtion täytyy poliittisista syistä auttaa rahastot kuiville. Eläkkeiden yksityistäminen merkitsisi voittojen privatisoimista ja tappioiden sosialisoimista. Goodinin ehkä terävin kritiikki kohdistuu aktivointiohjelmiin sisältyviin sopimuksiin ja vastikkeellisuuteen. Workfare-ohjelmiin sisältyvä vastavuoroisuus on aivan jotain muuta kuin se, joka sisältyy esimerkiksi vakuutukseen. (Goodin 2001.)

Hyvinvointivaltio suunniteltiin suhteellisen homogeenisiin, kasvaviin yhteiskuntiin, joissa riskien jakaminen nähtiin mahdolliseksi ja jossa valtaosalla väestöä oli pysyvä työ. Niitä ei suunniteltu yhteiskuntiin, joissa osa väestöstä on pysyvästi poissa työstä ja näyttelee vain marginaalista roolia yhteiskunnan elämässä. (Merrien 1998.) On epäilty, että tuki julkisille, kaikkia koskeville järjestelyille olisi hiipumassa ja että vakuutusvaatimukset olisivat eriytyessä pikemminkin riskitasojen kuin kontingenssien mukaan. Toisin sanoen on oletettu, että hyviksi riskeiksi katsotut ihmiset haluaisivat vetäytyä kollektiivisista solidaarisista järjestelyistä. (Øverbye 1995.) Goodin (2001) huomauttaa kuitenkin, että on virheellistä tarkastella vakuutuksen/sosiaaliturvan jakovaikutuksia siitä näkökulmasta, mitä jokainen maksaa ja saa. Se etuus, jonka vakuutus takaa on taloudellinen turvallisuus, takuu siitä, että saa kompensaaion, jos riski toteutuu. Se takaa, että jokainen järjestelmän piiriin kuuluva saa etuuden, jos se tapahtuma, jota varten on vakuutettu, toteutuu. Jokainen saa etuuden riippumatta siitä, joutuuko joskus hakemaan etuuksia vai ei.

Nicholas Barr (2001, 1–2) korostaa, että hyvinvointivaltion/sosiaaliturvan tehtävänä ei ole pelkästään lievittää köyhyyttä, vaan se toimii vakuutuksena ja tarjoaa mekanismin tulojen uudelleenjakoon elämänkaaren aikana (säästö-possutehtävä). Jos turvattomuus ja epävarmuus ovat vielä suurempia tulevaisuudessa kuin ne olivat menneisyydessä, turvainstituutiot ovat entistä välttämättömpiä. Riskit, epävarmuus ja epätäydellinen informaatio muodostavat perustelun hyvinvointivaltion säästöpossuroolille. Perinteisten sosiaalisten riskien rinnalla entistä tärkeämmäksi on tulossa riski joutua puutteeseen, riski syrjäytyä tai että ei ole turvattu, jos riski toteutuu (Mongin & Roman 2002). Kaikki trendit viittaavat Barrin (2001, 271) mukaan siihen, että valtion toimia tarvitaan jatkuvasti hoitamaan, säätelemään tai helpottamaan mekanismeja, jotka tarjoavat vakuutusta ja kulutuksen tasoittamista paremmin ehdoin kuin on mahdollista yksityisin mekanismein. Se ei merkitse muuttumattomuutta, vaan hyvinvointivaltion rakenteet jatkavat muuttumistaan ja sopeutumistaan.

Mutta mihin suuntaan rakenteet muuttuvat ja millaiset esikuvat ohjaavat uudistuksia?

Gøsta Esping-Andersenin (2003) mukaan regiimin vaihdoksiin on aina liittynyt yksi yhteinen piirre: ideologinen kilpailu erilaisten ”hyvän yhteiskunnan” visioiden välillä. Uusliberaali hyvän yhteiskunnan visio on ollut yksi tarjotuista vaihtoehdoista, mutta se ei ole saanut vastakaikua Euroopassa. Myös Englannin työväenpuolueen ”kolmas tie” on otettu vastaan viileähkösti. Kolmaskin malli, Alfred Müller-Armackin keksimä, Ludwig Erhardin talouspolitiikkaan liittynyt sosiaalisen markkinatalouden (*Soziale Marktwirtschaft*) käsite on tullut areenalle EU:n perustuslakiluonnoksen mukana. Unionin tavoitteita koskevassa kolmannessa artiklassa todetaan: ”Unioni pyrkii Euroopan kestävään kehitykseen, jonka perustana ovat tasapainoinen talouskasvu, erittäin kilpailukykyinen sosiaalinen markkinatalous, jonka tavoitteena on täystyöllisyys ja sosiaalinen edistys, sekä korkeatasoinen ympäristönsuojelu ja ympäristön laadun parantaminen.” Muodostuuko sosiaalisen markkinatalouden tai ekososiaalisen markkinatalouden ideasta, jos ympäristölisäys huomioidaan, malli Euroopalle, jää nähtäväksi.

Kirjallisuus

- Abrahamson, Peter* (1999) The Welfare Modelling Business. *Social Policy & Administration* 33 (4), 384–415.
- Albert, Michel* (1998) Le rôle économique et social de l’assurance. Teoksessa François Ewald & Jean-Hervé Lorenzi (toim.) *Encyclopédie de l’assurance*. Paris: Economica, 3–26.
- Anttonen, Anneli & Sipilä Jorma* (2000) Suomalaista sosiaalipolitiikkaa. Tampere: Vastapaino.
- Arts, Wil & Gelissen, John* (2001) Welfare States, Solidarity and Justice Principles. Does the Type Really Matter? *Acta Sociologica* 44 (4), 283–299.
- Baldwin, Peter* (1992) Beveridge in the Longue Durée. Social Security 50 years after Beveridge. An International Conference at University of York, England, 27–30 September.
- Barr, Nicholas* (2001) *Welfare State as Piggy Bank*. Oxford: Oxford University Press.
- Baverez, Nicolas* (1998) Assurance et protection sociale. Teoksessa François Ewald & Jean-Hervé Lorenzi (toim.) *Encyclopédie de l’assurance*. Paris: Economica, 471–486.
- Beveridge, Sir William H.* (1943) *The Pillars of Security*. London: George Allen & Unwin Ltd.

- Beveridge*, Sir William H. (1962 reprint/1942) *Social Insurance and Allied Services*. London: Her Majesty's Stationery Office.
- Bonoli*, Giuliano (1997) *Classifying Welfare States: a Two-dimension Approach*. *Journal of Social Policy* 26 (3), 351–372.
- Castel*, Robert (1995) *Les métamorphoses de la question social*. Mesnil-sur-l'Estrée: Fayard.
- Castel*, Robert (1997) *Le modèle de la société salariale comme principe d'une comparaison entre les systèmes de protection sociale en Europe du Nord et en Europe du Sud*. Teoksessa MIRE: Comparer les systèmes de protection sociale en Europe du Sud. – Volume – 3 – Rencontres de Florence. Paris, 29–47.
- Christensen*, Anna & Malmstedt, Mattias(2000) *Lex Loci Laboris versus Lex Loci Domicilii – an Inquiry into the Normative Foundations of European Social Security Law*. *European Journal of Social Security*. Kluwer Law International 2 (1), 69–111.
- Clasen*, Jochen & van Oorschot, Wim (2001) *Changing Principles and Designs in European Social Security*. Paper presented at the International Conference on 'European Social Security and Global Politics', European Institute of Social Security. 27–29.9. 2001, Bergen, Norway.
- Concialdi*, Pierre (1997) *Entre l'assistance et l'assurance: La solidarité*. *Sociétés & Representations* (5), 67–85.
- Deacon*, Bob (1997) *Global Social Policy*. London: Sage.
- Defert*, Daniel (1991) 'Popular life' and insurance technology. Teoksessa Graham Burchell & Colin Gordon & Peter Miller (toim.) *The Foucault Effect*. *Studies in Governmentality*. London: Harvester Wheatsheaf, 197–210.
- Dorion*, Georges & Guionnet, André (1983) *La Sécurité Sociale*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Dupeyroux*, Jean-Jacques (2001) *Droit de la sécurité sociale*. Paris: Dalloz.
- Esping-Andersen*, Gøsta (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Esping-Andersen*, Gøsta (2003) *Towards the good society, once again?* International Social Security Association. 4th International Research Conference on Social Security. "Social security in a long life society". Antwerp 5–7 May.
- Esping-Andersen*, Gøsta & Korpi, Walter (1987) *From Poor Relief to Institutional Welfare States: The Development of Scandinavian Social Policy*. Teoksessa Robert Erikson & Erik Jørgen Hansen & Stein Ringen & Hannu Uusitalo (toim.) *The Scandinavian Model*. Armonk: M.E. Sharpe, 39–74.
- Ewald*, François (1986) *L'État providence*. Paris: Grasset.
- Ewald*, François (1989) *Die Versicherungs-Gesellschaft*. *Kritische Justiz* 22, 385–393.
- Ewald*, François (1990) *La société assurancielle*. *Risques, Les Cahiers de l'assurance* (1), 5–23.
- Ewald*, François (1996) *Histoire de l'état providence*. Paris: Grasset.

- Ewald*, François (1998) Les valeurs de l'assurance. Teoksessa François Ewald & Jean-Hervé Lorenzi (toim.) Encyclopédie de l'assurance. Paris: Economica, 399–424.
- Gibaud*, Bernard (1995) La mutualité française entre État et marché, naissance d'une identité (1850–1914). Teoksessa Bruno Palier (toim.) Comparer les systèmes de Protection Sociale en Europe. Rencontres d'Oxford. France – Grande-Bretagne. MIRE, 189–216.
- Goodin*, Robert E. (1996) Inclusion and exclusion. *Archives of European Sociology* 37 (2), 343–371.
- Goodin*, Robert E. (2001) Perverse Principles of Welfare Reform. Paper presented to 'European Social Security and Global Politics' Annual International Conference, European Institute of Social Security, Norway 27–29.9.
- Goul-Andersen*, Jørgen (2002) Change without Challenge? Welfare states, social construction of challenge and dynamics of path dependency. Teoksessa Jochen Clasen (toim.) What Future for Social Security? Bristol: The Polity Press, 121–138.
- Hanson*, Russell (1987) The Expansion and the Contraction of the American Welfare State. Teoksessa Robert E. Goodin & Julian LeGrand (toim.) Not only The Poor. London: Allen & Unwin, 169–199.
- Harris*, Jose (1995a) Le compromis de Beveridge. Contrat et citoyenneté dans la protection sociale 1934–1948. *Revue française de science politique* 45 (4), 596–609.
- Harris*, Jose (1995b) Contrat et citoyenneté dans la protection social: 1934–1948. Teoksessa MIRE: Comparer les systèmes de Protection Sociale en Europe. – Volume 1 – Rencontres d'Oxford. France – Grande-Bretagne, 161–179.
- Hatzfeld*, Henri (1989) Du paupérisme à la sécurité sociale 1850–1940. Nancy: Presses Universitaires de Nancy.
- Hellsten*, Katri (1993) Vaivaishoidosta hyvinvointivaltion kriisiin. Helsingin yliopisto. Sosiaalipolitiikan laitos. Tutkimuksia 2/1993.
- Helne*, Tuula (2002) Syrjäytymisen yhteiskunta. Helsinki: Stakes, Tutkimuksia 123.
- Helne*, Tuula & Julkunen, Raija & Kajanoja, Jouko, & Laitinen-Kuikka, Sini & Silvasti, Tiina & Simpura, Jussi (2003) Sosiaalinen politiikka. Helsinki: WSOY.
- Hockerts*, Hans Günther (1981) German Post-war Social Policies Against the Background of the Beveridge Plan. Teoksessa W. J. Mommsen with Wolfgang Mock (toim.) The Emergence of the Welfare State in Britain and Germany. London: German Historical Institute/Croom Helm, 315–339.
- ILO* (1956) Social Security. Geneva.
- ILO* (1984) Financing social security: The options. Geneva.
- Jaakkola*, Jouko (1993) Suomen avustuskassojen historia kansainvälisessä vertailussa. Vakuutuskassojen yhdistys. *Vakka* (2), 6–13.
- Jenson*, Jane & Saint-Martin, Denis (2003) Building Blocks for a New Welfare Architecture: Is LEGO tm the model for an active society. International Social Security Association. 4th International Research Conference on Social Security. "Social security in a long life society. Antwerp, 5–7 May.

- Kaufmann*, Franz-Xaver (1973) Sicherheit als soziologisches und sozialpolitisches Problem. Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag.
- Kerschen*, Nicole (1995) L'influence du rapport Beveridge sur le plan français de sécurité sociale de 1945. *Revue française de science politique* 45 (4), 570–595.
- Kettunen*, Pauli (2001) The Nordic Welfare State in Finland. *The Scandinavian Journal of History* 26 (3), 225–247.
- Klausen*, Jytte (1995) Social rights advocacy and state building. T.H. Marshall in the hands of social reformers. *World Politics* 47 (2), 244–267.
- Korpi*, Walter & *Palme*, Joakim (1998) The paradox of redistribution and strategies of equality: welfare state institutions, inequality, and poverty in the western countries. *American Sociological Review* 63, 661–687.
- Kuhnle*, Stein (2001) Velferdsstatens idégrunnlag i perspektiv. Teoksessa Aksel Hatland & Stein Kuhnle & Tor Inge Romøren (toim.) *Den norske velferdsstaten*. Oslo: Gyldendal, 9–31.
- Kvist*, Jon & *Meier Jaeger*, Mads (2003) Pressures on post-industrial societies: Better is more or less state welfare? International Social Security Association. 4th International Research Conference on Social Security. "Social security in a long life society". Antwerp, 5–7 May.
- Laroque*, Pierre (1948) From Social Insurance to Social Security. *International Labour Review* 57 (6), 566–590.
- Laroque*, Pierre (1966) Social Security and Social Development. *Bulletin of the international Social Security Association* 19 (3–4), 83–90.
- Lenoir*, Daniel (1994) *L'Europe sociale*. Paris: Éditions La Découverte.
- Lloyd-George*, David (2000 [1908]) Old-age Pensions Bill. Order for Second Reading read. Teoksessa Robert E. Goodin & Deborah Mitchell (toim.) *The Foundations of the Welfare State*. Vol. II. Celtenham: An Elgar Reference Collection, 91–101.
- Malmstedt*, Mattias (2002) Tillhörighet och sociala förmåner från 1600-talets Laws of Settlement till förordningar nr 1408/71. Lund: Juristförlaget.
- Marshall*, T.H. (1970) *Social Policy in the Twentieth Century*. London: Hutchinson & CO (Publishers) LTD.
- Merrien*, François-Xavier (1997) *L'État-Providence*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Merrien*, François-Xavier (1998) Governance and modern welfare states. *International Social Science Journal* 155, 57–67.
- Meskus*, Mianna (2002) Turvan ja vapauden markkinat. *Janus* 10 (4), 330–352.
- Mongin*, Olivier & *Roman*, Jöel (2002) Société assurantielle et solidarité. Entretien avec François Ewald. *Esprit* (288) octobre, 117–135.
- Oorschot*, Wim van (2002) Popular Support for Social Security. A sociological perspective. Teoksessa Jochen Clasen (toim.) *What Future for Social Security? Debates and reforms in national and cross-national perspective*. Bristol: The Polity Press, 33–52.

- Palier, Bruno* (2002) *Gouverner la sécurité sociale. Les réformes du système français de protection sociale depuis 1945.* Paris: Le Lien social. Presses Universitaires de France.
- Parrot, Alec L.* (1992) Social security: Does the wartime dream have to become a peacetime nightmare? *International Labour Review* 131 (3), 367–386.
- Perrin, Guy* (1967) Pour une théorie sociologique de la Sécurité Sociale dans les sociétés industrielles. *Revue française de Sociologie* 8, 299–324.
- Perrin, Guy* (1969) The Future of Social Security. *International Social Security Review* 22 (1), 3–27.
- Perrin, Guy* (1985) L’avenir de la protection sociale dans les pays industriels. *Futuribles* 28–52.
- Renard, Didier* (1995) Les rapports entre assistance et assurance dans la constitution du système de protection sociale français. Teoksessa Bruno Palier (toim.) *Comparer les systèmes de Protection Sociale en Europe. Vol. 1. Rencontres d’Oxford. France-Grande-Bretagne.* MIRE, 105–125.
- Rosamvallon, Pierre* (1995) *La Nouvelle Question Sociale. Repenser L’État Providence.* Paris: Éditions du Seuil.
- Rose, Nikolas* (1995) Eriarvoisuus ja valta hyvinvointivaltion jälkeen. Teoksessa Risto Eräsaari & Keijo Rahkonen (toim.) *Hyvinvointivaltion tragedia.* Tampere. Gaudeamus, 19–56.
- Schmähl, Winfried* (1995) Weichenstellungen für die Zukunft: das Beispiel der sozialen Sicherung. *Sozialer Fortschritt* 44 (12), 285–295.
- Schulte, Bernd* (1998) Social assistance in the member states of the European Union: Common features and continuing differences. Teoksessa Theodore R. Marmor & Philip R. De Jong (toim.) *Ageing, Social Security and Affordability. International Studies on Social Security. Vol. 3.* Aldershot: Ashgate Publishing, 3–27.
- Schulte, Bernd* (2000) Recent Developments in German Social Security Legislation. From citizenship to residence. Access to social protection in the European Union and in the Nordic Countries. Nordfru-Jus Research Programme and Social Insurance Institution 10–11 March 2000, Helsinki, Finland.
- Social Security Bulletin* (1992) Origin of the Term ”Social Security” 55 (1), 63–64.
- Spicker, Paul* (1991a) The Principle of Subsidiarity and the Social Policy of the European Community. *Journal of European Social Policy* 1 (1), 3–14.
- Spicker, Paul* (1991b) Solidarity. Teoksessa Graham Room (toim.) *Towards a European Welfare State.* Bristol: the SAUS Publications, 17–37.
- Spicker, Paul* (1992) Equality versus Solidarity. *Government and Opposition* 27 (1), 66–77.
- Spicker, Paul* (1996) Social Policy in a Federal Europe. *Social Policy and Administration* 30 (4), 293–304.
- Spicker, Paul* (2000) *The Welfare State. A General Theory.* London: Sage.
- Spicker, Paul* (2003) Solidarity between generations: A conceptual account. 4th International Research Conference on Social Security. Antwerp, 5–7 May 2003. ISSA.

- Swaan*, Abram de (1988) *In Care of the State*. Cambridge: Polity Press.
- Tanninen*, Hannu (2003) Hyvinvointivaltion perinteiset perustelut. *Talous & Yhteiskunta* 31 (1), 6–10.
- Titmuss*, Richard (1987) *The Philosophy of Welfare*. London: Allen & Unwin.
- Walzer*, Michael (1985) *Spheres of Justice. A defence of pluralism and equality*. Oxford: Basil Blackwell.
- Zacher*, Hans F. (2000) Der Sozialstaat an der Wende zum 21. Jahrhundert. *VSSR* (3), 185–220.
- Øverbye*, Einar (1995) Explaining welfare spending. *Public Choice* 83, 313–335.

Raija Julkunen

Yhteiskunta vakuutuksena, vakuutus yhteiskuntana

Jos minun pitäisi tiivistää demokraattisen politiikan tulevaisuus yhteen sanaan, sanoisin 'vakuutus' ... olen vakuuttunut siitä, että uhrauksilla, jotka ovat huomaamattoman pieniä ja säännöllisesti työssä käyvän köyhän miehen kustannettavissa, perheet voidaan turvata katastrofeilta, jotka muutoin murskaisivat ne ikuisiksi ajoiksi. (Winston Churchill 1909, sit. Rose 1995, 38.)

Vakuutus – solidaarisuuden ja kontrollin teknologiaa

Mihin haluaa, jos haluaa sisään yhteiskuntaan, tai mihin joutuu, jos joutuu ulos yhteiskunnasta? Missä näyttäytyvät sosiaalipolitiikan uudet trendit ja mihin kaivataan uusia ratkaisuja? Tässä artikkelissa vastauksia haetaan vakuutuksesta, modernin yhteiskunnan turvallisuuden ja riskinhallinnan järjestelystä ja symbolista, joka on käsitetty jopa modernin yhteiskunnan ja valtion tunnusmerkiksi ja ytimeksi (Ewald 1995). Vakuutuksessa ei ole kysymys vain instituutioista, joilla katetaan turvallisuuden tarpeita, vaan vakuutuksen mekanismin kautta rakennetusta yhteiskuntasopimuksesta. Vakuutus on nimenomaan modernin vapauden eli ihmisten ja pääomien kiertokulun vaatimaa turvallisuusteknologiaa. Se syrjäyttää sellaiset vanhemmat turvan tekniikat kuin armeliaisuuteen, hyväntekeväisyyteen tai patriarkaaliseen siteeseen nojaavan auttamisen. Vakuutus yksilöllistää ja sitoo yhteen. *Laajasti ottaen vakuutukseen kuuluvat ne suhteet ja instituutiot, joiden avulla ihmiset ovat muuttaneet yksilölliset kohtalonsa yhteisölliseksi kohtaloksi* (Dean 1999).

Sosiaalivakuutus on François Ewaldille solidaarisuuden teknologiaa. Se tekee sellaisista moderniin elämään liittyvistä vaaroista kuin sairaus, työttömyys tai perheenelättäjän kuolema kollektiivisesti kannettavia riskejä, joista

ei syytetä kohteena olevaa yksilöä. Ewald näkee riskit sattumanvaraisesti jakautuvina, ketä tahansa koskevinä ja todennäköisyyslaskennalla laskettavina. Vakuutuksen ideaan siis kuuluu sekä ”kukatahansisuus” että vaaran, uhan ja pahan neutralisointi todennäköisyyslaskennaksi.

Vakuutusta on pidetty paitsi solidaarisuuden myös vastuuttomuuden tekniikkana. Tämän epäilyn mukaan ”superkasko-vakuutetut” yksilöt eivät välitä välttää riskiä ja elää vastuullisesti tai suoranaisesti aiheuttavat onnettomuuksia vakuutuskorvauksen saamiseksi. Moraaliuhka dominoi erityisesti konservatiivista ajattelua. Huonompionsaisten pelätään hakeutuvan työttömäksi, sairaaksi tai työtapaturman uhriksi vain saadakseen kompensaation tai ainakin jättäytyvän kompensaation varaan pyrkimättä elämässään uusiin alkuihin. Moraaliuhan hallitsemiseksi vakuutukseen kuuluukin aina valvontaa ja tarkkailua, jossa asiantuntijat määrittävät, kuka ”todella on” sairas, työtön ja työkyvytön – tai kenen sahanomistajan saha on palanut vahingossa eikä tahallisesti vakuutuskorvausten toivossa. Vakuutusta myös täydentävät muut riskin tekniikat, ehkäisevät ja korjaavat käytännöt, valistus, uusien alkujen ja toisten mahdollisuuksien teknologiat (Dean 1999; Giddens 1998). Samalla kun vakuutus on solidaarisuuden tekniikka, se on myös järjestyksen ja kontrollin tekniikka.

Riskit jaetaan ja resurssit kootaan aina jossain yhteisössä, keskinäisessä vakuutusyhtiössä, joka määrittelee mitä asioita käsitellään kollektiivisesti vakuutettavina riskeinä ja ketkä kuuluvat vakuutuksen piiriin. Täten vakuutus on myös sisään- ja ulossulkemisen tekniikka; se ottaa mukaan yksisiä riskejä ja sulkee ulos toisia, se ottaa mukaan yksisiä ryhmiä ja sulkee ulos toisia. 1900-luvun kehitys johti vapaaehtoisten vakuutusyhteisöjen korvautumiseen valtion organisoimilla, lakisääteisillä ja kattavilla pakkovakuutuksilla. Robert E. Goodin (1998) painottaa, että vastuu riskeistä kollektivisoitui ja valtiollistui yksinkertaisesti siksi, että valtio on ylivoimaisesti tehokkain vakuuttaja modernissa yhteiskunnassa (myös de Swaan 1988). Kansallisvaltion rajamasta yhteiskunnasta tulee myös vakuutusyhteisö ja valtiosta vakuutuksen toimeenpanija.

Sosiaalivakuutus sanan varsinaisessa merkityksessä ei ole yleinen riski- tai köyhyysvakuutus. Se luettelee tarkkaan kattamansa riskit. Mannereurooppalaisessa, bismarckilaisessa muodossa sosiaalivakuutus on hyvin eksplisiitisti palkkatyöyhteiskunnan tekniikkaa, pääoman ja työn tai sosiaalipartnereiden suhde. Se kattaa ne tilanteet, jotka katkaisevat työssäkävyn toimeentulon (palkka)työyhteiskunnassa. Beveridgeläisessä kansanvakuutuksessa yhteys palkkatyöhön ei ole yhtä ilmeinen, mutta väitän että myös se olettaa työnteolle perustuvan sosiaalisen järjestyksen – mitä muuta se voisikaan?

Kuitenkin moderni valtio on laajemmassakin mielessä vakuutusvaltio. Kuten Risto Eräsaari (2002, 21) sanoo, valtio on sitoutunut pitämään hengissä ”kai-

ken”, niin pankit, vakuutusyhtiöt, ihmiset, työkyvyn kuin metsään eksyneetkin. Riskianalytikko, vaikka eläkevakuuttaja, etsii mitattavia, todennäköisyyksiksi puettavia uhkia ja vaaroja, mutta valtio (tai yhteiskunta) toimii yleistyneenä riskivakuuttajana, vakuuttajana *viime kädessä*, kattaa sellaisetkin riskit, vaikka metsään eksymisen, joita ei voi edes etukäteen luetella.

Modernienkin valtioiden kattamissa riskeissä ja niiden tarjoamissa kompensatioissa, samoin itse sosiaalivakuutuksen organisoinnissa on eroja. Universaalissa hyvinvointivaltiossa valtion rooli yleisenä riskivakuuttajana on kattavin. On vaikea rajata pois sitä, mikä vaara, uhka tai puute ei voisi kuulua ”yhteiskunnalle” tai sitä toimeenpanevalle valtiolle ja politiikalle. Universaalien hyvinvointivaltion tai sosiaalipolitiikan oloissa itse vakuutusmekanismi, siis ajatus riskistä, todennäköisyysslaskennasta, vakuutusmaksuista ja niihin aktuaarisesti suhteutetuista kompensatioista hämärtyy. Tämä koskee yleisemminkin jakojärjestelmään nojaavaa sosiaalivakuutusta. Jakojärjestelmässään vakuutusmaksuja ei rahastoida maksajien oman riskin varalle vaan siirretään suoraan kulloisillekin etuuksien saajille. Tämä on ollut tyypillinen tapa organisoida myös bismarckilaista eläkevakuutusta.

Suomessakin on vakuutusmekanismille rakentuvaa sosiaaliturvaa, siis sellaista missä kerätään työnantajien ja vakuutettujen vakuutusmaksuja ja osin tavoitellaan aktuaarista vastaavuutta: työnantajan vakuutusvelvollisuuteen nojaavat työeläke ja tapaturmavakuutus, palkkatyöntekijän omaan vakuutus päätökseen nojaava työttömyysturva, maassa-asumiseen ja tuloihin nojaava sairaus-, äitiys- ja vanhempainvakuutus. Mutta hyvinvointivaltion kehikossa verojen maksusta on tullut yleinen vakuutusmaksu, jonka nojalla kansalaiset odottavat vastinetta: ”Olen maksanut veroni, ja siksi minulla on oikeus.” Lisäksi hyvinvointivaltion ideana on ottaa turvan piiriin nekin, jotka eivät maksa veroja. Kuten Zygmunt Bauman (1998) sanoo, riippumatta siitä, mikä kunkin ihmisen panos on ollut, hyvinvointivaltio lupaa huolehtia hänen hengissä säilymisestään, ja enemmänkin: se lupaa arvokkaan elämän, *survival with dignity*. Solidaarisen hyvinvointivaltion ideana on antaa ei-ehdollinen lupaus.

Moderni valtio on yleinen riskienhallinnan ja riskivakuutuksen apparaatti tai yleinen turvallisuusapparaatti. Tässä kehyksessä vakuutuksen voi ymmärtää kahdella tavalla. Yhtäältä se on mekanismi, johon kuuluu riskien määrittely, todennäköisyysslaskenta, vakuutuksen ottaminen, vakuutusmaksujen ja kompensatioiden maksaminen. Toisaalta se on modernin yhteiskuntasopimuksen vertauskuva, tapa katsoa valtion ”olemusta”.

Vakuutuksen idea syntyi teollisen yhteiskunnan ja palkkatyön yhteiskunnan myötä – se edellytti pääomien kasautumista, hallinnollisen kapasiteetin ja todennäköisyysslaskennan kehittymistä. Vakuutus on 1900-luvun instituutio. Mitä vakuutukselle on tapahtumassa 2000-luvun alussa, kun yhteiskunta

diagnostisoidaan riskiyhteiskunnaksi ja sosiaalipoliittisissa keskusteluissa riskinhallinta on siirtänyt sivuun uudelleenjakoa (”jakopolitiikka”)?

Vakuutuksen uusi konteksti on kiteytetty kansallisvaltiollisen vakuutusyhteisön haurastumiseen kahdesta suunnasta – globalisaatioon ja sisäiseen pirstoutumiseen (Jordan 1996). Tässä artikkelissa uuden kontekstin ytimeksi käsitetään työyhteiskunnan, siis ”systeemin standardisoiman täystyöllisyyden”, mureneminen ja pyrkimys työyhteiskunnan palauttamiseen. Tämä perspektiivi sulkee sisäänsä sekä globalisaation että fragmentaation. Normalisoitu täystyöllisyys ja vakautettu talouskasvu ovat horjuneet entistä avoimemmassa, vapaiden pääomaliikkeiden taloudessa. Ja vaikka fragmentoituminen ei palaudu työttömyyteen, uloslyönti työnormaalisuudesta on sen tärkein aiheuttaja. Vakuutuksen trendit kiteytän kahteen, riskin uudelleenyksityistämiseen (tai uuteen vakuutus sopimukseen) ja palkkatyösuhteisen järjestyksen uudelleenluomiseen. Jos vakuutusta on pidetty solidaarisuuden teknologiana, niin molemmat trendit kyseenalaistavat solidaarisuutta. Tämän vuoksi kysyn lopuksi, voisiko tähän aikaan ajatella myös solidaarisen vakuutuksen ja milaista ajatusperustaa solidaarinen vakuutus edellyttäisi.

Työyhteiskunta vakuutuksena

Sosiaalivakuutus syntyi 1800-luvun lopussa työväenvakuutuksena, palkkatyösuhteen jatkeeksi, kertaamaan ja täydentämään palkkatyön rakenteita. Durkheim piti työnjakoa ja erikoistumista mekanismina, jonka kautta ”(s)ellaiset ihmiset sidotaan yhteen, jotka muutoin olisivat toisistaan riippumattomia; sen sijaan, että he kehittyisivät erillään, he yrittävät yhdessä” (Durkheim 1990, 67). Työnjaollisessa yhteiskunnassa työ ei ole vain oman elämän välttämättömyys vaan sosiaalinen side, se panos, jonka yhteisön jäsenet antavat toisilleen, ”yhteiskunnalle”.¹ Samoin kuin työnjako myös vakuutus luo keskinäistä riippuvuutta; molemmat sekä yksilöllistävät että sitovat yhteen. Näin ne soveltuvat yhteen yhteisöllisyyttä ja modernia individualismia.

Erityisesti *bismarckilainen työväenvakuutus* on palkkatyöyhteiskunnan sosiaalista teknologiaa. Työväenvakuutus ei edusta vain palkkatyöläisten vaan sosiaalipartnereiden keskinäistä solidaarisuutta: vakuutuksen ottaminen on nimenomaan työnantajan velvollisuus. Vakuutusmaksut jaetaan työnantajan ja palkansaajan kesken, ja sosiaalipartnerit hallinnoivat lakisääteisenkin sosiaalivakuutuksen.² Keskiluokkaistumisen myötä teollisen yhteiskunnan työväenvakuutuksesta on kasvanut keskiluokkaista ansioiden vakuutusta, ansioturvaa, kuten sitä Suomessa kutsutaan.

Palkkatyöperusteisessa sosiaalisessa järjestyksessä toimeentulon institutionaalinen kehys rakentuu palkkatyösuhteisille kategorioille, joihin yksilöt sijoittuvat: työllisiin, työttömiin, työtä varten opiskeleviin, työntekoon kyvyttömiin, työstä väliaikaisesti poissa oleviin (sairaana, perhevapaalla) tai tyouransa jo tehneisiin (eläkkeellä). Joutumisen yhteiskunnan ulkopuolelle voi ajatella myös joutumisena näiden kategorioiden ulkopuolelle – joutumisena sekä työn, työttömyyden että työkyvyttömyyden ulkopuolelle, kun kaikki nämä vakuuttavat instituutiot seulovat ja valikoivat tarkemmin sisään otettavat.

Sosiaalivakuutus siis kertaa palkkatyön rakenteita ja vakuuttaa palkkatyön katkoskohtia. Mutta jos vakuutus ymmärretään kollektiivisena turvana modernin yhteiskunnan riskejä ja epävarmuutta vastaan, itse työelämän instituutiot ovat perustavanlaatuisia vakuutuksia (Agell 2001). Tällaisia ovat esimerkiksi oikeus ammatilliseen järjestäytymiseen ja työtaisteluihin, kollektiivisesti sovitut työehdot, työsuhdeturva (esimerkiksi irtisanomissuoja), työttömyysturva ja työsuojelu. Kaikki ne vähentävät epävarmuutta, ja niiden antama vakuutus on keskeisessä asemassa mannereurooppalaisessa sosiaalipoliittisessa ajattelussa. Irtisanomissuoja on voinut olla työttömyysturvaa olennaisempaa.

Työmarkkinainstituutioiden antama vakuutus on haurastunut kahden prosessin tuloksena. Ensinnäkin korkean työttömyyden ja työsuhteiden väliaikaisuuden myötä osa työssäkävivistä joutuu työmarkkinoiden antaman vakuutuksen ulkoreunoille ja työmarkkinat jakautuvat paremmin vakuutettuun sisäpiiriin ja heikommin vakuutettuun reunaan. Toiseksi työelämän säätelyä on purettu ja väljennetty talouden joustavuuden, kansallisen kilpailukyvyyn ja työllisyyden nimissä. Yritykset ovat irtisanoneet omaa asemaansa sosiaalisina vakuuttajina ja siirtäneet riskejä kasvaneina työttömyys-, eläke- ja sairausturvan kustannuksina julkisille toimijoille. Anglosaksisissa (tai liberaalin regiimin) maissa joustavoittaminen on tapahtunut hallitusten yksipuolisesti toimeenpanemana säännösten purkamisena, korporatiivisissa maissa sosiaalipartnereiden sopimuksin (Rhodes 2001; Regini 2000). Instituutioita koskeva yhteenotto ei ole ohi, vaan alituisen esityslistalla. Esimerkiksi jokaisessa OECD:n Suomelle tekemässä maakatsauksessa moititaan jäykkiä työmarkkinarakenteita ja vaaditaan työttömyysturvan heikentämistä.

Eurooppalaisia työelämän instituutioita ei missään tapauksessa voi pitää zombeina, elävinä kuolleina, jollaisen kohtalon Ulrich Beck (1998, 1999) näkee odottavan teollisuusyhteiskunnan instituutioita. Silti työelämä tendenssinomaisesti irtoaa suojelevien instituutioiden otteesta ja yksilöt jäävät enemmän oman markkinakapasiteettinsa ja -kohtalonsa varaan, kohtaamaan markkinariskinsä entistä suuremmin. Suojelevat instituutiot myös sulkeutuvat; ne valikoivat tarkemmin sen, ketä ne sulkevat piiriinsä. Tämä valikointi tapahtuu yhä yksilöllisemmin, kun yksilöt joutuvat tekemään itsestään kilpailukykyisiä ja houkuttelevia yritysten, organisaatioiden ja instituutioiden silmissä.

Universalismi ja kukatahansisuus

Keskieurooppalaiset tutkijat käyttävät vieläkin historiallisia bismarckilaisen ja beveridgeläisen sosiaaliturvan käsitteitä. Ne sopivatkin kuvaamaan vakuutuksen kahta ideaalityyppiä, vaikka nykyisissä eurooppalaisissa yhteiskunnissa ideaalityypit ovat sekoittuneet. *Beveridgeläinen kansanvakuutus* sai jalansijaa paitsi Iossa-Britanniassa myös muissa anglosaksisissa maissa ja Pohjoismaissa. Vaikka se kattaa samat riskitilanteet kuin bismarckilainen työväenvakuutuskin, se ei ollut yhtä välittömästi sidottu palkkatyön ja korporatistien rakenteisiin. Brittiläisille ideologeille sosiaalivakuutus ei ollut pääoman ja työn vaan valtion ja kansalaisen suhde. Nikolas Rose (1995, 24) kutsuu Beveridgen suunnitelmaa *Social Insurance and Allied Services* (1942) sosiaal kansalaisuuden teknologiaksi. Riskin jakaminen universaalilla sosiaalivakuutuksella tasasuuruiseen vakuutusmaksuineen ja tasasuuruiseen etuuksineen oli sen ydin. On kovin johdonmukaista, että juuri anglosaksisella alueella on teoretisoitu tätä valtion ja kansalaisen suhdetta, ensin *welfare statena*, sittemmin yhä enemmän *social citizenshipinä*.

Alkuperäisessä beveridgeläisessä muodossa – kuten myös Suomen ensimmäisessä kansaneläkejärjestelmässä – sosiaaliturvan vakuutusmaiset piirteet olivat läpinäkyviä: Suomen ensimmäisessä kansaneläkejärjestelmässä vakuutetut säästivät omille tileilleen. Sittemmin kansanvakuutus on etäännynt kauemmas vakuutustekniikasta, kansalaisten tunnistamien vakuutusmaksujen keräämisestä³ sekä aktuaarisesta vastaavuudesta vakuutusmaksujen ja etuuksien välillä. Vuoden 1956 kansaneläkeuudistuksen jälkeinen kansaneläke on toiminut uudelleenjaon välineenä. Se on antanut eniten niille, jotka ”tarvitsevat”. Näin se myös kääntää vakuutusmaksujen ja etuuksien vastaavuuden pääläelleen; se antaa eniten niille, jotka ovat maksaneet vähiten vakuutusmaksuja (siis tulottomille).

Suomessa kansanvakuutus on muotoutunut nykyisen perustuslain määrittelemäksi perustoimeentulon turvaksi. Sen mukaan kansalaisilla on luetelluissa riskitilanteissa (työttömyys, sairaus, työkyvyttömyys, vanhuus, lapsen syntyminen, huoltajan menetyk) oikeus *perustoimeentulon turvaan*. Se poikkeaa perustuslain määrittelemästä ”välttämättömästä toimeentulosta ja huolenpidosta”, joka konkretisoituu toimeentulotukena (näiden suhteista ks. Arajärvi 2002).

Britannian kansanvakuutuksen voi ymmärtää korporatistien puuttumisena, osana liberaalia perintöä. Pohjoismaissa kansanvakuutuksen (perusturvan) asema nousee maatalousvaltaisesta talousrakenteesta sekä talonpojan ja työläisen poliittisesta liitosta (Kettunen 2001), vaikka perusturvan poliittinen konstruoituminen onkin vaihdellut. Idea on kantanut pisimpään Tanskassa, jonka sosiaaliturvan perusrakennetta voi edelleen pitää perusturvatyyppisenä,

vaikka sen rinnalle on syntynyt työmarkkinapohjaisia ansiotuloja vakuuttavia järjestelmiä (Kosonen 1998).

Pohjoismaita luonnehtii laaja-alainen sosiaalivakuutus, joka kansallisiin variaatioin yhdistelee työsuhteisiin perustuvaa ansiovakuutusta ja kaikkien kansalaisten perusturvaa (Kangas 1996). Nimenomaan perhe- ja hoivapolitiikka on irrotettu palkkatyösuhteisesta vakuutusajattelusta (Anttonen & Sipilä 2000). 1960-luvun kiihtyneen rakennemuutoksen myötä agraarinen sosiaalipolitiikka on kuitenkin muuntunut palkkatyöyhteiskunnan, ensin työväestön ja sitten keskiluokan sosiaalipolitiikaksi, ja sosiaaliturva selvemmin ansioiden vakuutukseksi.

Silti eurooppalaisessa vertailussa pohjoismainen sosiaaliturva on korostuneesti maassa-asumiseen – siis yhteiseen sosiaalikansalaisuuteen – perustuvaa universaalia sosiaaliturvaa. Pauli Kettunen (2001) katsoo, että talonpojan ja työläisen liiton perintö on tehnyt Pohjoismaissa mahdolliseksi vahvistaa rinnakkain kahta periaatetta, universalismin mukaista ajatusta kansalaisuuteen perustuvista sosiaalisista oikeuksista ja palkkatyötä työn yhteiskunnallisena muotona.

Tässäkin perinnössä on eroja Pohjoismaiden kesken. Suomalaista mentaliteettia luonnehtii aivan tietty agraarista perintöä kantava työ- ja perusturvaetiikan yhdistelmä. Jan Otto Andersson ja Olli Kangas (2002) osoittavat, miten suomalaisten asenteissa kaikki perusturvaan viittaava herättää myönteisiä reaktioita. ”Ansiosidonnaisuus” taas herättää kielteisiä mielikuvia. Se näyttää assosioituvan hyvätuloisten erityisetuksiin, eikä sosiaaliturvan luonne ansioiden menetystä kompensoivana sosiaalivakuutuksena ole vakiintunut suomalaisessa mentaalisisessä ilmastossa.⁴ Ero on selkeä jo Ruotsiin verrattuna. Siellä sosiaaliturvaa perustelee selkeästi kaksi eri periaatetta, perusturva (*standardtrygghet*) ja pois jäävien ansiotulojen kompensointi (*inkomstbortfallsprincipen*). Sosiaaliturvan tulosisidonnaisuus perustuu vakuutusajatteluun (ansiotulojen poisjäämiseen). Voisi väittää, että Suomessa kansalaisten sosiaaliturvaperiaatteet ovat epäselvemmät. Sosiaaliturvan tulisi antaa yhtä suuria etuuksia, mutta vain niille, jotka ovat sen ”ansainneet”. Perusturvan rinnalla elää vahva työetiikka, joka näkyy esimerkiksi siinä, että työttömyysturvan tai mahdollisen perustulon saajilta haluttaisiin työvastike (Andersson & Kangas 2002; Marski & Mäensivu 1998).

Tiettyjen solidaarisuuden teknologioiden ohella universalismissa on kysymys kokonaisesta eetoksesta. Eetoksella on erilaisia kansallisia juuria, mutta toisella maailmansodalla oli ratkaiseva merkitys universaalien hyvinvointivaltion idealle. Tämä pätee niin fasismia vastaan taistelleessa, luokka- ja säätyjakoisessa Britanniassa kuin kansalaissodan halkaisemassa Suomessakin. Sota oli opetus upseerin ja rivimiehen keskinäisestä riippuvuudesta ja yhtäläisestä riskinalaisuudesta. Aseveljeys pohjusti työnantajien ja työntekijöiden yhteis-

työtä ja loi yleisempääkin vertaisuuden henkeä, jota Jouko Siipi (1967, 173) kuvasi seuraavasti:

Tärkeintä ei ole se, että kansalaiset vähitellen joutuivat kaikki sosiaalipolitiikan kohteiksi, vaan että yhteinen kohteena oleminen hyväksyttiin. Sosiaalipolitiikan kohteena oleminen ei enää ollut vain ylhäältä tulevaa armoa, armelaisuutta ja pakkoa, vaan myös kansalaisoikeus..” Yhtäläisinä tässä olemme kaikki sodassa olleet, samanlaisina on nyt rauhaakin eletävä.”

Takaisin työhön

Miten tällainen rajoiltaan epäselvä ja inkluusiivinen vakuutus ja viime kädessä ei-ehdollinen, ei-vastikkeellinen lupaus turvasta oli mahdollinen? Zygmunt Bauman (1998) sanoo, että hyvinvointivaltion idea kehkeytyi kyseenalaistumattoman työetiikan ja täystyöllisyyden oloissa. Samalla kun hyvinvointivaltio lupaa elämän jatkuvuuden yksilön panoksesta, valinnoista tai moraalista riippumatta, se on rakentunut itsensä elättämisen itsestänselvyydelle, ansiotyöllä annettulle panokselle. Tämä kahtalaisuus on itse asiassa vanhempi. Moderni on rakentunut kahdenlaiselle arvokkuudelle, yhtäältä jokaisen ihmisyyksilön arvolle, toisaalta työn ja työnteon arvokkuudelle (Sennett 2003). Rakenteellisen työttömyyden myötä tämä ristiriita on noussut pinnalle. Bauman ajattelee, että ihmisarvon (tai tasa-arvon) ja työetiikan joutuessa ristiriitaan edellinen on tuomittu häviämään.

Vaikka kapitalismi tuottaakin palkkatyön ulkopuolista väestöä ja vaikka toimeentulosta on tullut monimutkainen yhteiskunnallistunut asia, itsensä elättämisen vaatimuksesta on vaikea luopua. Palkkatyön haurastuessa politiikka on kiinnittynyt työhön tai työkeskeiseen ortodoksiaan entistä vahvemmin (Julkunen 2001, 2002). Kuten Ruth Levitas (1996) toteaa, 1990-luvun uudelleenkeksitty sosiaalinen – sosiaalinen koheesio, integraatio tai inkluusio – kiinnittyy nimenomaan palkkatyösuhteeseen. Beckiä (1998) mukailien markkinoilla organisoituvalla työllä annetaan monopoli osallisuuteen, toimeentuloon ja identiteettiin. Hallinnoivalle mielelle ja uuklassiselle talousopille periaatteellinen luopuminen työnteon pakottavuudesta, sen integroivasta ja kontrolloivasta voimasta, on uhkaava ajatus.

”Takaisin työhön” -politiikka voisi olla solidaaristakin. Käytännössä tuota politiikkaa ovat informoineet uusliberaalit uskomukset sosiaaliriippuvuudesta, moraalihuhasta ja kannustinloukuista. 1990-luvun olosuhteissa näillä uskomuksilla on ollut katu-uskottavuutta ja poliittista voimaa silloinkin, kun empiirinen tieto ei puhu niiden puolesta (Bonoli ym. 2000). Poliitiikan tavoitteena on ollut siirtyä sosiaaliturvavetoisesta elämästä takaisin työhön. Täten sen keskeisin

väline on ollut sosiaaliturvan uudelleenmuotoilu työstävälliseksi, *employment friendly*, kuten sitä EU-retoriikalla kutsutaan. Kansallisesta kontekstista riippuen ”työstävällisyys” voi merkitä työnteon kanssa kilpailevan sosiaaliturvan kaventamista, sisäänpääsyn vaikeuttamista ja etuuksien madaltamista, sosiaalivakuutuksen tiukempaa sitomista työuraan ja/tai ”vastikkeettomien” sosiaalietuuksien korvaamista matalapalkkaisen työn tuella (Suomesta Julkunen 2001, 2002; Hvinden ym. 2001). Poliittikka sisältää työnhaun ja työvalmiuksien ylläpitoa, työntekoa jäljitteleviä ja työmoraalia ylläpitäviä korviketoimintoja. Kaiken kaikkiaan politiikka on kiinnostuneempaa siitä, millaisia kannustimia yksilöille, kotitalouksille, yrityksille, julkisille organisaatioille annetaan kuin siitä, millaisia hyvinvointivaikutuksia politiikalla on.

Kannustavuuteen ja aktivointiin tähtäävästä politiikasta on vaikea saada empiiristä kokonaiskuva (Keskitalo & Mannila 2002). Poliittikan käänne on suhteellisen uusi, sitä toimeenpannaan kirjavin tavoin ja vähin resursein, jolloin hyvää tarkoittavat tavoitteet voivat jäädä saavuttamatta. Uusia areenoita luova politiikka on paikallista, sen sävy ja tulokset voivat vaihdella. Paikallistasoilla mukana on solidaarisin motiivein toimivia toimijoita, pyrkimystä luoda uudenlaisia sosiaalisia areenoita, tarjota osallisuutta, identiteettiä ja toimeentuloa. Kaikkea kannustavaa ja aktivoivaa politiikkaa ei ole syytä niputtaa eikä lasta heittää pesuveden mukana.

Kuitenkin integroiva politiikka herkästi rakentaa kaksijakoisia maailman kuvia, meidät, jotka olemme sisällä ja heidät, jotka on integroitava meihin. Yhteiskunnallisia instituutioita on muotoiltava uudestaan niin, että myös ”vähätuottoiselle” ja ”vaikeasti” työllistyvälle työvoimalle syntyy kysyntää. Varsinkin anglosaksinen workfare-politiikka on synnyttänyt kritiikkiä. Tässä uudessa moraalitaloudessa tasa-arvo vaihdetaan inklusioon, tulojen uudelleenjako ja köyhyyden poistaminen aktivointiin, systeemiset uudistukset yksilöihin kohdistuviin moraalitekniikoihin (Gray 2000; Levitas 1996, 1998, 2001; Lister 1998, 2000). Kun tasa-arvo (egalitaarisuus) koskee ketä tahansa, inklusio valikoi meihin liitettävät yksilöt.

Työkeskeisen politiikan sovellukset eroavat Pohjoismaasta toiseen. Suomalainen politiikka on muita kovempaa huono-osaisia kohtaan. Esimerkiksi ruotsalainen sosiaalipoliittikka pitää kansalaiset tehokkaammin työn ja ansioidon sosiaaliturvan piirissä (Hytti 2002). Suomalainen politiikkaa päästää syntymään laajemman työstä ja siihen nojaavasta sosiaalivakuutuksesta uloslyödyn, toimeentulovaikeuksissa elävän ryhmän.

Jos ainoa hyväksytty tapa olla mukana vastavuoroisessa vaihdossa on ansiotyö, työttömyysyhteiskunta jäytää vertaisuutta ja yhteenkuuluvuutta. Työttömyysturvan ja toimeentulotuen saajat alkavat näyttää toisilta ja ”saa-jilta”, työssäkäyvät maksajilta. Maksajien riippuvuus, saaminen ja velka yhteiskunnalle peittyä ja tulee vaietuksi. Laaja työttömyys synnyttää sellaista

kaksijakoistuvaa maailmankuvaa, johon edellä kuvattu inklusioajattelu voi nojata.

Riskin uudelleenyksityistäminen?

.. (p)uhutaan riskin ”yksityistymisestä” tai ”perhekohtaistumisesta”. Riskistä tulee asia, jonka jokainen perhe joutuu ottamaan huomioon itse ja jonka suhteen sen täytyy tehdä omat valintansa – yksityinen sairausvakuutus vaiko uusi auto, yksityinen vanhuusvakuutus vai loma aurinkorannoilla. Perheen on lisättävä ... tiettyjä vakuutuksellisia velvollisuuksia: ... budjetoiden nykyhetkeä ja sijoittaen tulevaisuutta varten. (Rose 1995, 41–42.)

(Sosiaali)vakuutuksen muodostuminen merkitsi riskin kollektivisoitumista, yhteistä vastuuta. 1980- ja 1990-luvun suunnanmuutoksessa puhuttiin yhä enemmän omasta vastuusta, tosin aika epäselvällä tavalla, monenlaisen rationaaliseen elämänhallintaan viitaten. Markkinatalouden voittokulusta vakuuttuen ja lumoutuen taloustiede, kärjessä Chicagon koulukunta, halusi levittää markkinat, ostamisen ja myymisen, hintamekanismin ja itseintressin mahdollisimman monelle elämänalueelle (arvio Wolfe 1989). Samat tahot (IMF, Maailmanpankki, anglosaksiset aivoriihet, OECD), jotka vyöryttivät yksityistämistä ja julkisen sektorin reformia, vaativat myös sosiaalivakuutuksen, ennen muuta julkisen eläkevakuutuksen, korvaamista vakuutussäästämisellä omille tileille. Tässä visiossa kansalaiset integroidaan uuteen finanssi- ja sijoittajakapitalismiin itseään vakuuttavina yksilöinä, ja heidän kiinnostuksensa suunnataan kollektiivisen vastuun sijasta omiin markkinavoittoihin.

Kun tämän suuntainen järjestelmäreformi toteutui ensimmäisenä Chilessä, sitä alettiin kutsua Chilen malliksi (Lassila & Valkonen 1999). Vaikka tuohon malliin välttämättä sisältyy jokin julkinen riskiä jakava elementti, se on melkoinen irtiotto sosiaalivakuutuksen ideasta, siirtymä kohti yksityistä varautumista ja riskinhallintaa. Myös spontaanien prosessien on odotettu muuttavan yksilöiden käyttäytymistä, ruokkivan vapaaehtoista eläke-, sairaus-, hoiva- ja hoitovakuuttamista. Sysäyksen tälle kehitysuunnalle on ajateltu tulevan niistä toisiinsa kietoutuvista prosesseista, joiden tuloksena kansalaiset yhtäältä menettävät luottamustaan valtioon ja toisaalta oppivat osakesijoittajiksi ja rahastosäästäjiksi. Kehittyneiden finanssimarkkinoiden ja epävarman valtion maailmassa kansalaisten on ajateltu toimivan kuin riskiään hallitsevien yritysten, ennakoivan finanssimarkkinoiden voittoja ja tappiota, hajauttavan vakuutuksensa turvan maksimoimiseksi.

Näin radikaaleja muutoksia syvälle upottuneisiin sosiaalivakuutusinstituutioihin ei ole helppo saada aikaan. Varsinkin bismarckilaisen sosiaalivakuu-

tuksen maissa on vaikea viedä läpi edes etuuksien leikkauksia tai muutoksia hallinnossa, saati koko järjestelmän vaihtamista. Radikaalikin muutos on mahdollista hiipimällä ja ryömimällä; uudet trendit ovat mahdollisia marginaaleissakin tehtävällä politiikalla (Julkunen 2003). Institutionaalisista jatkuvuuksista huolimatta kaikissa OECD-maissa on parin viime vuosikymmenen aikana toteutettu ainakin yksi suuri eläkereformi, eikä loppua näy (Myles & Pierson 2001). Reformien sisältö on vaihdellut eläkejärjestelmän institutionaalisten piirteiden mukaan. Yleistä on kuitenkin ollut se, että eläkejärjestelmien uudelleenjakavuutta on vähennetty ja eläkkeen riippuvuutta maksetuista vakuutusmaksuista voimistettu.

Sosiaalivakuutusta yksityiseksi riskinhallinnaksi siirtävä suunta on ilmeisin anglosaksisissa maissa. Isossa-Britanniassa hallitus tavoittelee jo Thatcherin 1980-luvulla aloittaman eläkereformin jatkamista ja uutta sosiaalivakuutusajattelua, *New Insurance Contract*, kuten hallitus sitä kutsuu (Ring 2002). Yksilöitä houkutellessaan yksityiseen eläkevakuutukseen, yksilöllisiä resursseja ja yksilöllistä kompetenssia vaativaan finanssijatteluun ja etukäteissuunnitteluun. Yksitysvakuutuksen tilkkeeksi tarjotaan perusturvan sijasta entistä tarveharkintaisempaa turvaa.

Nikolas Rose (1995, 1996, 1998) ja Mitchell Dean (1999) kutsuvat tätä riskin ja epäonnen uudelleenyksityistämiseksi. Robert E. Goodin (2001) puolestaan puhuu sosiaalireformin vääristyneistä ja nurinkääntyneistä (*perverse*) periaatteista ja siitä, miten sosiaaliturva ontoutuu ja siitä tulee vähemmän sosiaalista ja vähemmän turvallista. Bill Jordanin (1996) mukaan 1900-luvun viimeisiä vuosikymmeniä luonnehtikin haavoittuvimpien ulossulkeminen universaaleista eduista ja uusien keskinäisiteiden tai vakuutusyhteisöjen muodostaminen vähäriskisten kesken. Saksalainen Ulrich Beck (1986), joka siis elää keskellä saksalaisia institutionaalisia ”jäykkyyksiä”, diagnostisoi jo parikymmentä vuotta sitten sen, että yksilöistä on tulossa itsensä turva-, suoja- ja riskinhallintayksikköjä.

Entä Suomi? Vaikka olen kuvannut 1990-luvun sosiaalipolitiikan reformia suunnanmuutokseksi, seuraavassa mielessä suomalainen 1990-luvun sosiaalivakuutuspolitiikka jatkoi edellisten vuosikymmenten suuntaa.⁵ Tavoitteena oli vakuuttamisen idean kirkastaminen, vakuutuksen tekeminen läpinäkyvämmäksi oman elämänkaaren ja omien ansioiden vakuuttamiseksi (esimerkkejä Julkunen 2001). Silloin kun sosiaalivakuutus suomalaisen tapaan perustuu suoraan työhistoriaan, kysymys on myös työn ja sosiaalivakuutuksen siteen vahvistamisesta. Läpinäkyvyys on myös kustannustietoisuuden tekniikkaa; tarkoitus on tehdä sosiaaliturvaan kohdistuvat odotukset ”realistisemmiksi”. Moraalitekniikkana se on epäsolidaarinen. Vakuutetulle pyritään osoittamaan, että hän maksaa nimenomaan omaa vakuutustaan, ei epämääräisiä kohteita, ryhmiä ja tarpeita.

Kutsun tätä suunnan kirkastamiseksi, sillä jo 1960-luvulta lähtien työpohjainen sosiaaliturva on siirtänyt sivuun kansanvakuutusta ja sosiaalivakuutuksen uudelleenjakavuus on supistunut. Uusia sysäyksiä linjalle on antanut EU-jäsenyys, so. vakuutuksen ja avustuksen erottaminen EU:n sosiaaliturva-asetuksen mukaisesti. Myös työn kansainvälistyminen vaikuttaa tähän suuntaan (Julkunen 1997). Maasta toiseen liikkuvan työvoiman on ajateltu kantavan mukanaan nimenomaan omaa vakuutusturvaansa ja kansallisiin rajoihin sidotun solidaarisen uudelleenjaon tendenssimäisesti menettävän pohjaansa.

Vastakkaista suuntaa, universaalia perintöä edusti Suomessa työhistoriaan sitomattoman perustoimeentulon turvan säätäminen perusoikeudeksi (perusoikeusuudistus 1995, perustuslakiin 2000). Perusturvan vakuuttavaa roolia heikensi etuustason painaminen niin matalaksi, että perusturvaetuudet (työttömyyspäiväraha, työmarkkinatuki, sairaus-, äitiys- ja vanhempainvakuutuksen minimipäivärahat) vaativat täydennykseksen tuloharkintaista vähimmäisturvaa (toimeentulotukea). Toimeentulotuen rooli kansalaisten toimeentulossa kasvoi ja tässä mielessä perusturvan ja vähimmäisturvan saajat sekoittuvat. Huono-osaisten asema etääntyi sosiaalivakuutetuista, kun huono-osaisiin kohdistuvaa moraalista kontrollia tihennettiin ja heidän toimeentulonsa jätettiin viime kädessä riippuvaksi ei-julkisista toimijoista, kirkosta, järjestöistä ja yhdistyksistä, siis sellaisista tahoista, jotka eivät kuulu(neet) suomalaisen toimeentuloturvan institutionaaliseen kehukseen.

Sosiaalipoliittiset askeleet riskin yksityistämisen suuntaan tapahtuivat marginaaleissa, olemassa olevien järjestelmien parametreja muuntelemalla. Pitemmälle menneet ehdotukset sosiaalivakuutuksen vaihtamisesta henkilökohtaisille tileille säästämiseen tai oman tilin liittämistä osaksi sosiaalivakuutusjärjestelmiä eivät ottaneet tulta. Sen sijaan yksityisen eläke- ja sairausvakuutuksen yleistymisen saivat vauhtia 2000-luvun alussa.

Jos järjestelmien radikaali purku on suuren kynnyksen takana, niin ilmeisempää on uuden eetoksen ja subjektiviteetin tuottaminen. Tavoitteena ovat omavaraiset, itsensä riippumattomiksi käsittävät yksilöt, jotka eivät enää ”seiso yhdessä”, ”nojaa toisiinsa” vaan varautuvat yksilöllisesti, kantavat omaa vastuuta, ovat kiinnostuneita omasta kompetensistaan, työllistyvyydestään, kilpailukyvyystään ja sijoituksistaan, siis varautuvat riskeihin pikemmin maksimoimalla omaa kompetenssiaan kuin yhteisöllisiä siteitään. Uusi moraalitalous pyrkii tekemään yksilöt näkyviksi, tarkkailtaviksi, luokitettaviksi ja tilivelvollisiksi ja puhumaan kohtalot omaksi ansioksi tai viaksi. Samaa eetosta luovat myös ne käytännöt ja diskurssit, jotka tekevät ranking-listoja ja seulovat esiin erinomaisuutta, menestyjiä, huippuja ja osajia.

Vakuutus nojaa aina riskin jakamiseen vakuutettujen yhteisön kesken. Yksityistä eläkesäästämistä on kuitenkin vaikea pitää solidaarisuuden tekniikkana. Vakuutuksenottajia houkutellessaan kiinnostumaan omien sijoitustensa tuotosta,

siis pikemmin pörssikurssien kehityksestä ja yritysten menestyksestä kuin kanssaihmisistä. Yksityiseen vakuutukseen tuskin sisältyy ”yhdessä seisomisen” ideaa, vaikka pörssikurssien romahdukset voivatkin aiheuttaa yhtäaikaista menetyksiä ja kärsimyksiä, siis jaettuja kohtaloita. Yksityinen riskinhallinta ja riskivakuutus nojaavat aina keskinäisriippuvuuteen ja nimenomaan yhä globaalimmaksi tulevaan keskinäisriippuvuuteen, mutta se näyttäytyy pikemmin oman elämän tekniikalta kuin kollektiiviselta tekniikalta.

Kenen tahansa epävarmuus, kenen tahansa tarve

Työllisyyttä siis pyritään pelastamaan ja säilyttämään siirtämällä työtä ja toimeentuloa ”riskiregiimiin”, kuten Beck (1999) sitä kutsuu, siis luomalla ja sallimalla työelämässä enemmän turvattomuutta, katkonaisuutta ja kilpailua. Riskien moninaistumiseen ja epävarmuuden kasvuun vastataan – paradoksaalisesti – yksilöllistämällä ja yksityistämällä riskiä. Taustalla on monia mekanismeja: työyhteisöllisyyden ja kansallisen yhteenkuuluvuuden haurastuminen, vakuutuksen mukautuminen työn kansainvälistymiseen, kilpailullisempi eetos ja sosiaalivakuutuksen keskiluokkaistuminen, riskinhallintapaketteja tarjoavien finanssimarkkinoiden kehittyminen. Universaali kukatahansaisuuden henki ja universaali suhde sosiaalipolitiikkaan yhteisten asioiden hoitamisena ja yhteisten ongelmien ratkaisemisena tekee tilaa omalle vastuulle, oman elämän vakuuttamiselle. Jos ajattelemme vakuutusta laajassa, metaforisessa mielessä, valtioiden kyky toimia yleisenä riskivakuuttajana on kaventunut globaalissa taloudessa.

Tämä aika pyrkii listaamaan ja luokittelemaan ihmisiä a-, b- ja c-kansalaisiin, menestyjiin, pärjääviin, sinnitteleviin ja syrjäytyneisiin, rakentamaan hierarkkisia eroja. Toisessa reunassa seulotaan esiin erinomaisuutta ja huippuja, toisessa reunassa sinnittelevät syrjäytyneet ja ulosjoutuneet. Mutta voitaisiinko ihmisiä listaavan ja luokittelevan järjen sijasta ajatella niin, että kaikki ja ketkä tahansa elävät samanaikaisesti monenlaisissa tilanteissa ja erilaisille riskeille alttiina? Miten voisimme ajatella ja puhua niin, että voisimme pitää kaikki samassa ulossulkemattomassa yhteisöllisyydessä? Voitaisiinko yhteistä ja mosaiikkimaista riskinalaisuutta ajatella ilman että sosiaalinen ja taloudellinen eriarvoisuus kiistettäisiin? Kuten Ruth Levitas (2001) korostaa, eriarvoisuus ja epävarmuus rakenteistaa koko yhteiskuntaa eikä ole vain sisäpuolta ja ulkopuolta rakenteistava jako.

Mikä voisi säilyttää universaalien vakuutuksen moraalista logiikkaa, jossa sosiaalivakuutus koskee kaikkia kansalaisia, koko yhteisöä ja julkinen debatti meidän yhteisten ongelmiamme ratkaisemista (Rothstein 1998)? Voiko

yhteisöllisyys tässä mielessä olla mahdollista 2000-luvun maailmassa, jossa erot kasvavat, kohtalot eriytyvät ja monen mielestä koko yhteiskunta on koetuksella? Sennett (2003) kysyy melkein samaa kysymystä vähän eri käsittein: voiko kunnioitus (*respect*)⁶ olla mahdollista eriarvoisessa maailmassa?

Kysyn, voisiko vastausta etsiä siitä, miten ajattelemme kukatahansisuuden. Varsinkin anglosaksinen sosiaaliteoria alkoi viime vuosisadan loppupuolella painottaa mahdollisuuksia/tilaisuuksia (*opportunities*), potentiaaleja ja riippumattomuutta, kenen tahansa mahdollisuutta kiivetä yhtäläisesti mahdollisuuksien rappusia, onnistua, tulla menestyjäksi tai ainakin irrottautua ”sosiaaliriippuvuudesta” eli yhteisön tuesta. Elämme silti edelleenkin eriarvoisessa ja ehkä eriarvoistuvassakin yhteiskunnassa. Olisiko solidaarisempaa, jos voisimme ajatella kukatahansisuuden jotenkin toisin, tarpeena pikemmin kuin potentiaalina, keskinäisenä riippuvuutena pikemmin kuin riippumattomuutena? Uusliberaalien ja jälkistrukturalististen virtausten myötä sosiaalitieteet hylkäsivät tarpeen käsitteen 1980-luvulla (ks. Doyal & Gough 1991). Sattuma vai oireko jostain, mutta äskettäin ovat tarpeen puolesta puhuneet niin Ruth Levitas (2001) kuin Richard Sennettkin (2003). Ajatus siitä, mitä ihminen tarvitsee, on kriittisen ja utooppisen sosiaalipolitiikan lähtökohta (Levitas 2001). Universaalien tarpeiden kantajina olemme kuin kuka tahansa.

Tämän ajan diagnoosiin kuuluvat epävarmuus, lyhytjänteisyys, joustavat sosiaaliset suhteet, arvaamattomuus, riskin moninaistuminen ja paisuminen. Mitä tahansa voi tapahtua. Riski kohdistuu kaikkiin ja kehen tahansa. Vaikka taloudelliset ja sosiaaliset erot kasvavat ja riskiasemat eriytyvät, kuten Beck (1986) sanoo, kukaan ei ole suojassa epävarmuudelta ja riskeiltä. Beck olettaakin, että riskiyhteiskunnassa yhteisesti jaettu ahdistus suurvaarojen edessä muodostaa solidaarisuuden potentiaalin.

Klassisessa oikeudenmukaisuuden teoriassa (John Rawls 1981) on ajateltu, että yhteiskunnan pelisäännöt pitäisi päättää ns. tietämättömyden verhon takaa, kuvitteellisessa tilanteessa, jossa osallistujat eivät tiedä omaa paikkaansa. Tällaisessa tilanteessa suositaan tasaista jakoa ja pieniä eroja. Jos ei tiedä omaa paikkaansa, on järkevämpää minimoida köyhyys, eriarvoisuus ja putoamisen mahdollisuus kuin luoda leveä haitari ja harvoille tilaisuus kiivetä huipulle. Mitä sattumanvaraisempana – vähemmän itse ansaittuna – näkee oman onnistumisensa, sen oikeudenmukaisempana pitää markkinoilla muodostuneiden jakojen korjaamista politiikalla. Mitä enemmän tunnistaa keskinäisriippuvuuden ja velan yhteiskunnalle, sen rationaalisempaa on kannattaa universaalista sosiaalipolitiikkaa.

Tietämättömyyden verhon takana oleminen tarkoittaa *olemista kuin kuka tahansa*. Kukatahansisuus on poliittista asennetta, niin kuin Mika Ojakangas (2002) sen esittää, suhtautumista politiikkaan kuin olisi kuka tahansa, liittämättä itseään johonkin tiettyyn asemaan. Ajattelen, että kukatahansisuus olisi avain

tämän ajan universalismiin. Vaikka sosiaaliset erot kasvavat ja riskiasemat eriytyvät, tämä aika on myös ”kenen tahansa” aikaa. Kuka tahansa voi joutua irtisanotuksi ja työttömäksi, uupua työssään, sairastua syöpään tai (useimmat) tulla vanhaksi, kenelle tahansa voi syntyä vammaisen lapsi ja kenen tahansa lapsi voi räjäyttää ostoskeskuksen. Kohtalotkin ovat onnekkuutta ja menestymisen saajana olemista (keskinäisriippuvuutta). Paljon on sattumaa alkaen siitä, mihin perheeseen ja millaisilla geeneillä syntyy. Sennett (2002, 2003) sanoo, että joustavan kapitalismin ja joustavien sosiaalisten suhteiden maailmassa – siis maailmassa missä työ on entisestään riskiäytynyt – kunnioituksen tai arvokkuuden hauraus koskettaa kaikkia; menestyjätkin voivat epäonnistua ja joutua liittämään epäonnistumisen ja riippuvuuden osaksi minäänsä.

Zygmunt Bauman (1998) näkee universaalisen ja solidaarisen hyvinvointivaltion tuhon suorastaan ylimääräytyneeksi. Aikamme ei näytä antavan paljonkaan tilaa positiivisille utopioille. Silti hän kysyy, miksi voimme olla varmoja, että ”yhteiskunta, joka ei olisi markkinoiden orja, on mahdoton tai ettei kasvavaa eriarvoisuutta voida pysäyttää”. Hän kysyy edelleen, miten tämä aika tuottaa utopian paluuta. ”Mitä enemmän toistelemme sitä, että politiikassa ei ole tilaa unelmille, että se on sidottu realiteetteihin, sitä enemmän itse asiassa unelma aivan toisenlaisesta yhteiskunnasta pakottaa itsensä esiin” (Bauman 1998, 98). Luultavasti kumouksellinen kysymys, jonka joudumme asettamaan, kuuluu: jos vakuutus, joka oli alun perin solidaarisuuden tekniikka, täydellistytessään ja kirkastuessaan johtaa epäsolidaarisempaan ja nurinkääntyneempään sosiaalipolitiikkaan, onko meidän hylättävä tai ylitettävä vakuutus, jotta voisimme tavoitella ulossulkematonta ja sosiaalivakuuttavaa yhteiskuntaa?

Viitteet

- ¹ Kirjoitan tätä artikkelia tarkoituksellisen androsentristisesti ikään kuin maailmassa olisi ja olisi ollut vain miehiä. Jätän käsittelemättä naisten erityisen panoksen, reproduktion (synnyttämisen ja hoivaamisen) ja naisten kansalaisuuden. Tuotannon työn ja työnjaon ulkopuolella olleet naiset eivät ole ylänneet sen enempää durkheimiläisen sosiaalisen siteen kuin yhteiskuntasopimuksenkaan piiriin, vaan pysyneet eräänlaisina ”johdettuina kansalaisina” aivan kuten bismarckilaisessa sosiaalivakuutuksessa heidän oikeutensa sosiaalietuuksiin johdetaan aviomiehen sopimuksesta. Menettelemällä näin teen itse samalla tavalla mistä olen arvostellut androsentrististä tiedettä: yksinkertaistan ajattelua tämän tarkastelun ajaksi. Sosiaalipolitiikan uudelleenajattelu vaatii kuitenkin sukupuolen, hoivan ja feministisen sosiaalietiikan (esim. Fraser 2000) ottamista vakavasti.

- 2 Näin se on ollut, mutta vuosikymmenten kuluessa valtion sääntely korporatiivisten osapuolten sopimasta ja hallinnoimasta vakuutuksesta on tiivistynyt. Viime vuosikymmenen rationalisoinnissa korporatiivisten osapuolten valtaa on pyritty vähentämään esimerkiksi Alankomaissa, Saksassa ja Ranskassa ja näin saamaan vakuutusjärjestelmät paremmin julkisen kustannuskontrollin piiriin.
- 3 Suomessa kansalaisten maksamat kansaneläke- ja sairausvakuutusmaksut on piilotettu tuloveron sisään. Vakuutettujen eli kansalaisten kansaneläkemaksusta luovuttiin vuonna 1996 samalla kun lakkautettiin kansaneläkkeen universalismi. Työnantajilta maksua edelleen kerätään.
- 4 Tästä huolimatta työeläke on hyvinkin legitiimi lukuun ottamatta eläkkeen katotomuutta.
- 5 Huomaan, että ainakin näiltä osin minun olisi syytä tarkastaa suunnanmuutoksen teesiä. Kysymyksessä oli pikemmin suunnan kirkastaminen.
- 6 Filosofiasa puhutaan vielä periaatteellisemmalla tavalla toistemme tunnustamisesta (esim. Fraser 1999).

Kirjallisuus

- Agell, Jonas* (2001) Työmarkkinainstituutiot yhteiskunnallisena vakuutuksena. *Talous & yhteiskunta* (4), 9–13.
- Andersson, Jan Otto & Kangas, Olli* (2002) Perustulon kannatus Suomessa. *Yhteiskuntapolitiikka* (67) 4, 293–307.
- Anttonen, Anneli & Sipilä, Jorma* (2000) Suomalaista sosiaalipolitiikkaa. Tampere: Vastapaino.
- Arajärvi, Pentti* (2002) Toimeentuloturvan oikeellisuus. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 68. Helsinki: Kela.
- Bauman, Zygmunt* (1998) *Work, Consumerism and the New Poor*. Buckingham: Open University Press.
- Beck, Ulrich* (1986) *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Beck, Ulrich* (1998) *Democracy without enemy*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich* (1999) Työyhteiskunnan tuolle puolen. *Janus* 7 (1), 257–266.
- Dean, Mitchell* (1999) *Governmentality. Power and Rule in Modern Society*. London: Sage.
- Doyal, Len & Gough, Ian* (1991) *A Theory of Human Need*. London: Macmillan.
- Durkheim, Emile* (1990) *Sosiaalisesta työnjaosta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Eräsaari, Risto* (2002) Kuinka turvaton on riittävän turvallinen. Vammala: Kunnallislisalan kehittämissäätiö.
- Ewald, Francois* (1995) Vakuutusyhteiskunta. Teoksessa Risto Eräsaari & Keijo Rahkonen (toim.) *Hyvinvointivaltion tragedia*. Helsinki: Gaudeamus, 73–86

- Fraser, Nancy* (1999) *Social Justice in the Age of Identity Politics: Redistribution, Recognition, and Participation*. Teoksessa Larry Ray & Andrew Sayer (toim.) *Culture and Economy After the Cultural Turn*. London: Sage, 25–52.
- Fraser, Nancy* (2000) *After the Family Wage: a Postindustrial Thought Experiment*. Teoksessa Barbara Hobson (toim.) *Gender and Citizenship in Transition*. London: Macmillan, 1–32.
- Giddens, Anthony* (1998) *The Third Way*. Cambridge: Polity Press.
- Goodin, Robert E.* (1998) *Social Welfare as a Collective Responsibility*. Teoksessa David Schmidtz & Robert E. Goodin: *Social Welfare and Individual Responsibility*. Cambridge: Cambridge University Press, 97–210.
- Gray, John* (2000) *Inclusion. A Radical critique*. Teoksessa Peter Askonas & Angus Stewart (toim.) *Social Inclusion. Possibilities and Tensions*. London: Maxmillan, 19–36.
- Hvinden, Bjørn* (2000) Onko sosiaalipolitiikka omaksunut sosiologian hylkäämät vanhentuneet käsitteet? *Janus* 8 (2), 134–149.
- Hvinden, Bjørn, Heikkilä, Matti & Kankare, Ilkka* (2001) Towards activation? The changing relationship between social protection and employment in Western Europe. Teoksessa Mikko Kautto ym. (toim.) *Nordic Welfare States in the European Context*. London: Routledge, 168–197.
- Hytti, Helka* (2002) Miksi ruotsalaiset ovat sairaita mutta suomalaiset työttömiä. *Yhteiskuntapolitiikka* 67 (4), 333–345.
- Jordan, Bill* (1996) *A Theory of Poverty & Social Exclusion*. Cambridge: Polity Press.
- Julkunen, Raija* (1997) Suomalainen sosiaalipolitiikka Euroopan talous- ja rahaliitossa ja matkalla sinne. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1997/19.
- Julkunen, Raija* (2001) Suunnanmuutos. 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa. Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, Raija* (2002) Työtä vastaan? *Yhteiskuntapolitiikka* 67 (4), 315–324.
- Julkunen, Raija* (2003) Hiipivä ja ryömivä – pääoma valtaamassa hyvinvointivaltiota. Teoksessa Harri Melin & Jouko Nikula (toim.) *Yhteiskunnallinen muutos*. Tampere: Vastapaino, 181–192.
- Kangas, Olli* (1996) *Hyvinvointivaltiomallit, niiden toiminta ja kannatusperusta*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 1996:5.
- Keskitalo, Elsa & Mannila, Simo* (2002) Aktivointipolitiikka – vastaus pitkäaikaistyöttömyyden ja syrjäytymisen ongelmaan. Teoksessa Matti Heikkilä & Mikko Kautto (toim.) *Suomalaisten hyvinvointi* Helsinki: Stakes, 192–213.
- Kettunen, Pauli* (2001) Oliko hyvinvointivaltio projekti? <<http://www.ennenjanyt.net/4-01/kettunen.htm>>. (Luettu 9.1. 2002).
- Kosonen, Pekka* (1998) *Pohjoismaiset mallit murroksessa*. Tampere: Vastapaino.
- Lassila, Jukka & Valkonen, Tarmo* (1999) *Henkilökohtaiset sosiaalitulit – sosiaaliturvan uusi rahoitusratkaisu?* Helsinki: Etlä, sarja B 157.

- Levitas, Ruth* (1996) The concept of social exclusion and the new Durkheimian hegemony. *Critical Social Policy* 46 (1), 5–20.
- Levitas, Ruth* (1998) *The Inclusive Society? Social Exclusion and New Labour*. Basingstoke: Macmillan.
- Levitas, Ruth* (2001) Against work: a utopian incursion into social policy. *Critical Social Policy* 21 (4), 449–464.
- Lister, Ruth* (1998) From Equality to Social Inclusion: New Labour and the Welfare State. *Critical Social Policy* 18 (2), 215–225.
- Lister, Ruth* (2000) Strategies for Social Inclusion. Promoting Social Cohesion or Social Justice? Teoksessa Peter Askonas & Angus Stewart (toim.) *Social Inclusion. Possibilities and Tensions*. London: Maxmillan, 37–54.
- Marski, Jarmo & Mäensivu, Vesa* (1998) Hyvinvoinnin muutossuuntia. Helsinki: Kansaneläkelaitos, Sosiaali- ja terveysturvan katsauksia 30.
- Myles, John & Pierson, Paul* (2001) The Comparative Political Economy of Pension Reform. Teoksessa Paul Pierson (toim.) *The New Politics of the Welfare State*. Oxford: University Press, 305–333.
- Ojakangas, Mika* (2002) *Kenen tahansa politiikka*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Rawls, John* (1981) *A Theory of Justice*. Cambridge: Harvard University Press, Mass. (11. pr.)
- Regini, Marino* (2000) Between Deregulation and Social Pacts: The Responses of European Economics to Globalization. *Politics & Society* 28 (1), 5–35.
- Rhodes, Martin* (2001) The Political Economy of Social Pacts: ‘Competitive corporatism’ and European Welfare Reform. Teoksessa Paul Pierson (toim.) *The New Politics of the Welfare State*. Oxford: Oxford University Press, 165–196.
- Ring, Patrick* (2002) The implications of the ‘New Insurance Contract’ for UK pension provision: rights, responsibilities and risks. *Critical Social Policy* 73, 22 (4), 551–571.
- Rose, Nikolas* (1995) Eriarvoisuus ja valta hyvinvointivaltion jälkeen. Teoksessa Risto Eräsaari & Keijo Rahkonen (toim.) *Hyvinvointivaltion tragedia*. Helsinki: Gaudeamus, 19–56.
- Rose, Nikolas* (1996) The Death of the Social. *Economy and Society* 25 (3), 327–356.
- Rose, Nikolas* (1998) The Crisis of the ‘Social’: beyond the Social Question. Teoksessa Sakari Hänninen (toim.) *Displacement of Social Policies*. Jyväskylä: SoPhi, 54–87.
- Rothstein, Bo* (1998) *Just Institutions Matter. The Moral and Political Logic of the Universal Welfare State*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sennett, Richard* (2002) *Työn uusi järjestys*. Tampere: Vastapaino.
- Sennett, Richard* (2003) *Respect in a World of Inequality*. New York: W.W. Norton & Company.
- Siiipi, Jouko* (1967) *Ryysyrannasta hyvinvointivaltioon*. Helsinki: Tammi.
- Swaan, Abram de* (1988) *In Care of the State*. Cambridge: Polity Press.

*Wolfe, Alan (1989) Whose Keeper. Social Science and Moral Obligation. Berkeley:
University of California Press.*

Sakari Hänninen

Perustulo – kenen tahansa oikeus?

Suomi pohjoismaisena hyvinvointivaltiona

Suomi haluaa itseään kutsuttavan pohjoismaiseksi hyvinvointivaltioksi. Suomalaisen politiikan tärkeimmät tahot sanovat pitävänsä tehtävänänsä tämän hyvinvointivaltion tulevaisuuden turvaamista. Niin sanotaan, vaikka kaikkien tuloluokkien veroja haluttaisiin alentaa ja julkisten palvelujen ja tulonsiirtojen kustannuksissa säästää. Pohjoismaisen hyvinvointivaltion tunnusmerkkeinä voidaan pitää tasa-arvon, universaalisuuden ja julkisen vastuun korostamista (Hänninen 2001, 22). Nämä hyvinvointivaltioiden ovat pyrkineet ja onnistuneetkin tehokkaimmin vähentämään tuloeroja ja alentamaan köyhyyttä. Niiden kaikille kansalaisille on pyritty takaamaan mahdollisuudet käyttää hyväkseen sosiaali- ja terveystalvveluja sekä oikeudet perustoimeentuloon ja ansiosidonnaisiin etuuksiin. Julkinen vastuu näkyy siinä, että julkisella sektorilla on keskeinen rooli sosiaalivakuutuksessa ja ylipäänsä riskien hallinnassa, sosiaali- ja terveystalvveluiden tarjonnassa tai sen järjestämisessä kuten myös aktiivisessa työmarkkinapolitiikassa.

Suomen kutsuminen pohjoismaiseksi hyvinvointivaltioksi on perusteltua, joskin se vaatii tarkennusta. Tämä luonnehdinta sopii Suomeen oikeastaan vasta 1980-luvun puolivälistä, ja silloinkin Suomen hyvinvointijärjestelyjä koskevissa ratkaisuisissa oli varsin perinteisiä piirteitä. Mutta kuinka pitkälle tulevaisuuteen tämä luonnehdinta pätee? Pohjoismaisen eetoksen omaksumisen näkökulmasta Suomen kuulumista Pohjoismaiden ryhmään ei ole syytä ainaakaan vielä epäillä. Mutta mitkä sitten ovat tämän eetoksen tunnusmerkit?

Olen aikaisemmin kuvannut pohjoismaista hyvinvoinnin eetosta kolmella sanalla: solidaarisuus, kohtuullisuus ja maailmallisuus (Hänninen 2001, 19–33). Näihin yleisluonnehdintoihin liittyy koko joukko tätä eetosta jäsentäviä periaatteellisia näkökantoja. Ensinnäkin, pohjoismaisen hyvinvointimallin universalismi tarkoittaa, että jokaiseen kansalaiseen suhtaudutaan kuin keneen

tahansa. Tällöin hyvinvointivaltiollisten järjestelyjen katsotaan ensi sijassa vaikuttavan ihmisten tilanteiden kohentamiseen ja vasta sitä kautta mahdollisesti heidän itsensä muuttamiseen. Toiseksi, pohjoismaista hyvinvoinnin eetosta luonnehtii välinpitämätön välittäminen muista ihmisistä. Toisin sanoen nämä järjestelyt koostuvat käytännöistä, kuten sosiaalivakuutuksesta, joiden avulla tuntemattomat pitävät huolta toisistaan ilman että asiaan kuuluvista tilanteista tehtäisiin henkilökohtaisen vakaumuksen ja vastuun testipaikkoja. Kolmanneksi, pohjoismainen hyvinvoinnin eetos nojaa ajatukseen yhteisvastuusta, joka muotoillaan yhteiskunnallisena kysymyksenä poliittisessa mielessä ilman että oletettaisiin mitään yhteiskuntasopimuksen kaltaista sidosta. Näiden järjestelyjen takana on kyky tehdä kompromisseja, kyky olla eri mieltä rakentavasti, pikemmin kuin konsensus, yksimielisyys. Pohjoismaisia hyvinvointijärjestelyjä ei ole syytä tulkita minään hobbesilaisena reaktiona sosiaalisen siteen purkautumisen uhkaan. Neljänneksi, pohjoismaista hyvinvoinnin eetosta kannattava tasa-arvon ajatus lähtee kanssaihmissen tai kanssalaisen arvon ja arvokkuuden tunnustamisesta. Pikemmin kuin pelkkä voimavarojen, ansioiden ja etuuksien jakaantumista kuvaava määrällinen osoitin tasa-arvo on ihmisten välisten suhteiden ja kanssakäymisen laadun merkki. Viidenneksi, pohjoismainen hyvinvoinnin eetos on perustavassa mielessä maallinen ja maanläheinen asia, jota ei yritetä eikä tarvitse pyhittää minkään tuonpuoleisen periaatteen avulla, olipa kyse uskonnosta, politiikasta, taloudesta, isänmaasta tai ihmisestä. Hyvinvointivaltiollisten järjestelyjen toimivuus ilmentää niiden jokapäiväisyyttä ja arkipäiväisyyttä, eräässä mielessä ”paljaan elämän politiikkaa”.

Kuudenneksi, pohjoismainen hyvinvoinnin eetos ei edellytä toteutuakseen mitään sellaista yksilöllistä tai yhteisöllistä sankaruutta tai eettistä erinomaisuutta, joka on tekijöidensä mielen mukaista ja josta he itseään onnittelevat. Tämä eetos päinvastoin korostaa pienten tekojen merkitystä eikä vaadi ihmisten hyvinvoinnin takeeksi mitään ylimääräisiä hyviä tekoja, joihin niiden tekijät voivat vedota ”sielunsa pelastamiseksi” ja ”armon saamiseksi”. Seitsemänneksi, pohjoismaisen mallin mukaiset hyvinvointijärjestelyt pyrkivät ihmisten turvallisuuden lisäämiseen elämän ennakoitavuuden vahvistamisen mielessä. Kyse on riskitilanteiden ja epävarmuuden hallinnasta, joka tunnustaa satunnaisuuden merkityksen periaatteessa kenen tahansa elämänkulkuun vaikuttavana tekijänä. Kahdeksanneksi, pohjoismaista hyvinvoinnin eetosta kuvaava pragmatismi muistuttaa siitä, etteivät pohjoismaiset hyvinvointijärjestelyt ole minkään paperille kirjatun suuren projektin, siis yhden ideologisen linjauksen täytäntöönpanon tulosta vaan pienten askelten politiikkaa, joka tapahtuu aina erimielisyyden ja yksimielisyyden välisellä harmaalla vyöhykkeellä. Ristiriitojen sovittelu on termi, joka kuvaa hyvin pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden rakentamista. Siihen sisältyy samalla ajatus, että politiikan on korjattava tehdyt vääryydet.

Käänte

Raija Julkunen (2001, 284) katsoo, että viimeisen puolentoista vuosikymmenen aikana ”(k)aikki teollisuusmaat, Suomi mukaan luettuna, ovat vaihtaneet hyvinvointivaltion laajenemisen jälkiekspansiiviseen politiikkaan”. Jälkiekspansiivisen termillä Julkunen viittaa laman jälkeiseen, hyvinvointivaltion laajenemisen jälkeiseen, jälkiteolliseen ja jälkisuvereeniin tilanteeseen, jossa syntyy uusi julkisten menojen kontrolliin ja rajoittamiseen pyrkivä toiminta- ja hallintatapa (regiimi). Julkunen tunnistaa 1990-luvulla tapahtuneen lamaan sopeutumista ratkaisevammalla suunnanmuutoksen – mistä juontuu hänen kirjansa nimikin. Olen tästä asiasta hänen kanssaan aivan samaa mieltä. Sosiaaliturvaetuksien leikkauksia tai jäädyttämistä olennaisempaa on sellaisten hallinnan mekanismien ja mentaalisten mallien omaksuminen, jotka luovat pohjan jatkuvalla menokontrollille (Julkunen 2001, 291). Tässä hallintamielen muutoksessa on kyse paljon enemmän kuin vain julkisten menojen kontrollista. Tämän osoittamiseksi nelivaiheiseksi kuvaamani (Hänninen 1998, 247–252) – ja Julkunen erittelemä – muutosprosessi on syytä lukea uudelleen mentaalisen muutoksen näkökulmasta.

Varsinaisesti 1980-luvulla alkanut ja 1990-luvulla kiihtynyt hallintamielen muutos jälkiekspansiiviseksi on kulkenut Suomessa seuraavien liikevoimien vauhdittamana. Ensimmäisessä vaiheessa toteutettiin rahamarkkinoiden vapauttaminen ja integraatoratkaisu, toisessa vaiheessa aloitettiin julkisen sektorin restrukturaatio ja julkisen sektorin menokontrolli, kolmannessa vaiheessa nostettiin esiin kysymys työmarkkinoiden joustavoittamisesta, yrittäjyyden siunauksellisuudesta ja työnteon merkitystä painottavasta aktiivoinnista, joskin on heti todettava, että työmarkkinoiden pelisääntöjä ei ole Suomessa olennaisesti muutettu johtuen lähinnä ammattiyhdistysliikkeen vahvasta asemasta. Neljännessä vaiheessa on sitäkin tomerammin pyritty edistämään käytäntöjä, jotka korostavat yksilöiden vastuuta omasta elämästään. Tähän vedoten perusturva ja minimitoimeentulo on pyritty pitämään riittävän alhaiseksi katsottuna (kansainvälisellä) tasolla.

Näiden vaiheiden luonnehtimiseksi olisi varsin helppoa luetella erilaisia yhteiskuntapolitiittisia päätöksiä, toimenpiteitä ja linjauksia, joita Suomessa, kuten muissakin OECD-maissa, on toteutettu rahamarkkinainstituutioiden ja rahapolitiikan uudelleenrakentamisesta alkaen. Se ei ole tässä tarkoituksenmukaista. Mutta millaista mentaalista murrosta nämä askeleet sitten ilmentävät?

Rahamarkkinoiden ”vapauttamista” ja Suomen liittymistä Euroopan unioniin voidaan pitää osana globalisaatiota, joka ilmentää kansainvälisen voimasuhteen muutosta kohti yksinapaista maailmanjärjestelmää. Globalisaation voi katsoa merkitsevän vahvimman mahdollisuutta kutsua maailmantilan mitä tahansa kohtaa omaksi paikakseen eli itsensä asettamista minkä tahansa maailmantilan

kohdan keskipisteeseen. Kyse ei ole vain tilasta vaan aikatilasta. Globalisaatioksi nimitetyssä ilmiössä aika ja ajalliset suhteet tilallistetaan. Tämä seuraa nimenomaan siitä, jos globalisaation katsotaan ilmentävän historian arvoituksellisuuden loppua, siis määrätyn yhteiskuntamuodon julistamista ikiaikaiseksi. Tämä on uskomus, joka kuvittelee ratkaisevansa historian ongelman. Tämä harhakäsitys, joka on käynnissä olevan mentaalisen murroksen ytimessä, unohtaa sen mistä Jan Patocka muistuttaa: ”Moderni sivilisaatio ei kärsi vain omista virheistään, omasta likinäköisyydestään, vaan myös kyvyttömyydestään ratkaista historian koko ongelma. Mutta historian ongelmaa ei voida ratkaista, se pysyy ongelmana. Nykyisyyden ongelma on, että yksityiskohtia koskevan tietämyksen liiallisuus saattaa johtaa silmien sulkemiseen tältä kysymykseltä ja sen perusteluilta. Saattaa myös olla, että sivilisaation taantumista koskeva kysymys on väärin muotoiltu. Sivilisaatio ei ole sellaisenaan olemassa. Kyse on pikemminkin siitä, voidaanko tietää, pystyykö historiallinen ihminen vielä tunnustamaan historian.” (Patocka 1981, 127.)

Globalisaatio yrittää ratkaista historian ongelman, kieltää sen arvoituksellisuuden, lopettaa historian. Näin tapahtuu nimenomaan silloin, kun globalisaatiota käytetään (teko)syynä ja (pseudo)selityksenä. Kyse on nykyisyyden despotiasta, joka käy sotaa vaihtoehtojaan vastaan, oikeastaan vaihtoehtoisuutta vastaan, historian avoimuutta vastaan. (Derrida 1996, 5.) Maailman sulkeminen oman katseen kantamaan ei ole sokea vain sille, mikä tapahtuu kaukana, vaan myös sille, mikä tapahtuu meitä kaikkein lähinnä, sille, mikä on kätkeytintä ja arvoituksellisinta. Usko siihen, että vauhimme riittää tuomaan kaukaisetkin asiat salamannopeasti näköpiiriimme, etäisyyden kumoaminen ja suuntaaminen (*Entfernung, Ausrichtung*), luo kuvitelmaa kaikkivoipaisuudesta, joka voi olla itsepetöksellistä. (Heidegger 2000, 139–146.)

Julkisten menojen kontrolli on päämäärä, jonka välttämättömyys johdetaan maailmanmarkkinoiden toimintalogiikasta ja esitetään kansainvälisen kilpailukyvyyn vahvistamisen nimissä. Kyseessä on uskontunnustuksen kaltainen vakuutus, jota pidetään järkipäisyyden osoituksena. Se on onto-teologinen tai onto-orgiastinen maksimi, joka voidaan esittää useassa eri muodossa, kuten julkisen johtamisen uutena paradigmatena. Se ei ainoastaan kehota toimimaan pääoman kaavan mukaisesti, siis voitto mielessä, vaan myös rakentamaan julkiset instituutiot uudelleen tämän järkipäisyyden mukaisiksi. Tämän uudelleenrakentamisen keskeinen sarka on julkisen sektorin restrukturaatio, eräänlainen julkisille instituutioille tarjottava ”kuoleman lahja”. Sen mukaisesti näiden instituutioiden on tunnettava vastuunsa, eli oivallettava vapautensa päättää päivänsä tai ainakin rajoittaa toimintaansa tekemällä siten tilaa pääoman järkipäisyydelle. Tässä ”kuoleman lahjassa” katsotaan olevan kyse vakaumuksen ja vastuun avioliitosta, uhrauksesta toisen hyväksi, kamppailusta (*polemos*) joka yhdistää vastustajia (Derrida 1996, 6, 10, 17.) Tästä syystä on

selvää, että tämä purkaminen ja uudelleen rakentaminen toteutuu parhaiten koalitiossa, jolta puuttuu oppositio. Harvoin se kuitenkaan toteutuu kiihkotomasti. Pikemminkin näyttävästi. Se muistuttaa mitä tahansa speaktaakkelia, jossa kääntymys tuodaan julki yleisölle, jolta siltäkin vaaditaan parannusta. Speaktaakkeli, jossa vanhat instituutiot julkisesti silpovat itseään tai jossa niitä leikataan siivet yleisön edessä, ilmenee puhtaimmillaan vallankumouksen hetkinä. Silloin tapahtumien kulkua vauhdittaa aina uskonnollinen kiihko, kuten muun muassa Émile Durkheim on meitä muistuttanut: ”Yhteiskunnan valmius asettaa itsensä jumalana tai luoda jumalia ei ole koskaan ollut yhtä ilmeistä kuin Ranskan vallankumouksen ensimmäisinä vuosina. Siihen aikaan itse asiassa, yleisen innostuksen vallitessa, luonteeltaan puhtaasti maalliset asiat käännettiin julkisen mielipiteen voimasta pyhiksi: näitä olivat isänmaa, vapaus, järki.” (Durkheim 1965, 244–245.)

Julkisen sektorin nykyistä restructuraatiota ei tarvitse pitää vallankumouksena (revoluutiona), pikemminkin perimyssotana (devoluutiona). Joka tapauksessa sekin vannoo vapauden ja järjen nimeen kiihkolla, joka muistuttaa kaikkia aikaisempia pyrkimyksiä kieltää historian arvoituksellisuus, siis lopettaa historia. Tässäkin kohdassa on syytä panna merkille Derridan korostama Patockan huomio: ”Kyse on innostuksesta, joka, järjen kultista huolimatta, säilyttää orgiastisen luonteensa, joka ei ole kurinalainen tai on henkilökohtaisen vastuun suhteen riittämättömän kurinalainen. Vaara uudesta putoamisesta orgiastisen piiriin on välitön.” (Patocka 1981, 121.) Tämä orgiastinen kiihko ilmenee kirkkaimmillaan siinä meklarikunnassa, joka toimii restructuraatiospeaktaakkelin toimitsijoina. Poliitiikka voi ja sen tulisi toimia tämän kiihkon hillitsijänä. Reaktiivinen poliitiikka tekee kuitenkin päinvastoin. Silloin kun poliitiikka ei mene mukaan tähän speaktaakkeliin, se saa helposti kuulla kunniansa ja väitteen, että poliitiikka vie taloutta kivikauteen ja joutuu siitä vastuuseen maariskejä arvioivien kansainvälisten tahojen, siis onto-orgiastisen speaktaakkelin ylipappien kanssa. Paradoksaalisinta tässä kiihkossa on se, että vaatiessaan kaikilta muilta vastuullisuutta sen oma suhde vastuullisuuteen jää kurittomaksi. Omien ennakointien virheistä ei tarvitse kantaa minkäänlaista vastuuta.

Mistä sitten työmarkkinoiden joustavoittamisessa on kysymys? Siirtymisestä maailmanlaajuisesti postfordistiseen joustavan kasaantumisen talouteen? Siis markkinoiden toiminnan esteiden ja pidäkkeiden poistamisesta? Olisi osuvampaa puhua markkinavoimien esteiden poistamisesta! Tavoitteena on, että voimat saavat esteettä virrata ja vaikuttaa. Tässä hallintamielessä on kyse eräänlaisesta voimien metafysiikasta, josta Patocka puhuu:

”Ihminen ei ole enää suhteessa Olemiseen, vaan on muuttunut mahtavaksi voimaksi, erääksi kaikkein mahtavimmista. (Tämä superlatiivi...todellakin mer-

kitsee, että ihminen on asettanut itsensä tasapuoliseen suhteeseen maailman voimien kanssa, voimista vahvimpana.) Näyttää siltä, että puhtaiden voimien maailmassa hänestä on tullut suuri kasaaja, joka toisaalta käyttää näitä voimia hyväkseen ollakseen olemassa ja uusintaakseen itsensä, mutta toisaalta samasta syystä on kytketty samaan piiriin, häntä pinotaan, määrällistetään, käytetään hyväksi ja manipuloidaan kuin mitä tahansa voimien järjestelmää.” (Patocka 1981, 124.)

Kuka tahansa tarvitsee voimaa pysyäkseen voimakentässä mukana, sillä vain voima voi saada kiinni voimasta. Pääomapuhe on tämän voiman metafysiikan vakiintunut ilmaisu. Aivan mitä tahansa voimaa voi nykyisin kutsua pääomaksi, tarkennukseen tarvitaan vain uusi etuliite. Työvoimastakin, työmarkkinoihin kiinnittäjästä, on tullut eräs pääoman muoto (inhimillinen pääoma) ja siten palkkatyöläisestä itseensä investoiva yrittäjä. Äärimmäinen työmarkkinoiden joustavoittaminen saavutetaan silloin, kun kaikista osallistujista on tullut yrittäjiä, keskenään kilpailijoita, joiden toimintaa eivät rajoita mitkään pidäkkeet. Tämän metafysiikan mukaisesti ei tarvitse puhua siitä, että joillakin ei ole muuta kuin työvoimansa myytävänä. Sen sijaan voidaan kyllä puhua siitä, kuinka joillakin ihmisillä ei ole voimaa päästä muiden voimien mukaan. Siitä syystä heitä onkin voimautettava (*empowerment*).

Maailmasta huolehtimisen, siinä olemisen sijasta voiman metafysiikka kehottaa pikemminkin käyttämään maailman voimia hyväksi, jotta saataisiin aikaan parempi maailma. Tätä kutsutaan tyypillisesti kehitykseksi, kasvuksi, edistykseksi. Toki maailman muuttamisen nimissä on kirjoitettu monenlaisia ohjelmia ja ohjenuoria, joissa pahimmassa tapauksessa ihmiset ovat riippuneet kaulastaan. Tässä suhteessa pulmallisimpia ovat olleet ne ohjelmat, jotka pyrkivät ihmisen väkivaltaiseen muuttamiseen, uudenlaisten ihmisten tuottamiseen. Usein tähän pyritään hienovaraisemmin. Ihmisiä voidaan pakottaa muuttamaan itse itseään, mikä saatetaan muotoilla kehotuksena tai kannustuksena. Juuri tästä on nykyisin kysymys kun korostetaan sitä, että ihmisten on otettava vastuu omasta elämästään. Samalla kun erinomaisessa taloudellisessa asemassa olevia ihmisiä palkitaan lisäpalkkioilla, heikossa sosiaalisessa asemassa olevien ihmisten elämän ja elannon ehtoja tiukennetaan minimiturvaa kaventamalla. Näin pyritään tuottamaan tietynlaista käyttäytymistä ja vahvistamaan määrättyjä rooleja. Tässä yhteydessä puhe yksilön vastuullistamisesta on epätäsmällistä, ellei peräti harhaanjohtavaa. Kyse ei ole siitä, että haluttaisiin vahvistaa tai voimistaa yksilöllisyyttä persoonallisuuden, omaperäisyyden tai omintakeisuuden mielessä. Kyse on pikemminkin roolipelistä: ”Kyse on rooliin eikä henkilöön liittyvästä individualismista” (Derrida 1996, 36).

Minimiturvan ehtojen jäädyttäminen tai kiristäminen yksilöiden vastuullistamisen ja elämänhallinnan nimissä tosiasiaassa kaventaa näiden yksilöi-

den valtaoikeuksia, mutta lisää instituutioiden valtaosuuksia. Näin tapahtuu nykyisenkaltaisessa tarjontapuolen yhteiskunnassa, jossa yksilöt pakotetaan omaksumaan määrättyjä rooleja tai maskeja, jotta he pystyisivät paremmin kauppittelemaan itseään valintoja tekeville instituutioille. Kyse on pikemminkin instituutioiden kuin yksilöiden suvereniteetista, ellei nyt sitten instituutioita tulkita yksilöiden kuluttajiksi. Mikäli yksilö haluaa menestyä, siis hallita elämänsä, hänen on pystyttävä tekemään itsensä valintoja tekevien instituutioiden kannalta houkuttelevaksi ja haluttavaksi, muussa tapauksessa hänet ohjataan tai käännytetään instituutioiden toimesta toisaalle. Tämän käyttäytymismallin esikuva löytyy helposti mallimarkkinoilta, joilla sopimuksenteko merkitsee portfoliopoliittikkaa. Se ei kuvaa vain työnhakua vaan paikanhakua yhteiskunnassa, jossa instituutiot hakevat yksilöitä tanssiinsa. Tässä tarjontapuolen yhteiskunnassa yksilöt joutuvat kohtaamaan instituutiot yksinään. Juuri tätä heijastelee vallitseva huolestunut individualismi.

Perustulo vaihtoehtona

Olen lainannut tämän luvun otsikon Raija Julkusen Suunnanmuutos-teoksen loppuluvusta. Siinä Julkunen esittää, että ”2000-luvun taitekohdassa Suomen hyvinvointivaltion kehityssuunnasta voi esittää kaksi vastakkaista tulkintaa”, toisaalta mikä ei tapa, vahvistaa -teenin ja toisaalta hiipivät muutokset -teenin (Julkunen 2001, 298–300). Edellisen teesin mukaan nykyinen jälkiekspansiivinen sopeutuminen vahvistaa hyvinvointivaltion rahoituksellista kestävyyttä ja takaa sen tulevaisuuden, kun taas jälkimmäisen teesin mukaan radikaaleista muutoksista huolimatta pienetkin karsinnat ja hiipivät rakenteelliset muutokset vähitellen rapauttavat hyvinvointivaltion vastustuskykyä ja ratkaisevalla tavalla kyseenalaistavat sen tulevaisuutta. (Mt., 298–300) Tämä vastakkainasettelu lukee tapahtumia niiden oletettujen vaikutusten näkökulmasta. Mutta onko tämä ainoa tapa lukea tilannetta? Siinähan otetaan jotenkin annettuna, että hyvinvointivaltioiden jälkiekspansiivinen sopeuttaminen on ollut prosessi, jolle ei ole vaihtoehtoja. Mutta miksi näin olisi jatkossa? Historialliset tilanteet toki muuttuvat, ja näin tapahtuu suuressa määrin poliittisten voimasuhteiden muutoksen myötä. Poliittiset voimasuhteet saattavat muuttua yllättävästi, arvoituksellisesti ja vaikuttavasti. Ei ole mitään tarvetta ennalta tyypistää tulevaisuuden vaihtoehtoja ja siten tavallaan rajoittaa poliittista harkintakykyä ja strategisia mahdollisuuksia. Pohjoismaisen hyvinvoinnin eetoksen mukaisella politiikalla voi olla edessään muitakin mahdollisuuksia ja tilaisuuksia kuin sopeutumisen pakko. Reaktiiviselle politiikalle on vaihtoehtoja.

Jos puhutaan pohjoismaisen hyvinvointivaltion vastaiskusta, niin mikä sellainen voisi olla? Voisiko se olla suunnanmuutos aikaisemmalle radalle? Aivan hyvin! Se ei silti tarkoita, eikä voikaan tarkoittaa, mitään paluuta aikaisempaan tilanteeseen, pikemminkin eräänlaista paluuta tulevaisuuteen. Tämän paluun suunnannäyttäjänä voivat toimia pohjoismaisen hyvinvointimallin tunnusmerkit: tasa-arvo, universalismi ja julkinen vastuu, toisin sanottuna solidaarisuus, maailmallisuus ja kohtuullisuus. Tulevaisuuteen paluun johdonmukainen tavoite, eräänlainen radikaali reformi, voi olla perustulojärjestelmän luominen. Perusturvan uudistaminen on ajankohtainen asia. Nykyisenkaltainen toimeentulotuki, eräänlainen tukipalkkio vaikeaan sosiaaliseen tilanteeseen joutumisesta, ei pysty suoriutumaan niistä tehtävistä, joita ihmisten taloudelliset ja sosiaaliset pulmat, varsinkin suurtyöttömyys, sille asettavat. Toimeentulotuki tarjoaa kovin tilapäisiä ratkaisuja, ei takaa riittävää toimeentuloa, edellyttää tunnustuksellisuutta, ilmentää paimenvaltaisuutta, ei välttä mielivaltaisuutta, on helposti leimaavaa, voi olla alueellisesti eriarvoinen, vaatii korkeita ylläpitokustannuksia, on reaktiivinen esimerkiksi työttömyyden suhteen, on ansiosidonnaisuudelle alistainen. Toimeentulotuki on varhaismoderni, ellei peräti esimoderni jäännös, kuten velkojen takaaminen, joka on yksinkertaisesti aikansa elänyt ja perustulojärjestelmällä korvattavissa oleva käytäntö.

Perustulon kaltaista perusturvaa voidaan perustella sosiaalisen kysymyksen, valinnanvapauden, henkilökohtaisen riippumattomuuden ja itsensä kehittämisen, verotuksen järjestyttämisen ja kansalaistoiminnan näkökulmista. Sitä voi lähestyä myös periaatteellisemmasta näkökulmasta. Seuraavassa on listattu kuuteen luokkaan ryhmiteltynä yksitoista eri periaatetta, joihin perustulon kaltaisen perusturvan voisi katsoa ratkaisuna liittyvän:

1. Miten kukin voi olla jotakin (tunnustusperiaate).
Miten jokainen voi parhaiten käyttää vapauttaan itsensä kehittämiseen (autonomiaperiaate).
2. Miten heikoin saa enemmän, mutta kukaan ei saa vähemmän (oikeudenmukaisuusperiaate).
Miten kohtuuttomuus jaetaan tasaisemmin (kohtuullistamisperiaate).
3. Miten jokaiselle voidaan luoda yhtäläiset yrittämisen ja toiminnan mahdollisuudet (mahdollisuusperiaate).
Miten jokaisen perusoikeus on vapaus puutteesta (oikeusperiaate).

4. Miten kukin antaa kykyjensä mukaan ja saa tarpeidensa mukaan (tarveperiaate).
Miten toimitaan niin, että vääryydet korjataan (korjaamisperiaate).
5. Miten valta voi rajoittaa väkivaltaa (vallanjalostuksen periaate).
Miten kohtelet muita kuten haluaisit itseäsi kohdeltavan (vastavuoroisuusperiaate).
6. Miten jokaiseen voidaan suhtautua kuin keneen tahansa (välinpitämättömän välittämisen periaate).

Näiden periaatteiden ryhmittelyn tausta-ajatuksena on käytetty valta-analyytistä erottelua arvovaltaan, vaikutusvaltaan, mahtivaltaan, käskyvaltaan ja väkivaltaan. Ensimmäiseen ryhmään kuuluvat periaatteet (tunnustusperiaate ja autonomiaperiaate) perustelevat perustuloa arvovallan näkökulmasta, toiseen ryhmään kuuluvat periaatteet (oikeudenmukaisuusperiaate ja kohtuullistamisperiaate) perustelevat sitä vaikutusvallan näkökulmasta, kolmanteen ryhmään kuuluvat periaatteet (mahdollisuusperiaate ja oikeusperiaate) perustelevat sitä mahtivallan suhteen, neljänteen ryhmään kuuluvat periaatteet (tarveperiaate ja korjaamisperiaate) perustelevat sitä käskyvallan suhteen ja viidenteen ryhmään kuuluvat periaatteet (vallanjalostuksen periaate ja vastavuoroisuusperiaate) perustelevat sitä vihdoin väkivallan suhteen. Nämä perustelut vaativat ilman muuta täsmennystä.

Ihminen kaipaa arvokkuutensa arvostusta kanssaihmisensä. Tärkeintä on itsekunnioitus, oma auktoriteetti ja autonomia, mikä ei suinkaan tarkoita riippumattomuutta muista ihmisistä vaan pikemminkin molemminpuolista tunnustamista, molemminpuolista kunnioitusta. Perustulo on tunnustamisen politiikan teko, joka ilmentää ja vahvistaa molemminpuolisen kunnioittamisen käytäntöjä. Sillä voi olla ratkaiseva merkitys vaikeassa sosiaalisessa ja taloudellisessa asemassa oleville ihmisille, joiden tilanne helposti nakertaa itsekunnioitusta, omaa auktoriteettia. Perustulo on toisaalta ratkaisu, joka ei suinkaan tyydy vain haikailemaan sellaisen kunniallisen ja ylpeän köyhän paluuta, jota paremmin toimeen tulevatkin saattavat arvostaa. Se tarttuu epäkohtiin, jotka lisäävät väheksyntää ja epäluottamusta.

Oikeudenmukaisuusperiaate ja kohtuullistamisperiaate liittyvät varsin suoraan kysymykseen taloudellisesta tasa-arvosta, joka on yksi pohjoismaisen hyvinvoinnin eetoksen kivijalka. Viimeisen puolentoista vuosikymmenen kehitys on merkinnyt taloudellisen eriarvoisuuden lisääntymistä, jopa Pohjoismaissa, myös tulojen mutta varsinkin varallisuuden osalta. Kaikkein heikoimmat ovat saaneet suhteellisesti entistä vähemmän. Heidän tilanteensa kohtuuttomuus on muutettavissa vain jakamalla tuloja ja varallisuutta uudelleen, jotta tasa-arvo

toteutuisi paremmin. Tämä edellyttää poliittisen vaikutusvallan suunnan muuttamista. Tätä tasa-arvon vaatimusta ei voida korvata tunnustamisen politiikalla, joka voi olla houkuttelevaa, koska se maksaisi vähemmän. Perustulo taas tuloja uudelleen jakavana järjestelmänä voi toimia tehokkaasti tasa-arvon puolesta nimenomaan kaikkein vaikeimmassa sosiaalisessa ja taloudellisessa asemassa olevien ihmisten kannalta katsottuna. Tältä osin sen merkitys on yhtäläinen tuloeroja tasoittavan verotuksen kanssa, mistä syystä perustulon erästä muotoa kutsutaankin negatiiviseksi tuloveroksi.

Mahdollisuus- ja oikeusperiaatteet viittaavat ihmisten elämisen ja toiminnan mahdollisuuksien yhtäläisyyteen. Kyse on viime kädessä yhteiskuntamuodon ehdollistamista mahdollisuuksista, joita voidaan kirjata perustuslakiin ensimmäisen kertaluokan kysymyksinä, oikeuden takaamina prioriteetteina. Kyse on mahtivallasta. Perustuloa voitaisiin pitää, kuten vapautta ja yksityisomistusta, tällaisena perustuslakiin kirjattavana ensimmäisen kertaluokan kysymyksenä. Tässä suhteessa perustulolla voi olla erittäin kauaskantoisia, jopa yhteiskuntamuodon taseisia vaikutuksia. Vahvistaessaan ratkaisevasti ihmisten välitöntä, siis muuta kuin tavara-, pääoma- ja palkkatyösuhteiden välittämää kanssakäymistä, perustulo voi osaltaan heikentää tavaramuodon kaikkivaltaa (dekommodifikaatio) ja raivata tilaa elämisen ja olemisen vaihtoehdoille. Eräänlaisena arvomuodon maltillisena haastajana perustuloa voi pitää kumppanuuteen, kansallaisuuteen ja keskinäiseen kunnioittamiseen pyrkivän yhteiskunnallisen kanssakäymisen itumuotona tai solumuotona. Ei ole aivan mahdotonta ajatella, että perustulo kuten lahja, antaa arvokasta aikaa eritoten niille, joiden aikaa ei pidetä paljonkaan arvoisena.

Tarveperiaate ja korvaamisperiaate liittyvät ihmisten perusturvan järjestämiseen eräänlaisen vakuuden perusteluna. Ihmisten elinolojen turvaaminen voidaan tulkita eräänlaiseksi elämän ennakoitavuuden vahvistamiseksi. Perustulon avulla on mahdollista luoda tasapuolinen ja tehokas perusturvajärjestelmä, joka on rinnastettavissa vakuutus teknologiaan. Vakuutus käytännöt eivät voi korvata politiikkaa. Määrätyt vakuutus käytännöt edellyttävät määrätynlaista politiikkaa. Tämä politiikka on käskyvaltaisten käytäntöjen haastaja. Vaikka perustulo on käytäntö, joka perustelee itse itseään vaikutustensa kautta, sille on tarpeen ihmisten hyväksyntä.

Vallanjalostuksen periaate ja vastavuoroisuusperiaate nostavat esiin väkivaltaa koskevan kysymyksen, joka sekin liittyy perusturvaan. On usein pantu merkille, että hyvinvointivaltioiden alku liittyy sota-aikaan. Michel Foucault on ihmetellyt tätä elämän ja kuoleman politiikan (biopolitiikan ja thanatopolitiikan) liittymäkohtaa. Hän viittaa kehotukseen: menkää ja tapattakaa itsenne, niin takaamme teille pitkän ja onnellisen elämän (Technologies of the Self 1988, 147). Foucault pitää tätä osoituksena modernin poliittisen järjen antinomiasta. Kun kaikkien on oltava yhtä, niin sota-aikoina jokaista tarvitaan eikä

ketään haluta jättää sivuun. Voidaan myös ajatella, että solidaarisuus vahvistuu juoksuhaudoissa ja että sen vaikutukset näkyvät jälleenrakennuskausina. Tässä tulkinnassa on ilman muuta perää, mikäli pohditaan aivan maailmansodan jälkeistä aikaa. Mutta jos pohjoismaisen hyvinvointivaltion vakiintumista aletaan selittää reaktionä järjestyksen romahtamisen uhkaan, siis eräänlaisena hobbesilaisena reaktionä, kuten, yllättävää kyllä, hyvin usein sen puolustajat tekevät, mutkikas ja monipolvinen historia oikaistaan. Pohjoismaiden välillä on suuria eroja. Nimenomaan Suomen kohdalla sodan vaikutus sosiaalivaltion synnyssä on tärkeä, vaikka mitään pohjoismaista hyvinvointivaltiota ei ole rakennettu järjestyksen puutteen uhkan takia. Järjestysperiaatteen ja vastavuoroisuusperiaatteen mukaiset näkemykset ovat silti näytelleet siinä tärkeää roolia. Kysymyksessä on ollut väkivallan eräänlainen kotelointi ihmisten elinolosuhteita, ja nimenomaan perusturvaa kohentamalla. Väkivallan kynnyksen korottamisessa perustulolla voi olla välillisesti suuri merkitys.

Tärkeimpänä pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden rakennusperiaatteena pidän välinpitämättömän välittämisen periaatetta. Välinpitämättömän välittämisen universaali näkökanta tavoittelee sitä, että jokaiseen pohjoismaisen hyvinvointiyhteiskunnan kansalaiseen voidaan suhtautua kuin keneen tahansa muuhun kansalaiseen. Se ilmentää sitä, kuinka toisilleen vieraat ihmiset voivat pitää huolta toisistaan ilman, että heidän tarvitsee tehdä siitä numeroa edes itselleen. Tämä on mahdollista luomalla sellaisia universaaleja julkisia käytäntöjä, jotka eivät ole sidottuja minkään määrätyn roolin tai maskin kantamiseen. Riittävän välinpitämättömästi välittävät käytännöt palvelevat ketä tahansa yhdenvertaisella tavalla. Perustulo on erinomainen esimerkki tällaisesta välinpitämättömästi välittävästä käytännöstä, joka antaa turvaa niillekin, erilaisissa vaikeissa taloudellisissa ja sosiaalisissa tilanteissa eläville, joiden tarpeellisuutta vakiintuneet instituutiot eivät avuttomuudessaan osaa panna merkille, koska niillä ei ole ajatusta siitä roolista, johon heidät voitaisiin sijoittaa. Lisäksi on huomattava, että perustulon ei tarvitse nojata mukaan ottamisen (inkluusion) lupaukseen. Yhtä hyvin sen voi katsoa tukevan tietoista pois jättäytymistä ”yhteisen alueelta” kuin vahvistavan mukaan menoa ”julkiseen tilaan”. Kyse ei silti ole mistään yksilön valinnan merkityksen ylistämisestä. Kyse on siitä, että perustulo välinpitämättömän välittämisen käytäntönä ei supista tilannekohtaisia vaihtoehtoja. Sitä ei sido mikään sellainen (inkluusio-yrkimyksen kaltainen) yksilötasolle asettava platonistinen järjestysperiaate, joka kysyy alati, miten monet voivat olla yhtä.

Ensimmäisen kertaluokan kysymys

Toimeentulotuen korvaaminen perustulon mukaisella perusturvajärjestelmällä merkitsee sitä, että asiat on laitettava tärkeysjärjestykseen. Asioiden tärkeysjärjestykseen laittamisessa on aina kysymys edellä esitetyn kaltaisten periaatteiden soveltamisesta. Jotta näillä periaatteilla olisi käytännöllistä merkitystä, poliittisen päiväjärjestyksen on vastattava asioiden tärkeysjärjestystä. Kyse on siis priorisoinnista ja politiikasta. Poliitiikan näkökulmasta voidaan vakiintuneessa puhunnassa erottaa toisistaan eri kertaluokan käytäntöjä sen mukaan, miten suuri ominaispaino niihin kuuluville asioille annetaan. Ensimmäiseen kertaluokkaan kuuluvat sellaiset perustuslaisia turvatut asiat kuten omaisuus, vapaus ja henki. Ensimmäisen kertaluokan asiat pyritään muotoilemaan yksimielisyyden kielellä: kyse on kaikkien meidän turvallisuudesta! Kuka tahansa meistä voi rikastua eli kenestä tahansa voi tulla omistaja! Euro on euro kaikille! Kaikki me ja kukin yksin tarvitsee ja voi käyttää hyväkseen vapautta. Kiinnostava esimerkki uudesta ensimmäiseen kertaluokkaan pyrkivästä asiasta on vaatimus oikeudesta puhtaaseen ympäristöön.

Toiseen kertaluokkaan kuuluvia asioita ovat sellaiset politiikoinnin kohteena olevat tavallisen lainkäytön piiriin kuuluvat asiat kuten tulonsiirrot, julkiset palvelut, verot ja maksut. Toisen kertaluokan kysymykset nähdään vastakainasetteluina. Ei sanota, että kaikki me ja kukin meistä hyötyy tasa-arvosta, vaan tämä esitetään pikemminkin nollasummapelinä, jossa joku hyötyy toisen ja kolmannen kustannuksella. Kolmannen kertaluokan kysymykset taas erottaa toisen kertaluokan kysymyksistä siinä, että ne viittaavat ylijäämän tai jakojäännöksen käyttöön, siihen mihin meillä kaikilla muilla on korkeintaan varaa. Se mikä jää yli, kun etusijalla oleville on jaettu heidän osuutensa, on sovinnaisen politiikan kohteena vain marginaalisesti, eräänlaisena ulkoisvaikutuksena. Kolmannen kertaluokan kysymyksistä päätetään usein pelkän virkamiesvalmistelun, tai yhden hengen komiteoiden työn, pohjalta.

Jos toimeentulotukea vaaditaan korvattavaksi määrätyllä perusturvan muodolla kuten perustulolla, niin silloin vaaditaan tämän asian nostamista ensimmäisen kertaluokan kysymykseksi. Tämä ei ole mitenkään uusi tai ainutlaatuinen vaatimus. Köyhien asemaa ja oikeuksia parantavat vaatimukset on jo pitkään, ainakin Thomas Hobbesista lähtien, voitu tulkita omistusoikeuden kaltaisiksi ja sitä haastaviksi, siis asioita perusteellisesti uudelleen priorisoiduksi vaatimuksiksi. Niin kutsutun ”sosiaalisen kysymyksen” ympärillä käydyt kiistat ja kamppailut ovat ratkaisevalla tavalla liittyneet siihen, mitä asioita pidetään ensimmäisen, toisen tai kolmannen kertaluokan kysymyksinä. Tämä keskustelu jatkuu edelleen siitä huolimatta, että sosiaalipolitiikkaa ja sosiaalioikeutta on yritetty saada sijoiltaan ja korvata sosiaalitaloudella, hyvinvoinnin taloustieteellä, elämänpolitiikalla, yhteiskuntapolitiikalla ja ties millä muulla

ajatuksenjuoksulla, joka yrittää välttää toisaalta markkinoiden syyllistämistä ja toisaalta valtion väliintuloa.

Olisi yksinkertaista ajatella, että kun taloutta koskevat asiat ovat ensimmäisen kertaluokan kysymyksiä ja politiikkaa koskevat asiat ovat toisen kertaluokan jakokysymyksiä, niin ”sosiaaliasiat” ovat kolmannen kertaluokan kysymyksiä. Niin oikoiselta ja harhaanjohtavalta kuin tällainen jaottelu kuulostaakin, niin kovin kaukana vakiintuneesta näkemyksestä tämä tulkinta ei ole. Taloudellisen puhuman ylivalta on niin hallitsevaa, että monet ”sosiaalisesta kysymyksestä” huolta kantavat tahot tuntuvat kaikin keinoin yrittävän kääntää puheensa ”talouden kielelle”, siis toimien sen oletuksen varassa, että heidän asiansa tätä kautta otettaisiin esiin. Erityisen tyypillinen esimerkki tästä käännöksestä on puhe sosiaalisesta pääomasta. Kyse on silti paljon laajemmasta pyrkimyksestä. Se näkyy selvästi sosiaalipolitiikasta vastaavien virallisten tahojen käytännöissä ja käyttäytymisessä, vaikkapa EU:n piirissä. Nämä pyrkimykset, joissa yrittämisen eetoksen mukaisesti korostetaan ihmisten aktiivointia, kannustamista ja oman elämänsä hallintaa, asettuvat selvästi vastakkain sellaisten näkemysten kanssa, jotka lähtevät liikkeelle kansalaisten universaaleista oikeuksista.

Edellä sanotusta huolimatta ei ole kovin mielekäästä puhua talouden ja oikeuden vastakkainasettelusta. Pikemminkin yrittämisen eetoksen mukainen liberalistinen järkipäisyys jännittyy talouden ja etiikan (oikeuden) välille siten, että politiikalla on taipumus kadota niiden väliseen kuiluun. Tämä ”politiikan heikkous” näkyy siinä, että sen avulla on entistä vaikeampaa järkyttää eri asioiden kertaluokkien vakiintunutta järjestystä, siis taloudellisten asioiden ensisijaisuutta sosiaaliin kysymyksiin verrattuna. Tämä näkyy siinäkin, että sosiaalisten kysymysten nostamisen politiikan agendalle katsotaan heikentävän politiikan mahdollisuuksia politiikkana. Tämän järkipäisyyden mukaisesti sosiaalisia kysymyksiä, tai tarkemmin sanottuna sosiaalisia ongelmia, pidetään taloudellisen järjestelmän ulkoisvaikutuksina, jotka juontuvat joko järjestelmän epätäydellisyydestä tai sitten asianosaisten omista vajavuuksista. Pidettiinpä syynä kumpaa tahansa, niin ratkaisun katsotaan löytyvän siitä, että järjestelmä saadaan toimimaan paremmin käsitettään vastaavasti. Tähän tavoitteeseen ei suinkaan katsota päästävän politiikan avulla. Niinpä houkutteleva vaihtoehto on yrittää esittää sosiaalinen kysymys ”talouden kielellä”, siis ihmisten käyttäytymisen ohjaamista koskevana hallinnan kysymyksenä sen sijaan, että se muotoiltaisiin kollektiivisen toiminnan kannalta poliittisesti. Tällä tavoin byrokraatia voi myös ohittaa parlamentin.

Mikäli lain ja oikeuden avulla pyritään ratkaisemaan sosiaalisia kysymyksiä, ne on muotoiltava poliittisesti. Tällä tavoin niitä voidaan priorisoida, jopa nostaa ensimmäisen kertaluokan kysymyksiksi. Tämä ei ole kuitenkaan kovin helposti toteutettavissa. Erityisen hyvin tämä on tullut ilmi perustuslain uu-

distamistyössä, jossa on kyse politiikasta vahvassa mielessä. Malliesimerkin tarjoaa 1990-luvulla toteutettu perusoikeuksien uudistaminen Suomessa. Perusturvan takaaminen perustuslailla olikin suomalaisen Perusoikeuskomitean (1992) työn keskeinen ajatus.

Perustulo perusoikeutena

Perusoikeuskomitea esitti uusina perusoikeuksina sosiaalista perusturvaa (6 pykälä 2 momentti), toimeentulon perusturvaa (14 pykälä) ja oikeutta sosiaali- ja terveydenhuollon peruspalveluihin (14b pykälä 1 momentti). Niiden voitiin katsoa viittaavan subjektiivisiin oikeuksiin. Tämä ehdotus ei ollut suinkaan pulmaton. Lausunnossaan Sosiaali- ja terveysministeriö tulkitsi, että komiteamietinnössä käytetään kolmenlaisia toimeentuloturvaan liittyviä käsitteitä: oikeus välttämättömään toimeentuloon (6 pykälä), toimeentulon turva (työttömyyden aikana, 14 pykälä) ja toimeentulon perusturva (14a pykälä). Ministeriön mukaan perustelut kolmen eri käsitteen käyttöön ovat puutteellisia. Se tulkitsi, että välttämättömällä toimeentuloturvalla (6 pykälässä) voidaan tarkoittaa lähinnä toimeentulotukea ja toimeentulon perusturvalla (14a pykälä) puolestaan eri sosiaalivakuutusetuksien vähimmäismääriä.

Vuonna 2000 hyväksytyssä uudessa perustuslaissa (19 pykälä) on säädetty, että ”Jokaisella ... on oikeus välttämättömään toimeentuloon ja huolenpitoon. Lailla taataan jokaiselle oikeus perustoimeentulon turvaan työttömyyden, sairauden, työkyvyttömyyden ja vanhuuden aikana sekä lapsen syntymän ja huoltajan menetyksen perusteella”, ja että ”Julkisen vallan tehtävänä on edistää jokaisen oikeutta asuntoon...”. (Suomen perustuslaki 2000) Ratkaiseva ero perusoikeuskomitean mietintöön nähden on se, että nämä perustuslain pykälät eivät määritä perusturvaa subjektiivisena oikeutena vaan siten kuin laki kulloinkin tarkemmin määrää tai vain asian edistämissuosituksena.

Kun perusoikeuskomitea esitti sosiaalista perusturvaa ja toimeentulon perusturvaa subjektiivisiksi oikeuksiksi, esitys ei ollut erityisen kumouksellinen. Se ei ollut ainakaan tarkoitus. Kyse oli pikemminkin puolustautumisesta. Komitea katsoi, että näin voitiin turvata olemassa olevat järjestelyt ja kirjata lakiin olemassa olevat käytännöt, kuten toimeentulotuki. Perusoikeuskomitea ei esittänyt minkäänlaista uutta perustulo- tai kansalaispalkkajärjestelmää, joskin sen esitys ja tämän jatkokäsittely olisi hyvin voinut synnyttää perustuloa koskevan keskustelun. Niin ei kuitenkaan tapahtunut. Perustuloa koskeva keskustelu ja perusoikeuksia koskeva keskustelu ovat varsin omituisella tavalla kulkeneet eri teitä. Perusturvan takaaminen perustuslaissa subjektiivisena oikeutena edellyttää kuitenkin toimeentulotuen korvaamista perustulojärjestelmällä.

Perusoikeuskomitean mietintöön pyydettyjä lausuntoja lukiessa käy hyvin ilmi, miksi uudessa perustuslaissa sosiaalista perusturvaa ja toimeentulon turvaa ei ole kirjattu subjektiiviseksi oikeudeksi, saati että siinä perusturva olisi muotoiltu perustulona. Vaikutusvaltaiset tahot eivät yksinkertaisesti halunneet, että perusturva nostettaisiin subjektiiviseksi oikeudeksi tai samalla tavoin perustuslailla turvatuksi ensimmäisen kertaluokan asiaksi kuin ovat omaisuus, vapaus ja henki (pykälät 7–15). Sitä ei haluttu rinnastaa myöskään perusopetuksen tai edes fraasinomaisen ”oikeus työhön” kanssa.

Mainittakoon vaikkapa Valtionvarainministeriön kannanotto. Sen mukaan tss-oikeuksien sisällyttäminen perusoikeussäännöstöön edustaa aikansa elänyttä ajattelutapaa. Ministeriön mielestä ne eivät ole hyvä keino rakentaa parempaa yhteiskuntaa, muun muassa siitä syystä, että pitkälle kehitetyn turvaverkon olemassaolo vähentää ihmisten haluja ponnistella. Ministeriön mukaan julkisen sektorin osuuden tulisi supistua palvelujen tarjonnassa ja tulonsiirtopolitiikassa, ja valtiolla tulisi olla ennemminkin mahdollisuudet rajoittaa perusoikeuksia kansantalouden ohjaamisen kannalta. Tällainen kannanotto epäilemättä ilmentää uutta julkishallinnon johtamisparadigmaa (*new public management paradigm*), joka kohtelee ihmisiä pikemminkin yrittäjinä, kuluttajina tai asiakkaina kuin kansalaisina.

Maa- ja metsätalousministeriö samoin kuin Maa- ja metsätaloustuottajain keskusliitto r.y. olivat nimenomaan kiinnostuneita siitä, että uudessa perustuslaissa tulee olemaan riittävä omaisuuden suoja (mm. pakkolunastustoimia vastaan) ja että yhteentörmäystilanteissa muiden perusoikeuksien kanssa omaisuuden suoja on ensisijainen. Suomen Kaupunkiliitto ja Suomen Kunnallisliitto olivat kiinnostuneita siitä, etteivät uudet perusoikeudet vaaranna kaupunkien ja kuntien taloudellista kantokykyä ja ehdottomasti vastustivat uusien subjektiivisten oikeuksien luomista taloudellisten voimavarojen niukkuuteen vedoten. Niiden kannanotoissa korostettiin entistä painokkaammin vapausoikeuksien merkitystä ja tss-oikeuksien painoarvon rajoittamista. Suomen Työntajain Keskusliitto, Keskuskauppakamari ja Suomen Yrittäjien Keskusliitto ry puolestaan suhtautuivat perusoikeuksien laajentamiseen tss-oikeuksien suuntaan erittäin kielteisesti, koska silloin irrottaudutaan ”taloudellisista realiteeteista”, sidotaan kädet tulevaisuuden suhteen ja hämärretään ja heikennetään vapausoikeuksien merkitystä. Kaikki nämä järjestöt toivat esiin sen, että omaisuuden perustuslaillinen suoja on säilytettävä nykyisellään, siis koskemattomana.

Palkansaajajärjestöillä (SAK, TVK, AKAVA, STTK) ei ollut paljon sanottavaa perusturvaa koskeviin esityksiin nähden. Niiden vaitonaisuus vaikuttaa hyvin harkitulta. Tosin niiden ehdotus siitä, että perusturvaan tulee sisällyttää myös huolenpito, on otettu uudessa perustuslaissa huomioon. Palkansaajajärjestöjen lausunnoissa huomio kiinnittyi nimenomaan ansiosidonnaisiin etuuksiin. On erityisen kiinnostavaa, että niiden mukaan ansiosidonnaisten

etuuskien tulee olla omistusoikeutena suojattuja. Vastaavalla tavalla Suomen eduskunnan perustuslakivaliokunta on katsonut hallitusmuodon suojaamaksi omaisuudeksi sosiaaliset avustukset ja muut vastaavat julkisen vallan velvoitteet silloin, kun ne ovat langenneet maksettaviksi, esimerkiksi asianomaisen palkkatuloon liittyvänä ansaintana kuten eläkkeet. Nämä linjaukset ovat sikäli olennaisia, että ne tekevät selvän kertaluokkien eron perusturvan ja ansiosidonnaisen turvan välillä tavalla, joka pitkälle vastaa olemassa olevia käytäntöjä.

Lausuntojen perusteella perusoikeuskomitean perusturvaa koskevasta esityksestä olivat innostuneimpia sellaiset sosiaali- ja terveysalan järjestöt (esimerkiksi Valtakunnallinen vammaisneuvosto, Mielenterveysyhdistys Helmi, Kynnys ry, Kehitysvammaliitto, Invalidiliitto ry, Suomen Mielenterveysseura), joiden jäseniä ja kohderyhmiä tss-oikeudet suoranaisesti koskevat. Myös STAKESin edeltäjä Sosiaali- ja terveyshallitus suhtautui perusoikeuskomitean esitykseen erittäin myönteisesti ja piti perusoikeusuudistuksen toteuttamista tärkeänä ja kiireellisenä tehtävänä. Sosiaali- ja terveyshallituksen lausunnon perustelut olivat aika lailla vastakkaiset Valtionvarainministeriön lausunnon kanssa. Sen mielestä nimenomaan voimavarojen rajallisuuden takia on syytä turvata perusoikeudet (ml. perusturva) muita oikeuksia vahvemmin. Varsinkin taloudellisesti vaikeina aikoina on syytä priorisoida asioita. Tästä juuri on kysymys: eri tahot priorisoivat eri asioita, kyse on politiikasta.

Sosiaali- ja terveyshallitus ei puhu lausunnossaan perustulosta. Se katsoo, että toimeentulotuki viimesijaisena turvan muotona on syytä sisällyttää perusoikeudeksi. Sen kannanotto ei kovin paljon poikkea sosiaali- ja terveysministeriön lausunnosta, joka on kyllä varauksellisempi perusoikeuksien laajentamiseen tss-oikeuksien suuntaan, siis subjektiivisina oikeuksina. Ministeriön lausunnossa vaaditaan täsmennystä siihen, mitkä ehdotetut perusoikeudet olisivat subjektiivisia oikeuksia. Sen mukaan perusoikeuksien sisältöä voidaan joissakin tapauksissa tämentää myös etuutta alentavaan suuntaan. Jopa etuuden poistaminen voi tulla kysymykseen, kun perusturvan käsitettä tarkennetaan. Ministeriön lausunnossa nykyinen toimeentulotuki tulkitaan saamisedellytyksensä osalta jo nyt subjektiiviseksi oikeudeksi. Ministeriön lausuntoa voikin lukea nykyisen tilanteen puolustuksena. Tähän verrattuna sen ensimmäiseen kertaluokkaan pyrkivä tulkinta oikeudesta toimeentulon perusturvaan on yllättävän radikaali: ”Perustuslakivaliokunnan aikaisemmasta omaisuuden suojan perusteella määrittelemästä ansioon suhteutettujen eläkkeiden suojasta heikennyksiä vastaan on löydettävissä yleisiä periaatteita toimeentulon perusturvan tason suojalle”.

Perusoikeuskomitean mietintöä koskevat lausunnot on kirjoitettu paljolti etupolitiikan ja sektoripolitiikan näkökulmista. Tärkeimmäksi on katsottu omien sektorikohtaisten etujen esiin tuominen ja turvaaminen. Tällainen politikointi ei kannusta keskustelemaan sellaisista uusista avauksista, jotka

voisivat uhata vallitsevaa asioiden järjestystä. Tämä koskee nimenomaan perustulon kaltaista ehdotusta, jota olisi voitu käsitellä nimenomaan perusoikeuksien uudistamisen yhteydessä. On oireellista, että poliittisten puolueiden lausunnot joko heijastelivat työnantajajärjestöjen kantoja (oikeistopuolueet) tai palkansaajajärjestöjen näkemyksiä (vasemmistopuolueet). Perustulosta omia mallejaan esittäneet puolueetkaan (esimerkiksi Vihreät ja Keskustapuolue) eivät tuoneet launnoissaan perustuloajatteluaan esiin. Tässäkin suhteessa puolueiden kannanotot poikkeavat kiinnostavalla tavalla väestön ”yleisestä mielipiteestä”.

Perustulon kannatus

Olli Kangas ja Jan-Otto Andersson (Kangas & Andersson 2002, 293–307) ovat artikkelissaan selvittäneet perustulon kannatusta Suomessa. Tästä artikkelista käy selvästi ilmi, kuinka laajaa perustulon kannatus on suomalaisten keskuudessa. Perusturvan eri sanamuodoilla, siis eri perustulomalleilla, on toki suuri merkitys kannatuksen jakaumiin. Artikkelissa on tarkasteltu neljän eri perusturvan muodon – negatiivisen tuloveron, perustulon, kansalaispalkan ja osallistumistulon – kannatusta. Kaikkien vastanneiden keskuudessa negatiivinen tulovero saa 76 prosentin kannatuksen, perustulo saa 63 prosentin kannatuksen, kansalaispalkka saa 59 prosentin kannatuksen ja osallistumistulo saa 79 prosentin kannatuksen. Tekijät toteavat tutkimuksensa osoittavan, että ”perusturvan kannatus ilmenee myös perustulomallien kannatuksena” ja että ”suomalaisten enemmistö on selkeästi perustulon kannalla” riippumatta siitä, miten kysymys on muotoiltu, joskin kysymyksen muoto tai ehdotettu perustulomalli vaikuttaa mielipiteisiin. Lähes 80 prosenttia suomalaisista pitää hyvänä sellaista osallistumistuloa, jonka saisi pitää työllistyttyäänkin. Porkkanalla halutaan tukea työllistymistä. Myös negatiivinen tuloveromalli saa selvän enemmistön (76 %) taakseen. Sen sijaan pelkkä perustulo ei innosta yhtä paljon. Kannatus lisäksi laskee (63 %:sta 59 %:iin), kun kysymykseen liitetään viittaus kansalaispalkkaan. Ilmeisesti kansalaispalkka ei ajatuksellisesti ole yhtä legitimi kuin muut perustulon muodot. Malli, jossa yhdistyy kaksi suomalaisten hellimää hyvettä, työnteko ja perusturva, on kaikkein suosituin.” (Mt., 297) Mutta miksi näin on?

Tuskin on olemassa mitään kovin yksikäsitteisiä syitä eri perustulomallien kannatuksen erojen selittämiseen. Näiden eri mallien kannatus on määrättyjen mentaliteettien, varsinkin pohjoismaisen hyvinvoinnin eetoksen, ehdollistamaa. Lähtökohtana voidaan pitää sitä, että vastanneiden enemmistö (63 %) kannattaa perustuloa siitä yksinkertaisesta syystä, että he pitävät tärkeänä

ihmisten perusturvan takaamista, siis priorisoivat sitä yhteiskuntapoliittisena valintana. Tämä kannatus heijastelee niitä suomalaisten kannanottoja, joissa hyvinvointivaltio on saanut taakseen väestön enemmistön selvän tuen. Se on samalla legitimitietin osoitus. Lisäksi sitä voi pitää sen osoituksena, että perustulon kaltainen ratkaisu ilmenee pohjoismaisen hyvinvointivaltiomallin johdonmukaisena jatkona.

Koska kyse on rahasta, niin ei ole yllätys, että vastauksissa ilmenee harkintaa sen suhteen miten ja millä perusteilla tämä perusturva rahoitetaan. Suurinta suosiota ei nauti tulonsiirtona mielletty malli (julkinen subventio perustulona) ja siihen mahdollisesti liittyvä työn hinnan lasku. Pikemminkin perusturva halutaan toteuttaa verotusjärjestelmää muuttamalla, esimerkiksi juuri negatiivisen tuloveron kautta. Negatiivisen tuloveron kannatus (76 %) on selvästi perustulon kannatusta korkeampi. Jos taas perusturvan malli yhdistetään tavoitteeseen luoda kaikille suomalaisille vapaata aikaa ja tilaa osallistumiselle ja kansalaistoiminnalle, silloin perusturva saa dynaamisen ulottuvuuden. Tätä kansalaispalkan mallia kaikkien ei ole yhtä helppo hyväksyä, semminkin jos mielikuva yhteiskunnallisesta ja poliittisesta osallistumisesta on kovin sovinnainen. Tämä voi näkyä kansalaispalkan alhaisempana kannatuksena (59 %). Kansalaispalkkaa kohtaan tunnettua kielteisyyttä voi korostaa se, että sen nähdään vähättelevän työnteon merkitystä muun toiminnan kustannuksella.

Viimeksi mainittu seikka liittyy siihen, miksi juuri osallistumistulo saa kaikista vaihtoehdoista korkeimman kannatuksen (79 %). Anderssonin ja Kankaan mukaan työnteon ja perusturvan yhdistäminen saa helposti taakseen suomalaisten tuen. Osallistumistulohan annettaisiin vain niille, joilla on työ, jotka ovat työttömiä tai jotka voivat osoittaa, että he tekevät palkatonta työtä tai opiskelevat. (Andersson & Kangas 2002, 296) Tämä näkemys kertoo siitä, millaisia suomalaisten halutaan olevan. Suomalainen mentaliteetti on tunnetusti työnteon eetoksen läpäisemää. Perusturvan suuri kannatus Suomessa ei välttämättä kerro siitä, että perustulon avulla haluttaisiin luoda mahdollisuudet niin elävälle kansalaistoiminnalle kuin sellaiselle ihmisten autonomialle, joka auttaa heitä valitsemaan työkeskeiselle ”raadannalle” vaihtoehtoisia elämäntapoja ja -tyylejä.

Mutta jos kerran perustulon kannatus suomalaisten keskuudessa on näin laajaa, niin miksi sitä ei ole nostettu poliittiseen päiväjärjestykseen? Kyse on tietenkin siitä, että poliittisesti vaikutusvaltaiset tahot suhtautuvat siihen erittäin torjuvasti. Mutta miksi? Perustulon hylkäämiselle poliittiselta agendalta voitaisiin esittää seuraavat syyt: se miten eri asioita priorisoidaan; se miten perustulo rahoitetaan; se miten sen katsotaan vaikuttavan yhteiskunnalliseen osallisuuteen ja osallistumiseen; se millaista suomalaisten kasvattamista sen katsotaan kannustavan. Näistä kohdista viimeinen on tärkein. Perustulon, ja varsinkin kansalaispalkan, vastustaminen liittyy sellaiseen hallintamieleen

ja poliittiseen järjenkäyttöön, joka kiertyy yrittämisen eetoksen ympärille. Kansalaispalkan vaikutusta voidaan pitää kielteisenä, koska sen katsotaan kasvattavan ihmisiä, ja varsinkin nuorisoa, harhaan. Kyse ei ole vain siitä pelosta, että työnteon arvostus alenee, vaan siitä yleisemmästäkin ahdistuksesta, joka tuli hyvin esiin Valtionvarainministeriön lausunnosta Perusoikeuskomitean esitykseen: perustulon turvaamina suomalaiset eivät halua enää ponnistella, heidän ”sisäinen yrittäjyytensä” lakastuu.

Mikäli seurataan 1990-luvulla kiihtynyttä ja edelleen jatkuvaa pohjoismaisen hyvinvointivaltion restruktuuraatiota ohjaavaa hallintamielen muutossuuntaa, niin siihen perustulon kaltainen järjestelmä sopii varsin huonosti. On varsin helppo ajatella, millaisia argumentteja kyseisen hallintamielen näkökulmasta voidaan esittää. Ensinnäkin, globalisaatioon vedoten voidaan väittää, että perustulojärjestelmä edellyttää sellaista kansallisvaltion kaltaista rajausta, tilallista sulkeumaa, joka sotii kaikenlaisten virtojen – ihmisten, pääomien, työvoiman, innovaatioiden – vapaata liikkumista vastaan. Toiseksi, instituutioiden uudistamiseen ja uusimiseen vedoten voidaan väittää, että perustulojärjestelmä vain yrittää pitkittää yli-ikäisten instituutioiden elämää eräänlaisena lahkolaisen ajattelun ilmentymänä. Kolmanneksi, voiman metafysiikkaan nojaten voidaan väittää, että perustulojärjestelmä on vain eräs joustamaton tapa pyrkiä patoamaan näitä voimia ja estämään välttämätöntä kehitystä. Ja neljänneksi, yksilön oman elämänhallinnan merkitystä korostamalla voidaan väittää, että perustulojärjestelmä toteutuessaan johtaa leväperäisyyteen päättämällä yksilön omia tekojaan koskevasta vastuusta.

Tämä hallintamieli voidaan ja pitääkin haastaa. Voidaan katsoa, että perustulojärjestelmä osaltaan kamppailee tätä nykyisyyden tyranniaa ja likinäköisyyttä vastaan. Ensinnäkin, on mahdollista ajatella, että perustulojärjestelmä viittaa tulevaisuuden mahdollisuuteen, joka kyseenalaistaa historian lopun näkevän sokeuden. Se sijaitsee pakoviivalla, joka johtaa nykyisyydestä tulevaisuuteen, kuten kaikki todelliset vaihtoehdot. Toiseksi, se antaa myös menneisyydelle mahdollisuuden oppimalla perinteestä ja pitämällä kiinni pohjoismaisesta hyvinvoinnin eetoksesta ja sen mukaisesti hyviksi havaituista instituutioista. Kolmanneksi, perustulojärjestelmää ei tarvitse tulkita muutoksen jarruna vaan pikemminkin yhteiskunnallisten voimien suunnan muuttajana, niiden kielteisten vaikutusten puskurina. Perustulojärjestelmän avulla voidaan itse asiassa purkaa vahvimpien etujen mukaisia sopimuksia. Neljänneksi, perustulojärjestelmän ei suinkaan tarvitse vapauttaa yksilöä ottamasta vastuuta elämästään vaan päinvastoin antavan siihen voimavaroja, todellisen mahdollisuuden.

Kirjallisuus

- Derrida, Jacques* (1996) *The Gift of Death*, trans. David Wills. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Durkheim, Emile* (1965) *The Elementary Forms of the Religious Life*, trans. Joseph Ward Swain. New York: The Free Press.
- Heidegger, Martin* (2000) *Oleminen ja aika*, suom. Reijo Kupiainen. Tampere: Vastapaino.
- Hänninen, Sakari* (1998) Is Finland going beyond the age of entitlement. Teoksessa Sakari Hänninen (toim.) *Displacement of Social Policies*. Jyväskylä: SoPhi, 242–257.
- Hänninen, Sakari* (2001) Pohjoismaisen hyvinvoinnin eetos. *Tiede & edistys* 26 (1), 19–33.
- Patocka, Jan* (1981) *Essais hérétiques sur la philosophie de l’histoire*, trans. Erika Abrams. Lagrasse: Verdier.
- Perustus oikeuskomitean mietintö* (1992) 1992:3.
- Technologies of the Self* (1988) A Seminar with Michel Foucault, ed. by Luther H. Martin, Huck Gutman and Patrick H. Hutton. London: Tavistock.
- Suomen perustuslaki* (2000) HE1/1998 Hallituksen esitys Eduskunnalle uudeksi Suomen Hallitusmuodoksi, N:o 731/1999.

Kirjoittajatiedot

Tom Erik Arnkil, YTT, tutkimusprofessori Stakesissa sekä sosiaalipolitiikan dosentti Helsingin yliopistossa. Hänen tutkimusintressinsä on suuntautunut hyvinvointivaltion moniammatillisen palvelujärjestelmän ja kansalaisten (ennen muuta lapsiperheiden) kohtaamiseen. Hän on tarkastellut sektorijakoisen eksperttijärjestelmän ja kokonaisvaltaisen arjen kosketuspintoihin muodostuvia ”rajasysteemejä” ja niissä toteutuvia syrjäyttäviä prosesseja. Työryhmänsä kanssa hän on toteuttanut tutkimus- ja kehittämishankkeiden sarjaa, jossa on kehitelty keinoja syrjäyttämisen ehkäisemiseksi.

Annika Forsander, VTT, FM, tutkija etnisten suhteiden ja nationalismin tutkimuskeskuksessa CEREN:issä, Svenska social- och kommunalhögskolan, Helsingin yliopisto. Hänen väitöskirjansa käsitteli maahanmuuttajien aseman kehittymistä suomalaisilla työmarkkinoilla. Forsander on tutkinut maahanmuuttajien sosioekonomista asemaa myös laajemmasta perspektiivistä, kuten EU:n maahanmuuttopolitiikan näkökulmasta.

Katri Hellsten, VTT, sosiaalipolitiikan dosentti Helsingin yliopistossa, Kansaneläkelaitoksen tutkimusosasto, sosiaaliturvan tutkimusryhmän tutkimuspäällikkö. Hänen tutkimusintressinsä on suuntautunut mm. sosiaalipolitiikan arvoihin sekä hyvinvointivaltion ja sosiaaliturvan kehitykseen. Väitöskirja (1993) ”Vaiivashoidosta hyvinvointivaltion kriisiin”.

Tuula Helne, VTT, erikoistutkija, Kansaneläkelaitoksen tutkimusosasto, sosiaaliturvan tutkimuksen ryhmä. Hän on tutkinut syrjäytymiskeskustelua (”Syrjäytymisen yhteiskunta” 2002) ja kirjoittanut sosiaalipolitiikan perustasta ja tulevaisuuden haasteista (”Sosiaalinen politiikka” 2003).

Sakari Hänninen, VTT, tutkimusprofessori, Stakes. Hänen viimeaikaiset tutkimuksensa käsittelevät pohjosmaisien hyvinvointivaltion eetosta, politiikan ja hallinnan suhdetta, sosiaalista syrjäyttämistä sekä tiedonpolitiikkaa.

Raija Julkunen, YTT, dosentti, yhteiskuntapolitiikan lehtori, yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos, Jyväskylän yliopisto. Tutkinut mm. hyvinvointivaltion ja

sosiaaliturvan nykyistä uudelleenmuotoilua. Kirjoja mm. ”Hyvinvointivaltio käännekohdassa” (1992) ja ”Suunnanmuutos. 1990-luvun sosiaalipolitiikan reformi Suomessa” (2001).

Jouko Karjalainen, sosionomi, tutkijana Stakesissa. Toiminut 1970-luvun lopulta 1990-luvun alkupuolelle sosiaalityöntekijänä muun muassa kriminaalihuollossa ja asunnottomien sosiaalitoimistossa. Tutkimushankkeet Stakesissa liittyvät köyhyyteen ja huono-osaisuuteen.

Johanna Moilanen, YTM. Koordinoi sukupolvien suhteita uudella tavalla kokeillen rakentavaa Sukupolvet verkoksi -projektia, joka toteutetaan Jyväskylän seudulla. Kiinnostunut erityisesti sukupolvien välisistä suhteista lapsuustutkimuksen näkökulmasta.

Olli-Pekka Moisio, YTL, Filosofian assistentti, Jyväskylän yliopisto, Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos. Kirjoittaa parasta aikaa väitöskirjaansa Max Horkheimerin kriittisen teorian ja juutalaisen ajattelun välisestä suhteesta.

Mika Ojakangas, VTT, yleisen valtio-opin dosentti, tutkija, Helsingin yliopiston tutkijakollegium. Tekee tällä hetkellä teoreettista tutkimusta ulossulkemattoman poliittisen yhteisön mahdollisuudesta.

Irene Roivainen, YTT, sosiaalityön yliassistentti, Tampereen yliopisto, sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos. Tutkinut lähiökirjoittelua, kirjoittanut yhteisö- ja sosiaalityöstä ja toiminut päätutkijana Suomen Settlementiliiton Uusi yhteistyö -hankkeessa vv. 1998–2000.

Mirja Satka, YTT, FL, sosiaalityön professori, Helsingin yliopisto. Tutkinut suomalaisen lapsuuden, lastensuojelun ja sosiaalialan historiaa sekä diskurssien että käytäntöjen kehityksen näkökulmasta, jossa mukaan ottamisen ja ulos sulkemisen dynamiikka näyttää olevan jännitteinen ja ajasta toiseen vaihteleva, mutta alati säilyvä teema.

